

EDĪTE OLUPE

LATVIEŠU
GADSKĀRTU
IERAŽAS

L 93-3
L 49 /

EDĪTE OLUPE

(15) 7.83
028 10

L 9

LATVIEŠU
GADSKĀRTU
IERAŽAS

RĪGA «AVOTS» 1992

63.5 (2L),
01 820

Recenzente: filoloģijas zinātņu kandidāte
Beatriše Reidzāne

Mākslinieks: *Uldis Baltutis*

Ilustratore: *Maija Pūrmale*

Fotogrāfs: *Aivars Vaksis*

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~99-10.205~~
0306089170

ISBN 5-401-00647-0

- © Edīte Olupe, 1992
- © Uldis Baltutis,
mākslinieciskais noformējums, 1992
- © Maija Pūrmale,
ilustrācijas 1992
- © Aivars Vaksis, foto, 1992

levadam

Latviešu gadskārtu ieražas nepārprotami iekļaujas gada dabiskajā ritējumā, tai vissenākajā kalendārā, kas ir pašā dabā noskatīts, Saules un Mēness gaitas ietekmēts.

Ar gadalaiku miju, dabas cikliskumu visciešākajā veidā ir saistīts arī zemkopja gads, kur rūpju pilni un saspringti darba posmi mijas ar atelpas un gandarījuma brīžiem svētkos, nosakot šo svētku agrāro raksturu.

Saskanīgi dzīvot, būt saskaņā ar dabu un tās ritmiem — tā ir augstākā no mūsu senču gudrībām, un svētki, kas ir kā izlīdzsvaroti akcenti gada plūdumā, neizjauc šo harmonisko dzīvošanu.

Senie latvieši nepazīna apzīmējumu *svētki*, kas ir aizgūts no slāviem; tā vietā viņi lietoja savus, latviskos nosaukumus: *laikmeti*, *laikgadi*, *laiki* lielo saulgriežu svētku apzīmēšanai un *laika dienas*, *laikdienas*, *pasvētdienas*, *pusvētdienas* mazāk ievērojamām svinamajām dienām. To apliecina gan dainas, gan ticējumi (LD 17531, 33293, 33294; LTT 20664; LFK 358, 519; 32, 360):

*Nāc, māsiņa, laikos sērst,
Laikos gaida bāleliņi,
Laikos cepa baltu maizi,
Brūvē saldu alutiņu.*

LD 17531, 2 Lielkrūte

*N'ikālists bagāts vīrs,
Tas atnāca zābakos;
Sādi tādi laikgadīni
Nāca kārklu vizītēs.*

LFK 527, 5161 Vijciems

*Ziemas svētki, liela diena,
Tie Dievam dārgi laiki;
Ziemas svētki blūki vilka,
Lieladiena šūpli kāra.*

LD 33292 Lielzēra

Par laika dienām sauc tādas dienas, kuras veci ļaudis svētīja, par piemēru: Tanīšu, Sveču dienu, Pelnu dienu, Mikāli, Lārancī un citas, un tajās dienās viņi nestrādāja, bet tagad jau vairs tās nesvēta. (LTT 30011 Aumeisterī)

Lai saglabātu to ieražu un izteiksmes veida savdabību, kas ir katra novada tradīcijās, katra teicēja valodā šai grāmatā sniegts daudz autentiska materiāla, izvairoties no pārstāstiem. Saglabāta arī sava laika rakstība svētku nosaukumos, kas varbūt var radīt zināmu neizpratni par nekoncekvenci lielo un mazo burtu lietojumā (piem., ziemas svētki Krišjāņa Barona «Latvju dainās» un Ziemas-svētki jaunākos pierakstos u. tml.).

Neviena tauta nav varējusi organizēt un veidot savu dzīvi bez laika skaitīšanas un iedalīšanas. To jau izsenis ir pazinūši arī baltī. Ir ziņas, ka senprūši dienas skaitījuši pēc siksnās iesietiem mezgliem vai birkās iegrieztām īpašām zīmēm — burtām.

Vēsturnieku skatījumā senču kalendārā gads sākotnēji ticis dalīts divos lielos posmos, divos laikos — ziemas un vasaras laikā, un, kā atzīmē Arveds Svābe¹, vēl viduslaikos saimniecības gadu sāka ar ziemas laika iestāšanos, t. i., ar Miķeļiem vai Mārtiņiem. Par jaunāku tiek atzīts paradums saimniecības gada sākumu rēķināt no Jurgiem, t. i., no vasaras laika sākuma. Šo divu lielo laiku dalījums sīkākos nogriežņos, pēc Arveda Švābes atzinuma, aizsācies ap 13. gadsimtu, kad sāka īpaši izcelt pavasari kā sējas u. c. lauku darbu sākumu un vēlāk kā pēdējo arī rudeni. «...rudieni agrāk maz ievēroja... divi laiki bija, vasaras un ziemas» — šāds atzinums tautā dzirdēts vēl ap 1900. gadu.²

Senču kalendāra cikliskums parādās arī lielo laiku dalījumā sīkākos laikgados jeb laikmetos, kuru robežas iezīmē svētki un svinamās dienas (Jurgi, Jāņi, Jēkabi, Labrenči utt.); turklāt akcentētas tiek nevis šīs robežšķirtnes, šie svētki, bet gan paši cikli, posmi, nogriežņi, kuros iedala gadu.

Ludvigs Adamovičs³, aplūkodams mūsu senču kalendāra veidošanās vēliņo posmu, kas iezīmīgs ar gada dalījumu mēnešos, vaicā: vai Pauls Einhorns, kas savā darbā «*Historia Lettica*» (1649) ir senākais latviešu mēnešu nosaukumu liecinieks, dod visus mēnešu nosaukumus tādā veidā,

¹ Svābe A. Latviešu kalendārs. — Latviešu konversācijas vārdnīca, 8. sēj. R., 1932—1933, 15040. sl.

² Schlaw C. Materialien zur Aufstellung einer altlettischen Zeitrechnung // Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. 1905, XX Bd. 3. S. 63.

³ Adamovičs L. Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā. R., 1937, 93. lpp.

kā tos pazina senie latvieši, vai šie nosaukumi ir pirmatnēji. Par tādu Ludvigs Adamovičs atzīst veļu mēneša nosaukumu oktobrim, bet šaubās par nosaukumiem sveču mēnesis, suņu mēnesis februārim un augustam u. tml.

Lai gan Ludvigs Adamovičs par pirmo rakstu avotu, kur minēti latviešu mēnešu nosaukumi, uzskata Kurzemes superintendenta Paula Einhorna darbu¹, tomēr jau dažus gadus agrāk Georgs Mancelis² piemin kalendāra svētku latviskos nosaukumus, tostarp arī veļu laiku jeb zemlikas.

Arī par mēnešu skaitu un garumu ir vairākas hipotēzes (Paula Einhorna, Jāņa Krodznieka, Kārļa Slaua, Ludviga Adamoviča u. c.).

Sastatot senos latviešu un lietuviešu mēnešu nosaukumus, varam pārliecināties, ka baltu tautām, veidojot savu kalendāru, ir bijuši vienoti priekšstati, sāva mēneša nosaukumu veidošanas tradīcija.

Latviešu mēnešu nosaukumi		Lietuviešu mēnešu nosaukumi	
	P. Einhorna <i>Historia Lett.</i>	Langes vārdnīca 1772—1777	senākie mūsdienu
I	ziemas mēnesis	ziemas mēnesis	<i>vasaris sausis</i>
II	sveču mēnesis	sveču mēnesis	<i>ragātis, kovinis mēnuo vasaris</i>
III	sērsmu jeb baložu mēnesis	sērskšņu jeb baložu mēnesis	<i>karvelinis, balandinis mēnuo kovas'</i>
IV	sulu mēnesis	sulu mēnesis	<i>sultekis, Velyku mēnuo balandis</i>
V	lapu jeb sējas mēnesis	lapu, sēju mēnesis	<i>ziedu mēnuo gegužē</i>
VI	ziedu mēnesis	papuves, ziedu mēnesis	<i>sējīnis, pūdymo mēnuo birželis</i>
VII	liepu mēnesis	siena mēnesis	<i>liepinis, šienavimo mēnuo liepa</i>
VIII	suņu mēnesis	rudzu, suņu, sēju mēnesis	<i>rugpiūtis, degēsis rugpiūtis</i>
IX	silu jeb veselō mēnesis	silā, Miķeļa mēnesis	<i>šilīnis, rudens mēnuo rugsējis</i>
X	veļu jeb zemlika mēnesis	zemliku, rudens mēnesis	<i>lapkritis, spalīnis mēnuo spalīs</i>
XI	salnas mēnesis	salnas, Mārtiņu mēnesis	<i>gruodīnis mēnuo lapkritis</i>
XII	vilku mēnesis	vilku mēnesis	<i>sausis, Kalēdu mēnuo gruodis</i>

¹ Einhorn P. *Historia Lettica*. Dorpt 1649, S. 23.

² Mancelius G. *Phraseologica Lettica*. R., 1638, S. 384.

Vispilnīgākais datu sakopojums par mēnešu nosaukumiem, kuri lietoti vecajos latviešu kalendāros, atrodams Marģera un Māras Grīnu vākumā.¹

Svētki — tie mūsu senčiem nebija vienkārši no darba brīvas dienas, tas bija stingri nosacīts rituāls, bagāts ar mitoloģisko priekšstatu reliktiem, ar seniem maģiskiem elementiem, ar noteiktām tabuātīvajām norīdām, ar rituālajiem ēdieniem, ar dabas kā augstākā Dieva pielūgsmi, kur dominē nevis mānītība, bet gan ciešs agrārās maģijas sakars ar ļoti pamatīgām, dziļām zināšanām par dabu.

Latviešiem kā zemkopju tautai bija izkopta laika novērošanas un paredzēšanas māka, kura balstās pamatā nevis uz atsevišķām svētku dienām, bet gan uz dabas norišu ciklu visa gada garumā. Svētkos tas tikai aktualizējas. Zemkopim ir no svara ne tikai (un pat mazākā mērā), kāds laiks būs rīt vai parīt, bet arī (un galvenokārt), kāds būs pavasaris — agrs vai vēls, kad sagaidāms sausums vasarā, kad salnas rudenī u. tml.; viņam vajadzēja vismaz aptuveni aplēst, kāda būs linu, rudzu, kaņepju raža. Uz šo vērojumu pamata veidojās uzskats par gadalaiku savstarpējo saistību — pēc noteikta stereotipa, modeļa: kāda ziema, tāda vasara, kādi Ziemassvētki, tādi Jāņi u. tml.

Gadskārtu ierašanās liela loma ir jauno spēku atvairīšanas ritmiem, bet vēl lielāka — pozitīvo spēku koncentrācijai un kāpināšanai ar vārdiem un darbiem, ar kulta un maģijas aktiem.

Un kristietības ietekme te samanāma tikai kā vājš uzslāņojums, kurš netraucē uztvert svētku īsto būtību, to polifunkcionālo raksturu, kur visam ir sava vieta, sava nozīme un jēga. Katram simbolam, katrai veicamajai darbībai, katrai dziesmai ir sava, tradīcijas nosacīta vieta, kur līdzās racionālajam allaž ir brīvs gars, poētiskā stīga, kas rada nepieciešamību izteikt to pilnīgā formā. Te katra cilvēka iekšējā vajadzība saskan ar kopīgo. Vai mēs šodien ar savu lineāro laika izpratni spēsim, pratīsim lejusties mūsu senču pasaules uztveres un interpretācijas modeļos, viņu cikliskajā laika izpratnē?

Vai un kā svētīsim šos laikus, laikmetus, laikdienas? Šis jautājums jau izsenis un vienmēr ir nodarbinājis tos, kuru senču svētki bija pretrunā gan ar kristietības normām, gan vācu, zviedru un poļu muīžkungu, gan pēdējo

¹ *Grīns Marģers, Grīna Māra. Lātviešu gads, gadskārta un godi.* Līnkolnā, 1983, 33. lpp.

gadu desmitu autoritārā režīma prasībām. Un izeja vienmēr tika atrasta. Kādā no 1834. gada «Magazin» (IV, 1) numuriem lasām: «Jāņa diena, Pētera diena, Sīman Jūda diena mājās esot jāsvētī, bet pie kungu darba varot iet, jo visi grēki uz viņa paliekot.»

Tikpat neizbēgami, kā diena nomaina dienu, viens gada-laiks otru, tikpat neizbēgama bija cilvēka sekošana šīm norisēm, maiņām — ar gaišu piekrišanu un milzīgu vēlmi līdzdarboties.

Mūsu gadskārtu ieražas ir šīs saskanīgās dzīvošanas ābece, te ir mūsu bioritmi, mūsu labā ādere, tas neizbeidzamais ceļš uz mājām, pie mūsu pagātnes, pie saknēm, kas latvieti padara par latvieti. Tās māca gudri dzīvot, līdzsvarā ar sevi un pasauli.

Te tās ir un klauvē pie jūsu durvīm.

Vilksim svētkus kalniņā!

Ziemassvētki

*Ja ziemassvētku nakti klausās, tad var
dzirdēt, kā zirgi runā. (LTT 34547 Van-
dzene)*

Ziemassvētki ir viens no svarīgākajiem posmiem gada aprītē, nozīmīgs rituāls, kam jānodrošina labklājība un saskanīga visu turpmāko darbu gaita, krāšņs mirklis ziemas vienmuļajā dienu ritējumā, un tāpēc jo vairāk gaidīts.

Lielie gada darbi ir padarīti — raža novākta, graudi izkulti un sabērti apcirknos, rāmi un nesteidzīgi rit dienas, kurās dzīvību ienes tikai vakarēšana, kur darbs ir ne tikai rokām — vērptot, aužot, adot, virves vijot, pakulas sukājot un koka darbus darot, bet arī galvai, prātam. Tas ir visbrīvākais laiks, kad var nodoties nostāstu un pasaku stāstīšanai, miklu minēšanai, dziedāšanai. Tā ir arī latviešu bērnu pirmā skola, te ir ko klausīties, vērā likt un prātā paturēt. Tādos vakaros dažai jaunai meitai pietinās pilni dziesmu kamoli.

Laiks lēni rit uz priekšu, tuvinot saules atgriešanos; te lt kā kulminē pati gaidīšana.

*Gausi nāca, nu atnāca
Tie bagāti Ziemassvētki:
Trīs dieniņas, trīs naksniņas
Nāk pār kalnu kūpēdami.*

LFK 1935, 7395 Basi

Tas ir senš rituāls, veca tiesa. Tam brīdim pošas un gatavojas. Brūvē alu, sarūpē ēdienu, gatavo krāšņus puzurus un citas rotas. Vēl nav kristietības, baznīcas ietekmju, nav klusā svētvakara svinēšanas, kas katrā mājā ienāk krietni vēlāk. Arī folklorā, ieražās šīs ietekmes tikpat kā nav jūtamas, lai gan kristīgajai baznīcai ir izdevies piesaistīt šīm saulgriežu svinībām skaisto Betlēmes legendu par Kristus

dzimšanu. Atrodam tikai dažus izņēmumus dziesmās un arī ticējumos:

Ziemassvētkos sienu nes istabā, liek uz galda zem segas par atmiņu tam, ka Kristus dzima sienā. (LTT 34414 Bērzs-pils)

Ziemassvētku nakti pulksten divpadsmitos jāiet uz aku ūdeni smelt, tad izsmejot vīnu. (LTT 34468 Eleja)

Latviešu zemnieka sētā nu ienākusi arī Ziemassvētku eglīte, budēļu tēvainis pārtapis par salatēvu ar dāvanu maisu, kurā dažam labam slinkim un nevižam atradīsies arī žagaru bunte, kas tā pati budēļtēva svētību nesošā rīkste vien ir, tikai nu jau kļuvusi par ne visai nopietnu, tomēr soda atribūtu.

Taču te necentīsimies īpaši likt svaru kausos un strikti šķirot, kas vecs, kas mazāk sens, kas savs, kas aizgūstot iemantots. Nebūsim lielāki cenzori par pašu tautu, jo visi šie komponenti galarezultātā izveidoja harmonisku veselumu, katrs atrazdamš sev piemērotu vietu. Kā akmeņi senā mūrī, saistīti ar stipru gadsimtu javu.

Ziemassvētki iekļaujas senajā pirmskristietības agrāro kultu ciklā un tiek svinēti ziemas saulgriežu laikā ap 23. decembri, kad diena ir visīsākā, bet nakts sasniegusi savu maksimālo garumu, kad saule iegriežas uz pavasara pusi.

Līdzās Ziemassvētku nosaukumam dažviet sastopams arī cits, kas attiecināms uz pirmo svētku vakaru un nakti, proti, *Bluķa vakars, kūķu (koču, ķūķu, kūču) vakars*. Nosaukums 'Bluķa vakars' atgādina par senu rituālu darbību — bluķa velšanu, atdarinot saules gaitu, bet 'kūķu vakars' — par tikpat senu rituālu Ziemassvētku ēdienu izvēlē, kam bija jāveicina turība un labklājība. Taču daļnās vairs tikpat kā nav saglabājušies šie senie nosaukumi, tās min vairs tikai Ziemassvētkus.

*Ejlei, bērni, skalīties,
Kas pa namu ribināja:
Ziemassvētki namu slauka,
Visus traukus cilādami.*

LFK 49, 1906 Rīga

*Val, lielie ziemas svētki,
Ilgī nāca, drīz aizgāja,
Ilgī nāca, drīz aizgāja,
Ne nedēļas negaidīja.*

LD 33249 Vecvārde,
Jaunmuiža

*Sen domāju, nu redzēju
Ziemassvētku kumeliņus
Līdz zemītei baltas krēpes,
Pīnkaināmi kājīņām.*

LFK 1722, 4069 Asīte

*Ziemas svētkus gaidīdami,
Lastu daru alutiņa:
Gan zināju, ziemas svētki
Trīs dieniņas svētījami.*

LD 33301 Vecumnieki

Cik īsti dienas svinēja Ziemassvētkus? Vai bija «Ziemas svētki trīs bāliņi» vai varbūt tomēr četri? Tautasdziesmās biežāk minētas trīs Ziemassvētku dienas, retāk atrodam norādes, ka būtu bijusi ceturrtā svētku diena.

*Ziemassvētki četri brāļi,
Pastaliņu pūdātāji;
Kad noplisa pastallīnas,
Tad ar kārklu oizitēm.*

LFK 758, 321 Dzelzava

Rēzeknes apriņķī pagājušā gadsimta 80. gados dzirdēta un E. Voltēra pierakstīta šāda dziesma:

*Zīmas svātki četri brōļi,
Cīts aiz citōs olu dzert,
Cīts aiz citōs olu dzert,
Cīts citam napazētīl.*

V 103. Rēzeknes apriņķis

Vēl kāda cita Ziemassvētku dziesma no Kursiņiem dudzina Ziemassvētku kukuli:

*Izcepu kukuli
Cetriem stūriem;
Tas bija ķekatu
Mielastiņš.*

LFK 1693, 7051 Kuldīgas
Kursiņi

Arī ticējumos ir norādes, turklāt krietni vairāk nekā dainās, par ceturrtās Ziemassvētku dienas svinēšanu, jo tad vilks nenesot aitas un citus lopus. Preiļos ceturrtā diena saukta par vilku dienu.

Zināmu skaidrību par to, kas varēja būt ceturrtā Ziemassvētku diena, iegūstam, ja atceramies, kuras dienas nedēļā visa gada garumā tika svētītas, t. i., kad nav bijis brīv strādāt. Tā vispirms ir svētdiena, tas ir svētvakars (t. i., sestdienas vakars, vakars no sestdienas uz svētdienu, tāpēc svētvakars) un tas ir arī piektvakars (t. i., ceturtdienas vakars, vakars no ceturtdienas uz piektdienu, tāpēc piektvakars). Šajā pasvētdienā jeb piektvakarā nedrīkstēja nekādus lielus darbus darīt, jo īpaši vērpēt; tā esot «mei tiešu istā svētdiena», kā mēdza sacīt Suntažos un Kas-trānē.

Ir zināms, ka par blūka vakaru daudzviet (Džūkstē, Sīpelē, Jēkabpilī) saukts ceturtdienas vakars, turklāt ne tikai Ziemassvētku priekšvakarā, bet cauru ziemu un vietumis pat visa gada garumā. Jēkabpils pusē Lietuvas pierobežā ceturtdienas vakars svētīts cauru gadu. Ticis teikts:

«Sovakar bluķu vakars, jāiet laiku gulēt.» Tikai vēlāk, jau pārprotot piektvakara nozīmi, šis bluķa vakars Ziemassvētku svinībās pārvirzās uz piektdienu, un 1929. gadā Cēsu apriņķa Kosā (LFK Bb 46, 662) jau var dzirdēt sakām: «Piektdienas vakarā ar' bija jāsvin senos laikos bluķu vakars.»

Ja pieņemam, ka 25., 26., 27. decembris — dienas, kurās šodien svinam Ziemassvētkus, iekrīt piektdienā, sestdienā un svētdienā un tām klāt vēl piektvakars 24. decembrī, tad tie ir šīs četras Ziemassvētku dienas, kas, protams, nevar tā iegadīties katru gadu. Kad piektvakars iekrīt 24. datumā, tiek svinētas četras Ziemassvētku dienas, bet, kad 24. decembris iegadās kādā citā nedēļas dienā, Ziemassvētkus svētām trīs dienas.

Liepājas apriņķa Kalētos (LFK 807, 1213a) zināja stāstīt: «Ziemassvētkos iekrita bieži četras svētdienas. Tāpēc viņu sauc par ceturto svētku dienu.»

Te būtu atslēga tam, kā Ziemassvētki ieguvuši (līdz ar laika iedalījumu nedēļās) un pēc tam pazaudējuši (līdz ar sena piektvakara nozīmes un tā funkciju izzušanu), savu ceturto brāli.

Gatavošanās svētkiem, protams, neaprobežojās tikai ar alus darīšanu un ēdienu gatavošanu. Bija jāsakopj māja, jāsarūpē tīras drānas, jāpabeidz iesāktie darbi, un to varēja darīt vēl pašā Bluķa vakarā; nedrīkstēja tikai vērpēt. Tomēr arī iesāktu kodeļu nedrīkstēja atstāt pa Ziemassvētkiem. Savs laiks bija jāatvēl arī dažādu rotājumu pagatavošanai, un tam tika veltīti garie, tumšie vakari. Tradicionālie pakaramie un spraužamie Ziemassvētku telpu rotājumi bija puzuri, lukturi, putni, virpuļi, kuri bija vienkārši un viegli pagatavojami no ikdienā pieejamiem materiāliem.

Rēzeknes apriņķa Gaigalavā mēdza darīt šādi: «Vacokūs laikūs uz Zimassvātkim ustobas puškōja ar nu buļvom un solmim iztaisētīm putnim un lukturim, kurus sakōre pi ustobas grīstīm. Tū vysu taisēja tai: solmus pōrgrīze uz vairōkom daļom un saspraude buļvōs vaj mōla gobolā, solmim golus sasēja un izveidōjās kaidš putns vaj lukturs.» (LFK 820, 10)

Savukārt Dzelzavā, Lītenē un Jaungulbenē «Ziemassvētkos istabas puškōja ar virpuļiem. Ņem rudzu salmus (gārkulu) ar rogām, nogriež salmu ar visu rogu, uz tā

uzmauc visādu papīriņu pušķi un šo salmu iemāna tupeni. Sāodus tupeņus apkāra ap sijām. Nu tupeni grozās un plīv. Ar skujām arī izspraudīja griestus un tad pārstaipīja visādu papīriņu lentītes. Sasēja salmus ar rogām buntītēs, tad pie rogām piesēja visādus dzīparus un papīriņus, tad aiz sijas aizbāza vai pie vadzīša piekāra». (LFK 758, 694)

Par galveno Ziemassvētku ēdienu allaž uzskatītas kočas, kūķi, kūķes, kūčas jeb tengas. To pagatavo no lobītiem (piestā sagrūstiem) miežu vai kviešu graudiem, kūrūs vāra kopā ar cūkas galvas pusi; klāt mēdz pievienot arī zirņus un pupas. Galdā liek arī cūkas galvas pusi, cūkas šņukuru, putraimdesu, zirņus, pupas, pīrāgus. Neaizmirsīsim arī šodien mūsu vecmāmiņu ēdienu receptes!

Koča

Grūbas	75 g
Zāvēts speķis	35 g
Sīpoli	1 gab. (vidēji liels)
Ūdens	300 g
Sāls	

Grūbas ber uz sausas pannas un apgrauzdē gaiši brūnas. Kubīnos sagrieztu speķi sacep kopā ar sasmalcinātu sīpolu. Katlā kārtām liek grūbas un sacepto speķi ar sīpoliem, pārlej ar karstu ūdeni, pieber sāli; vāra uz plīts, līdz grūbas uzbriest. Pēc tam aizvākotā katlā sautē cepeškrāsnī apmēram 2,5 st. Gatavai kočai jābūt irdenai. Pasniedz kopā ar rūgušpienu.

Putraimu desa

Miežu putraimi	500 g
Buljons	1,5—2 l
Cūkas galva	250 g
Cūkas vai teļa asinis	1 l
Sīpoli	3—4 gab.
Speķis	100 g
Sāls	
Krustnagliņas, pipari	
Brūkleņu ievārījums	

Vidēji rupjus miežu putraimus liek verdošā buljonā, kurā vārīta cūkas galva, un vāra, līdz putra bieza un put-

raimi pustumsti. Atdzisušai biežputrai pievieno asinis, samalcinātus aseptus sīpolus, vāritu mazos gabaliņos sagrieztu gaļu, sāli, piparus, krustnagliņas, apvāritu gabaliņos sagrieztu speķi. Labi sajauktu masu pilda izmērcētās tievajās cūku zarnās, galus sasien, izveidojot rituļus. Liek cepešpannā karstā ūdenī un vāra apmēram 10 minūtes. Desas ir gatavas, ja dūriena vietā neparādās asinis. Var pasniegt kopā ar brūkleņu ievārijumu.

*Nāc, māsiņa, ciemoties
Ziemas svētku vakarā:
Būs pupiņas, būs zirniši
Būs cūciņas šņukurīts.*

LD 33278 Rīga

*Eita, bērni, klausities,
Kas pa namu ribināja:
Kūku katls, galvas puse,
Tie pa namu ribināja.*

LD 33257 Pilskalne

*Māmiņa, māmiņa,
Dal' vecu tiesu:
Kukuli maizes,
Kann' alutiņa.*

LD 33426 Ārlava

*Dēju, dēju desiņu,
Nepiedēju pilnu:
Lai ēd ēģāni
Pakratīdami.*

LFK 935, 175 Lubāna

*Ak tu lielu brinumīņu,
Pilni galdi piekravāti:
Cūkas kājas, šņukurīts,
Bieža putra vidiņa.*

LFK 1818, 43 Nīca

*Atīdami, Zimassvātki,
Kū jyus lobu atneset?
I pūpeņu, i zērneiti,
I cyuceņas smecereiti.*

LFK Bdž 2186, 25 Skaune

*Ai, ciema māmiņa,
Zili dūmi kūpēja;
Vai dosi plāceņus,
Vai desas luņķi?*

LFK 1955, 6610 Bārta

*Kučā kašādā,
Riteņa desa,
Riteņa desa,
Puscūkas galvat*

LD 33425 Skaistkalne

*Desa tek pa celiņu,
Likumīņus mētādama;
Budēliši pakal tek,
Putraimīņus lasīdami.*

LFK 1968, 1457 Auce

*Cūkiņa, māsiņa,
Mēs abas ķekalās:
Tu sēdi uz galda,
Es galda galā.*

LFK 1955, 8026 Nīca

Zimassvētku sestdienā esot jāēd arī saldi ēdieni. Abrenē, piemēram, visādā ziņā galdā vajadzējis būt ar cukurūdeni aplietām nevāritām grūbām. Šajā vakarā te, tāpat kā citviet Latgalē, pirms vakariņām uz galda uzlika nelielu sienu klēpiti un aplāja to ar baltu galdautu, tad tikai lika uz galda maltīti. Pirms ēšanas lūdza Dievu. Pēc vakariņām saimniece ātri novāca galdus, tad visi apsēdās galdam apkārt un pēc kārtas katrs vilka vienu sienu stiebru un pārsprieda, kuram nākamgad lini jāšēj, — kuram visgarākais siena stiebrs izvilkās, tam arī bija jāšēj lini.

Līdzīgi ar sienu mēdz izzīlēt arī mūža ilgumu: kuram izvilcās visgarākais stiebrīšs, tam, domājams, ilgāks mūžs.

Pastāv uzskats, ka siena nešana istabā ieviesusies kristietības ietekmē katoļu zemēs, velkot paralēles ar Kristus dzimšanu kūti sienā. Taču te der atcerēties, ka visā Eiropā izplatītākie auglības idejas nesēji Ziemassvētkos ir maize, graudi un arī salmi. Somi Ziemassvētkos ar salmiem noklāja grīdu, pēc tam kad šie salmi tika mesti augstu līdz istabas griestiem, zīlējot nākamā gada ražu. Citur salmus izklāja zem galdauta, citur rituālos svētku ēdienus lika uz grīdas, kura iepriekš bija izklāta ar salmiem. Ziemassvētku naktī uz salmiem arī gulēja. Maģiska efekta pastiprināšanai uz grīdas izklātos salmus apbēra ar graudiem. Pēc svētkiem šos salmus izkaisīja uz lauka, karināja augļu koku zāros, nesa uz kūti, klāja mājputnu ligzdās.

Vispārizplatīts ir uzskats, ka Ziemassvētku vakarā un naktī vajag daudz ēst (deviņas vai pat divpadsmit reizes), to acimredzot saprotot kā spēku uzkrāšanu jaunam darba cēlienam.

Ziemassvētku naktī jāēd deviņas reizes, tad nākošais gads būs bagāts. (LTT 34436 Jaunlaicene, Tirza)

Ziemassvētku naktī vajag likt maizi uz galda, tad nekad netrūks maizes. (LTT 34417 Skrunda)

Ziemassvētkos vārīja pupas un zirņus, lai tās labi augtu. (LTT 34418 Kazdanga)

Ziemassvētku naktī vajaga ēst zirņus, tad būs pulka naudas. (LTT 34419 Reņģe)

Ziemassvētkos jāēd pūces bērni, t. i., pikās sagrausti zirņi ar kaņepēm. (LTT 34420 Vaidava)

Ziemassvētku vakarā ēdot nedrīkst pirkstu laizīt, tad to bieži pārgriež. (LTT 34443 Tirza)

Ziemassvētku vakarā veci ļaudis likuši rijā Mājas kungam cūkas galvu, maizi un alu un turējuši līdz Jaunam gadam. Spriežot pēc A. Bilenšteina piezīmēm, to ievērojuši lielākā daļa saimnieku. (LTT 34425)

Veļu laiks jau beidzies, bet mirušo senču garu mīlošana vietumis vēl turpinājās. Lai arī veļu kulta ieražas ienesa priecīgajās Ziemassvētku izdarībās zināmu tiesu miera, rāmuma un pārdomu par viņu sauli, Ziemassvētku priekus tās tomēr nemazināja. Ziemassvētki ir tāpat arī laiks, kad mirušo gari nāk sērst pie dzīvajiem un kad tie jāpamielo ar ēdienu, kurš ir īpašs tanī ziņā, ka ir neaizska-

rams, t. i., neviens no mājas ļaudīm nedrīkstēja to ne ēst, ne nogaršot, arī ēdienu pagatavojot ne. Naktī uz rijām, šķūņiem un pirtīm nāks aizsaulē aizgājušie tuvinieki.

Tukuma apriņķa Smārdē (LFK 358, 780a) agrāk Ziemas-svētkos nesuši uz šķūņiem un rijām veļiem raušus. Arī uz kapiem nesuši ēdienus un pat cimdus, zeķes.

Liepājas apriņķa Grobiņā (LFK 769, 140) pa Ziemas-svētkiem lika uz galda gaļu, maizi, alus krūzi, bet neviens no mājas ļaudīm nedrīkstēja istabā ēst.

Talsu apriņķa Laidzē 78 gadus vecais Ģirts Tukmanis 1925. gadā zinājis stāstīt: «Ap 60 gadu atpakaļ Valdgales pagastā bij paradums Ziemasvētku vakarā vārit sausus zirņus ar pupām, kurus tad paši ēd un atstāj pa nakti kopā ar speķraušiem uz galda, lai dabūtu arī miroņi ēst.» (LFK Bb 33, 50)

Tās nepārprotami ir nule pagājušā veļu laika atskaņas.

*Labvakar, nama māte,
Val gaidīji budēlišus?
Ja gaidīji budēlišus,
Atver durvis līdz galam.*

LFK 1551, 6948 Džūkste

Kad raibs un skaļš budēju kamols veļas pār kalnu, tad zini, ka tie atnes ne vien jautru kņadu, ne vien baltā sniega, meža un lauka smaržu sev līdzī, bet arī svētību tavam namam, tavai ģimenei.

Cigāni? Budēji? Varbūt ķekatknieki? Dažādi sauc šos masku gājienus — kā nu kurā novadā.

B u b u ģ i — Kurzemē, Zemgalē.

B u d ē ģ i, b u d ū ģ i — Aizputē, Aucē, Blīdenē, Dobelē, Džūkstē, Irlavā, Jelgavā, Strutelē, Vadakstē, Tukumā, Vaiņodē, Vānē, Zebrenē, Zvārdē; no *budīt*, *budināt*, arī *budulēt* — skubināt, mudināt, kūdīt, modināt (sal. lietuviešu *būduinti* — modināt, celt augšā); dažos Latvijas novados lietots arī ar nozīmi *pūtnubiedēklis*. Cits skaidrojums: sens aizguvums no lejasvācu *Buddel* jeb *Boddel* — tiesnesis, soģis.

B u k i — Lejaskurzemē — Bārtā, Bunkā, Dunikā, Kalētos, Rucavā.

B ū z a ģ i, b u z u ģ i — Kuldīgā, Rendā, Ventspilī.
C i g ā n i — izplatīts visos Latvijas novados;

Eiropā čigāni iecelo ap 14. gadsimtu. Jēkabs Lautenbahs savas «Latviešu literatūras vēstures» II daļā raksta: «Tie ir sīras tauta: mānīcīga, muzikāliska, zaglīga, ne būt ne uz vienas vietas noturama.»¹

Danča bērni — Dobelē, Jaunlaicēnē, Nīgrandē, Saldū, Svētē, Tukumā.

Joku Pēteri — Valkā.

Kaiti — Latgalē; no *kailēt* — spēlēties, blēņoties, niekoties.

Kaladnieki, kaladi, kaladnieki — Nirzā, Rēzeknē un citur Latgalē; no refrēna *kaladō, kaladū*.

Ķekatas, ķekatnieki — Kurzemē un Zemgalē, ļoti maz Vidzemē (Baldonē, Koknesē). Pēc A. Lerhauškaiša *ķekatas* — labie māju gari; par to liecina Talsu pusē izplatītais nosaukums *mājķekatas*, Ilē — *maikatas*. Citas nozīmes: Kurzemē *ķekata* — koka kāja (ķekatos lēkt); bars, pūlis (sal. lietuviešu *keketa* — pulks, pūlis, drūzma); aušošanās, ākstības, blēņoššanās.

Ķikuti — Ogrē; no *ķekatas*.

Ķiņķēziņi — Aizputē, Ārlavā, Edolē, Kalnciemā; aizgūts no lejasvācu *Kind* — *Jes*, t. i., Kristus bērniņš. Zūdot sākotnējai nozīmei, izprotams līdzīgi kā *nabagi, ubagi*.

Maskarati — Baižkalnā, Jaunpiebalgā, Smiltēnē (*maskaradi*), Trikātā; internacionāls apzīmējums, Latvijā samērā jauns; līdzīgi kā Portugālē *mascarra* — melns, Grieķijā *maskara* — maska, *maskarās* — masku nesēji, Rumānijā *maskara* — arlekīns, Turcijā — *maskhara* — arlekīns.

Maski — Līgatnē, Rūjienā, Meņgelē, Mūrmuižā, Taurupē, Vecpiebalgā.

Miežvilki — Kuldīgā, Ventspilī; P. Smits tos uzskata par aizgūtiem no vācu *Roggenwolf* vai *Kornwolf*, no kā *rudzu ruņģis* arī esot ietekmējies; pēc J. A. Jansona — veģetācijas dēmoni, paralēlas būtnes tādiem pašiem vāciskajiem analogiem.

Nabagi, ubagi — Straupē, Talsos.

Skutelnieki — Koknesē; no *skutele* — uts.

Stiķi — Lestenē, Tukuma apriņķī u. c. Zemgalē; aizgūts no vācu *Stück*.

Suselnieki — Koknesē; no *suseklis* — susekl(l)nieki.

Lautenbahs J. Latviešu literatūras vēsture. R., 1922, II, 217. lpp.

Talderi — Latgalē; no refrēna *talderō*.

Ķēmi — Gulbenē, Tērvetē.

Špokstiņi — Nogalē; no *spoks*.

Veciši — Garkalnē, Krimuldā, Pabažos, Skultē.

Pēdējie trīs stāv sakarā ar veļiem, etimoloģiski saistās ar mirušo gariem, mirušo kultu.

Ķekatās iešanai ir maģisks, svētību nesošs spēks, tāpēc, tās sagaidot un uzņemot, mājā valda viesmīlības likums, jo kurš gan grib aizdzīt svētību no mājas! Katrā mājā budējus gaidīja cienasts un dāvanas. Šī došana, budēju apdāvināšana tāpat ir sena rituāla sastāvdaļa, ar kuru cerēja iegūt labklājību mājām, veselību cilvēkiem, auglību lopiem un laukiem. Un kur tad vēl došanas, dāvināšanas prieks! Senāk — veltēs budējiem, čigāniem, šodien — dāvanās mājiniekiem un draugiem grozā zem Ziemassvētku egles, maisā uz lieveņa vai pie kādas sniega kupenas dārzā.

*Čigānos laizdamās,
Trīs kulītes apsakāru:
Vienā rudzi, otrā mēži,
Trešā gaļas gabaliņš.*

LD 33454 Lubāna

*Dodat, meitas, cimdus, zeķes
Tam budēju vecajam:
Kas nedos cimdu, zeķu,
Augs jēriem isa vilna.*

LD 33442 Jaunmuiža

*Mēroju, mēroju
Pagarus kreklus;
Nākošu gadiņu
Tik garī linīl*

LD 33447 Sarkānmuīža

*Nāc, māsiņa, čigānos,
Čigānam viegla dzīve:
Dod pieniņu, dod sviestiņu,
Dod cūciņas šņukuriņu.*

LFK 1835, 178 Reinte

*Budeliit, tēvatniti
Nāc maneju sētiņeju,
Lai aug mani kāpostīni
Kā budefa cepurīle.*

LD 33324 Valdemārpils

*Lōci, lōci, doncoj,
Saimeniķs tev moksōs:
Ouzu garci, madspūdeņu
Boltas maizes kukuliti.*

LFK 1680, 2578 Balvi

Ja nedeļa, tad viņi paši ņēma jeb «zaga», kā to traktē dainas. Tas notika daudz vēlāk, pazuudējot šo senāko budēju jeb čigānu apdāvināšanas jēgu, un pārtapa par jautras izklaides formu, spēli, t. i., tas netika darīts nopietni.

*Kavajat ilenus,
Kavajat suseklus,
Ķekatu pulkā
Rāvēji laudis.*

LD 33445 Nica

*Čigāniņi, mani bērni,
Nezodiet suseklišu;
Ileniņus vien zodziet,
Māsiņai pūru šūt.*

LD 33453 Dzērve, Susēja

Budēļu vadonim — budēļu tēvainim jeb budēļu vecajam, kas bija visa ķekatnieku pulka vadonis, līdzī allaž bija rīkste, ar ko nopērt visus mājas ļaudis.

«Mājās ieejot, budēļu pirmais darbs ir visus mājeniekus pa kārtai ar rīksti pērt un jautāt: vai gaidīji budeli? Kad saka, gaidīja, tad daudz netika pērts, ja — negaidīja, tad nelaiž mierā, kamēr saka — gaidīja. Ja no budēja nedabon pērienu, tad nākošu vasaru ēdis dunduri un odi. Pēc pēriena budēli sastājas istabas vidū garā aprindā un vecākais budelis, kas vairāk māc dziedāt, stājas priekšgalā, un visi lēni, uz priekšu soļodami, sāk dziedāt. Visus pa kārtai apdziedājuši, budēli dodas uz citām mājām.» Tā Klētnieku Ernests rakstīja «Dienas Lapā» 1887. gada 104. numurā.

Sī budēltēva dzīvības rīkste, kam latviešu tradīcijā piedēvēts maģisks spēks — veselības, auglības un tikumības nesējas statuss, sasaucas ar visā Eiropā izplatīto paradumu ziemas saulgriežus sagaidīt ar izplaucētiem zariem, kurus ņēma līdzī gājienos un, pieskardamies ar tiem cilvēkiem un kustoņiem, pārnesa uz tiem dzīvības spēku, kas mīt šajos zaļajos zaros.

Budēļi atnesa svētību ikvienai vietai, kur tie mēdza uzturēties — vai tā būtu istaba ar kuplo mājas ļaužu saimi, vai laidars ar mājlopiem, zirgu stallis, vai linu un miežu lauks, vai kāpostu dārzs. Tad izniks nezāles, augs tīri līni, balti kāposti «rūtainām lapiņām, apaļām galviņām», «smīdras», garas miežu vārpas. Viņi pārrauga arī, kā mājas ļaudis ir strādājuši, vai nav slinkojuši: pušiem ar bezmēnu nosver savītos pineklus, meitām — savērpoto dziju. Valda troksnis un jautriība, kas ne vienmēr ar izpratni tika uztverta no «mācīto» svešautiešu, resp., vāciešu puses. So nosodīšanas politiku labi parāda vēl 19. gadsimta prese.

«Latviešu Avīzes» 1853. gada 9. numurā sniedz «Jaunas ziņas no Ilūkstes aprīņa»:

«Wehl Deewam schehl starp kristīgiem ļaudim rohnahs tahdi, kas ihpaschi seemas-swehtkus, kur teem par ta pestitaja peedsimschanu ar swehtku preeku buhtu japreezajahs, pehz wez3a paganu-eeraduma wehl swehti. Lai nu arri wairs ne redz, ka schinnīs deenās tahdu blukki apkahrt walka no weenahm mahjahm us ohtrahm, kā muhsu tehwu-tehwi to darrija, tad tomehr ļaudis wissadi isehrmodamees apgehrrbjahs un eet pa mahjahm apkahrt, nejaukus un beskaunigus smeeklus no sawas muttes islaizdami, kas

krīstīgam zilwekam reebigi un par kaunu un tā ne ween tahs swehtas deenas saimo, bet arridsan behrnus isbeede, jaunu ļauschu prahtu samaita, un teem sliktu preekschihmi dohd.»

Kas tad bija noticis, ka «Latviešu Avīzēm» nācās uzņemties rājēja un stingra draudzes gaņa pienākumus? Ilūkstes pusē, lūk, latvieši ir bijuši tik tumši ļautiņi, ka nav gribējuši atnest un aizmirst tautas sensenās ieražas.

«Kad nu baznīzkungi deewsgan un no wissa spēhka ar sawahm mahzibahm puhlejuschees, scho nepeekklahjamo eeraddumu isdeldeht, bet ir scho gadd, kā us semehm, tā ihpaschi paschā Illukstē zitti zilweki paschōs seemas-swehtkōs baidekļu drahnās apģehrbuschees, un tā apkahrt staigajuschi, behrnus baididami; tad zeenigs Dekana kungs par to gahdajis, ka tee ar wisseem saweem ehruu mundeeriņeem us pahri deenahm zeetumā tikka eemesti.»

«Par Ziemassvētku čigāniem» 1874. gada 3. numurā «Mājas Viesis» raksta:

«Bet kas tad tee Tschiggani tahdi ihsti irr? Nu, tee naw nekas zits, kā muhsu paschu Latweeschi, kas schā un tā ar leekeem ģihmjeem gluschi sawadi pahrgēhrbuschees itt kā no pascha sahtana jadelehti pa mahju mahjahm apkahrt pluhst, ar negohdigu ellischķu kleegschanu un tērseschanu wissadus johkus dsenn. Kur schee tā nosaukti Tschiggani parahdahs, tur tais mahjās kamehr wiņņi usturrahs, israhdahs tā, itt ka kad patte pastara deena buhtu klahtu, kur wiss toph sadausihts un druppu druppos samalts, jeb arri ir patte istabas grihda zaur lihkschanu besdibbenī eegruhsta. Un kā tad ne, puischi kas leelā barrā ar sirģu galwahm jeb aunu-, ahschu- woi wehrschu raggeem apbrunņojuschees un ar balteem jeb melneem palageem aptinnuschees, ar garrahm astehm istabā sanahkuschi us wissahm pussehm ar raggeem badda un ar astehm sukka mahtes, meitas, behrnus un wissus, ko tik preekschā atrohd, kamehr tee waimanahdami un kleegdami slehpjahs woi nu appaksch gultahm jeb arri us krahsns, jeb arr kur zittur. Kad nu wiņņi zaur leelu lihkschanu irr peekussuschi jeb arri zaur kleegschanu irr sawu balsi saudejuschi un kad saimneeks pehdigi schoš usluhds us wakkariņahm, tad wiņņi sawas brunņas nolikkuschi, te wehl kahdu laiku usturrahs, lihds kamehr us zittahm mahjahm tahlak dohdahs. Bet ja schee Tschiggani neteek usņemti, tad wiņņi pehz ta trakkoschanas brihscha tāpat kā nahkuschi, ar leelu kleegschanu, swahrguļu skan-

dinaschanu un lahpstu sischanu rippu| rippuļeem pa galvu un kaklu no istabas ahrā dohdahs us zitureeni, kas sin-nams no mahjas ļaudim ar preeku, smeeschannohs un suņņu reeschanu teek pawadditi, un nu ļautiņi newarr ween nopreezatees, ka tahdus jokus zaur Tschigganeem essoht baudijuschi un peedsihwojuschi. Un tas tā eet wi-ssoš wakkaros, lihds kamehr seemas swehtki beidsahs: weenus Tschigganus palaisch, ohtri atkal irr klaht.»

1899. gada «Latviešu Avīžu» 4. numura rakstā «Nela-bas ieražas» teikts: «No pieklājīgas uzvešanās šādās ķe-katās, protams, nav ne vēsts. Ķekatās iešana notiek Zie-mas svētku, Jauna gada un Zvaigznes dienas naktis. Lai gan vispār Ziemas svētku nakts tiek taupīta ar ķekatās iešanu, taču R. [Rudbāržu — E. O.] pagastā par izgāju-šiem svētkiem vienā vietā arī tas neticis darīts. Vairāk ķe-katnieku bija savākušies, dzēra un dažādi ķēmojās visu nakti; viens pat bija tik tālu nodzēris saprašānu, ka sāka staigāt Ādama svārkos.»

Laikam gan šodien nevienam vairs nav jāpierāda, ka patiesībā šī ķekatnieku jeb budēļu trokšņošana ir ar daudz dziļāku jēgu un nozīmi — tās galvenā funkcija ir ļauno garu aizbaidīšana. Viņu nemitīgā diešana un lēkšana ir tas dzīvības un kustības spēks, kas liek apjaust ne vien ziemas stingumā iekapsulētos snaudošos dabas spēkus, bet arī šo norišu erotisko virzību, dziedot nerātnās dziesmas un papildinot tās ar akcionālās maģijas paņēmieniem.

Tas pats ar budēja rīksti:

Budelim tēvainim

Smuka smalka bērzu rikste:

Pate rikste tīra zelta,

Pumpurīni dimantiņa.

LD 33353 Biksti

Nebēdā, māmuliņe,

Ka budelis meitu kūla;

Silta pirte, miksta slota,

Tad būs labi klātgulēt.

LD 33364 Strutele

Ja Ziemassvētkos čigāni, iedami istabā, ienāk pa pāriem, tad aitas atnes jērus pa pāriem. (LTT 34630 Dunava)

Ķekatu dienā vajaga lēkt ķekatās un paņemt lielu, garu kadeģi un kadeģa galā vajaga uzsiēt kādu linu sauju, tad to gadu būs lieli līni. (LTT 16067 Nīca)

Ķekatās gāja līdz pat Metenim jeb Vastlāvjiem, taču tas nenotika vienādi visā Latvijā. Citur šis laiks bija īsāks, citur garāks. Ķekatu gājienos samanāmi arī tautas drā-mas elementi, kuras senās saknes un galvenā ideja mek-lējama saules un auglības kultā. Ķekatnieku ierašanās,

sagaidīšana un uzņemšana, viņu izdarības un visbeidzot pavadišana notiek pēc tautā saglabāta tradicionāla un sena scenārija, kurš, protams, pieļauj diezgan lielu dažādību un variēšanas iespējas norišu ietvaros, lielos vilcienos tomēr saglabājot nemainīgu pašu pamatshēmas kodolu, būtību. Tāpat kā nemainīgi un tikai Ziemassvētkiem piederīgi ir dziesmu refrēni *kaladōl, kaladūl, tandarūt, talderōl, totara!, rabačāml*, kur vispopulārākais, neapšaubāmi, ir *kaladōl*.

Mēs varam šeit shematiski iezīmēt galvenos posmus, kas deva virzību šīm norisēm, piemēram, vienas sēlas ietvaros.

Namamāte sataisās
saņemt budēļus.

*Simtu cepu kukulišu,
Ziemas svētku gaididama:
Simtiņš nāca danča bērnu
Ziemas svētku vakarā.*

LD 33304 Lielzere

Ķekatnieki sataisās iet
budēļos, cigānos,
ķekatas.

*Lieli, mozi cigōnēni,
Aunitēs kūrpelēsi:
Sei dineņa, sei naksneņa
Ejamō, takamō.*

LFK 935, 31912 Vārkava

Budēļi pie namdurvīm. Apsveicināšanās. Te aizsākas dialogs starp mājas ļaudīm un ķekatniekiem, budēļiem, kur galvenās lomas pieder budēļu tēvam un saimniekam ar saimnieci. Budēļu tēvs ir tas, kurš parasti pirmais ievada sarunu.

*Labvakar, saimeniek,
Vai gaidījī budēļiti?
Budēļiši atnākuši
Jaunas meitas dancināt.*

LFK 1597, 5339 Zebrene

*Saņemat ķekatinas,
Neba mēs daudz bijām:
Bijām pieci, bijām seši,
Līdz trešam desmitam.*

LFK 1955, 10602 Nica

*Lūdzama, māmiņa,
Laid bērnu iekšā,
Ķekatu bērniem
Kājiņas salst.*

LD 33328 Alsūnga, Edole

*Nama māte vaicāja:
Kādas zemes tēvaiņi?
— No Rīgas, no Rīgas
Bajāra dēlt.*

LFK 1114, 10 Ozolnieki

Budēļi ienāk istabā. Budēļu tēvs pārlūko mājas ļaužu darbus un izper visus ar rīksti. Dejo, dzied, trokšņo, iztrenkā mājiniekus. Ķekatniekiem maskās ir savas lomas. Apdziedas.

*Se liels namiņš
Kā liela muiža,
Se var ķekatas
Likumus mest.*

LD 33348 Ventspils

*Budēļiši, tēvaiņi,
Ko jūs šē meklējāt?
Se nevaid jaunu meitu,
Nedz ar' gaļas kumosīņa.*

LD 3334 Biksti

Danco, lāci, danco, lāci,
Saimniece maksās:
Sķīnķi gaļu, klaiņu maizes,
Trīs pimberi naudas.

LFK 17, 8892 Dzērbene

Sasagrleza čigāniņi
Istabiņas vidiņā;
Sagriez, Dievs, rudzus, miežus
Lielajā tīrumāt

LFK 1200, 2227 Vāne

Budelīti tēvainīti,
Izkul manu vedekliņu;
Es tev došu cimdu pāri
Par vedeklas izkūlumu.

LD 33355 Blidene, Strenči,
Irlava, Džūkste

Budēli, tētiņ,
Tev gara bārdiņa,
Dod manai meitiņai
Istabu slaucīt!

LFK 1595, 586 Blidene

Budēji apdeļ laukus, dārzus, stalli un laidaru.

Puļši, sliņķi, negulat,
Eit', raugati zirgu stalli;
Kekatiņas ielaidušas
Stalli bērus kumeliņus.
Meitas, sliņķes, negulat,
Eit', raugati aitu stalli;
Kekatiņas ielaidušas
Stalli baltas avitiņas.
Stevas, sliņķes, negulat,
Eit', raugati govu stalli;
Kekatiņas ielaidušas
Stalli raibas raibuliņas.

LD 33463 Nīca

Lec, ķekata, kur lēkdams,
Lec kāpostu dārziņā,
Nomin visas sikas nātres,
Lai aug balti kāpostiņi.

LD 33460 Sarkanmuiža,
Ventspils

Parādi, tētiņ,
Kur līnu druva,
Lai var ķekatas
Zālīti izmit:
Liniņi druva,
Zālīte ežāl

LD 33462 Nīca

Mielasts. Budēji prasa gaļu, saimniece tos tūliņ vai reiz
zumis pēc nelielas uzspēlētas tielēšanās pacienā.

Gaļas gribu, gaļas gribu,
Man garš deguns;
Visu gaļu sakāru
Deguna galā.

LFK 1515, 3497 Saldus

Saimniece grozījās,
Atslēdziņas pazudušas;
Velnš tev rāva atslēdziņas,
Negribēja gaļas dot.

LFK 929, 13204 Lestene

Ne gaļas labada
Ķekatas lēca:
Liniņu labada,
Balt' avelīnu.

LD 33428 Nīca

Edat, bērni, sāl' ar maizi,
Man gaļiņas vaiņš nevaids;
Trīs dienīņas kazu ķāvu,
Vēl tā šīpu kustīnāja.

LD 33410 Misa

Budējus raida projām. Tie pateikdamies atvadās, bet
cenšas vēl arī ko nozagt, līdzī paņemt vai kādu citu skādi
nodarīt.

Ko gaidiet, čigāniņi,
Ka projām neesiet;
Gaida jūs kaimiņos
Alus muca neizdzerta.

LFK 1341, 17242 Sakstagals

Es ārā neiziešu,
Ka es skādes nedarišu:
Apgriezišu gailim kaklu,
Saplēsišu dzirnuņiņas.

LD 33545 Spirga

Parādī, māmina,
Kur nama durvīs,
Lai var ķekatas
Projām iet.

LFK 1955, 7340 Nīca

Tēvaini, tēvaini,
Ved bērns mājas:
Visi tavi bērniņi
Gulēt grib!

LFK 1818, 114 Nīca

Paldies saku šai vietā,
Deva ēst, deva dzert;
Ja dzivošu, nenomiršu,
Vēl atnāksu citu gadu.

LFK 1660, 3226 Gaiņl

Nu ar Dievu, nu ar Dievu
Si vakara saimniece;
Rītu būs jauna diena,
Būs mums jauna saimniece.

LD 33546 Slampe

Budēļi gāja no mājas uz māju, bluķi līdzī vilkdami, dziedādami un dancodami, līdz beigās to sadedzināja, ievēlot degošos salmos vai rijas krāsni. Citviet, piemēram, Alūksnes pusē, bluķi nesadedzināja, bet ievēla istabā un nolika klona vidū, ap to tad dejoja, gāja rotaļās, vēlāk izmantoja par sēdekli un, bērnus par nedarbiem sodot, lika tos uz ceļiem bluķa priekšā. Vēl citur ķekatnieki gāja no ciema uz ciemu, arī kurmjus dzīdami un attiecīga satura dziesmas dziedādami. Vecauces pagasta Ķēvelē Ziemassvētku vakarā danco pa dārzu un saka: «Kurmi, kurmi, neroc dārzu, es tev degunu ar kurpi nomīšu.» (LTT 34523)

Valkas apriņķa Cīrgaļu pagasta Aumeisteros kurmju dzinēji gājuši no mājas uz māju, bluķi vilkdami un dziedādami:

Tiš, tiš, kurmit,
No mana dārza;
No mana dārziņa
Kaimiņu dārza.

(MLTT 7.)

Tie patiesībā ir seni buramvārdi, ar kuriem vēlas nodrošināt sev labklājību, izmantojot tradicionālo paņēmieni — uz citu apkārtnes ļaužu, resp., tuvāko kaimiņu rēķina. Un primārais te nebūt nav ļaunuma uzlaišana otram, kā tas varbūt varētu likties, bet gan labuma nodrošināšana sev un savai sētai.

Ipaša loma ķekatu gājienos bija maskām. Tērpsšanās maskās ziemas saulgriežos ir izplatīta visām Eiropas tautām, bet, šķiet, pie latviešiem tā labāk nekā citur ir saglabājusī savu arhaisko maģisko jēgu, nepāraugdama tīri karnevāliskās izdarībās.

Sis pārgērbšanās, pārvēršanās prieks, vēlēšanās palikt nepazītam, lai neizjauktu eventuālā burvības spēka darbību, saistās ar senām maģiskām ceremonijām un kultiem un sakņojas atdarināšanas maģijā. Uzliekot masku, it kā pārtop arī pats maskas nesējs, simbols kļūst par otru

«es», viņā iemājo jau šī cita, atveidojamā būtne. Reizē tā ir arī vēlēšanās ietiekties citās cilvēka gara eksistences sfērās, kļūstot ar to it kā līdzpiederīgiem šai kategorijai. Mirušo senču dvēseles un telpa, kurā tās mīt, vēlēšanās kļiedēt neziņu par to un iegūt mirušo senču labvēlību radīja masku grupu, kam sakars ar mirušo un dvēseļu kultu. Raksturīgākās šīs grupas maskas ir nāve, dzīvais mironis, vecīši.

Ietiekšanās dabas spēku un norišu pasaulē, iespējams, veicināja tādas masku grupas izcelsmi, ko Jānis Alberts Jansons nosauc par meža gariem. Tās vispirms ir dažādas koku un arī sēņu maskas (izejot no senākā priekšstata par to, ka ikvienā dabas objektā iemājo kāds gars, ka ikvienam augam ir sava dvēsele).

Auglības kulta atskaņas varam saskatīt āža maskā; ražas un līdz ar to materiālās labklājības nodrošināšanas vēlme var tikt saistīta ar tādām maskām kā labības kūlis vai statņš, siena kaudze; vēl dziļākas kultiskās saknes varam atrast lāča maskā u. tml.

Bet visbiežāk un vislabprātāk mūsu senči pārgērbās par lāci, āzi vai kazu, dzērvi, garo sievu jeb garo Grietu, par zirgu un jātnieku, čigāniem, mazo vīriņu, labības kūli, dzīvo mironi, nāvi.

1865. gadā «Latviešu Avīzes» rakstīja:

«Laudis kā ehrmi apgehrbahs ar spalwaineem kaschokeem un raibahm jo raibahm zeppurehm, kas no salmeem bij pihtas un ar wissadahm lintehm, luppateem un spalwahm izgreznotas. Sawu gihmi tee nosmehreja ar oghlehm jeb sohdrejeem melnu, peesehja pee muttes garru linnu kuschki, woi arri kahdu melna jehra ahdas gabbalu par bahrzdu. Dazchs arri bij izgehrbees par nahwi, zits atkal par lahzi, zits par bukku jeb wehl par dzehrwi ar garru kaklu. Tā gahja par mahju mahjahm Buddela dzeesmas dzeedadami un wissus mahju laudis — bet ihpaschi meitas un behrnus — ar behrza rihkstehm pehrdami. Katrs namma tehws uznehma Buddehus ar pihrageem, gallu, sauseem zirneem un meestiņu.»

Limbažos 1929. gadā kāda teicēja zināja stāstīt: «Kad es maza biju, tēvs taisīja Ziemsvētkos āzi. Sametās liki un turēja zirgloku sev priekšā tā, ka lokam kājas uz augšu. Pats jāteniski tam lokam virsū, ka iznāk viens gals par asti, pārvilkts ar nēsājamo deķi. Kad ar rokām to loku kustina, tad tā aste kustas; un purnam bij cirvis, aptīts ar deķi, un koka karotes par ausīm. Un dzērvi ar' viņš

taisīja. Apgrieza kažociņu ļaunā pusē un aptina cīrvi ar lupatu un izbāza caur to roku tā, ka izskatījās garš kaklis ar knābi.» (LFK 781, 472)

Ziemassvētkiem, tāpat kā ikkatriem svētkiem, ir savi simboli. Līdzās budējiem, kuru simboliskajam raksturam pievērsāmies iepriekš, ir vajadzīgs degošs blukis, kas simbolizē jauna saules gada sākumu un pašu sauli, bez kuras gaismas un siltuma nav iedomājamas zemkopja gaitas. Bluka velšanā un vilkšanā izpaužas senais dabas un cilvēka vienotības likums. Sevi kā dabas daļu apzinādamies, tās norisēs līdzīgs juzdamies un tai palīdzēt tiekdamies, viņš, tālas senču balss vadīts, ar šo bluka velšanu it kā veicināja dabas atmodu un saules gaitu uz pavasari, reizē noveldams arī aizritējušā darba cēliena smagumu.

Gaismas magija kā savdabīga uguns kulta palieka saglabājusies ne vien lielā bluka, bet arī sveču un sīku skaliņu dedzināšanā, jo sevišķi zilējot. Tā aura, ko izstaro gaismas avots, darbojas pretī dabā valdošajai tumsai, ļaunajiem spēkiem, noskaušanai un noburšanai. Viss, globāli ņemot, centrēts uz vienu — dzīvībai un dzīvei svarīgo nosacījumu nodrošināšanu.

Labklājības un auglības nesēji Ziemassvētkos magiskajās ierakās ir ne vien budēji, bet arī paši mājas ļaudis, ja vien viņi pieprot un zina tos paņēmienus un līdzekļus, ar kādiem tā būtu sekmējama.

Kūču dienas vakarā pie kūts durvīm vajaga piesliet baltu bērza pagali, tad būs baltas aitiņas, balta vilniņa pūra darināšanai. (AA 131. Jasmuiža)

Ziemas svētku vakarā uz kūts durvīm velk krustus, lai raganas lopus nenobur. (LFK 114, 233 Kārķi)

Citi Ziemassvētku vakarā apslēpj uz rudziem apakš sniega no sērmaukša koka izgrieztu mazu krustiņu, tad tai tīrumā augšot brangi rudzi. (LTT 34476 Tirza)

Ziemassvētku vakarā uz rudzu tīruma jāsprauž krusti un jāsaka: «Līdz Rīgas vārtiem!» (LTT 34477 Tirza)

Ziemassvētku naktī skatījuši zvaigznes, lai labība labi augtu. (LTT 34478 B lenšt. rokr.)

Kad grib, lai bites labi padotos, tad Ziemas svētkos un Jaungada vakarā iet aitas cirpt citu kūti. Cirpt vajagot tikai uz krustiem un pieres. Šo nocirpto vilnu vajagot nolikt bišu stropa dibenā uz šūnām. (DLP II 6, Jaunroze)

Ziemassvētku vakarā jāsit ābeles ar biksēm, tad būs labi āboli. (LTT 34507 Lizums)

Ziemsvētku vakarā, kad saimnieks pirti novelk bikses, tad tās, saimniekam neredzot, jāuzkar ābelē, lai būtu labi āboli. (LTT 34506 Lizums)

Lai būtu daudz naudas, tad Ziemassvētku vakarā melns kaķis jānes ap baznīcu. (LTT 34469 Lubāna)

Ziemassvētku vai Jaungada naktī var mēģināt iegūt neizdodamo rubli. Jaungada naktī jāiet uz baznīcu un jāpalieliek zem kreisās kājas zeķes nauda; kad mācītājs skaita tēvreizi, tad tā jāskaita līdzī, bet otrādi — ačgārni un beigās nav brīv teikt «āmen», — tā būs iegūts neizdodamais rublis un padzīts trūkums.

Ja Ziemassvētku rītā uzceļas agri, tad visu gadu neaizgulēsies. (LTT 34393 Veepiebalga)

Ziemas svētku rītā aizvien kāds cenšas iziet no mājām, pirms nav ienācis kāds svešs, citādi pēdējais atnes nelaimi. (LFK 184, 1265 Litene)

Lai kaimiņam neaugtu lini, Ziemassvētku rītā uz akmeņa pret kaimiņa māju dedzina tikko maltus linus. (LTT 34497 Brīvā Zeme 1934, 31. dec.)

Ziemas svētkos saimnieks un saimniece iet uz stalli, lai apzintētu savus lopus. Stallā vidū iesit mietu, saukdami: «Man krējums, man piens, man sviests, pār deviņiem ciemiņiem. Tiem visiem ciemiņiem lai tik pliks sūkliņš!» (LFK 99, 41 Ventspils)

Sādi maģiski akti, papildināti ar buramvārdiem, kļūst stiprāki un iedarbīgāki. Tā Augusts Bilenšteins Puzē ir pierakstījis šādu rituālo dialogu, kas domāts labas ābolu ražas nodrošināšanai: ja ābeles nenes augļus, tad Ziemassvētku vakarā iet viens dārzā ar cirvi un piesit pie vienas ābeles. Otrs stāv istabas durvīs un prasa: «Ko tu tur dari?» Pirmais atbild: «Es cērtu vienu ābelli nost.» Otrs piebilst: «Necērt, necērt! Gan viņa šogad nesīs ābolus!» Tā mēdz darīt ar katru ābelli, kas nav devusi ražu. (LTT 34519) Šie rituālie dialogi sakņojas uzskatā, ka katram kokam ir dvēsele, kura šajā gadījumā spēs sadzirdēt tai adresētos simboliskos draudus.

Maģisks akts ir arī izģērbšanās, kailums kā auglību un veselību veicinošs spēks. Ziemassvētkos pilnīga izģērbšanās parasti tika aizstāta ar basām kājām ne vien maģiskajos auglības ritos, bet arī populārākajā jauno ļaužu nodarbē — zīlēšanā.

Ja kas iespēj Ziemassvētku vakarā, pirtī izpēries, pliks ieskriet dārzā un pakratīt ābeli, tad tā ābele tai gadā būs pilna ar āboliem. (LTT 34505 Tirza)

Ziemassvētku vakarā no pirts pārņakušiem, it īpaši bērniem, basām kājām ābeles ar salmu grīstēm jāapsien, lai daudz ābolu būtu. (LTT 34509 Plāņi)

Ziemassvētku vakarā jāskrien basām kājām trīsreiz mājai apkārt, lai nesāp zobu. (LFK 114, 233 Kārķi)

Uz to mudina arī dainas:

*Ziemassvētki sabraukuši
Rakstītām kamanām;
Tekat, bērni, saņemiet
Basajām kājiņām.*

LD 33289 Jaunmuiža, Kuldīga, Blīdene

Ziemassvētku vakarā kaila uzkāpj uz bēniņiem un skrien trīs reizes ap skursteni. Pēc tam parādīsies nākošais vīrs, no kura jābēg. (AA 117. Preiļi)

Ziemassvētku naktī meitām jāiet kūtī aitu ķert, pie tam basām kājām. Kura noķer aunu, tā tai gadā apprecēsies. (LTT 34744 Jēkabpils)

Jaungada naktī meitas iet laukā un saldē kājas, tad skrien istabā spoguļi raudzīties līgavaiņus. (LFK 208, 797 Rīga)

Zilēšanai, sava liktens, nākotnes izzināšanai Ziemassvētkos allaž ierādīta liela vieta. Pārsvārā ir saglabājušies visdažādākie precību laika noteikšanas paņēmieni. Veļu laikam beidzoties, meitas varēja sākt zilēt. Parasti precību zilēšanas laika robežas tika nospraustas no Andreja dienas 30. novembrī līdz Zvaigznes dienai 6. janvārī. Pēc Zvaigznes dienas preciniekus parasti vairs nemēdza zilēt.

Andreja dienā meitām jāieliek ķiršu zari ūdenī, jāledomājas nākamais līgavainis; ja ķirši līdz Ziemas svētkiem uzzied, tad tas piepildīsies un ledomātais līgavainis būs nākamais vīrs. (LTT 764 Talsi)

Ziemassvētku vakarā meitas metušas eglītē vainadziņu. Ja mestais vainadziņš palicis eglītē, tad meita žigli izprecēta; cik reizes tas nokritis zemē, tik gadu vēl jāgaida. (LTT 34803 Plāņi)

Ziemassvētku vakarā meitām jābaro suns un tad jāizlaiž laukā; uz kuru pusi suns skries, uz to pusi meitu aizvedīs tautās. (LTT 34705 Vestiena)

Ziemas svētku priekšvakarā meitas nes malku. Ja pagales pa pāram, tad kāzas. (AA 110. Jasmuiža)

Kūču naktī pielej pudelē ūdeni un laiž iekšā olas baltumu. Ja tas pārdalās uz pusēm, tad būs precinieki. (AA 131. Kalupe)

Meita atmuguriski pieiet pie krāsns un skatās caur kāju starpu, tad viņa tur redz savu brūtgānu. (LTT 34690 Bīlenšt. rokr.)

Kūķu vakarā noliek uz soliņa ūdens bļodu, meitas apstājas bļodai apkārt un iemet bļodā adatu. Pret kuru meitu adata pagriežas ar aso galu, tā apprecēsies. (AA 132. Preiļi)

Jaungada naktī, no pirts nākot, meitas lauž zedēņus (lai troksnis tiek); uz kuru pusi suņi ierejas, uz to pusi apprecēs. (LFK 266, 1289 Liepna)

Ziemassvētku vakarā jāizpleš rokas tik plati, cik iespējams, un jāsaņem zedeņi. Viena roka jātur uz vietas, ar otru zedeņi jāskaita; ja iznāks pa pāram, tad tajā gadā būs kāzas. (LTT 34730 Lubāna)

Ziemsvētku vakarā, ēdot vakariņas, tēvs sūta meitu vai dēlu pēc kādas lietas; tad dēls vai meita to pašu gadu apprecēsies. (AA 132. Preiļi)

Meita jāļ uz krāsns čaukstura uz cūkkūti un saka: «Labvakar, suvēnmātel!» Ja kuilis atrūc, tad meitai nāks brūtgāns; bet, ja cūka atrūc, tad precinieka nebūs. (LTT 34748 Bīlenšt. rokr.)

Meita jāļ uz krāsns krukļa uz cūkkūti un piesit trīsreiz pie durvīm. Cik reiz cūka atrūc, pēc tik gadiem meita tiks izprecēta. (LTT 34750 Kandava)

Ziemsvētku naktī jāiet uz pirti un pa pirts lodziņu jāizbāž roka. Ja liksies, ka roku noglauda ar cimdotu roku, tad vīrs būs bagāts, ja ar kailu — tad nabags. (AA 132. Preiļi)

Ziemas svētku naktī ar koka tupelēm izgāja laukā, tad ar kāju meta tupeli gaisā. No tās puses, uz kuru tupeles purns, cerēja atbraucot preciniekus. (AA 109. Izvalta)

Ziemsvētkos jem muldiņu un ieliek tur kurpes, tad kurpes vēti. Ja kurpe izkrit ar purnu pret durvīm, tad izies tautās. (AA 110. Preiļi)

Sievišķi un meitas met kurpi pa kreiso kamiesi ačugarniski pār; kam kurpes degons pret āra durvīm patrāpās nokrist, tai to gadu pie vīra jāiziet; bet kam kurpe uz acīm nokrit un degons pret durvīm, tai jāmirst. (LTT 34732 Kolka)

Jāna dienā ņem no deviņējādām puķēm, no katras deviņi ziedi, un novij vaiņagu. Šo vaiņagu uzglabā līdz Ziemassvētkiem un, svētku vakarā gulēt ejot, liek to galvā. Kas naktī pa sapņiem vaiņagu noņems, tas būs brūtgāns. (LTT 34788 Zemīte)

Ziemassvētku naktī ļauniski uzaun jaunas zeķes, kas vēl nekad nav kājā bijušas; kas nāk pa sapņiem kurpes kājās aut, tas būs nākamais vīrs. (LTT 34736 Nurmuiža)

Ja Ziemassvētku naktī, gulēt ejot, zem gultas pasēj auzas, tad sapņos redz nākamo vīru auzas plaujam. (LTT 34793 Nogale)

Dažās vietās Kurzemē latviešu meitas ziemas svētku jeb jauna gada vakarā velk no žagaru čupas žagaru. Kad žagars ir taisns un kupls, tad brūtgāns būs vesels, stiprs un bagāts; kad žagars ir liks un plīks, tad tas būs slimīgs un nabags. (LTT 34798 Latviešu Avīzes, 1860, 26.)

Ziemassvētku naktī meitām jānomazgā acis un tad ar nenoslaucītām acīm jāapguļas; kurš puisis nākšot ar diviļi slaucīt, tas precēs. (LTT 34782 Lībagi)

Ziemassvētkos zilē arī puīši, uz meitām domādami.

Ziemas svētku sestdienā puīši sēj linus uz krustceļiem; kāda meita sapnī tos plēsis, tāda būs sieva. (AA 125. Preiļi)

Kurš puisis grib redzēt savu līgavu, tam ziemassvētku naktī jākāpj uz istabas augšas un jāstāv aiz skursteņa — tad līgava parādīsies. (LTT 34801 Lielsesava)

Ziemassvētku priekšvakarā, arī Jauno gadu sagaidot, līdz pusnaktij centās izzīlēt arī likteni plašākā nozīmē, tā piešķirot šai norīsei zināmu dramatismu: cik ilgi katram lemts dzīvot, vai nākamais gads nesīs labklājību un pārticību vai arī likstas u. tml. Parasti visi mājas ļaudis pulcējās vienkopus lielajā saimes istabā, zilēja un salīdzināja, kas katram ir iznācis. Zilēšanas vietas ir arī krustceles, pagalmi, rija, pirts, kūts u. c.

Jaungada naktī vai ziemassvētkos, kad mēness spīd, iet ārā ēnu skatīties. Kura ēnai nav galvas, tam tai gadā jāmirst. Tāpat skatās arī istabā uz ēnu no uguns. (LTT 34667 Jaunauce)

Uz loga uzliek vīnu sāls graudiņu. Ja tas līdz rītam izkūst, tad zilētājam tai gadā jāmirst. (LTT 34677 Puze)

Sālsgraudiņus saliek uz dēlīša un dēlīti uzliek uz krāsns. Kura sālsgraudiņš izkusis, tas tai gadā mirs. (LTT 34679 Kevele)

Ziemassvētku vakarā saliek dažādas taisītas lietas zem cepures vai blodas, kā: atslēgu, gredzenu, zārku u. c., kas izvelk atslēgu, tiks par saimnieku; kas maizi, tiks bagāts; kas gredzenu, tas precēsies. ♀. (LTT 34681 Bērze)

Ziemassvētku un jauna gada vakarā saimnieks ar saimnieci ņem vienāda garuma sveces gabalus, izvēlas katrs savu gabalu un aizdedzina. Kura svece drīzāk izdegs, tas drīzāk mirs. (LTT 34695 Ķevele)

Ziemassvētkos, eglīti dedzinot, vajaga katram iedomāties savu svecīti; kura no iedomātām svecītēm pirmā izdeg, tam pirmam būs jāprecas (LTT 34697 Nītaure), vai arī: kura svecīte ātrāk nodziest, tas ātrāk mirst (LTT 34696 Dole, 34698 Vijciems).

Ja pie ziemas svētku eglītes kāda svecīte netišām nodziest, tad kāds no viesiem citus ziemas svētkus nesagaidīs. (LTT 34820 Cēsis)

Ja Ziemassvētkos pie eglītes cilvēki nav pārā, tad vienam no tiem nākošu gadu ir jāmirst. (LTT 34700 Nītaure)

Ziemassvētku vakarā saimniekam jānostāda sievietes ap sevi riņķi un jāsēj tām zirņi klēpī. Cik zirņu iekrīt klēpī, tik jēru tai padosies. (LTT 34632 Nītaure)

Daudzi saimnieki liek ziemassvētku vakarā saviem ļaudīm aizbāzt aiz katras kūts spāres mazu kukulīti baltas maizes un atstāj tur, kamēr svētku dienas beigtas. Pēc trijkungu dienas ņem atkal maizi nost. Tai lopu sugai nu klājosies labi, kur maize palikusi vesela. Bet kur žurkas vai peles maizi apgrauzušas, tur lopi slimošot. (LTT 34596 Puze)

Ziemassvētku vakarā pie vakariņām saimniece sagrieza mazos gabaliņos maizi, gaļu un plācenī un salika juku jukām uz galda. Tad visu nolika zemē un piesauca suni. Visi uzmanīgi lūkojās, ko suns ēdīs pirmo, jo tas tad būs dārgs nākošā gadā. Kad suns bija paēdis, tad laida to laukā. Ja suns izgājis apgūlās, tad visi bija pārliecināti, ka nākošā gadā šai mājā būs kādas bēres, bet, ja rēja, tad kādai no jaunajām meitām kāzas. (LTT 34474 Zelgauska)

Akustiskā mantika, vērīga klausīšanās nevienos citos latviešu svētkos nav tik izplatīta kā Ziemassvētkos. Te acimredzot līdzās citiem nosacījumiem sava loma ir bijusi arī gadalaikam, jo klusās ziemas naktīs skaidrā laikā tālu var dzirdēt.

Ja ziemassvētku naktī iziet ārā un dzird zāgējot, tad kāds mirst. (LTT 34662 Tukums)

Meitas iet uz sētu vabas lauzt. Ja atskan dobji, kā uz zārka sltot, tad būs jāmirst. (LTT 34703 Kandava)

Ziemassvētku vokorā, izslaukūt ustubu, kad māslus iznas ūrā, jōsaklausa: uz kuru pusi suņi rīs, uz tū tad aizvess. (LTT 34709 Stoļerova)

Ziemsvētku vakarā jāiet pie klēts durvīm klausīties: ja dzird beram — būs labs gads, ja slaukām — slikts. (LTT 34475 Tirza)

Kas nākotni gribot zināt, tam ziemassvētkos ap pusnakti jānosēstot zem zirgu siles, tad zirgi runāšot un nākotni atklāšot. (LTT 34551 Litene)

Laika pareģošana

*Eima bišu klausīties
Ziemas svētku vakarā.
Ja bitītes dailli dzied,
Tad būs silta vasariņa.*

LD 33256 Bruķna

Visnotaļ atbildīgs un svarīgs moments daudzveidīgajās Ziemassvētku pareģošanas un zilēšanas norisēs ir gaidāmā laika un nākamā gada ražas noteikšana, — tā deva cerības vai izsauca vilšanos, bet reizē arī bija kā tāds izejas punkts, ar ko jau varēja rēķināties, jau laikus sagatavojoties eventuālajām nelaimēm, neražai. Jāteic, ka racionālais grauds šais ticējumos un vērojumos ir krietni lielāks, nekā līdz šim bija pieņemts domāt. Ipaši tas attiecas uz meteoroloģiskajiem vērojumiem, kuri, savukārt, noteica arī augu veģetācijas procesus pavasarī, vasarā un rudenī.

Ja zaļi/melni ziemas svētki, tad baltas lieldienas. (LTT 34834 Piebalga, arī Sigulda, Rīga, Sēlpils)

Ja priekš ziemassvētkiem daudz sniega, tad priekš Jāņiem būs daudz lietus. (LTT 34839 Kalncempji)

Ja priekš ziemassvētkiem vēl nav bijis puēnis, tad nākamā rudenī apcirkņi būs tukši. (LTT 34848 Nauķšēni)

Cik daudz priekš ziemassvētkiem sniega gubu, tik nākošā rudenī būs labības gubu. (LTT 34847 Koknese)

Ja priekš ziemassvētkiem sadzītas kupenas, tad nākošais gads būs auglīgs. (LTT 34850 Smiltene)

Ja ap ziemassvētkiem slapjš un mīksts laiks, tad nākošā rudenī būs slikta rudzu raža. (LTT 34853 Lubāna)

Ja priekš ziemas svētkiem kupenas, tad nākamā vasarā būs gaudi; ja pēc svētkiem — pelavas. (LTT 34858 Tirza)

Veci ļaudis saka: «Priekš Ziemas svētkiem tikai graudi skrien, pēc svētkiem pelavas.»

Vējaini ziemassvētki sola daudz koku augļu. (LTT 34873 Vaive)

Ja līdz ziemassvētkiem neaizsalst upes un ezeri, tad nākamā vasarā būs bagāts zivju gads. (LTT 34875 Latvīšs, 1929, VII, 26.)

Ja no ziemassvētkiem līdz zvaigznes dienai laiks ir tumšs un miglains, tad visu gadu plīsīsies lipīgas slimības. (LTT 34878)

Lieli vēji ziemas svētku naktī vēsta sērgas un bada gadus. (LTT 34879 Aloja)

Ja priekš ziemassvētkiem ir nosarmojuši koki, tad pavasarī būs laba linu sēja. (LTT 34479 Lubāna)

Ja ap ziemassvētkiem ir nosarmojuši koki, tad nākamā vasarā būs labs rudzu ziedu laiks. (LTT 34490 Lielstraupe)

Kad pa ziemassvētkiem koki ar sniegu piesniguši, tad labi padodas tie augi, kas ap Jāņiem zied. (LTT 34483 Katvari)

Ja ziemassvētku nedēļā prusaki pa kulu lāpo, tad būs badīga vasara. (LTT 34501 Tirza)

Ja ziemassvētku un jaungada naktīs pie debesīm daudz zvaigžņu, tad nākamā vasarā būs daudz ogu un sēņu. (LTT 34486 Piltene)

Sobrīd necentīsimies izsvērt, cik sena un cik lielā mērā aizgūta latviešiem ir laimes liešanas tradīcija; bez šaubīšanās varam teikt, ka tautā tā ir bijusi un ir joprojām viena no populārākajām un aizraujošākajām nodarbēm. Laimes lej Ziemassvētkos, pārlej Jaunajā gadā un Zvaigznes dienā, un tā pēdējā esot īstā. Bet parasti gan laimes lej tikai vienu reizi. Tam noder alva, svins, senāk tika izmantots arī vasks. Laimes liešana ir keromantijas veids (gr. *kēros* — vasks, *manteia* — pareģošana), par kuru jau 1580. gadā rakstījis Meletijs, kurš to novērojis pie prūšiem.

1928. gadā Jānis Vinters no Valmieras aprinča Jaunburtņiekem atceras: «Jau laikus pirms vecgada vakara mēs meklējām dažādus alvas un svina pinkuļus laimes liešanai. Ja vien kāds žīds iebruca ar lupatvezumu, mēs skraidījām gar to un skatījāmies, vai neredz kādu svina pogu.» (LFK 454, 197).

Svinu vai biežāk alvu izkausēja un iegremdēja vai ielēja ūdenī, tad ņēma ārā un pēc izlējuma veida sprieda par to, kas katram jaunā gadā sagaidāms.

Jaungada ieražas un ticējumi iekļaujas Ziemassvētku ciklā, nereti dublējot Ziemassvētku ieražas, un senāk nav bijuši tie populārākie un nepavisam ne galvenie. Tajos, atšķirībā no Ziemassvētkiem, mazāk izteiktas rūpes par mājas svētību, labklājību; Jaungada ieražām vairāk raksturīga tieši zīlēšana un pa daļai dažādi sākuma maģijas elementi: kā sagaidīsi Jauno gadu, tāds būs viss gads; ko dara Jaunajā gadā, to darīs visu gadu, — ja Jaunajā gadā raud, tad būs jāraud visu gadu, ja Jaunajā gadā strīdas un baras, tad bārsies visu gadu; vecgada vakarā llek maciņā zivju zvīņas, lai visu gadu netrūktu naudas.

Pastiprinoties baznīcas ietekmei, daļējas pārmaiņas skāra arī latviskās Ziemassvētku ieražas. Par tradicionālu kļuva iešana baznīcā, klusais svētvakars, tautas ticējumos sāka veidoties jauns slānis, kur pagāniskie priekšstati savijušies ar kristīgajiem, aizgūtajiem.

Aiz Kandavas Ziemassvētku vakarā puīši jāļ uz baznīcu un, kurš ātrāk mājās, tas uzsprauž uz jumta eglīti. (LFK 880, 1647 Milzkalne)

Tā cauri gadusimtiem itin labi kopā sadzīvoja tik atšķirīgi uzskati. Bet svētki ar to nebūt nekļuva nabagāki. Vienīgi pati Ziemassvētku svētišana baznīcas kalendāra letekmē ieguva noteiktu, nemainīgu datumu.

Vai Ziemassvētkiem bija kādas īpašas rotaļas, kas atšķīrās no rotaļām citos godos? Atbilde te var būt divējāda. Vienā gadījumā var sacīt: nē, rotaļas parasti nemēdz piekļauties kādiem vieniem svētkiem vai godiem, ikkatrā šādā reizē gāja rotaļās, spēlēja spēles, un tam piemērota bija ikviena lielāka vai mazāka svētku diena neatkarīgi no gada laika un svētku rakstura. Taču rotaļām piemērotākais laiks visā gadā bija tieši Ziemassvētki.

Krišjānis Barons «Latvju dainās» raksta tā: «Rotaļās iet visvairāk pa ziemas svētkiem. Bet tas nav vienīgi noteiktais laiks rotaļāšanai, rotaļājas arī citos svētkos un visādos godos, pat bērēs. Bērni, zināms, rotaļājas kuru katru izdevīgu brīdi, kad viņu vairāk kopā.»

Otrā gadījumā atbilde būtu: jā, Ziemassvētkos bija savas rituālās rotaļas, kuras vēlāk, zaudēdamas savu sākotnējo maģisko nozīmi, kļuva suverēnas, no Ziemassvētkiem neatkarīgas. Tās vispirms ir rotaļas «Saulē un Mēness», «Vilks un kaza», arī «Vanags un irbe».

Rotaļa «Saule un Mēness» pa daļai it kā simbolizē gaismas un tumsas cīņu un ir saglabājusi saules kulta atskaņas, kur galvenās personas ir Saule un Mēness kā kosmoloģiski objekti un mitoloģiskas būtnes. Teksta variants «Neguli, saulīte, ābeļu dārzā» sasaucas ar senajiem Indoeiropiešu priekšstatiem par sauli kā zeltābolu vai ābeli ābeļdārzā.

Līdzīgi arī tautasdziesmās:

*Gauži raud Saulīte
Ābeļu dārzā,
Ābelei nokrita
Zelt' ābolītis.
Neraudi, Saulīte,
Dievs dara citu
No zelta, no vara,
No sudrabiņa.*

LD 33781 Kursiši

«Saule un Mēness» ir raksturīga saulgriežu rotaļa, tāpēc to visvairāk gāja Ziemassvētkos un Jāņos.

Otra Ziemassvētku rotaļa ir «Vilks un kaza» («Kaza un vilks»), kur vienai norisei ir vairāki teksta varianti, kas rotaļām vispār ir ļoti raksturīgi: ir rotaļas, kuru norises ir universālas, tikai attiecīgajai situācijai tiek piemēlēti piemēroti teksti.

Rotaļa «Kaza un vilks» sasaucas ar vairākos Latvijas novados (ziņas no Kurzemes un Zemgales 19. gadsimta sākumā) izplatīto vilku gaiņāšanu. Līdzīgi kā notiek kumju dzišana, tā ar simbolisku darbību palīdzību dzina vilkus. Decembrī — vilku mēnesī — ap Ziemassvētkiem puīši un meitas sapulcējās vienkop un devās uz mežu, kur kādā uzkalnā, «runādami nesaprotamus vārdus» («*Rigascher Almanach*», 1911.), mētāja uz visām pusēm kūjas vai sprungulus. Ventspils pusē vēl 19. gadsimta sākumā veci ļaudis sacīja, ka vilku posts tikai tādēļ cēlies, ka sliktā laika dēļ reiz esot atmesta vilku dzišana.

Kondrāts Sulcs 1832. gadā raksta: «Ir vilkam, ko cieņija starp meža dievliem, bija savas īpašās goda dienas pie veciem kūrīem, šam tad upurēja kādu kazu par dāvanu (mūsu decembra mēnesī).»

Par ēlkdievībām rakstīdams, Pauls Einhorns 1636. gadā piebilst: «Es gan esmu tais domās, ka pie šiem mežadievliem pieder vilks, jo viņu vēl tagad sauc par mežavīru un mežadievu. Par vilka upuriem gan tagad maz dzird, bet dažās vietās tie vēl tiekot piekopti.»

Jādomā, ka rotaļa «Kaza un vilks» ir saglabājusi sevi senā upurēšanas rituāla atskaņas.

Pastāv arī uzskats, ka baltiem raksturīgāks ir tandēms 'vilks un aita' (sal. lietuviešu leražās, piemēram, rotaļa «Vilks avis gana» — «*Ganau, ganau aveles*»), savukārt slāvu tradīcijai tipiski ir vilks un kaza. Latvijā vilka un kazas pāris biežāk atrodams Latgales materiālā (t. i., vietās, kas robežojas ar slāvu zemēm), kas pa daļai arī apstiprina šo pieņēmumu.

Saule un mēness

Rotaļnieki nostājas cits aiz cita garā rindā un dzied:

Neguli, saulīte,
Apiņu dārzā,
Mēnesis izgāja
Malējas meklēt.
Bēdz, bēdz, saulīte,
Mēnesis dzīsies!
Gandrīz saulīte
Mēneša rokā.

Viens ar kusu (gristē sagrieztu lakatu) rokā stāv priekšgalā ārpus rindas, un, tiklīdz sāk dziedāt: «Bēdz, bēdz, saulīte», tas dodas ar joni uz otru galu un dzenas beidzamajam pakal, kas no viņa bēgdams skrien trīsreiz rindai apkārt un tad nostājas rindas priekšgalā. Pēc tam rotaļa atkārtojas no iesākuma.

Ja ķērējs ir sieviete un pēdējais rindā — vīrietis, tad dzied:

Neguli, mēnesi,
Apiņu dārzā,
Tur tevi ziediņi
Apbirdinās.
Slēpies, mēnesi,
Saulīte dzīsies.

LD V 48

Saule un mēness; variants

Viens no rotaļniekiem ir saule, otrs — mēness. Tie nostājas viens otram pretī, sit plaukstas un dzied:

Palīdzi, Dieviņ,
Darbiņu darīt,

Maizīti cept,
 Alutiņu brūvēt.
 Nu nāca saulei
 Trejādi viesi:
 Nāks tēvis, nāks māte,
 Nāks bāleliņis,
 Nāks mazās māsiņas
 Kā magoniātes.
 Neguli, saulīte,
 Apiņu dārzā,
 Tur tevi ziediņi
 Apbierdinās.
 Mūc, mūc, saulīte,
 Mēnesis dzenas.

Kad dziesma beidzas, mēnesim jāķer saule rokā un jā-
 dzenas tai tik ilgi pakal, līdz to noķer. (LD V 48, 1)

Saule un mēness

Patēni

Ne - gu - li, sau - lī - te, ā - be - ju dār - zā,
 Mē - ne - sis iz - gā - ja ma - lē - jas mek - lēt,

Ne - gu - li, sau - lī - te, ā - be - ju dār - zā,
 Mē - ne - sis iz - gā - ja ma - lē - jas mek - lēt.

Alti

Bēdz, bēdz, sau - lī - te mē - ne - sis dze - nas,
 Jau drīz sau - lī - te mē - ne - ša ro - kūš,

Bēdz, bēdz, sau - lī - te, mē - ne - sis dze - nas,
 Jau drīz sau - lī - te mē - ne - ša ro - kūš.

Izdarīšana. Rotaļnieki sastājas riņķī, saķeras rokās, iet un dzied pirmos divus pantus. «Saule» un «mēness» iet ārpus riņķa līdzi. Pie vārdiem: «Bēdz, bēdz, «saulīte» rotaļnieki apstājas uz vietas, un «mēness» dodas «saulītei» pakal, kura jo izmanīgi bēg ap riņķi. 4. pants jādzied tik ilgi, kamēr «saulīte» noķer. Tad viņu vietā stājas citi un rotaļa sākas no jauna. (LTMM V, 5)

Vilks un kaza

Rotaļnieki sastājas, rokās saķērušies, apaļā slēgtā rindā, «dārziņā». Meita, «kaza», stāv dārziņa vidū, un pulsis, «vilks», dārza ārpusē. Dārziņam uz vienu, uz otru pusī griežoties, visi dalībnieki dzied:

Šķic, kaziņa, lapiņāsi,
Ne es tevīm lapu liedzu,
Tik tu pate pasargiesi
No tā meža junkuriņa.

Kaza:

Gan kaziņa pate zina,
Kāds vilkam mundierīņš:
Isi, strupī kamzoliši,
Pazolēti zābaciņi.

Visi:

Vilciņš savu zobeniņu
Uz akmiņa kaldināja,
Uz akmiņa kaldināja,
Rāvienā balināja,
Ka varēja svētu rītu
Kazai jāt precībās.
Gani, gani, sargiet kazu,
Kazai jāja precenieki!

Dziesmu beidzot, dārziņš apstājas grozīties. Vilks iet apkārt pie katras starpas, kur rokas sadotas, prasīdams: Kam tie vārti? Tam atbild pie pirmās starpas: Kazas vārti! pie otrās: Aitu vārti! un tā tālāk: zirgu, govu, cūku, zosu, piļu, vistu, kaķu, suņu, un beidzot, vilka vārti. Tiklīdz to izteic, vilks šaujas pa šiem vārtiem iekšā kazu ķert. Kaza bēg pa kaut kuriem citiem vārtiem ārā, jo vl-

ņai visi vārti vaļā. Vilkam turpretī tikai pa saviem vārtiem svabads ceļš. Gan viņš laužas vai neviļus lūko arī pa citiem vārtiem izsprausties, bet tas viņam pēc iespējas tiek liegts.

Beidzot vilkam tomēr izdodas kazu noķert. Visi dzied:

Vilciņš kazu saplosīja
Smalkā kārklu krūmiņā.

Rotaļa sākas no jauna ar citu vilku un citu kazu, jo pirmēji stipri nokusuši. (LD V 63.)

Vilks un kaza; variants

Rotaļnieki, rokās saķērušies, sastājas riņķī. Tie ir «gani». Riņķa vidū staigā meita, «kaza». Viens no rotaļniekiem, «vilks», iet ārpusē apkārt un lūko kazu noķert. Gani kazu apsargā, lai vilks to nedabūtu rokā. Svabada vieta starp ik diviem rotaļniekiem ir «vārti». Vieni vārti pieder vilkam, pa kuriem tam atļauts svabadi ieiet un iziet; citi vārti tam slēgti. Kazai turpretī visi vārti vaļā.

Rotaļu sākot, dzied:

Bolta koza velējās
Straujes upes maļeņā:
Voj pret snīgu, voj pret leitu,
Voj pret sovas preceņiks.

Pa to laiku kaza nemierīgi skraida no vienas puses uz otru, it kā savu nelaimi paredzējama, ka vilks to sagrābs. Kad vilks sāk kazu gūt, koris dzied:

Sorgot, goņi, sorgot, goņi,
Beus kozai preceņiki:
Viļceņš sovus zōbocēš
Rōveņā baļinava,
Rōveņā baļinava,
Nidroajā ūeudenava.

LD V 63, 1

Te K. Barons piebilst, ka šo rotaļu pavada arī ar vairākām citām dziesmām par kazu un vilku. Dažas no tām:

Kur es savas avitiņas
Svētu rītu paganišu?
Baltābola kalniņā,

Tur es viņas paganišu,
Lūgšus lūdzu brālītim,
Lai uzpina augstu žogu,
Lai vilciņš neelēca
Pie manām aitiņām.
Sargies, mana avītiņa,
Vilciņš nāk, vilciņš nāki

LD V 63, 5

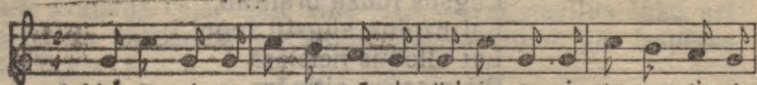
Sargies, mana avītiņa,
Vilcins nāk, vilcins nāki
Taisiet, brāļi, augstu žogu,
Lai vilcinis nelenāk.
Vilcins zobus klabināja,
Aiz žodzina stāvēdams.
Ujā, ujā, vecais vilks,
Nevar maizes nopelnīti

LD V 63, 6

Taisat, brāļi, augstu sētu,
Laižat kazu dārziņā,
Rītu, rītu, ne parītu,
Būs kazai precenieki.
Vilciņš savus zābaciņus
Niedrājā šūdināja,
Vilciņš savu kažociņu
Eglienā skurināja.
— Taisat augstu, netaisat,
Vilks nesīs jūs' kaziņu.
— Nu guļ lopi, nu guļ suņi,
Nu guļ paši ganītāji,
Nu bij / ir laiks vilciņam
Kazai klupt mugurā.

LD V 63, 11

Koza un vilks

1. Stikš, ka - zi - ņa, la - pie - nā - i, Vai es te - vim la - pu' lie - dzu?
2. Bet tu pa - ti sar - gā - jļa - si No tā la - pu jun - ku - ri - ņa.
3. Vil - ciņš sa - vu zo - ben - ti - ņu Kārklie - nā - i kat - di - nā - ja.
4. Sar - gat, ga - ni, sar - gat ga - ni, Ka - zai jā - ja pre - ci - nie - ki.

(Ātri)

1. Stikš, ka - zi - ņa, la - pie - nā, vai es te - vim la - pu tiedz'?
2. Bet tu pa - ti sar - gā - jies, no tā la - pu jun - ku - riņ'.
3. Vil - ciņš, sa - vu zo - ben - tiņ, kārklie - nā - i kat - di - nāj'.
4. Sar - gat, ga - ni, sar - gat gan', ka - zai jā - ja pre - ci - niek'.

Izdarīšana. Izdarītāji saķeras rokās un iet riņķī dziedādami; kaza stāv riņķa vidū; vilks stāv ārpus riņķa. Kad dzied «sargat, gani», tad vilks mēģina iekļūt pa roku apakšu riņķī pie kazas, bet gani to nelaiž. 4. pantu dzied ātri un tik ilgi, kamēr kaza nokerta. Tad kaza un vilks izvēl citus savā vietā, un rotaļa sākas no jauna. (LTMM IV, 15)

Ziemassvētkos ķer arī visticas. Varakjānos pierakstīta šāda norise (LFK 1779, 1118):

Vienam aizsien acis, un tas citus dzen vienā stūrī, teikdams: «Tyš loktā, tyš loktāl!»

Sādzinis jautā: «Cik jūsu ir?»

Atbild: «Cik pūrā vardīvu, cik bārzā lopul!»

Ķērējs: «Vysi mūnōs rūkōsl!»

Tad ķer. Kuru pirmo noķer, tam jāpaliek par ķērēju un rotaļa, tāpat kā iepriekš, sākas no gala. «Visticas ķer» vairāk bērni, bet arī lielie. Dalībnieku skaits neierobežots.

Zvaigznes diena

*Zvaigznes dienas vakarā jāiet ābeles pu-
rlnāt; no kuras puses sunt rej, no tās pu-
ses nāks precinieki. (LTT 30813 Lielsesava)*

Zvaigznes diena nepieder pie tām īsti latviskajām svina-
majām dienām, kam dziļas saknes tautas tradīcijās un
apziņā. Zvaigznes diena svinama 6. janvārī, un to sau-
o arī par *Trijkungu* jeb *Trejkungu dienu*, *Treikumdienu* vai
Trikumdienu. Šī nosaukuma un arī pašu svētku cilme saistā-
tāma ar kristīgo leģendu par trim Austrumu gudrajiem,
kuri tūlīt pēc Jēzus dzimšanas ieradusies sveikt jaunpie-
dzimušo jūdu ķēniņu. Otra nosaukuma — Zvaigznes
diena — cilme saistāma ar arābu apokrifiskā evaņģēlija
leģendu par zvaigzņveida eņģeļa parādīšanos Persijas de-
besīs, kas vēstījis, ka ir piedzimis ķēniņu ķēniņš un dievu
dievs.

Zvaigznes dienas svinēšana tātad ieviesās kristietības
ietekmē samērā vēlu. Arī Zvaigznes dienas ieražas un ticē-
jumi ir pilnīgi jaundarinājumi, kas veidojušies, pārņemot
un pielāgojot citu hronoloģiski tuvāko svinamo dienu tra-
dīcijas, sapludinot tās ar kristietības elementiem; un to
nav arī visai daudz. Trijkungu jeb Zvaigznes dienas ticē-
jumi un zīlējumi sasaucas galvenokārt ar Andrejdienas,
bet vēl vairāk ar Ziemassvētku tradīcijām, te tie paši pa-
ņēmieni atkārtojas un turpinās. Savukārt tautasdziesmās,
to garam pilnīgi sveša palikdama, šī diena netiek piemi-
nēta nemaz.

Zvaigznes jeb Trejkungu dienas statuss citu svinamo
dienu starpā visai uzskatāmi aprādīts šajā 1928. gadā
Kārsavā pierakstītajā materiālā:

«Zvaigznes diena vēl patiesībā pieder pie Ziemas svētku svinībām. . . visu šo nedēļu, pateicoties tam, ka ir . . . barga ziema un saimniekam nav nekādu steidzošu darbu, — visa nedēļa . . . vienā svētišanā. Trīs dienas Ziemas svētkus svētīja katrs sīkstulis, lai tur būtu cik steidzami darbi, tomēr, kas jāsvin, tas jāsvin. . . jaunatne katru vakaru salasās kādā mājā un visi kopā omulīgi pavada laiku gan ar pasaku stāstīšanu, gan rotaļās iedami un dziesmas dziedādami. . . Pa dienām no rīta šo to padara no mājas darbiem un tā nemanot paiet visa diena. . . Bērni šinī nedēļā ir savvaļā. . . Jaunatne salasās lielos pulkos un brauc no kalna ar ragaviņām, ka put vien. Gadās, ka šinī svabadajā laikā saimnieki sarīko talkas, sevišķi pie Daugavas dzīvojošie brauc uz Kurzemi pēc siena. . . Pirts arī uz šiem svētkiem tiek kurināta, tāpat kā uz Jaunu gadu. . . Vīrieši uz pirti aiziet jau ar gaismu, lai varētu aizlaikus nomazgāties un sagatavoties uz čigānu iešanu vai «večerinku». Sievietes arī negrib palikt pēdējās un nokavēties ar čigānu saņemšanu un, cik ātri iespējams, nomazgājās un gatavojās ar godu saņemt šo lielo svētku dienu. . . visi. . . priecājas par lielajiem svētkiem un par jauno tikko piedzimušo Jēzu un par trijiem ķēniņiem, kuri viņu sveicina un lūdz svētību. . . Pēc Ziemas svētkiem čigāni gājuši Triju ķēniņu tērpos. Trīs no viņiem bijuši ķēniņi, bet ceturtais balts engēlis. . . Bieži dziedātājus pavadījis muzikants ar vijoli jeb ar harmoniku. Pati Zvaigznes diena tiek svinēta par godu piedzimušajam Pestītājam un Viņa sveicinātājiem — Trijiem ķēniņiem no Austrumu zemēm.» (LFK 508, 3717)

«. . . čigāni Zvaigznes dienā iet ar lielu sešstūrīgu zvaigzni, par godu tai zvaigznei, kura rādīja ceļu trijiem kungiem uz piedzimušo Pestītāju.» (LFK 508, 3723a Kārsava)

Kā zināms, čigānos iešana dažviet mēdza turpināties vēl pēc Ziemassvētkiem. Šis čigānos ejamais laiks dažādos Latvijas novados ir bijis atšķirīgs: vienā apvidū tas ilga līdz Jaunajam gadam, citviet līdz Zvaigznes dienai, citur turpinājās līdz pat Meteniem, taču te šiem masku gājieniem bija nedaudz atšķirīga funkcija.

Latgalē — Piedrujā, Daugavpilī, Kārsavā u. c. starp Ziemassvētkiem un Trijkungu dienu masku gājienos iet trijkungi jeb trijkungi, kas ir tipiskas Zvaigznes dienas maskas. Pa priekšu iet zēns ar sešstūra zvaigzni rokās; viņam seko trīs vīri, vienam no tiem parastī ir

melna, ar sodrējiem nosmērēta seja. Šādi triju kungu gājieni notikuši arī Svecē (te trīs zēni ar sodrējiem nosmērētām sejām un papīra kroņiem galvā apstaigājuši mājas), Vācijā, Lietuvā un citur.

Katoļu apvidos stingrāk tiek ievērots tieši baznīcas proponētais svētku svinēšanas veids, tikai nedaudz pieļaujot atkāpes no kanona. Latgalē no Ziemassvētkiem līdz Trijkungu dienai bijuši «svētie vakari». Vakarā pirms Trijkungu dienas uz ēku durvīm rakstījuši ar kritu burtus + K + + M + B, «kas nozīmē svēto ķēniņu vārdus: Kasparu, Melhioru un Balceru. Ja šādi uzraksti bijuši uz durvīm, tad minētie ķēniņi ienākot iekšā un esot labvēlīgi. Ja uz durvīm krustiņu neesot, tad tie nevarot ienākt». (LTT 30804)

Ticēja, ka šie trīs ķēniņi — Kaspars, Melhior (patiesībā persiešu valdnieks Melkons, ko eiropieši pārveidoja par Melhioru) un Baltazars — aizkavējot nelabo garu iekļūšanu mājā. Skaidrības labad jāpiezīmē, ka pirmais rakstītais avots, no kura saņemam informāciju par trim Austrumu gudrajiem vīriem — Mateja evaņģēlijs — nebūt nerunā par ķēniņiem, nedz arī nosauc tos vārdos, — šie zintnieki no Austrumu zemēm te parādās anonīmi, tāpēc ir pamats apšaubīt viņiem vēlāk doto vārdu un titulu autentiskumu. Kā uzskata poļu pētnieks Zenons Kosidovskis, tad šo personu konkretizēšanas tradīcija aizsākusies un pārņemta no kāda armēņu apokrifa, kur šie vīri jau tiek dēvēti par persiešu ķēniņiem.¹

Ka šajā dienā daudz uzmanības tiek veltīts aizsardzībai pret ļauniem gariem, lietuvēnu u. tml., liecina daudzie ticējumi.

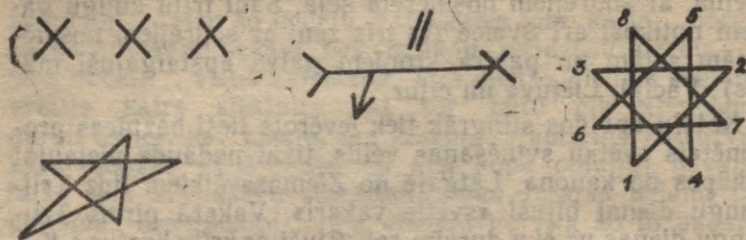
Zvaigznes dienā jākrusta ar kritu durvis, tad nepiemīt velns. (LTT 30845 Zasa)

Triju kungu dienas vakarā uz visām durvīm jāsavēlk lietuvēna krusts, tad lietuvēns neapstāj lopus. (LTT 30842 Jaunsvirlauka)

Pa zvaigznes (triju kungu) dienu velk uz durvīm lietuvēna krustu, lai lietuvēns nejāj ļaudis vai lopus. (LTT 30843 Lielplatone)

Krustus velk ne vien uz durvīm, bet arī uz logu slēgiem, stenderēm, uz dažādiem priekšmetiem un pat cits citam uz muguras.

¹ Kosidovskis Z. Evaņģēlistu stāsti. R., 1982, 187. lpp.

Lietuvēna krusti

Daži Zvaigznes dienā apkrusto visas savas mājas, laukus, pļavas, ganības utt., lai no tiem neaizietu svētība. (DLP II, 6. Jaunroze)

No šīs krusta vilkšanas ieražas cēlies arī vēl viens, tiesa gan, ļoti mazizplatīts Zvaigznes dienas nosaukums — *kristaine, krustadiena*.

Acīmredzot kristīgā legenda par zīmju, resp., spožas zvaigznes parādīšanos pie debesīm jau tīri asociatīvi rosināja piešķirt šai dienai īpašu nozīmi karu un citu lielu katastrofu un nelaimju pareģošanā. Tāpēc Zvaigznes dienā vēro debesis, laiku, lai zinātu, vai gaidāmi miera vai nemiera gadi.

Ja Treju kungu dienā saule spīd visu dienu, tad tai gadā kara nebūs. (LTT 30835 Rīga)

Apmākusies zvaigznes diena sludina karu; bet, ja tik ilgi vien saule spīd, iekams ķeizaram varot zirgu apseglot, tad tanī gadā kara nebūs. (LTT 30839 Atbalss kalend. 1897)

Šai dienai izveidojušās arī savas tabuativās normas, t. i., aizliegumi darīt to vai citu darbu, lai izsargātos no neveiksmēm un nelaimēm. Ka šajā dienā var tikt sagaidīti dažādi neparasti notikumi, ka šī diena nav pieskaitāma pie parastām gada dienām, pierāda iepriekšminētie aizrādījumi par šajā dienā veicamo pretdarbību lietuvēnam un citiem ļauniem gariem, par iespēju paredzēt nelaimes.

No Jaungada līdz zvaigznes dienai nevajag vērpt un aust, jo tad neviesīsies aitas.

Triju kungu dienā nedrīkst ne skalus, ne citu kādu koku lauzt, jo citādi ir jāklibo. (LTT 30823 Zvārde)

Triju kungu dienā nedrīkst nekādu skalu lauzt, tad aitām kājas lūst. (LTT 30824 Rīga)

Ja saimniece Zvaigžņu dienā ir dusmīga, tad cūkām būs maz sivēnu. (LTT 30841 Nauksēni)

Kas Zvaigznes dienā sukā galvu, tam aug utis kā zvaigznes. (LTT 30809 Snēpele)

Zvaigznes dienas vakarā jāņem dziesmu grāmata un jāliek uz galvas. Kad grāmata uzšķiras, tad jāskatās, kādas dziesmas. Ja uzšķirušās miršai, dziesmas, tad jāmirst. (LTT 30821 Lielsesava)

Pēc Triju kungu dienas visu nedēļu nedrīkst ne plēst, ne vīt; ja to dara, tad to gadu slikti let. (LTT 30822 Lizums)

Līdzās tabuātajām normām, kas palīdz novērst neveiksmes, ir arī vairāki labklājību un auglību veicinoši magiski paņēmieni. Tradicionālākais šajā sezonā — gan Ziemassvētkos, gan Jaungadā, gan Zvaigznes dienā un pat Kāpostu Mārā — ir purināt dārzā ābeles, lai būtu daudz ābolu. Tāpat vēro arī laiku:

Ja zvaigznes dienas naktī debesis nosētas zvaigznēm, tad būs daudz ogu un būs labs siena laiks (LTT 30826 Nica) un bagāts ābolu gads; tāpat, ja debess zvaigžnota, tad labi padosies aitas.

Ja triju kungu dienā saule atspīd kaut tik zirgu aizjūdzot, tad nākošā vasarā būs labs sienlaiks. (LTT 30827 Jaunroze)

Ja Zvaigžņu dienas naktī var redzēt daudz zvaigžņu, tad izdodas labi mazi lopi. (DLP II 6. Jaunroze)

Auksta Triju kungu diena sakrīt ar aukstiem Miķeļiem. (LTT 30807 Aloja)

Ja no pulksten deviņiem vakarā lestājas laba un ļoti gaiša nakts, jeb tāda ir jau līdz deviņiem, tad tā ir laba pazīme. Ja nakts ir ļoti gaiša un pie tam uz debesu velvēs ir redzamas trīs spožas zvaigznes, kuras tauta sauc par triju kungu zvaigznēm, tad tā bija skaidra liecība par to, ka nākošā vasara nebūs ne pārāk lietaina, ne pārāk sausa, bet būšot auglīga un laba. (LTK 508, 3717 Kārsava)

Ar Zvaigznes dienu parasti beidzas precību zilēšanas laiks, kas aizsācies jau Andreja dienā. Varbūt tieši tāpēc, ka šī ir pēdējā precību zilēšanas diena, tas tiek darīts ar vislielāko intensitāti; un starp Zvaigznes dienas zilēšanas norisēm dominē tieši šis.

Trijkungdienas sestdienas vakarā pēc saules noiešanas meitas skaita sētas stāvkočus: «tevs, dēls, tevs, dēls» utt.,

Ja uz pēdējā stāvkoča iznāk tēva vārds, tad viņu apprecēs atraitnis, ja dēla, tad — tautietis. (LFK 89, 116 Ceraukste)

Zvaigznes dienas priekšvakarā meitas un puīši zilēja laimi. Vasku izkausēja un salēja ūdenī. Ja vaska masa atdziestot atgādināja kroni, tad meita bija droša, ka izies pie vīra. (AA 131. Mīsāni)

Triju kungu dienas priekšvakarā jāizcep, nevienam nezīnot, trīsstūru plācenis un, gulēt ejot, jāpaliek zem pagalvja. Kas nāks sapnī ēst, tas būs īstenais. (LTT 30814 Prauliņi)

Andreja dienas, Vecgada un Trejkungu vakaros sviēž pār kreiso plecu graudus, lai varētu sapnī mīļāko redzēt.

Ja grib sapnī redzēt savu izredzēto, tad vakarā jāpaliek zem spilvena dziesmu grāmata un trīsreiz jāsauc: «Kungs, dodī man redzēt savu izredzēto!» Tad tiešām sapnī parādīsies izredzētais. (LFK 84, 1676 Tērvete)

Zilējot pagalvī liek ne vien dziesmu grāmatu, bet pēc analogijas ar trim ķēniņiem arī trīs kāršu kungus. (Vandzenē, Mārupē, Rīgā un citur)

Zvaigznes dienā jāliek kāršu kungi zem spilvena un jāledomājas zem katra kādu kungu. Tas, kuru naktī redz, būs nākamais izredzētais. (LFK 76, 777 Mārupe)

Sīs ir senāka zilēšanas paņēmiena modifikācijas, kad pagalvī vai pagultē tiek likts kāds priekšmets, kas rada asociācijas, rosina iztēli un virza uz vēlamā sasniegšanu, resp., lai sapnī varētu ieraudzīt savu izredzēto.

Zvaigznes dienā meitas naktī ieliekot pagalvī jaunus cimodus, jo tad rādoties mīļākais. (LFK 1243, 7 Gaujiēna)

Ja Trijkungu vakarā uzvelk tīru kreklu, tad sapnī redz ligavaini. (LFK 230, 1216 Vandzene)

Ka Zvaigznes dienas sapņiem tiek piešķirta īpaša nozīme, liecina arī virkne ticējumu, kur īpaši izcelts laika posms no Ziemassvētkiem līdz Zvaigznes dienai.

Tas, ko sapņo nakti no Jaungada līdz Zvaigznes dienai, piepildās. (LTT 26168 Snēpele)

No pirmās Ziemassvētku dienas līdz Trikuma dienai ir divpadsmit naktis. Tie sapņi, ko redz šai laikā, visi jāiegādājas, jo katra nakts apzīmējot veselu mēnesi. (LTT 26167 Ziēmeri)

Sapņi visvairāk rādoties vecā mēnesī. Ko sapņojot jaunā mēnesī, tas aizejot vējā un nopiepildoties. (LTT 26169 Ropaži)

Teņa diena

*Tanlss un Sveču diena reiz strīdējušies.
Tanlss sacījis, cik viņš esot stiprs. Sveču
diena viņam atbildējusi: «Ja es būtu tavā
vietā, es govij teju vēderā sasaldētu un
putras podam ar' neļautu uzvirt.» (LTT
30452 Plāņi)*

Teņa dienu latvieši svin 17. janvārī par godu cūku patronam Tenim. Tā nepleder pie gada lielākajām svinamajām dienām, bet gan pie t. s. pasvētdienām, kura «netika turēta kā svinama diena, bet ļoties jo stingri atzīmēta». (LFK 811, 42 Ainaži)

Tenisā nestrādāja tādēļ, ka tā bija mājlopu svētdiena, svētki jeb pasvētdiena (LFK 23, 4440 Vaidava, Veļķi)

Vidzemē — ap Madonu, Valmieru, Cēsīm, Limbažiem — to dēvē par *Tenisa*, *Teniša* jeb *Teniša dienu*, arī *Tanisa* vai *Tanisa dienu* (Cesvainē, Drabešos, Dzērbenē, Drustos, Valkā, Jelgavā); Smiltēnē dzirdēts nosaukums *Tenisiša diena*, Kurzemē — Kolkā, Aizputē, Laidzē, Ārlavā, Talsos, Kuldīgā, Stendē u. c. — izplatītākais nosaukums ir *Tuņņa* jeb *Tuņņu diena* (sal. Kurzemes lībiešiem Teņa diena saukta *Tõņņizpāva*). To sauc arī par *mājlopu svētdienu* (piem., Valmieras apriņķa Vaidavā, Cēsu apriņķa Veļķos), vai *cūku svētdienu* (Gulbenē) *cūku dienu* (Auļukalnē, Drustos) jeb *cūkaušu dienu* (Rīgas apkaimē), Latgalē Teņa dienas tradīcijas maz izplatītas. Te, tāpat kā citās katoļu zemēs, kur notikusi šo svētku pārbīde, lopu aizbildnim svētajam Antonijam par godu svin 13. jūniju. Tas sargājot lopus un glābjot laukus no pērkona un krusas,

Cilvēkiem tai dienā likuši upurus uz altāra, bet lopiem — baznīcas priekšā uz akmens. (LTT 30380)

Ir nostabilizējusies paraža Teņa dienu svētki 17. janvārī. To rēķināja trīs nedēļas pēc trešajiem Ziemassvētkiem; mielastu parasti rikoja ceturtdienas vakarā.

Visiem mājlopiem — zirgiem, govīm, aitām, kazām, cūkām — ir bijuši savi sargātāji, patroni. Uzskats par lopu patroniem, kā mēs tos saprotam šodien, lielā mērā ir katoļu laikos iedibinātais un ieviestais, jo visi šie patroni sasaucas ar katoļu svētajiem. Taču tas nenozīmē, ka latviešiem nebūtu bijuši savi senas cilmes mājlopu sargātāji. Gluži labi to parāda priekšstati par mūsu cūku aizbildni un sargātāju. Pēc «Dienas Lapas» pielikumā «Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem» sniegtajām ziņām un no folkloras materiāliem redzams, ka cilvēki to iedomājušies kā riebiņu punduri, kas dzīvojot uz cūku kūts vai kūtī aiz sijas, vai arī istabas bēniņos.

Sos uzslāņojumus un uzskatu sajaukumu parāda kāda vēlinas cilmes tautasdziesma, kas patiesībā ir buramvārdu formula, kurā ietverts lūgums lopu aizbildņiem sargāt mājlopus, gādāt, lai tie būtu veseli un labi barotos:

*Zirgu Osīņš,
Govu Māršaviņa,
Kazu Barbiņa,
Cūku Teniņš,
Aitu Annīte,
Teļu Urbans,
Sargat manus kustomiņus
No sērgām, no vilkiem!*

LD 29202 Jaunlaicene

Teņa vārds saistāms ar latviskoto Antoniju, kurš Rietumeiropas zemēs tiek uzskatīts ne vien par cūku patronu, bet arī par citu mājlopu sargātāju. Antonijs ir bijis vienušķis mūks, kurš dzīvojis tuksnesī ap 250.—356. gadu un kurš parasti tiek attēlots kopā ar cūku. Katoļiem tas iecelts svēto kārtā. Itāļiem Antonijs ir bijis sīko mājlopu sargs, tāpat Dienvidvācijā tas sargājis lopus no slimībām; prūšiem, arī krieviem tas ir cūku patrons; līdzīgs cūku aizbildnis ir bijis arī igauņiem, kam, tāpat kā latviešiem, 17. janvārī Tenim par godu tika rīkoti svētki, kur no vaska pagatavotu Teņa tēlu (parasti to attēloja ar sarkanu cepurīti galvā) nēsāja pa saimniecības ēkām īpašā upuru traukā, lai izlūgtos svētību mājlopiem.

Samērā plašu informāciju par mūsu senču ticību, par burvībām un maģiskiem ziedošanas aktiem, par dēmoniem,

dievībām, tostarp arī par Teni, satur jezuītu ziņojumi. Tā vienā no baznīcu vizitācijas protokoliem 1674. gadā pieminēti Teņa svētki (*Tönnisfest*); kādā jezuītu ziņojumā no Daugavpils 1725. gadā Tenis raksturots kā cūku dievs (*genius suum quidam Tenis*).

Ziedošanas akts ir bijusi viena no galvenajām Teņa dienas norisēm, kas vēlākos laikos zudusi. Taču ziņas par to ir uzglabājušās gan baznīcas vizitāciju protokolos, gan jezuītu ziņojumos, gan vecākajos ieražu aprakstos. Parasti ziedo uz kāda akmens (akmens ir tradicionāla, var teikt, klasiska ziedošanas vieta, kam sakars ar zemi, ar mirušo garu valsti, ar uzskatu par zemē mītošajām slimībām un to atvairīšanu).

Teniss. Tenisiņš. Cūku uzturētājs un audzinātājs dieviņš, kuram šinī dienā parādījuši ievēribu un cienību. Ziedojuši, nesdami cūku gaļu, sarus, spalvas utt. Tagad to nezin. (LFK 142, 3009 Vecgulbene)

Atskaņas no tiem tālajiem laikiem ir saglabājuši akmeņu, māju, kalnu nosaukumi, kas acīmredzot ir bijuši tieši saistīti ar šīm ziedošanas vietām. Pēc vairāku teicēju ziņām no Valmieras apriņķa (LFK 23, 2779), no Latgales (LTT 30380) viens šāds akmens atradies Smiltēnē pie Kubliņu kroga. Minēts pat konkrēts datums — 1727. gada 2. oktobris pēc vecā stila, kad tas ticis iznīcināts. Šī ziņa izplatījusies, pateicoties Smiltēnes mācītājam Kundziņam, kurš to esot ieguvis no vecām (baznīcas?) grāmatām un 1924. gadā publicējis vienā no «Svētdienas Rīta» numuriem. Vēlāk daudzi folkloras materiālu vācēji to ir pieminējuši un daudzkrāsojuši savās piezīmēs.

Vēl 1923. gadā vairākos Valmieras pagastos zināja stāstīt, ka Rubenē — apmēram divas verstes no baznīcas — bijušas arī mājas ar šādu nosaukumu (Tanisa mājas). (LFK 23, 2779) Ir saglabājušās ziņas arī par Tanisa kalnu — senlatviešu pilskalnu Raunā, Raunas upes kreisajā krastā, ko agrajā dzelzs laikmetā apdzīvojuši senigauņi, vēlāk — senlatvieši.

Savā karagājienā pret pagānu ticību kristietības uzticamie kalpi vēlāk daudzus šādus upurakmeņus iznīcināja. Šo un līdzīgu akciju rezultātā Teņa dienas norises lielā mērā tika noplicinātas, senie ziedošanas akti deformēti, pārnesot tos uz baznīcu.

Savu galveno ievirzi Teņa diena tomēr ir saglabājusi, izpauzdamās īpašās rūpēs par cūkām.

Tenisa dienā barojuši cūkas ar visādiem gardumiem un dzirdījuši visādiem dzērieniem, lai tās brangas izdotos. (DLP II 6. Jaunlaicene)

Tanīsa dienā vārija cūkas kājas un kauliņus meta pār sētu, lai nākošu gadu smuidri un brangi sivēni. (MV 1891, 33 Dikļi)

Tenišos jādod cūkām graudi, tad izdodas labi sivēni. (LTT 30420 Pociems)

Teņa dienā cūkām jādod četrreiz ēst. (DLP II 24. Jaunlaicene)

Teniš dienā brauc saimec a meitam un ganim uz krog iedzert un dancot, bet paši teic: «sivens dancināt» — tanī dienā cūks labak baroj, tā skaitijas cūk dien. Zirgs un vāgs izpuškoj a salmim un sien. Cūkganam bij vizs kājas, balt autiņ, balts pakul biksits, peleks mentelits un griests valgs ap viduc. Tād jaunie saģerbušes krogū dancoj un rotaļajas. (LFK Bb 34, 64 Terneja)

Krogū dancojot, vajagot piesiet atslēgu bunti pie bikšu vai brunču skrotes, tad dančošana neesot veltīga. (LFK 78, 780 Mārupe)

Kultisku pieskaņu šīm svētku izdarībām piešķīra ieražas, kurām sekojot, visi, kam vien mājās cūkas bijušas, gājuši uz kūti un metuši aizgaldā dažādus ziedus jeb veltes.

Tenišā bērņus agri bez saules cēluši augšā, lai iet uz cūkūti dziedāt pie cūkām. Un tādu dziesmu dziedājuši:

*Ak tu cūku Tenisīn,
Tavu skaistu suvēniņ.
Pati cūka zābakos,
Suvēniņi kurpilēs.*

LFK 219, 375 Lizums

Sajā dienā īpaši tiek godāts arī cūkģans, — viņu iegērbj labākās drēbēs, labi pamieļo, ved arī uz krogu izdancināt, lai izdotos labi sivēni. (LTT 30437 Plāņi) Tāpat viņam pašam ir jārūpējas, lai vasarā būtu laba ganišana.

Tenišā jāvāra cūkas aūss un deguns jādod cūkģanam, kuram bez atpakaļskatīšanās jāskrien ar cūkas deguna skrimsli uz tīrumu, kur nākošu vasaru cūkas ganīs, un tas tur jāaprok, lai cūkas vasarā labi rok un lēni ganās. (LFK 334, 550 Brenguļi)

Par šiem mājlopiem rūpējas arī citi mājas ļaudis, visvairāk sievietes — gan zināmas maģiskas darbības veicdami, gan vajadzīgos aizliegumus jeb tabuātīvās normas ievērodami:

Cūkām jātin dzijas kamoli apkārt, tad cūkas vasarā esot rāmas. (DLP II 24. Jaunlaicene)

Cūkām jānogriež no galvas sari, jāapgrauzdē un tad lekšā jādod, lai nemetas pamašas. (DLP II 24. Jaunlaicene)

Tenīsa dienā vajaga saimniekam un saimniecei krietni sadzerties, lai kustoņi būtu tik brangi, ka ligojas. (LTT 30432 BZ Ilustr. piel. 1935, 18.)

Pa vakaru visi brauc uz krogu dancot, jaunie un saimnieces pa āru dzen sivēnu saiņi ar pātagu: «Uš, cūciņ, manās kuražās!» (LFK 137, 170 lpiķi)

Pēc sena ticējuma un vispārējas pārliecības, visstiprākie ir tie burvju vārdi, kas papildināti ar kādu darbību, un otrādi.

Cūku Tenīša dienā jāskrien ap cūku aizgaldu un jāskaista: «Cik pēdiņu ap kūtiņu, tik cūciņai sivēniņu.» (LTT 30430 Smiltene)

Bija zināmi darbi, kurus šajā dienā nedarīja, un tas bija uz visstingrāko jāievēro, ja nevēlējās izprovocēt kādu nelaimi cūkām. Nedrīkstēja nemaz velēties, jo tad cūkas iznīkstot. Marija Ramane no Jaunlaicenes ap 1890. gadu stāstījusi: «Dzīvoju agrāk kādās mājās Valkas apriņķa pašā vakara malā, kur man iznāca velēties taisni šīnī dienā. Man velējoties, otra pušelniece staigāja apkārt tīri tāda kā saīguse, noskaitusēs, lai gan uz tam nebiju devuse nekādu iemeslu. Nemaz nezināju, ka, šai dienā velējoties, biju strādājuse kādai sen senajai ieražai pretī. Kad savu darbu beidzu, tad pušelniece man lūdza, lai atļaujot viņai ņemt velējamo ūdeni. So viņa devuse savām cūkām. Pēc dabūju zināt, kamdēļ viņa tāda errīga bijuse un kādēļ velējamo ūdeni prasījuse. Viņa, redzēdama, ka es šai dienā velējos, ticējuse, ka nu cūkām kāda nelaime notikšot, un, mazgājamo ūdeni dodama, gribējuse to dot cūkām par zālēm pret manu apgrēkošanos, velēšanos šīnī dienā, lai tām nekāds ļaunums nepiemestos.» (DLP II 6.)

Teņu dienā sievas var plūkt tikai spalvas; adatām, ratiņiem, audekliem vajaga stāvēt mierā, tad barojas cūkas. (LTT 30442 Lubāna)

.. Ja šīnī dienā šūn, tad cūkas rok, ja vērpj, tad cūkas saslīkst ar griezonī (griešanās kaite). (LTT 30444 Stende)

Sai dienā nedrīkst ne vērpēt, ne šūt, ne lāpīt, ne adīt; ja to dara, tad cūkas vasarā daudz rok un lien caur sētu. (LTT 30445 Valmieras apkārtnē)

Tanīsa dienā nevērpuši, lai nesagrieztu cūkām galvas (tām nebūtu galvas slimību). Tāpat Tenīsa dienā nedrīk-

stot šūt, šūdami izdurot sivēniem acis, tie piedzimstot
akli. (DLP II 7. Drusti)

Tenišos nedrīkst linus tīrīt — cūkas kratās. (LFK 32,
256 Rīga)

Saimniece šai dienā nedrīkst skalus cilāt, jo tad tai
tiekot kaulainas cūkas. (DLP II 24. Jaunlaicene)

Saimnieks ar saimniecei nedrīkst bārties, jo tad cūkas
sprāgstot. (DLP II 24. Jaunlaicene)

Ir vispārīnošs atzinums: ja Tenīsu dienā strādā pie-
ciešamus darbus, tad neizdodas sivēni (LTT 30438
Lielstraupe).

Dažos novados Teņa vakara izdarībās diezgan ievēro-
jama vieta ierādīta kurmju dzišanai. No šejienes arī Teņa
dianas dēvēšana par *kurmju dienu* jeb *kurmju vakaru*.

Tanīsa vakarā gāja kurmjus dzīt. Uzbāza gaļas gabalu
mieta galā un to mietu iesprauda sakņu dārzā. Kad tā
izdarīja, tad kurmji vairs necilāja sakņu dārzus un to
Tanīsa vakaru veci cilvēki sauc par «kurmju vakaru».
(LFK 145, 536 Bilska)

*Nu cūciņas nokāvēm,
Nu siltītes apgāzam;
Nu būs vaļa moderēm,
I vecām māmiņām.*

LD 29217 Gaujiena

Cūku svētkiem gatavojās jau Teņa dienas priekšvakarā,
sarūpējot dažādus ēdienus. Raksturīgākie Teņa dienas
ēdieni ir cūkas galva vai galvas puse (pušgalvis),
cūkas auss, cūkas kājas. Cūkas ausi parasti vārīja un ēda
kopā ar zīdeni jeb grūdeni, ko vārīja no piestā grūs-
tiem miežiem un pupām. Ēda arī cūkas ausi ar klučiem
jeb kunkuļiem (klimpām, kas vārītas no miežu mil-
tiem), lai sivēni augtu apaļi kā kluči.

Tenīša dienā vāra cūkas gaļu un vēl saimniecei laimi:

*Dievs dod mūsu saimniecei
Pulka mazu siveņiņu;
Citu melnu, citu baltu,
Citu tādu sībelētu.*

LFK 208, 681 Skujene

Speciāli šai dienai tika uzglabātas cūkas ausis, kuras
tad tika vārītas ar pupām un grūstiem miežiem (oukšlau-
diešu zīdeņi). (LFK 811, 42 Aināži)

17. janvārī ir Tenisa diena. Tad jāēd cūkas auss un grūdenis. Liek cūkas ausi podiņā. Būs labi sivēniņi. (LFK 929, 22607 Strenči)

Tuņņu vakarā visiem jāvēra cūku tulnas un, ja ir, tad arī galvas puse. (LFK Bb 22, 2586 Skrunda)

Teniss ir cūk dien, tad jāvēr klimps un cūk ouss, tad siven izdodas kā klimps. Var vārīt a zīdeni ar, tapec ka loucenekim klimps katreiz nov biš. (LFK 781, 33 Dauguļi)

Tad ļaudis vārījuši cūkas galvas. . . Kas cūkas galvas vārījuši pirmā dienā, tos citi saukuši par našķiem, kas otrā dienā, tos par labajiem, kas trešā, tos par bada kāšiem. Tāpēc vārīšana visbiežāk notikusi pirmā un otrā dienā. Saimniece likusi bērniem salasīt visus zemē nomestos kauliņus un tos aiznest uz papuvi, kur vasarā gana cūkas. Kauliņi bijuši jāaprok, pēc tam jālec apkārt un jādzied Tuņņa dziesma:

*Tunns gāja cūkas kaut,
Vara taure mugurā;
Ik cūciņa nokoiecās,
Ik taurīte noskanēja.*

Ja minēto izpildījuši, tad nākošā vasarā cūkas labi ēdušas. (LFK 929, 15175 Aizpute)

Ēdienu pagatavošana un pats mielas saistās ar neskaitāmiem ticējumiem, kuri pamato gan attiecīgo ēdienu izvēli, gan ar tiem saistīto izdarību nepieciešamību.

Kas Tanīsa dienā apēd cūkas ausi, tam cūkas labi padodas. (LTT 30386 Valmiera)

Ja Tanīsā saimei nevāra cūkas ausi, tad sivēni nāk bez ausīm. (LTT 30385 Plāņi)

Tenīsā jāvēra cūkas auss, lai labi mieži augot. (LTT 30384 Plāņi)

Teņu dienā jāvēra cūkas pusgalva, tad sivēni izdodas. (LTT 30398 Mazsalaca)

Lai cūkas labi barotos, tad Tenīsa dienā jāēd cūkas gaļa. (LTT 30407 Vietalva)

Tanīsa dienā vārīja cūkas kājas un kauliņus meta pār sētu, lai nākošu gadu būtu smuidri un brangi sivēni. (LTT 30406 Dikļi)

Cūkas gaļu ēdot, tai dienā neēd klāt maizi, jo tad cūkas rokot rudzus. (LTT 30410 BZ Ilustr. piel. 1935, 18.)

Saimniekam šai dienā pienācās cūkas šņukurs; cetur šņukuru dabūja bērni, lai rakstīšana un rēķināšana skolā labi veiktos.

Senāk Tenisā nestrādāja, vārīja cūkas ausi ar zirņiem vai pupām un piestā grūstiem miežiem. Daži ar' vārījuši cūkas kājas. Edienu sauca par zīdeni. Grūduši arī pinku, taukšētas kaņepes ar zirņiem, taisīja kamolos. Tādus ēdienus gatavojuši, lai cūkām sivēni labi izdodoties. (LFK 23, 4437 Vaidava, Velķi)

Ja Valmieras pusē Teņa dienā ēda zirņus, tad Jaunlaicēnē tā nemēdza darīt, un tam ir savs pamatojums:

Zirņu nedrīkst ēst, jo tad cūkas paliekot ar zirņiem, bet jāēd cūkas galvas puse, vārīta pupās ar miežiem. (DLP II 24.)

Sal.: putraimus tai dienā nedrīkst vārīt, lai cūkgala netaptu putraimaina. (A 1889, 1194)

Ticējumus vispār raksturo tas, ka tajos nav viennozīmīga parādību skaidrojuma; dažviet pat pilnīgi pretēji tiek tulkota viena un tā pati parādība. Laikam gan tas ir likumsakarīgi, jo vienam cēlonim ne katrreiz ir vienādas sekas; citādi pietiktu ar vienu universālu ticējumu katrai parādībai vai norisei.

Laika pareģošana

Ja Tenīšdienā migla, tad pavasari gaidāmi plūdi. (LTT 30446 Alojā)

Ja Tenīša dienā liels putenis, tad nākamais gads būs auglīgs. (LFK 76, 778 Mārupe)

Kad Tenīsa dienā saule spīdot, tad tanī gadā tiekot brieduši rudzi. (LTT 30448 Jaunroze)

Kad Tenīša dienā tik daudz saule spīd, ka zirgam var loku uzlikt, tad ir labs siena laiks. (LFK 17, 1616, 50 Dikļi)

Ja Tuņņu dienā gailis dabon no zemes nodzerties un Sveču dienā vērsis, tad pareģo auglīgu gadu (LFK 17, 153, 53 Vandzene)

Ja Tanīsa dienā no jumtiem nopil tik daudz palāses, ka gailis var padzerties, tad tai gadā būs laba raža. (LTT 30447 Plāņi)

Plāņos saka arī tā: cūkai pusziema Tanīsā, govij Sveču dienā.

Ja Tanīsa diena ir sausa, tad siena laiks ar' būs sauss. Bet, ja Tanīsa diena ir slapja, tad siena laiks ar' būs alapjš. (LTT 30450 Aumeisteri)

Ja Teniša dienā saule spīdot tikai, kamēr pusdienu padod, tad nākošā vasarā labs siena laiks. (LTT 30451 Kauguri)

*Klabēt vien saklabēja
Cūku draudze istabā;
Pašas cūkas zābakos,
Sivēniņi kurpitēs.*

LD 29194, 2 Lubāna

*Al, tu cūku Tenisītī,
Tavu tauku suveniņul
Tur būs vepri zābakiem,
Sivēniņi kurpitēm.*

LD 29194, 1 Alūksne

*Paleidzīt jeus, ļauteņi,
Breinumam breinūtis:
Ceuka beja olaupēca,
Vepram četri sivēneņi.*

LD 29195, 5 Līksna

*Nevienam tas nebija,
Kas manāml cūciņāms
Sivēniemi šūtas kurpes,
Cūkām šūti zābaciņi,
Pašam cūku ķēniņam
Zelta pieši kājiņās.*

LD 29194, 6 Gramzde

*Paldies, cūku Tenisītī,
Man cūciņas labi gāja,
Cit' ar šipu, cit' bez šipas,
Cit' ar līku muguriņu.*

LD 29198 Bērzaune

*Tantsīts cūkas gana
Siliņā mauriņā.
Ak, tu cūku Tantsītī,
Kas to siku sivēniņul
Viens simtiņš lielu cūku,
Pieci siku sivēniņu.*

LD 29196, 5 Bīkseja

*Gara, gara rindiņa
Cūciņu tek;
Dievs dod citu gadu
Jo garu rindu.*

LD 29120 Skrunda

Tautasdziesmu par Teni ir ļoti maz; turklāt viena to daļa nešķiet īstas, tīras tautasdziesmas. Par pakajdarinājumu uzskatāma arī šī:

*Tenisītī, gādullī,
Gādā taukus kāpostīņus;
Ziemā taukt kāpostīņi
Vislabā baribiņa.*

LD 29200 Alūksne

Lielais vairums Teņa dziesmu iekļaujas maģiskās folkloras slānī, jo papildina rituālus, kuru uzdevums ir veicināt un nodrošināt labklājību un pilnu kūti ar kustoņiem. Daļu no šīm maģiskās darbības (lēkšanu, diešanu, Teņa dzišanu, zvanišanu «cūku baznīcā» resp. cūkkūti utt.) pavadošajām dziesmām K. Straubergs ievieto savā «Latviešu buramo vārdu» krājumā. Te tās ir buramvārdu funkcijā, tātad — lietotas kā c ū k u v ā r d i;

Tenis lēca, Tenis dēja
Cūkkūtiņas pakajā,
Cik pēdiņu ap kūtiņu,
Tik cūeiņu kūtiņā.

LBV 362.

Paldies cūku Tenisam
Par tiem raibiem sivēniem,
Astoņpadsmit lielu cūku,
Simtiņš mazu sivēniņu.

LBV 362.

Ak, tu cūku Tenisit,
Tavus raibus sivēņinus.
Ja mēs gaļu ēdisim,
Tad mēs raibus dabūsim.

LBV 362.

Kā visi lopu patroni, Tenis bieži tautasdziesmās tiek personificēts, tā aktualizējot un akcentējot kontaktu iespējamību ar to, radot rezonansi savām vēlmēm un nolūkiem.

Tunnis prasa cūkganam,
Cik bij mazu suvēniņu.
Piecas cūkas, seši vepri,
Simtiņš mazu suvēniņu.

LD 29196, 5 Rāva

Tenis pats nereti ir cūkšana lomā: Tenīlim cūkšanam / Daudz dažādu suvēniņu; Tenisītis cūkas gana / Siliņā mauriņā u. tml. Šāda lopu patrona maksimāla pietuvināšana sev ļāva vairāk cerēt uz sapratni un palīdzību.

Draiskākās Teņa dienas izdarības saistās ar Teņa dzīšanu jeb ķeršanu, kā nu kurā novadā tā tikusi saukta; Arlavā dzen ķūli, Stendē, Vandzenē — Tunī u. tml.

Tuņu dienā . . . sasauc visus bērņus kopā un rāda vļņiem, kā tuni dzen. Vļens paņem cūkas galvu, spaini ar ūdeni un uziet istabas augšā. Istabas apakšā vļņš tur maisu, kur tuni dzīt iekšā. Kas atrodas istabas augšā, met cūkas galvu maisā un līdz ar to lej bērņiem ūdeni virsū un sak', ka tunis mīž. (LFK 17, 153, 54 Vandzene)

Tuņa dienā mēdz iet dzīt Tunī no istabas augšas zemē. Vļens uziet augšā, bet tam, ko grib izjokot, liek turēt vaļēju maisu. Tas, kas augšā, piesaka, lai tūlit, līdz ko Tenis maisā, taisa maisu ciet un nes istabā. Tad iemet maisā akmeni, bet, kamēr apakšējais rauj maisu ciet, uzlej vļņam virsū ūdeni. (LFK 810, 88 Stende)

Apmānīšanai dažkārt meta zemē arī kādu satītu drēbes gabalu, vai to pašu akmeni. Saīs izdarībās daudz kas saucas un pat dublējas ar Meteņiem (Meteņa dāvanas ū. tml.).

Drustos to sauc par «lietuvēņa dzīšanu» un to izdara šādi:

Saimniece uzgāja uz istabas augšas, slepšus līdzpaņēmdama dažādas skaistas neplištošas lietišas un ķipi ar ūdeni. Tad lika iekāpt kādam šās «dzišanas» nepazinējam no kāda cita priekšnamīnā vaļam turētā maisā un tur gaidīt, ko «lietuvēns» dos. Pēc tam saimniece pa augšu, kā to dzidama, trokšņoja un pēdīgi svieda maisā lietišas un lēja tur gaidītājam ūdeni virsū. (DLP II 7.)

Tenīsā jautāja: «Vēlies naudu, iebēršu maisā!» Devējs paņēma spalni ūdens, uzkāpj uz cūkkūts un lej tad apakšā stāvošam maisā. (LTT 80427 Tirza)

Lokāls, visai savdabīgs un, domājams, samērā jauns veidojums ir kāda Cesvainē pierakstīta paraža:

Ja Tanīsa dienā kādam iekrifusi vārda diena, tad viņam ar tā dāvanu sapinuši vai sasējuši kājas un viņam par godu tikušas dziedātas tādas dziesmas, kas bijušas piemērotas tai dienai. Ja apdāvinātam piesietā dāvana patikusī, tad viņš to paturējis, bet, ja ne, tad viņš to nometis zemē vai atdevis dāvinātājam atpakaļ. (LFK 72, 673 Cēsvine)

«Mājas Viesa» 1876. gada 15. numurā atrodam vienu no interesantākajiem Teņa dzišanas aprakstiem. Te arī redzams, ka tā nav bijusi tikai parasta izprieca vien, tai ir savs dziļāks saturs:

Tuņa vakarā cūkas galva bija jāvēra. To saimnieks paslepen ar ūdens spaini bija uz istabu uznesis; pēc kāpa augšā ar pātāgu to Tuni zemē dzīt, apakšā vajadzēja ganiem un meitām to Tuni sagaidīt. Saimnieks sauca: «Uš! uš! Tuni zemē gaidiet, gaidiet! Viņš jau skrien.» Gani un meitas maisus izplatījuši gaida, — uz reiz blaūks! ūdens uz galvas un pakaļ tam Tunis. Kad gani labi aplieti un Tunis maisā iekrīt, tad tai gadā cūkas labi izdodas, bet, kad gani sausi paliek un Tunis zemē nokrīt, tad cūkas sprāgstot.

Cūka ticējumos

Ja cūkas negantas, tad tām pār mugur jāpārsviež sāls, lai paliktu lēnas. (LTT 4776 Turaida)

Tai maisā, kurā nes nopirktu cūku, jāieber pelni, tad viņa labi aug. (LTT 4789 Ikšķile)

Kad cūka pazudusi, tad paņēmuši vārāmo pavārnīcu un kuldā trīs reizes pamaisījuši pelnus pret sauni, cūka tad atkal atnākusi mājā. (LTT 4800 Naukšēni)

Ja cūka nepieņem sivēnu, tad jālej ūdens trīs reizes caur pažagu un ar šo ūdeni jānomazgā cūka, sākot no astes un beidzot ar galvu, — pieņems. (LTT 4836 Asare)

Cūkas jāliek aizgaldā jaunā mēnesī, tad labi barojoties. (LTT 4850 Meirāni)

Cūku aizgaldā liekot, vajag teikt: «Audz liels kā lācis!» Tad cūka izaug ļoti liela. (LTT 4864 Zaļmuiža)

Cūkas jākauj jaunā mēnesī, tad gaļa vārot nesaraujas. (LTT 4878 Piebaļga)

Nokautai cūkai jāuzmet aste uz jumta, lai aug lieli mieži. (LTT 4962 Talsi)

Kad kauj cūku, tad cūkai jānogriež aste, jāsviež uz jumta un jāsaka: «Se jums, vārnas, žagatas, nesakat vilkam, kur gani gan!» Tad vilki nenesīs aitu. (LTT 4965 Lubāna)

Kad cūkas mēli ēdot, tad liels plāpa paliekot. (LTT 5011 Talsi)

Ja sieviete ēd cūkas purnu, tad tā būs veikla adītāja. (LTT 5012 Plāņi)

Kas ēd cūkas degunu, tas mācēs izadīt visādus raibumus. (LTT 5013 Talsi)

Maziem bērniem jāēd cūkas snuķis, tad tie mācās smuki rakstīt. (LTT 5015 Tērvete)

Ar cūkas žulti dziedē iegriezumus un iecirtumus. (LTT 5028 Ergļi)

Ja cūka taisa migu, tad gaidāms negaiss. (LTT 5062 Cēsis)

Kad cūkas un vistas vakarā vēlu iet gulēt, tad rītā lietus līst. (LTT 5063 Aumeisteri)

Cūkas «rumulējas» uz lietainu laiku. (LTT 5086 Trikāta)

Pēc cūkas liesas zilē ziemu: ja liesa gara un bieza, tad ziema būs gara un dziļa; ja liesa īsa un plāna — ziema īsa un sniega maz. Ja liesai abi gali tievi, tad rudenī un pavasarī esot plāns sniegs. Ja liesa ir abos galos resnāka (blezāka) kā vidū, tad ziema būs no sākuma un uz beigām.

Rudenī pēc cūkas liesas notelca, kura sēja izdosies: ja pirmais gals resnāks — agrā, vidus — vidējā, pēdējais — vēlā.

Bašku diena

*Bašku dienā jāgādā labi par lopiem, un
arī ar zirgiem tad nav nekur jābrauc.*

(LTT 1833 Tukums)

Lai gan dažos apvidos šī diena kādreiz tikusi ievērota un svinēta, tomēr izplatību visā Latvijā tā neguva un šodien liekas pavisam aizmirsta.

Tikai viena diezgan apšaubāma tautasdziesma un daži ticējumi — tas arī ir viss mums pieejamais šīs dienas atspoguļojums folklorā. Turklāt areāls, kas aptver to materiālu mazumiņu, kas satur informāciju par Bašku dienu, ir visai ierobežots. Galvenokārt tā ir Kurzeme — Kolka, Tukums, Dundaga, Stende.

Arī vienīgā tautasdziesma nāk no Lejaskurzemes.

*Tunt, Tunt, Baški, Baški,
Nāc pie mums ik dieniņas;
Tad māmiņa gaļu vāra,
Cik rokā turēdama.*

LFK 166, 5972 Kuldīga

Arī pašas Bašku dienas svinēšanas laika noteikšanā trūkst precizitātes. Citur tas ir 19., citur — 20. janvāris. Ja uzticamies 1852. gada ziņām no Kolkas jūrmalas, tad tā ir «divas dienas pēcāk (pēc Tanīsa dienas)», t. i., pēc 17. janvāra. Katoļu baznīcas kalendārā šī diena ir 20. janvāri. Tā ir kārtējā noteiktam svētajam, šajā gadījumā Romas moceklim sv. Sebastianam, veltīta diena. Drošu vēsturisku ziņu par Sebastianu trūkst. Legendās viņš attēlots kā Romas ķeizara miesassargs, kurš sodīts ar nāvi. Eiropas tradīcijā sv. Sebastians tiek traktēts kā aizbildnis

pret mēri. Itālijā, Francijā un Vācijā bija izplatītas sv. Sebastiana vārdā nosauktās brālības mēra slimnieku kopšanai; par savu patronu viņu uzskatīja arī krusta karotāji un strēlnieku gildes.

Svešādaļais sv. Sebastiana vārds tautas mutē pārveidots un pielāgots latviskākam skanējumam: *Bašķts, Bastjānis*, un diena ieguvusi *Bašķu dienas* nosaukumu. Dzirdēti arī citi: *Vābiāns, Zebastiāns, govju diena, vadža — Bastjāņa diena, Bošķu vakars*.

Piebildīsim, ka šīs dienas nosaukumam nav nekā kopēja ar tādām šā vārda nozīmēm kā *bašķis — pļāpa, mānticīgs cilvēks, burvis*; arī *nieki, druskas, ēdienu paliekas*.

Ja citas svinamās dienas, atrazdamās viena otrai līdzās, īpaši gadījumos, kad arī laika atstarpe starp tām nav liela, mēdz pārņemt viena otras tradīcijas, ieražas, tad ar Bašķu dienu tas nav noticis. Tas vēlreiz apliecina, ka īpašu popularitāti tautā tā nav guvusi.

Pamatos šī diena tiek saistīta ar rūpēm par lopiem, galvenokārt govīm. Tas atspoguļojas arī vienā no šīs dienas nosaukumiem, kas dzirdēts Stendē, — govju diena.

Divas dienas pēcāk (pēc Tanīsa dienas) nāk Vābiāns un Zebastiāns, ko Bašķu dienu saucam, un tā ar lielām sargāšanām un glabāšanām priekš govīm top svinēta; kas to cieti nesargās, tam govīs visas aizies postā. (LTT 1830 Kolkas jūrmala)

Bošķu vakarā jāvēra govs gaļa ar kāpostiem, tad govīs paliek ļoti treknas un dod daudz piena. (LFK 230, 1643 Dundaga)

Ar pavasara priekšnojautām sasaucas uzskats, ka šajā dienā kokos āpjot sula.

Sveču diena

*Ja Sveču dienā uznāk tik daudz sniega,
ka melnam vēršam paliek no sniega raiba
mugura, tad būs labs gads. (LTT 29818
Aumelsteri)*

Cik latviskas ir tās Sveču dienas ieražas, kuras gan dzīvas tradīcijas, gan vairāk rakstītu liecību veidā atnākušas līdz mūsu dienām, šodien pateikt nav viegli. Sis ir tas interesantais gadījums, kad kristīgās baznīcas svētki tika apvīti ar tradicionāli latviskām ieražām un tā iedzīvināti dabiskā gada aprītē.

Šī konkrētā svinēšanas diena — 2. februāris — ieviesusies kā viena no katoļu baznīcas Marijas svētku dienām, kad baznīcās notikusi arī sveču iesvētīšana. Tās etimoloģiju saista ar 5. gadsimtu (lat. *festum candelarum*).

Kā vēsti Lūkas evaņģēlijs, visdzejiskākais un mākslinieciskākais no visiem evaņģēlijiem, šajā dienā Marija ar Jēzus bērniņu pirmo reizi apmeklējusi Jeruzalemes templi; tāpēc katoļiem tā ir Marijas šķīstīšanās diena. Savukārt pareizticīgie kristieši šo dienu saista ar Jēzus un Si-meana satikšanos Jeruzalemes templī un sauc par Satikšanās svētkiem. Zīmīgi, ka daudzviet Eiropā vēl pirmskristietisma laikos šajā dienā tika svinēti pagāniskie šķīstīšanās svētki. Vēlāk, jau kristietības laikos šajā dienā baznīcās sāka iesvētīt sveces un tām tad piedēvēja īpašu sargājošu spēku pret negaisu, slimībām, sērgām; tās aizdedzināja radībās, arī cilvēkam aizsaulē aizejot, lai tās viņam rādītu gaišu ceļu.

Mūsu ticējumos baznīcas priekšstati, lai arī daudz, tomēr atstājuši savas pēdas:

Sveču dienu sauc par ziemas Mārijas dienu. (LTT 29690 Lielplatone)

Katoļu baznīca tur to dienu par jumpravas Marijas šķīstīšanas dienu. (LTT 29691 Latgale)

Svecainē Pestītāja māte gājusi baznīcā. (LTT 29692 Ergļi)

Sveču dienā Marija pēc sešām nedēļām gājusi baznīcā, tad ar' nav brīv vērpt. (LFK 23, 6134 Dzirciems)

Sveču diena Mārija bijusi pa sešām nedēļām. Tad baznīcā dega daudz svecītes. No tā paradums svecēs liet un saukt par sveču dienu. (LFK 76, 852 Mārupe)

Pret pagāniskās maģijas izpausmēm šajos baznīcas svētkos vēl sākotnēji cinās, mācītāji savos sprediķos vērsas pret tām ar vislielāko bardzību, taču bieži vien šai cīņā arī zaudē, un baznīca ir splesta pieņemot savā idejiskajā arsenālā arī pa kādam tīri maģiskam elementam.

Georgs Mancellis, apkarodams tautas māņticību, raksta:

«Mīļie draugi, tie mūkl šo dien sauc par sveču dienu, tāpēc ka tie tās ticības ļaudis šodien savās baznīcās svecēs rokās nesdami liek savu svētītu ūdeni svētīt un aplaistīt. Pēc teic tie tās svecēs, ka tās vētru, pērkonu, krusu un zibīņus stājošas, no bērnu mātēm, katras pirtīžas tur, visus ķēmus un burvjus nost dzenošas no mirstamiem, kad tiem tādas svecēs rokā dotas kļūst pastarā stundā gaismu nesošas, ka tas cilvēks mūžīgā dzīvošanā ieiet varots. Bet jūs mīļie draugi zināt, ka tādas svecēs vairāk nespēj, kā citas svecēs.»¹

Tik dabiski piekļauties latviskajai tradīcijai šī diena varēja acimredzot tā iemesla dēļ, ka februāris — sveču mēnesis, svecenis, bet vēl vispārinātāk ņemot — ziemas vidus — bija tradicionāls sveču liešanas laiks, kad tika sagatavoti to krājumi visam gadam. Kolkā mēdza teikt: «Sveču dienu svinam svecēm un skaliem.» (LTT 29699)

Tautā šo dienu sauc dažādi. Visbiežāk un visplašākā areālā lietojamais nosaukums ir *Sveču diena* (Valmieras Cēsu, Madonas, Rīgas apriņķī, Tukumā, Dobelē, Talsos, Valkā un citur). Tā saukta arī par *Svecaini* (Ergļos, Jēkabpilī, Lubānā), *Svacaini* (Preiļos, Lubānā), *Grabenicu* (Gārsenē), *Grabnicu* (Asarē, Kārsavā). Pēdējie divi ir visā Latgalē izplatīta Sveču dienas nosaukuma *Gromnica*

¹ Mancellus G. Lang-gewünschte Lettische Postill. R., 1651, II, S. 216.

variācijas. *Gromnica* ir tiešs aizgūvums no poļu valodas (poļu *gromnica* — svece).

Visas «mazās» svinamās dienas, sauktas par pasvētdienām jeb sieviešu dienām, tradicionāli tika uzskatītas par sieviešu svētdienām, kad nedara ierastos sieviešu darbus — nevērpj, neauž, neada un nesukā arī matus. Arī Sveču diena nav izņēmums.

Sveču dienā nav brīv galvu sukāt, kāpostus vārīt, nedz adatas cilāt, tad mati stāvēt kā sveces, kāposti neaugot un nabadzība kā adatas durot (LTT 29698 Vecgulbene)

Te vienā ticējumā koncentrētā veidā ietvertas galvenās tabuātīvās normas, kas jāievēro Sveču dienā; bet ir arī virkne ticējumu ar detalizētāku, izvērstāku šo aizliegumu pamatojumu:

Sveču dienā nevar vērpt, tad sivēni nepadodas (LTT 29760 Rīga), tad arī cūkas un aitas «griežas riņķi».

Sveču dienā nedrīkst adīt, citādi lopi krūmos izdurs sev acis. (LTT 29762 Sēme)

Sveču dienā nedrīkstot vērpt, jo tad lini nepadodoties. (LTT 29855 Smiltene)

Ja sveču dienā linus vērpj, tad lini aug īsi kā sveces. (LTT 29856 Tirza)

Kad sveču dienā matus sukā, tad mati stāv taisni gaisā kā sveces. (LTT 29871 Lejasciems).

Ja sveču dienā galvu sukā, tad vasarā kustoņiem utis piemetas. (LTT 29879 Plāņi).

Sveču dienā nedrīkst galvu sukāt, lai neaug utaini kāposti. (LTT 29880 Liepupe)

Ja Sveču dienā saimniece galvu sukā, tad vasarā vistas kāpostus kaš. (LTT 29881 Pīlda)

Dažos novados Sveču dienu piemin arī kā senu deramdienu, kad mājas saimnieks salīgst saimi (Valkā, Mārupē, Madonā, Cēsvainē, Valdavā, Veļķos).

Deramdienas noturēja krogos Tenisā, Vastlāvī, Pelnu dienā, Sveču dienā un citās tā sauktās pasvētdienās, kad visus darbus nebija brīv strādāt. (LFK 23, 4429 Vaidava, Veļķi)

Tāpēc sauca šo dienu vēl arī par *mikūnām*, *barinragu*, *ūtrupī* un jokojojoties arī par *vergu tirgu*. Dažviet šajā dienā notikusi ne vien gājēju salīgšana, bet jau arī pašu gājēju pārceļšanās pie jaunā saimnieka, kā tas (pēc teicējas Annas Baltās ziņām 1926. gadā) noticis Valkas apriņķa Palsmanē:

Sveču dienā vecos laikos pārmijās gājējiem un tātad,

tā bija tāda pati kā tagad Jurgu diena. (LFK 145, 537 Bilška)

Bet galvenais šai dienā tomēr ir sveču liešana. Sveces lejamas tieši Sveču dienā, «lai tās jo gaiši un taupīgi degtu» (LTT 29703 Jaunroze).

Sveces jālej saulainā dienā, tad viņas gaiši deg. (LTT 29683 Lubāna)

Sveces lejoj, vajaga smiet, lai tās gaiši degtu. Ja sveču lējējas rājas, tad sveces tumši deg un sprakšķ. (LTT 29665 Zemīte)

Kad sveces lej un pirmo sveci aizdedzina, tad, lai gaiši degtu, jāsmejas, vai grib, vai ne. (LTT 29669 Lībagi)

Latgalē, vismaz sākot ar 19. gadsimtu, atšķirībā no citiem novadiem, sveces liet šai dienā nebija pieņemts, — to darija nedaudz agrāk, rudenī, kolīdz iestājās auksts laiks.

Visbiežāk lietotais sveču materiāls bija vasks; labi attīstītā dravniecība spēja nodrošināt materiālu sveču liešanai. Latvieša apspiestais stāvoklis vēlāk, vācu valdīšanas laikā, aizliegumi izmantot muižkungu mežus dravniecību stipri vien paputināja. Bet latvietis atrada izeju, liedams sveces no aitu un liellopu taukiem, kas viņam, protams, nebija nekas jauns.

Lai sveces labi izdotos un neplaisātu, tās lēja bezvēja laikā. Senāks ir mērcēšanas paņēmieni, bet vēlāk, sevišķi mazāka izmēra (piem., eglīšu) svecītēm, sāka lietot arī noteikta lieluma sveču formas, kuras izgatavoja no skārda. Dziru sveces lēja resnākas, lai tās ilgāk degtu; arī lukturi, kuros tās nostiprināja, bija greznāki par ikdienā lietotajiem. Tie bija tā sauktie gōda lukturi — kroņlukturi kāzās u. c.

Smalkākus darbus, kā šūšanu un citus darija pie sveču gaismas. Sveces lēja paši no liellopu (govs) un aitu taukiem. Tāukus izkausēja podiņā, salēja tos kādā krējuma ķērnē jeb atstāja podā. Tad ņēma šķeterētu bomvilnas jeb pusvilnas biezu diegu, uzmeta to cilpā uz kādā kociņa un diega vaļējo galu sāka mērcēt taukos; liellopu tauki ātri dziest, tāpēc diega gals iemērķts tūlīt paliek smags un grimst dībenā. Tā cilā un laiž taukos diegu tīkmēr (diegs — dakts), kamēr ir pietiekošā biezumā svece. Tā taisa resnas sveces darba laikā apgaismošanai un arī iztaisa mazākas un pavisam mazas eglītes svecītes bērniem. Kad svece gatava, tad to pakāra (uz dakts augšējās cilpas) kādā kociņā, lai tā galīgi sasaltu. Lukturu pa-

rasti kāra virs goda galda, lai tas skaisti apgaismo visu istabu. (LFK 891, 2667 Kūdums)

Sveces lej nō aju taukiem un vaska. Ieļej traukā ūdeni, uzlej virsū izkausētus aju taukus. Sagriež bomeles diegus — kokvilnas — sveces garumā un mērcē tik ilgi, kamēr ir sveces lielumā. Pie vaskiem dara tāpat. Izkausē vaskus, izsūc caur spicu rupja audekla kuli un uzlej uz ūdeni. Tad mērcē bomeles diegus tik ilgi, kamēr iznāk sveces. Kas atliek, to izlieto skrodeļi. (LFK 438, 458 Rucava)

.. Sveces lēja parasti rudenī, kad lopus kāva, un sevišķi labi esot izdevušās sveces, kad lēja sveču dienā. Tākus kausēja čuguna podiņos. Kausēja uzreiz divos podos, lai būtu visu laiku karsti tauki un nevajadzētu gaidīt, kamēr tie izkūst. .. (LFK 981, 2668 Rozula)

Sveces leet kurras ilgaki 2 stundas deg, neka ka tik ta no taukeem. Pee 8 mahrcinņi wehrscha taukeem irr jaņemm trihs (3) mahrciņi awwes tauki, tee irr arr pusstohpu uhdenni puzlohti smalki sagruhstu zalmijaku un 4 Lohtis iskauseetu Zahli, 1 Lohti Zalpeteri cauri wahriht lihdz ka tas uhdens isswirris, tad mahla traukā eeleet, kad addzissis tad atkal gabballiņos ja sagreezch un arr pus Lohti Zalpeteri izkauseet eeksch lehnu caur wahrischanu, bet tahs bruhnas puttās ja noņemm, un nu tahs swecces jazlihpē. Ta labbakā dakte preeksch sweccehm irr uss pussi linnu — un uss puss bohni willa dzijas. (LFK 166, 208 Kuldīga)

Agrākos laikos sveces lējuši šādi: ja lējuši mazās svecītes, tad tām jau bijušas pormes. Koka siltē bijuši ieurbtī trīs vai pieci caurumi, tur nu ievilkuši bomeļa diegu pašā vidū un tad pielējuši rorus pilnus ar taukiem un ļāvuši tiem sasalt. Kad bijuši sasaluši, tad ielikuši siltā ūdenī un atmiekšķējuši un izvilkuši no pormes laukā un sveces bijušas gatavas. Ja turpretim pagatavojuši lielas sveces un daudz, tad pormi ņēmuši lielu. Iegarenu, tādu kā sili ar paaugstiem galiem. Tāku nevarējuši tik daudzi piekausēt, un tāpēc taukus sakausējuši kopā ar ūdeni un pielējuši pormi pilnu. Tad nu uz koka kārtiņas sasējuši bomeļa diegus pa desmit un katru diegu nosmērējuši iepriekš ar taukiem, lai daktis nepieņemtu ūdens un degot nespraktētu. Tad nu tādu kārtiņu uz reizes iemērkuši taukos un izvilkuši laukā un, kad pielipušie tauki atkal apsaluši, tad mērkuši atkal iekšā taukos un tik ilgi, kamēr bijušas daktis aplipušas sveču resnumā. Tad sveces kaltējuši un

tad tās nesprakstējušas daudzi, bet nekaltētas sveces briesmīgi sprakstējušas. (LFK 479, 1689 Lubāna)

.. Kad tauki traukā nākuši uz beigām, tiem virsū uzlejuši ūdeni. Tauki sacēlušies ūdenim virsū un tādi varējuši izmantot visus taukus. . . (LFK 891, 2664 Vecpiebalga)

Tad sveces nesa uz baznīcu. Svētītās sveces sargājot māju no pērkonu, — šajā uzskatā cieši saaugušas kopā kristīgās ieražas ar uguns kulta paliekām, kuras pašai vēl samanāmas ticējumos.

Sveču dienā nedrīkst istabā dedzināt uguni, lai gadā nenotiek ugunsgrēki. (LTT 29711 Olaine)

Sveču dienā vajag sniegam snigt un saulei spīdēt, jo, ja saule vien spīd, tad būs daudz ugunsgrēku. (LTT 29710 Tirza)

Ar šīm svecēm vilka krustus dažādās vietās pret pērkonu (līdzīgi kā lietuvēna krusti pasargā no dažādām nelaimēm, tā arī te: transformējoties šim senajam maģiskajam paņēmienam, sveces un ar tām veidotie krusti arī sargā). Tā Skaistkalnē, Preiļos ar šādu no baznīcas pārnestu sveci mēdza apdedzināt matus uz galvas krustiski četrās vietās, tad neesot jābaidās no pērkonu. Preiļos tādā pašā nolūkā ar aizdegtu nosvētītu sveci, pilinot kustošo vasku uz galdā stūra, uz loga un durvju stenderes un krāsns malas, veidoja simboliskas krusta zīmes pāri istabai.

Turklāt uz baznīcu Sveču dienā nesa svētīt ne vien sveces (vēlāk šādas sveces jau var iegādāties turpat baznīcā) un ūdeni, bet arī vasarā salasītās zāles (piem., Bērzpili), un pērkonu laikā, kad sacēlās negaiss, Sveču dienā svētītās zāles meta ugunī, lai negaiss pārietu. Šai skaisltajā burvības aktā, ko nav varējusi sabojāt pat tikko jaušamā baznīcas tradīcijas pieskaņa, samanāmas atbalsis no ziedošanas ugunij, vēlēšanās tai «pielabināties», iegūt tās labvēlību.

Laika gaitā izskaužot senās ziedošanas, upurēšanas tradīcijas uz akmeņiem, bīzīs, pie pavarda guns un citās svētās vietās, par šādu vietu kļuva baznīcas altāris. Tā Zvārdē (pēc A. Bilenšteina ziņām), lai nodrošinātu labklājību lopiem, mēdza darīt šādi: saimniece sasēja nelielu sieru, izcepa mazu maizes kukulīti, klāt pielika naidu un šo sainīti apcēla ap visiem lopiem. Tad brauca uz baznīcu un lika to uz altāra «par dāvanu». Ja slikti padevās aitas, tad klāt mēdza pielikt arī vilnu. (LTT 29740)

Sveču dienas ieražas vislabāk un, kas ir svarīgi, ar etnogrāfisku precizitāti saglabājuši ticējumi. Uz tiem katrā ziņā var vairāk paļauties nekā uz vienu otru sveštautieša aprakstu, kas tapis, to visu no malas vērojot.

Sveču dienā pilādzis jānes mājā ar spīci pa priekšu un jāaizsprauž kūti aiz vērbaļķa, lai lietuvēns lopus neajā. (LTT 29756 Bērze)

Sveču dienā nevar govīs dzirdēt, kamēr vēl saule augšā, bet gan pēc saules norietēšanas: tad govīs nebizo. (LTT 29753 Džūkste)

Lai govīs vasarā nebizotu, vajaga Sveču dienā atnest no pārrobežas ledu un ar to berzēt govīm muguras. (LTT 29754 Lubāna)

Lai vasarā govīs neēstu dunduri, tad Sveču dienā vajaga govīs mazgāt ar sniegu. (LTT 29755 Bauska)

Sveču dienā jeb Grabnicā vistas jātur visu dienu tumšā vietā, lai vasarā nekastu dārzus. Dažreiz vistas iesprosto jau Sveču dienas priekšvakarā. (LTT 29763 Asare)

Grabenīcā (Sveču dienā) vistas jābaro lokā, lai olas dētu vienā vietā. (LTT 29764 Gārsene)

Lai mušas iznīktu, Sveču dienā visas caurās lietas jānoliek tumšā vietā un ap māju pirms saules lēkta jāapvelk dzirnu akmens. (LTT 29768 BZ Ilustr. piel. 1935, 5.)

Ja Sveču dienā brauc mežā, tad čūskas ved mājā. (LTT 29714 Tirza)

Reizēm šie paņēmieni ir tik daudzveidīgi, ka nonāk savstarpējās pretrunās, kā tas ir šajā gadījumā ar istabas slaucīšanu, — kas vienam šķiet pareizs, tas otram neder:

Sveču dienas rītā bez saules jāizslauka istaba un mēsli jāaiznes uz robežu, tad visi kukaiņi aiziet prom. (LTT 29713 Valmiera)

Sveču dienā istaba nav jāslauka, lai vasarā vistas būtu godīgas. (LTT 29766 Lubāna)

Metēņu paraža vizināties no kalna, lai augtu gari līni, dažviet (Vecgulbenē, Valkā, Kalncempjos) aizsākas jau Sveču dienā. Sveču dienā gāja arī ciemos, lai līni augtu gari (Ropažos, Gaujienā, Lubānā, Jelgavā, Talsos). Jo garāks ceļš, jo garāki būs līni.

Glūži tāpat, kā nedarīja visus citus sieviešu darbus, tā nevērpa arī linus, jo citādi tie auga īsi kā sveces (Jaunrozē, Asūnē, Smiltēnē, Tīrzā un citur). Bet, lai līni nekristu veldrē, darīja tā: vārīja Sveču dienā biezu putru un bļodas vidū iesprauda sveci, — tad līni veldrē nekrita (BZ Ilustr. piel. 1935, 5).

Valmierā saka: «Sveču dienu svētija priekš laba siena laika.» (LFK 584, 958)

No Ikšķiles ir ziņas par kurmju dzišanu, kas te notikusi Sveču dienā:

Sveču dienā pīlādžu runga jānes no meža pār plecu mājās, rungas resgalis jātur uz priekšu, tievgalis uz muguras. Ja ar šo rungu iebada kurmju rakumos, tad tie vairs necel zemes. (LTT 29885 Ikšķile)

Sveču dienā jāaizsprauž aiz griestiem pīlādža runga, ar kuru tad pavasarī jābaksta kurmju rakumi, tad viņi vairs necels zemes. (LTT 29886 Ikšķile)

Pret kurmjiem der arī cūku tauki, kas tecināti Sveču dienā. Ar tiem pavasarī apsmērēja arkla lemešus, kad iet art — kurmji nenāks rakt un arī zirgu dunduri neēdīs.

Gads ir nesen iesācies un svarīga ir gaišās, pozitīvās enerģijas aktualizēšana, lai tās pietiktu visam gadam:

Sveču dienā jāsmejas, lai visu gadu būtu jautrs un gads būtu labs. (LTT 29733 Bērzaune, Vestiena)

Sis ir viens no tiem laikiem gadā, kad aktīvi darbojas burvji un raganas. Arī te ir bijuši savi līdzekļi un paņēmieni, kā atvairīt ļauno. Burvji un raganas apcērp aitas, lai atņemtu ļopiem svētību. To parasti var uziet un pamanīt, ja zina, kā burvis rīkojies. Ja aitas apcirptas uz pakauša vai uz krūtīm, tad saimniecei jānocērp arī pārējā vilna un jāmet krāsni (B 204.). Tas ir sens zagļu «piesiešanas» paņēmieni; tad burvis jeb ragana nāksot lūgties, lai glābj.

Lubānā par Sveču dienu mēdz teikt: «Tad jau paraža sarkanēties.» (LFK 790, 68)

Svecainē jauniem cilvēkiem jāēd dzērveņu ogas, tad paliek skaisti. (LTT 29725 Lubāna)

Irlavā saka: «Jāiet uz krogu «sārtumu dzert», tad palieko sārti vaigi.» (LTT 29730)

Visnotaļ īpatnēju uzskatu par skaistuma uzturēšanas paņēmieniem parāda daži ticējumi:

Sveču dienā priekš saulēs vajaga šņabi dzert, jo tad ļoti skaists palieko. (LTT 29723 Galgauska)

Sveču dienā dzer alu un šņabi, tad vasaru nenodeg. (LTT 29728 Tirza)

Sveču dienā sievietēm vajagot alu vien dzert arī tāpēc, lai govīm būtu pulka piena (Lubānā). Cesvainē šai dienā vārijuši grūdeni ar cūkas ausi vai galvas pusi un gājuši uz krogu dzert un derēties (LFK 55, 352).

Sveču dienā jāvēra cūkas auss ar grūdeni, tad mieži labi aug. (LTT 29842 Katvari)

Sveču dienā ēda miežus, lai tie vasarā labi augtu. (LTT 29844 Jaunroze)

Sveču dienā jāvēra bieza putra, tad pienam būs biezs krējums. (LTT 29708 Ikšķīle)

Sveču dienā nama māte vārija pupas un cepa karašas. Ja kādai mātei nebija ko cept, tad tai vajadzēja drusku gaļu jeb miltus ielikt krāsnī, lai smaka pāriet pār istabu. Sveču dienā arī vārija cūkas galvu un miežu piestu. (LTT 29697 Vecgulbene)

Sveču dienā ēda kāpostus ar gaļu, lai lini labi augtu. (LTT 29852 Dikļi)

Savukārt Latgalē kāpostus vārīt Sveču dienā nav pieņemts, un vairāku iemeslu dēļ, — lai tārpi tos neēstu, lai tie nezaugtu gari kā svēces, lai kāpostu galviņas nebūtu cauras (arī Liepupē, Kacēnos).

Savdabīga un reta Sveču dienas ieraža 1926. gadā dzirdēta Valkas apriņķa Rauzā (LFK 145, 1181a). Te Sveču dienas vakarā saimniece vārijusi vaska ritenīti Osiņam. Kad tas bijis gatavs, tad visi dziedājuši tādu dziesmu:

*Bitīti maza, bitīti liela,
Nes man saldu meduļiņu,
Tad es tevi godināšu,
Kalniņai sēdēdama.*

Tad saimnieks nesis vaska ritenīti Osiņam. Kur viņš to ritenīti esot licis, to stāstītājs nezināja teikt.

Uzkritošs ir šīs dziesmas mazliet samākslotais stils, taču uzmanības vērta ir pati ieraža. Te varētu vilkt paralēles ar vienu no Haralda Biezā hipotēzēm par Osiņu kā bišu dievu (darbā «*Lichtgott der alten Letten*», 1976.), taču tā īpašā vieta, kas Sveču dienas tradīcijās tiek ierādīta bitēm, ir pašsaprotama, jo bites deva ne vien medu, bet arī vasku — izejmateriālu sveču liešanai.

Sveču dienā dravnieki dedzina āboliņu un ar tiem dūmiem kūpina bišu stropus, lai vasarā būtu daudz medus. (LTT 29776 Asūne)

Biteniekiem Sveču dienā saules gaiss nepatika, bet apmācies un sniegu pārslas, jo tad bites izdodoties. Tā kāds bitenieks dzied:

*Labāk vilku leraudziju,
Nekā sauli atspīdam.*

LTT 29775 Vecgulbene

Ja Sveču dienā sniegi nāk, tad bites daudz bērnu laiž.
(LTT 29773 Plāņi)

Ja Sveču dienā saule spīd, tad būs siena laiks; ja snieg
sniegs, tad būs daudz spietu. (LTT 29771 Gārsene)

Ražas un laika pareģošana

Ja Sveču dienā ir piesarmojuši koki, tad to gadu būs
bagāta vasara. (LTT 29834 Ikšķile)

Kad Sveču dienā atkusnis, būs vāja miežu raža. (LTT
29835 Ungurpils)

Puteņi priekš Sveču dienas graudus kaisot, esot labs
ražas gads gaidāms. Puteņi pēc Sveču dienas pelavas
kaisot, neražas gads gaidāms. (LTT 29836 Smiltene)

Kad Sveču dienā sniegs snieg, tad nākošā gadā būs
pulka apiņu. (LTT 29867 Ērgļi)

Ja Sveču dienā snieg daudz sniega, tad būs tanī gadā
daudz ogu un sēņu. (LTT 29869 Rauna)

Ja Sveču dienā snieg vai putina, tad gaidāma silta un
lietaina vasara; ja skaidrs, sausa. (LTT 29798 Olaine)

Kad Sveču dienā saule spīd, tad būs labs kviešu gads.
(DLP II, 73. Drusti)

Ja šīnī dienā saule spīdot, tad nākot laba griķu vasara.
(DLP II 25. Jaunroze)

Ja Sveču dienā pil pažobeles, tad sagaidāms jauks pa-
vasaris, bet, ja Sveču dienā salst, tad no silta pavasara
nav ko domāt. (LTT 29801 Sātiņi)

Kad Sveču diena miglaina, būs lietaina vasara. (LTT
29812 Ungurpils)

Ja Sveču diena ir jauka un saulaina, tad gaidāms vēl
daudz sniega. (LTT 29816 Alsunga)

Ja Sveču dienā aizputināti ceļi, tad pavasari upes pilnas
(lieli plūdi). (LTT 29823 Bērzpils)

Ja Sveču dienā snieg sniegs, gaidāms vēls pavasaris.
(LTT 29825 Tukums)

*Visu gadu naudu krāju,
Sveču dienas gaidāms;
Kad atnāca sveču diena,
Tad naudiņa jātērē.*

LFK 981, 730b Lizums

Laikam arī vienīgā tautasdziesma, kas piemin Sveču
dienu, ir šī, Lizumā, Ilūkstē, vēl citur dzirdētā, kas tapusi,

Izmantojot universālo dziesmas formulu jeb shēmu, kurā attiecīgajā situācijā ir ieliekams vajadzīgais saturs: Visu gadu .. krāju, / .. dienu gaidīdams, -a; / Kad atnāca .. diena, / Tad Kurpretī tādu dziesmu, kas daudzina sveces, mums ir krietni liels skaits. Turklāt visās dainās, kur līdzās min skalus un sveces, parastī izceļ sveces kā materiālās labklājības, turības pazīmi.

*Labāk pirkū sveču podu,
Nekā skalu vezumiņu;
Ne man dūmu istabā,
Ne skangalu mēslainē.*

LD 6948 Sēlpils

*Gaiši dega uguntiņa
Meitu mātes istabā(i);
Sešu zaru svece dega
Sudrabiņa lukturēi.
Tumši dega uguntiņa
Dēlu mātes istabā(i);
Viena pate svece dega
Rudāi vara lukturē(i).*

LD 23622 Nīca

*Blīl', Dieva kalponīte,
Dievam dara gaišumiņu;
Patī sēd ozolā,
Sveces deg baznīcā.*

LD 30289 Sēlpils

*Biteit, tovu šyvumēnu
Bazņeicā dadzanōja;
Mameņ, tovu aukļējumu
Sveši ļaudis maldynōja.*

LD 23689, 1 Varakļāni, Ludza

*Deziet, tautas, sveč' uguni,
Skala vis nededziet!
Nava māņas villainītes
Skala dūmu redzējušas.*

LD 21600 Ikšķile

*Godā sēd man' māšiņa,
Godā deg uguntiņš,
Biliņ' nes vaska svecl,
Zelta grieztu lukturin'.*

LD 22932 Talsi

*Visapkārt vasku sveces,
Vidū klāts liepas galds;
Dieviņš sveces dedzināja,
Laimit' galdu aplājuse.*

LD 32813 Sloka

*Tumša, tumša tū nstaba,
Nav svecītes dedzināt;
Nu vēl lānis sveces lēja
Viņā kalna galiņā.*

LD 32599 Jaunmuiža

Pēdējās divas — Jāņu dziesmas.

Sveces ticējumos

Ja sveci dedzina abos galos, tad nedzird zagļus nākam. (LTT 29670 A. L.-P.)

No sveces nav jāaizpīpo, jo tad sieva mīzīs gultā. (LTT 29671 Sēlpils)

Pie sveces nedrīkst papīrosu degt, tad vienmēr vecumā asaros acis. (LTT 29672 Āglona)

Ja svece pusnaktī nodziest, tad kāds mājā mirs. (LTT 29677 Talsi)

Ja sveces deg vienādi, bez sprakšķēšanas, tad gaidāms jauks laiks. (LTT 29685 Piebalga)

Agatas diena

Ar Agatas dienā nosvētītu ūdeni un maizi var pērkona uguni nodzēst. (LTT 230 Viļāni)

Līdzās vispārzināmām dienām ir virkne tādu, kuru izplatības areāls nesniedzas pāri viena novada robežām. Tā tas ir ar Lūcijas dienu decembrī, kuŗu, spriežot pēc folkloras materiāliem, plašāk pazīst tikai Vidzemē. Tā tas ir arī ar Agatas (Agates) dienu, kura ir zināma galvenokārt Latgalē un svinēta 5. februārī.

Eiropā — Vācijā, Austrijā, Šveicē, Francijā, Spānijā un citur sv. Agata uzskatīta par sieviešu aizbildni, arī par aizstāvi pret dažādām stihiskām nelaimēm (ugunsgrēkiem u. tml.). Tāpat arī Krievijā sv. Agata sargā no ugunsgrēka.

Arī Latvijā Agatas dienā nes uz baznīcu nosvētīt maizi, sāli un ūdeni un tic, ka pērkona ugunsgrēku var nodzēst tikai ar kazas pienu, bet vēl labāk ar «Agatas ūdeni», t. i., ūdeni, kas Agatas dienā nosvētīts baznīcā (V 3. Jasmuižā un citur). Lai izsargātos no pērkona, Latgalē Agatas dienā piekar zem jumta sāli un svētīto ūdeni. Par aizsardzības līdzekli pret ugunsgrēkiem uzskatīta arī maize.

Agatas dienā svētīto maizi uzglabā, lai neizceltos ugunsgrēks. (LTT 231 Preiļi)

Svētās Agatas dienā nes uz baznīcu apsvētīt maizi. Ugunsgrēku gadījumā šo tā saucamo Agatas maizīti met ugunī, lai apturētu uguni. Šo maizīti uzglabā pat gadiem. (LTT 234 Latgale)

Svētās Agatas dienā jāsvētī maize. Kad izceļas ugunsgrēks, tad šīnī dienā svētītā maize jāapnes trīs reizes ap degošo māju un jāiesviež iekšā — tad uguns apdzisis (LTT 232 Bērzpils)

Kad ir ugunsgrāks, vajaga trejs reizes apīt apleik ap tū ar sv. Agatas sōli un maizi; tad vysi guņs nuejūte uz augšu un cytas mōjas valrs naaizadag. (LTT 31071 Preiļi)

Sens un populārs līdzeklis pret ugunsgrēku ir klasiskā kabalistiskā SATOR formula, kas lasāma gan pa horizontāli, gan pa vertikāli:

S A T O R

A R E P O

T E N E T

O P E R A

R O T A S

Uz balta šķīvja, kļeģeļa vai maizes gabala raksta šo formulu un ugunsgrēka gadījumā met uguni.

No ugunsgrēka sargā arī t. s. Agatas formula: MSSHDEPL, kas nav vis nesakarīgs burtu savirknējums, bet gan Agatas benedikcija (slavinājums): «*Mens Sancta, Spontaneus Honor Dei et Patriae liberatio . . .*» (LBV 283., 360.).

Sv. Agatas maizei, ūdenim un sālim tiek piedēvētas arī dziednieciskas brīnumspējas, arī spēja pasargāt no dažādiem ļauniem gariem.

Svētās Agatas dienā jāsvētī maize. Šī maize jāēd, kad kakls sāp. (LTT 233 Bērzpils)

Agatas dienā svētī ūdeni, sāli un maizi, tad nenāk nekāds ļauns gars klāt. (LTT 229 Preiļi)

Pavisam nedaudz ziņu par Agatas dienu nāk no Kurzemes, kur tā saukta par *acu dienu*, un kur tai ir bijušas savas tabuativās normas, savi aizliegumi.

Divi dienas pēc sveču dienas ir Agata, 5. febr. To mēs svinam par *acu dienu*. Kas tanī dienā ko ar rokām daris, tas viss tam pie acīm ienāksies. (LTT 227 Kolka)

Metenis

*Meteni jāvizinās ragavās, lai garī lini
un kaņepes augtu. (LTT 19918 Kacēni)*

Tuvojoties divu gada laiku jeb laikmetu — ziemas un pavasara — mijai, mēs svinam Meteni, — laiku, kas ievada pavasara darbu sākumu (gan ar rūpēm par ražu un gatavošanos lauka darbiem, gan ar pirmo mēslu vešanu uz lauka), bet kam piemīt vēl ziemei raksturīgās izdarības (vizināšanās no kalna, budējos iešana). Ja gribam restaurēt seno Meteņu laiku, tad nekādā ziņā tas nav saistāms ar kādu noteiktu datumu, nedz arī ar baznīcas ledibināto tradīciju, kā tas tiek darīts šodien. Par atskaites punktu varētu būt pieņēmums, ka Meteni, tāpat kā visi lielākie senču svētki un laika dienas, svētīti jaunā mēnesī.

Sodien Meteni ejam saņemt septītās nedēļas otrdienā pirms Lieldienām, kas sakrīt ar katoļu gavēņa sākumu. Katoļu tradīcijas ietekmē Metenis iegūst jaunu nosaukumu — Aizgavēnis vai arī kā, piemēram, tas ir bijis Ilūkstes apriņķa Ilzu pagastā, šo dienu pat daļa divās daļās: «Aizgavēni svētīja meteņu dienā, jo meteņu dienu svētīja pirms pusdienas, aizgavēni pēc pusdienas» (LFK 69, 1433).

Gavēnis sākas septiņas nedēļas pirms Lieldienām. No Ziemas svētkiem līdz pat gavīna laikam ļaudīm ir prieku laiki. (LFK 508, 3734 Kārsava)

Gavēni svin jeb, kā Liksnā mēdz teikt, «saņemt gavēni» ar lielu jautrību. Zvirgzdenē uzskata, ka Aizgavēni vajagot ēst divpadsmit reižu, jo gavēņa laikā pie gaļas netikt.

Vakarā daudz ēd un aizgavē ar dejošanu un dziedāšanu, dzied un dejo līdz pat pusnaktij.

Parasti gan visā Latvijā izplatītais uzskats ir, ka līdz pusdienai vēl ir padarāmi visi, arī iekavētie darbi, tad tik isti sākas Meteņa jeb Vastlāvja svinēšana. Šī diena tad nu arī tiek jo stingri ievērota; Ērgļos pat mēdz teikt: «Ja Metenis būs ne otrdienā, bet kādā citā dienā (var. piekt-dienā), tad būs pastara diena.» (LTT 19868)

Sai dienai ir neparasti daudz nosaukumu: *Metenis* (Valmierā, Raunā, Rūjienā, Vecpiebalgā, Tīrzā, Lubānā, Pļaviņās, Ērgļos, Smiltēnē, Vijciemā, Palsmanē, Drustos, Gulbenē, Dobelē u. c.); *Meteņi* (Pļaviņās, Jaungulbenē, Jaunpiebalgā, Madonā, Tukumā); *Metiņdiena* (Kēčos); *Miezmežu diena* (Rūjienā); *Vastlāvis* (Alūksnē, Raunā, Mazsalacā, Gaujienā, Salacā, Lībagos, Tīrzā, Ikšķilē, Ainažos, Lielstraupē, Mālpilī, Nicā, Kolkā, Pociemā, Džūkstē, Liepupē, Talsos, Ārlavā, Sesavā u. c.) — etimoloģiski saistāms ar vācu *die Fastnacht*; *Vastlāvji* (Alojā, Gaujienā, Salacā, Džūkstē, Vecpiebalgā, Dikļos, Kolkā, Bauskā u. c.); *Vastalāvis* (Bauskā, Līvberzē, Jelgavā, Elejā, Tukumā, Nicā, Mālpupē, Skībē, Skujenē, Ikšķilē, Gaujienā u. c.); *Vastlāvu diena* (Vestienā); *Lastavāgs* (Pļaviņās); *Budēji* (Naudītē, Jaunpilī, Smārdē, Griķos, Pampāļos, Tukumā) — šajā dienā notiek budējos iešana; *Budēļu vakars* (Jelgavā, Ārlavā); *Budušdiena* (Dzirciemā); *Skulduru vakars* (Naudītē) — vāra un ēd cūkas skuldurus (kājas); *pirāgu diena* jeb *pirāgi* (Jaunjelgavā, Jaungulbenē, Neretā, Sēlpilī, Lēdmanē, Biržos); *aizgavēnis* (Mērdzenē, Ludzā, Beļavā, Ilūkstē, Rēzeknē, Kaunatā un citur Latgalē); *ķuļu vakars* (Nīkrācē, Ezerē) — dzen ķuli jeb lietuvēnu, meteni; *kurmju vakars* (Palsmanē).

Līdzīgi citām gada sākuma svinamajām dienām Meteņi ir arī viena no deramdienām (Bērzanē, Vestienā).

Galvenā ass, ap kuru grupējas visas Meteņu ieražas, ir rūpes par nākamā gada auglību līdz ar aizejošās ziemas izvadīšanu. Meteņos vizinās no kalna, lai būtu gari lini; cimdus nevelk rokā, jo tad, linus plūcot, ir auksts laiks un arī vajag cimdus.

Uz Meteņi laižas ar ragaviņām no kalna, lai aug gari lini. (LFK 893, 25 Sarkaņi)

Un vēl Meteņa vakarā stingri piekopa veco ieražu. Manos bērnības gados, kad gāja Meteņu vakarā jaunie un vecie laisties ar ragavām no kalna lejā, paņēma salmu kūļus līdzī, kam bij alus, tad alus kādu spaini nesa uz

kalna līdzī. Citi laidās no kalna lejā, citi dedzināja salmus un iedzēra pa kausam alus. Sanāca, kur bij lielāks un labāks kalns, vai visi apkārtēji nāburgi, tad laidās vai līdz pusnaktij. Piesēdās pilnas ragavas. Tad, kad sāka skriet uz leju, tad visiem vajadzēja kliegt: «Urā, mūsu tēvam gari lini», jeb «Tā kaimiņam gari lini, manam (mūsu) tēvam vēl garāki.» (LFK 142, 2974 Beļava)

Vastalāvi izvāra kūkas kāju, ieliek kulē un laižas no kalna ar ragaviņām. Nolaižas no kalna, nokož no kājas, laižas otrreiz, nokož atkal, un tā brauc un tik ieēd. (LFK 32, 2272 Rīga, Limbaži)

Meteni jāvizinās ragavās, lai gari lini un kaņepes augtu. (LTT 19918 Kacēni)

Metēņa dienā skrējuši no kalniņa, lai augot gari lini un lai vasarā neēdot odi. Kurš vairāk un tālāk noskrējis, tam garāki lini. (LTT 19920 Pļaviņas)

Vastlāvjos jālēzājas, lai aug gari lini. (LTT 19928 Salaca)

Pirāgos jāšļuc no kalniņa, lai augtu gari lini. (LTT 19931 Nereta)

Vizin, vizin, braucn, braucin

Meteniša vakarā.

Ja nevizin, ja nebraucin,

Tad neauga lieli lini.

LTT 19939 Jaunpiebalga

Vastlāvi vajag vizināties, lai aug gari lini, un apgāzties, lai būtu daudz linu gubu. (LTT 19940 Rauna)

Vastlāvi jāvizinās un jāplēš mati, lai gari lini augtu. (LTT 19941 Mārsnēni)

Metēņa vakarā saimniekam jāizvizina visi mājas ļaudis, tad nākošā vasarā būs gari lini. (LTT 19936 Ļaudona)

Lai saimnieka un mājas kalpu lini uzaugtu gari, tad Vastlāva dienas vakarā saimniekam kalpi jāved uz krogu, braucot pār nākošās vasaras linu tīrumiem un saucot vai dziedot: «Augat, mūsu lini, gari vai līdz pašām debesīm, bet kaimiņu tīrumos kā pelīšu astītes!» (LFK 556, 13497 Limbaži)

Sis darbības auglības veicināšanas raksturs tiek pastiprināts, papildgūtināts ar īpašām maģiskām formulām — **l i n u v ā r d i e m**. Laižas no kalna un sauc:

*Augat, mani gari lini,
Virpuļos griezdamies!*

LBV 261.

*Manam tēvam gari lini,
Zelta poga galiņā;
Sābra tēvam īsi lini,
Peļu sūds galiņā.*

LBV 261.

Vīzi, vīzi, Vastalavi,
Cūkas kāja kuliņē,
Lai izauga labi lini
Mana tēva tīrumā.

LBV 261.

Vīzi, vīzi, Vastalāvi,
Cūku kāja kuliņē;
Cik nolaidu lejiņā,
Tik nokodu kumosīņu.
Tik gari lini
Kā rogu laidens,
Nāburga sievām
Kā peļu astītes.

LBV 261.

Pie šādām magiskām formulām pieder arī dažādi rituāli dialogi. Seit — vairāki sasaukšanās varianti. Viens, no kalna laizdamies, sauc: «Manam tēvam gari lini!» Otrs atsaucas: «Manam tēvam vēl garākil», vai arī: «Manam tēvam gari lini, / Viņu tēvam tā kā tapas»; «Manam tēvam vēl vēl garāki, / Es garāka plūcējiņa»; «Manam tēvam vēl garāki, / Zelta poga galiņā!» (LBV 261; LFK 520, 1088; LTT 19935, 19942; LFK 50, 233)

Sais norisēs dominē sacensības gars, spēkošanās kaimiņu starpā, vēlme pārspēt otru gan šajā auglību veicinātajā ritā, gan darbos un ražā.

Jādomā, ka šī tradīcija ilgi ir bijusi dzīva, lai gan jau 1927. gadā beļaviete Marija Maksteniece atzīst: «Tagad gan arī daži tanī vakarā izvizina savus bērņus, bet tādas kliegšanas par gariem līņiem vairs neesmu dzirdējusi.» (LFK 142, 2977)

Vēl Metēnos jāplēšas matos un jāsauc: «Gari lini, gari lini!» (LBV 261.) vai arī «Tik gari lini! Tik gari lini!» (LFK 145, 1247 Palsmane); tad augšot līņiem gara šķiedra.

Bērņiem šī diena bija jo īpaši gaidīta un priecīga, jo vizinājās ne vien no kalna lejā, bet ierikoja arī īpašu ratu uz ledus — iesaldēja ūdeni mietu, kam pierikoja griežamo ratu rumbu ar kārti, kuras galā piesēja ragaviņas. Vieni sēdās iekšā, citi grieza.

Cesvainiete Ede Karpa 1928. gadā atcerējās: «Metēnis jāsvētī, meitām nav brīv sprēst. Metēndienas saulīte vēl gabaliņā, kad viss padarīts. Nu tik lieli un mazi uz Liedes kalniem laisties! Aizvilka līdzī mazās ragaviņas un viens pēc otra no kalna lejā. Uz upes ledū tedzīts miets. Uz tā uzmaukta gara izurbta kārts, pie kuras piesietas lielās ragavas. Viens griež kārti un ragavas ar smejošiem ļaudīm. Iet, ka zib vien!» (LFK 2, 389)

Sai dienā arī jauni zirgi lebraucami. Ar zirgiem vizinās arī tad, ja apkārtnē nav neviena kaut cik liela kalna; tad jūdž zirgu ragavās un brauc tālu ciemos, — jo tālāks ceļš, jo garāki lini.

*Meteniša vakarā
Sēžos brāļa kamanās,
Lai aug mani gari līni
Līdz jumtiņa čukuram.*
LFK 1575, 275 Dobeļe

*Gari laidu kumeliņu
Metepdienu vakarā,
Lai aug līni tievi gari
Mana tēva tirumā.*
LFK 821, 479 Tilža

*Cieši jūdzu, stērši brouču,
Meteniša vokorā;
Ja ne cieši, ja ne stērši,
Te naouga geri līni.*
LFK 1097, 679 Saikava

*Es uzvilku kumeļam
Zvārguļotus iemauktiņus;
Tālu braukšu Meteņos,
Ciema meitas vizināt.*
LFK 1912, 121 Jaunpiebalga

*Audziet gari, mani līni,
Mirksliet balti ūdeni,
Es māsiņas vizināju
Meteniša vakarā.*
LD 32210 var. Vietalva

*Ap Meteni slaiži laižu,
Lai līniņi gari aug,
Lai var pūru pielocīt
Smalkiem līnu gabaliem.*
LFK 375, 6771 Skujene

*Es māsiņu vizināju
Metepdienas vakarā,
Lai aug mani gari līni
Ar ziliem ziediņiem.*
LFK 1600, 13509 Vecpiebalga

*Es to savu ligaviņu
No kalniņa vizināju;
Nik no kalna nolaidos,
Tik prasīju mutes dot.*
LFK 1575, 275 Dobeļe

Paraža bijusi pa Meteni braukt ar zvaniņiem, kuri plēsti pie ilksīm. (LFK 891, 412b Kalsnava)

.. Soka, vāgs pasavyznōt, lai aug garōki līni. Vacōki aizjiudc zyrgus un vyzynojās; kuram ir tyvōk cīms, tys aizbrauc cīmā, kuram nav cīma, tys tai pat pasavyznojās. Lai augtu garōki līni un vosoru naāstu ūdi. (LFK 312, 242 Mērdzene)

Meteņos dodas ciemos ne vien braukšus, bet arī kājām. Vastlāvī jāiet tālu ciemos, lai aug gari līni. (LTT 19947 Piņķi)

*Uz brāļiem, uz brāļiem
Meteniša vakarā,
Dos man pupas, dos man zirņus,
Dos man cūkas smecerīti.*
LFK 142, 18 Beļava

*Nāc, māsiņa, cik nākdama,
Nāc Meteņa vakarā;
Pelnu dienu pārtecēsi,
Plācenišu paēdusi.*
LFK 1008, 5857 Cīrava

*Uz māsām, uz māsām
Meteniša vakarā,
Izceps manim oda šķiņķi,
Circeniša sūkauliņu.*
LFK 935, 24308 Beļava

*Ateļ nu, man' māsiņa,
Meteniša vakarā;
Pelnu dien' pārtecēst,
Taukotniša paēdusi.*
LD 32226, 2 Galgauska

Saimniece sacepa pīrāgus, sataisīja ciemakukuli un devās ceļā. Kurzemniece Katrīna Krūmiņa stāsta (1927. g.): «.. paņēmu baltu kulīti, tur ieliek pirmo iesukātu līnu grīsti

apmēram vienu mārciņ' vai vairāk, tad pīrāgus un mazās ragaviņas. Tur uzlika paciņu un aizgāja pie savas draudzenes ciemoties. Ciems nav tālu, tik vienu versti no mājas. Jau suņi rej, iznāk pate saimniece, redzējama caur logu, ka nāk ciemiņiene. Norāj suņus un iet priekšā. Ciemiņiene saka: «Labdien, vastalāj mātē!» Sadodas rokās un sabučojas, tad iet istabā abas. Ciemiņiene paņem no ragaviņām paciņu, iedod vastalāj mātei un ieiet istabā, apsveicina: «Labdien, vastalāj tēvs un vastalāj bērni!» Nu saimniece iedod ciema kukuli visiem, kas vien ir istabā, — veciem, jauniem, tad sunīšam ar', kaķīšam un gaiļam ar'. Ciemiņiene vēro, ka būtu visiem iedots. Nu tas padarīts, nu paņem linu grīsti un iedod savam vīram. Nu vīrs zina, ka sievai jādod ragaviņas, ko braukt no kalna lejā. Sāda braukšana nozīmē linu stiepšanu, lai aug gari, ne veldraini. Pie braukšanas ir pirmā ciemiņiene, tad saimnieks, saimniece. Bet ir katram savas ragaviņas. Nu brauc no kalniņa lejā, nu sākas braukšana. Ciemiņiene pirmā, saimniece, saimnieks (linu mīstītājs) stiepj linus garus. Braucēji pamudina cits citu. Tā brauc no kalniņa trīs reizes katris. Nu iet mājās. Jau pulkstens trīs, nu ciemiņiene no visiem atvadās un saka: «Rītā ar' mums svētdiena, bet zini, ka rītā Pelnu diena.» (LFK 161, 264)

Ar labas ražas un auglības nodrošinājumu saistās arī dancošana, uz ko daudz pamudinājumu dziesmās:

*Dietu, dietu, saimniece,
Meteniša vakarā,
Lai linišļi gari auga,
Lai telītes barojās.*

LD 32211 Biksēre

*Padancoj, saimineica,
Aizgavēņu vokorā,
Lai dancoj gūvois, vēršļi
Pavasari teirumā.*

LFK 548, 18237 Mērdzene

*Sprindž mani jārūļi,
Sprindž mani kozuļi,
Es pots sprindžēju
Metēņa vokorā.*

LFK 2, 1161 Cesvaine

Vēlāk Metēņu svinēšana (arī sakarā ar deramdienu) bieži notikusi krogos, kur tāpat leca un dancoja, un spēlēja vai visu nakti.

*Visu gadu naudu krāju,
Meteniša gaididams;
Nu atnācu Metenītis,
Nu naudiņa jātērē.*

LFK 1276, 3807 Nīkrāce

*Visu gadu naudu kalu,
Lastavāgu gaididama;
Nu atnācu Lastavāgs —
Nu tā nauda jātērē.*

DLP IV 28. Pļaviņas

Ir kāda īpatna Meteņa dziesma, kas daudzina Meteņa vīzes:

*Meteņam vīzes pinu,
Meteņam auklas viju;
Lai Lieldiena vazājas
I basām kājiņām.*

LFK 1730, 64950 Mārciena

Nezinot kontekstu, pašu tradīciju, kuras letekmē radusies šī dziesma, tā varētu likties grūti atšifrējama un pat nesaprotama. Ka te reducētā veidā parādās auglības, labas linu ražas nodrošinājums, mums palīdz izprast ticējumi:

Meteņa vakarā darījuši vīzes un, linus sējot, āvuši kājās, lai liniem būtu šķiedra kā lūki. (LTT 19970 Ergli)

Meteņa vakarā jāpin vīzes, kuras, linus sējot, jāaun kājās, tad augot gari lini. (LTT 19971 Pļaviņas)

Meteņos notikusi arī tradicionālā kurmju dzīšana, lai tle vasarā nenāktu dārzus cilāt. Tam ir vairāki paņēmieni.

Lai kurmji neizraktu laukus, tad Vastalāvja svētdienā esot jācep uz irbuļa cūkas gaļa un ar to irbuli sējējam jāizbada katras birzes gals, jo no tam kurmji iznīkstot. (LTT 20026 Bauska)

Vastalāvī vajag izcept cūkas gaļu, uzdurot to uz irbuļa, tad iet pa pļavu, to badīt un teikt: «Kurmī, kurmī, Vastalāvi, es tev acis izbadišu.» Tad pļavu nerokot kurmji. (LTT 20028 Jelgava)

*Ej, kurmit, prom uz mežu,
Lai aug mūsu kāpostini,
Lai aug mūsu kāpostini
Kā Meteņa cepurīte.*

LFK 1912, 93 Jaunpiebalga

Der arī citi kurmju vārdi:

*Mežā rakt, mežā rakt,
Neroc manā dārziņā!*

Suk, šuk, kurmit, nāburg' tiesāt

Dažos novados Aizgavēņa vakarā kurmjus mīdīt iet divatā. Viens iet pa dārzu, otrs stāv dārza malā un prasa: «Ko tu tur dari?» Gājējs atbild: «Kurmjus minu.» Otrs atsaka: «Min, min, lai var visus izmīt.» (LBV 248.—249.)

Kurmī var no lauka aizdzīt tā: Vastlāvju dienu vajag aiziet uz mežu un nogriezt pilādža stibiņu, pārnest mājās, uzspraust gabaliņu gaļas virsū un to izcept: tad aiznes

stību un gaļu uz kūti un aizsprauž aiz griestiem. Kad pavasarī iet pirmo reizi art, tad paņem kociņu līdz un izbada zemi: tad kurmis neceļ. (LTT 20024 Džūkste)

Vastlāvju dienā saimniecei vajaga izcept trīs šķēles cūkas gaļas un aizbāzt tās klēti aiz spāres. Pavasarī, kad pļavās līdzina kurmju cēlumus, vajaga iebāzt šo gaļu kurmja alās, tad kurmji vairs nedzen zemes. (LTT 20023 Rīga)

Vastalāvī jāizcep uz iesma gaļas gabaliņš, kurš jāaizbāž aiz sijas un jāuzglabā līdz pavasarim. Kad pirmo reizi sāk art, tad ar to gaļas gabaliņu jānosmērē lemesis, tad kurmji labību neceļ. (LTT 20031 Ikšķile)

Šeit ir samanāmi tie rituāla elementi, kas saistās ar svētku ēdienu vispār; šajā gadījumā gaļa kalpo kā maģiskas darbības objekts, ar kuru manipulējot ir iespējams nodrošināt vēlamo rezultātu.

Kad pavasarī iet pirmoreiz art, tad vajag arklu iesmērēt ar Vastlāvju gaļu, tad mūdži zemi neizlodādot. (LTT 20011 Džūkste)

Tikpat labi tā izmantojama arī zilēšanā, kas var pat kombinēties ar drošības un svētības nodrošinājumu:

Meteņa dienā saimnieces vārījušas zīdena putru ar cūkas galvas pusi. Tad no tās gaļas saimniece ņēmuse, sagriezuse deviņus kumosus gaļas un deviņus kumosus maizes. Nolikuse zemē, rindā, vienu kumosu maizes un vienu kumosu gaļas. Saukuse suni klāt un nosacijuse svētīšanas vārdus: «Aizgan māju, neaizgan mežu.» Kuru tad nu suns pirmo ņems — gaļu vai maizi, tas būšot dārgāks. (LFK 219, 378 Lizums)

Svētku galds Meteņos ir bagātāks nekā ikdienā, tajā netrūkst ne pīrāgu, ne alus, ne gaļas. Cep tīteņus, gatavo grūslī jeb kamus (zirņu pikas), vāra grūdeni un cūkas skuldurus (kājas). Katoļu laikos un arī vēl šodien katoļu apvidos šo ēdienu bagātību ietekmē arī Meteņiem, Aizgavēnim sekojošais gavēnis, kad gaļu nelieto un ēdiens ir pieticīgāks.

Miesmetis mellacis
Apēda gaļu;
Lieldienu Mārgieta,
Tā taupa bērniem.

LD 32214 Grobiņa

Kad vēl pēc Meteniem bērni gaļu prasījuši, tiem parasti tīcis atbildēts, ka Metenis visu gaļu aiznesis vai apēdis.

Birzgalē saka: «Gavēnī gaļa sakāpj augstajā plauktā.»

Pēc budeļiem vairs nedrīkstot ēst gaļu — saimnieces saktot: «Budeļi jau paņēma visu gaļu.» (LFK Bb 19, 1063 Pampāji)

*Metens nāk, Metens nāk,
Ko Metens atnesis?
Cūkas ausi atnesis,
Miežu miltu plācenīti.*

LFK 72, 13777 Cesvaine

*Metens nāca pār kalniņu,
Galvas puse padusē;
Kas bijāt saimnieces,
Kuriet guni namiņā.*

LFK 70, 1793 Salgale

*Metenītis kūleņoja,
Cūkas ausi pašajēmis;
Proties, sēlas saimenece,
Kur' uguni namīnā.*

LFK 1954, 2335 Bārta

*Tukša, plika saimēnīca,
Meteniša negodāja;
Neaugš tev cūku māles,
Ne līnīni tirumā.*

LFK 1912, 89 Jaunpiebalga

*Metenam putru viru
Deviņiem miezišiem:
Man deviņi bāleļiņi
Miežu putras ēdājiņi.*

LD 32216 Biksere

*Skatālies, labl ļaudis,
Ko atneša Metenītis:
Alus kausu baltām putām
Līdz pašam dībenam.*

LFK 1106, 1771 Varme

*Licin lika oša galds
Meteniša vakarā,
Ne tur trūka medus, piena,
Ne arāja gājumiņa.*

LFK 1106, 1769 Snēpele

Metenī vārīja galvas pusī, zīdeni un cepa karašu. (LFK 891, 729e Lizums)

Metenī jācepj pirāgi ar gaļu un arī siļķe jāliek vidū. (LFK 804, 5299 Rūjiena)

Metenī neviens nevāra šķīstas putras, bet vai nu biezo putru jeb zirņus. Visvairāk šai pusē vāra kamus (tie ir sagrausti zirņi vai nu pupas ar kaņepēm jeb karpeļiem) un tad saldu pienu pļestreb klāt. Tagad jau retumis kur vēl tā dara. (LFK 739, 6650 Ķemeri)

Metenī zirņu grūsli grūduši. Grūsli — vārīti zirņi ar taukšētām kaņepēm piestā sagrausti, arī sāls, un kamolos saviļināti. (LFK 23, 4630 Koku pag.)

Metēja vakarā jācep titens. So ēdienu pagatavo tā: rupju kviešu jeb miežu maizes mīklu uz galda izplacina, pārsmērē ar grūstām kaņepēm, kurām ir piemaisīti tauki un ceptas gaļas kumosīņi, tad mīklu sarūlē un cep krāsni, (LFK 26, 487 Jaungulbene)

Tad vēl Meteņu dienu cepa meteņu maizi — titeņus. Uzlika uz lāpstas plāceņa kukuli, kura vidū ielika kaņepes, ar biezu pienu sajauktas. Tad aptina ar mīklu — tā tītenis gatavs, un krāsni iekšā. Tie bij pirmais ēdiens Meteņvakarā, kurā bez tam bij cūkas auss ar putru .. (LFK 2, 389 Cesvaine)

Titeni katrā ziņā vajadzējis cept. Saka, ja ne vairāk, tad kaut tik daudz, kā uz sprēslenīcas uzlikt un krāsni ielikt. Ja malkas neesot, tad kaut ar susekli jāizkurina krāsns. (LFK 26, 488 Jaungulbene)

Vastlāvu dienā jāēd kukuli, tad vistas dēs lielas olas. (Umurdzieši kukuļus vāra no miežu miltiem, klučus — no rudzu miltiem, bet klimpas no bīdelētiem kviešu miltiem). (LFK 556, 2179a, Umurga)

Pēc laišanās saēdās miežu putru ar pupām un cūkas ausi (galvas sieru), un meteņa diena bija nosvētīta. (LTT 19903 Mālupe)

Ja budēļu vakarā zirņus vāra, tad ir sprogaiņi jēri. (LTT 19911 Jelgava)

Meteņu dienā jāvāra cūkas aste, tad labībai garas un pilnas vārpas. (LTT 19977 Kalnamuiža)

Ja Meteņa dienā ēd cūkas ausi, tad izdodas labi sivēni. (LTT 19988 Liepa)

Maize bija jāsgriež kancīšos jau vakarā priekš Meteņa dienas, jo citādi viņa nenāca par svētību ēdējam, kā arī rudzi vasaru bija pavājāki. (LTT 19909 Mālupe)

Zirņu pikas

Pelēkie zirņi	200 g
Kaņepju sviests	50 g
Kartupeļi	100 g
Zāvēts speķis	50 g
Sīpoli	1 gab.
Sāls	

Nomērcētus zirņus vāra mīkstus un kopā ar vārītiem kartupeļiem samaļ. Masai pievieno mazos kubveida gabaliņos sagrieztu, ar sasmalcinātiem sīpoliem saceptu zāvētu speķi, sāli, kaņepju sviestu. Visu labi samīca, sadala gabaliņos un saveļ apmēram 50—75 g smagās pikās.

Klāt dzer pienu, rūgušpienu vai paniņas,

Cūkas galvas siers

Cūkas galva

Olas 3 gab.

Sīpoli, burkāni

Pētersīļi, selerijas, lauru lapas, pipari

Cūkas galvu pārcērt tā, lai tā turētos kopā, nomazgā un kopā ar garšsāknēm un sāli vāra pusmikstu, līdz var atdalīt gaļu no kauliem. Tad gaļu izņem no šķidruma, atdala ādu kopā ar apmēram 0,5 cm biezu speķa kārtiņu. Gaļu, ausis un mēli sagriež kubveida gabaliņos, novieto uz ādas, pārkaisa ar sāli un pipariem, saritina veltnī, ietin drānā, nosien un liek vārieties tajā pašā buljonā 30—45 minūtes. Tad izņem no šķidruma, nedaudz atdzešē un novieto zem sloga vēsā vietā uz apmēram 6 stundām. Pirms pasniegšanas sagriež šķēlēs.

Metēņa dienā sviests bija jāsit un jāēd katrā ziņā, ja gribēja, lai govis otrā gadā dotu labu un daudz piena; nedrīkstēja būt saimnieks vien ar saimnieci, bija jādod visai saimei, beidzamajam kalpa bērnam, jo citādi tas, kuram netiks dots, varēja kaut kādējādi kaitēt govju piena ražīgumam. (LTT 19986 Mālupe)

Metēņa vakarā vārija zīdēni ar cūkas pusgalvi, neviens nedrīkstējis pirmais ēst, kamēr saimnieks pamieļojis dieviņu — rija jeb kur citur — tad pats ēdis pirmais un saime pakaļ. Bērni dabūjuši šņukuru, lai viegli iemācītos rakstīt. (LTT 19897 Ergļi)

Ēšanas rituāls svētkos bija labi izkopts; to pierāda gan saimes demokrātiskā kopība pie svētku galda, gan stingri ievērojamā hierarhija, kā tas ir iepriekšminētajā gadījumā: vispirms Dieviņš (citos gadījumos — veļi), tad saimnieks ar saimnieci, tad pārējie mājas ļaudis — no sirmgalvja līdz ganiņam.

Metēņos pie dzīvajiem nāk pasērst mirušo gari. Sie veļi, vecaji jeb pauriši tāpat bija jāpamielo, lai svētība neaiziet mājai garām.

Vecaji bijuši cilvēka izskatā, izmērcētas linu sanjas lielumā: viņu staigāšana bijusi visvairāk pa grāvjiem, gar ceļa malu, kā arī gar sētmalām. Vecie cilvēki zina daudz stāstīt par vecajiem. Par vecajiem tie dēvē mirušu cilvēku dvēseles jeb garus, kuri gadā divi jeb trīs reizes apmeklējuši dzīvajos, atnesdami saviem bijušajiem draugiem svētību, bet ienaidniekiem ļaunumu. Vārds «vecaji» cēlies

no tā, ka visiem bijis vecs, gandrīz vienāds izskats. Vecaji jeb pauriši bijuši neredzami gari, bet redzēt tos katrs dabūjis, kad tik, mājas čukura galā jāšus uzsēzdamies, uzbāzies aramās sakas kaklā, aizsējis sietiņu priekš acīm un tad atmuguriski skatījies pret kapsētu, no kuras puses tie arvien ceturtdienas un piektdienas vakaros atnākuši un kurp sestdienas vakaros atkal aizgājuši. Vecaju atnākšana notikusi Mārtiņos, ziemas svētkos un Vastlāvjos. (DLP I, 62. Liepupe)

Metēdīnā cenšas stingri ievērot laiku, līdz kuram jāpaveic visi darbi. Līdz pusdienai ir sakopjama māja, pagatavojams ēdiens, izvedami mēsli uz lauka. Vīru ziņā bija malkas sagatavošana; tai līdz Metējiem jau bija jābūt savestai mājās. Slikti klājās tām meitām un sievām, kuras nepaguva līdz pusdienlaikam (citur — līdz vakaram) novērst kodeļu.

Vastalāvjos līdz pusdienai brīv vērpt. Ja nevar kodeļu izvērpt, puiši rauj nost un liek ratiņu ar kodeļu uz jumta. (LFK 32, 1086 Ozolnieki)

Ja sievietes nenovērpj kodeļu, tad vīrieši paņem to, iznes ārā, pamauc kārtsgalā un iesprauž kārti sniega kupenā. Dažreiz uzmet uz jumta. (LFK Bb 17, 1042a Lauadona)

Sievietēm līdz Metēņa vakaram jānovērpj kodeļas, citādi vīrieši iznesa ārā, samērcē ūdenī un saka, ka Metens samīzs. (LFK 72, 3512 Sarkaņi)

No Vastlāvja pusdienai līdz Pelnu dienas pusdienai nedrīkst vērpt. (LTT 19862 Alūksne)

Metēņa dienā jānosprēž kodeļa, jo, kad dabū zīdeni ar cūkas ausi, tad sprēst nevar. Ja kodeļa nav nosprēsta, jānes ārā un jāsprauž uz kupenas. (LTT 19969 Tīrza)

Vastlāvja dienā nedrīkst vērpt, citādi mazi sīvēni trīc, raustās un griežas apkārt. (LTT 19892 Liepupe)

Nevērpj arī tāpēc, lai traki suņi neskrietu mājās; vīri «nekā neklaunē», lai vējš neplosītu ēkas un jumtus, — pie šā ieraduma Kurzemē esot ilgi turējušies.

Kad pienāca pusdienas, tad tādiem darbiem, kuri neatiecās uz Metēņa dienu, bija jāmet miers, viņus strādāt varēja tikai līdz pusdienām. Vērpējām bija gribot negribot jābeidz vērpt, lai nākošu gadu saimniekam būtu tādi paši lini. (LTT 19915 Mālupe)

Ar Metēdīnu saistāma arī katoļu baznīcas tradīcija — gaļas nelietošana gavēņa laikā, t. i., līdz Lieldienām. Citiem aizliegumiem ir tīri saimniecisks raksturs.

Kad Meteņu dienā strādā, tad kurmji izceļ laukus. (LTT 20035 Lubāna)

Pa Vastalāvi nedrīkst ne adīt, ne šūt, citādi kurmji rok dārzu. (LTT 20038 Skībe)

Meteņa dienā nedrīkst šūt, lai pirksti neapmiltz. (LTT 19895 Tirza)

Meteņa dienā nedrīkstēja velēties, jo citādi drēbes nekad vairs nevarēja dabūt baltas. (LTT 19893 Mālupe)

Ja Vastlāvjos cilā sietiņus, tad vasarā daudz mušu. (LTT 20003 Gaujiena)

Meteņa dienā nedrīkst arī nekā mājās ievest, bet vajaga gan ko izvest, piem., kūts mēslus, ja ne ar zirgu, tad vismazākais ar ragutiņām jāizvelk kādi vezumi, lai knišji un peles kūti nedzīvo. (LTT 20017 Zelgauska)

Ja Metenī brauc mežā, tad čūskas ved mājā. (LTT 20016 Tirza)

No Meteņa līdz Lieldienām nedrīkst par čūskām runāt, jo tad viņas dzeļ cilvēkiem un kustoņiem. (LTT 20015 Tirza)

Tak bija arī zināmi darbi, ko Meteņos drīkstēja un pat vajadzēja darīt, tostarp arī laba tiesa tīri simbolisku, maģisku izdarību:

Meteņu vakarā vēla sniegu kamolos, lai kāpostiem lielas galviņas augtu. (LTT 19872 Palsmane)

Kad Metenī velējas, tad balti lini. (LTT 19960 Lubāna)

Ja Metenī pelnus grābj, tad nav deglaini lini. (LTT 19972 Vecpiebalga)

Vastlāvja dienā jāgriez matī un jānes baltam zirgam zem siles, tad matī augs gari kā zirga aste. (LTT 19985 Ainaži)

Ja Metenī gans skrien trīsreiz ap māju, tad vasarā govis nebizo. (LTT 19987 Vecpiebalga)

Cūkganam Metenī jāskrej uz to vietu, kur vasarā cūkas jāgana, un jāaprok tur izvārīta cūkas smecere, tad cūkas tur ēdīs, apkārt griezdamās. (LTT 19989 Jaungulbene)

Vastlāvi jāiebāz vistas maisā, maiss jāaizsien un jāpārnes pār ceļu, jāiesviež grāvī un nerunājot jānāk atpakaļ. Tad vistas nekašņā sējumu. (LTT 19991 Jelgava)

Metenī mucas stīpā jāēdina vistas, lai tās iet dēt vienā pērklī. (LTT 19993 Vijciems)

Vastlāvjos priekš saules jāizslauka istaba un mēsli jāliek tur, kur grib, lai vistas dēj. (LTT 19995 Ozoli)

Vastlāvju dienā jāslauka mēsli no istabas durvīm uz dibenu, tad ačgārni jānes laukā, jāieber nama kaktā jeb

pie kaimiņa sētas, tad pavasarī vistas neiet sējumos,
(LTT 19999 Svēte)

Vastlāvu dienā ņem cūkas liesumu, apcepina uz oglēm
iesmā, tad aizbāž aiz klēts, lai zvirbuļi neēd kaņepes.
(LTT 20002 Rūjiena)

Metēņu dienā vajaga gulēt šķērsām zem balkas, tad
mugura nesāp. (LTT 19870 Vijciems)

*Zvani skan, suni reļ,
Es pie loga skatīties:
Pilns pagalms metenišu,
Ar zirgiem sabraukuši.*

LFK 1912, 120 Jaunpiebalga

Metēndienas budēļi ir tie, ar kuriem beidzas masku gā-
jienu laiks, kas aizsācies jau Mārtiņos. Protams, ne
visos novados šis budēļos ejamais laiks ir bijis vienāds.
Ir zināms, ka Metēņu budēļos gājuši ap Cēsīm, Madonu,
Koknesi, Jelgavu, Dobeli, Tukumu, Talsiem, Kuldīgu.

Jelgavnieki iet ķīņķēziņos, talsenieki — spleksti-
ņos, ķekātās, sesavieši — čigānos, tukumnieki, ma-
donieši — budēļos, koknesieši un bebenieši — sku-
telniekos u. tml. Pārgērbjas par čigānu, dzērvi, lāci,
lāča didītāju, āzi, kurpnieku, skroderi, nabagu, žīdu, med-
nieku, vīrieši par sievietēm, sievietes par vīriešiem. Budēļu
vecais jeb pats metenis uzvilcis kažoku uz kreiso pusi,
izvēris cimdus, apgriezis ausaini uz otru pusi. Pie apgērba
piekarināti zvaniņi, rokā rīkste, ar ko izpērt slinkos ļau-
dis. Maskām ir dažāda, atšķirīga āriene, bet viena kopēja
loma — ar dziesmām un dejām veicināt auglību, ar dažā-
diem trokšņiem un maģiskām darbībām padzīt ļaunumu.
Ikviens budēļu gājiena dalībnieks te ir arī *homo lūdens*
(cilvēks, kurš spēlē, rotaļājas, joko). Te aktualizējas cil-
vēka radošā pašizteikšanās.

Senāk jaunpilnieki bijuši lieli budēļos gājēji, kad jau
dziesmas netrūka. Budēļis dažādi uzposies — par veltu,
suni, āzi, puīši par meitām, meitas atkal par večiem, par
medniekiem («jēgers») un citi par piķieriem (t. i., dzinē-
jiem), un suņu arī netrūka. Budēļu galvenais ierocis —
žagaru bunte, ar ko izper mājniekus; tie jau tad pievie-
nojas pie viņiem, tad pēriens garām. Dziesmas piemēro
katram atsevišķi. Pēc tam budēļiem dod ēst un dzert, un
pēc tam sākas dancošana. Kad tai mājā apnicis, sapošas
un dodas uz nākošām, kur tos sagaida tas pats. Pa ceļam,

Ja kādu satiek pretim nākot vai braucot, lai nedod Dievs, plāni tam iet, ja negrieziesies atpakaļ un neies līdz!

Pleejot pie jaunām mājām, pirmais darbs ir ar žagariem izbricāt pa logu rūtīm, kas ir kā zīme, ka budēji klāt. Logus per tik ilgām, līdz ielaiž iekšā; kā ienāk iekšā, tad pazinējs iet pa priekšu un meklē rokā galvenām kārtām jaunus ļaudis, puisus un meitas; ja no veciem kāds labs dziesmu teicējs, tad to arī — tad apdzied, kā nu kuram pienākas, un tā ir diezgan sāpīga rīkste, jo budēlis, kā tas nelletis, kur grābts, kur ne, zina uzskaitīt visas labās un ļaunās puses katram. Ja kādā vietā nelaiž iekšā, tad budēji paliek «dusmīgi» un pa vārei laužas iekšā, kam bieži nāk no iekšpuses kāds palīgs un ielaiž pa citu caurumu mājā, tad lielo pretinieku sagaida «bargs sods» — budēji to apstāj no visām pusēm un «lej, lai āda kūp» ar savām rīkstēm. Pa starpai notiek arī citi starpgādījumi — ar ūdeni liešanās, kur dažos gadījumos budēlis mājnīkam vai mājnīeks budēlam ir uzbāzis pilnu ūdens spaini galvā, un laukā salst! Tādos gadījumos jādanco tik ilgi, vai labāk jāsaka «jābudulē», kamēr nelaimīgais apžāvējas, vai arī jādod citas, sausas drēbes, lai var laisties tālāk. Bieži, kur vakarā iesākas budēju gājiens no divi trīs cilvēkiem, pa nakti tas pieaudzis par veselu pūli, sevišķi kur lielas muižu kalpumājas bija bieži kopā. Šis gājiens turpinājas līdz rītam, kad visi izklīst uz savām mājām, bet norunā, kurās mājās rītu salasīties, lai dotos uz vēl neizbudulētām mājām. Šī budulēšana velkas, mazākais, nedēļu ilgi.

Mātes savus nerātņos mazos bieži biedē ar: «Nāk budēlis!», no kā mazajiem ļoti bailes, jo viņi tādi savādi un vēl kaujas! (LFK 181, 754 Jaunpils)

Kad bij Vastlāvji, tad gāja budēļos; pa dienu gaļas budēji nāca, tie salasīja dažs labu kuļķeni, vakarā gāja stāts budēļi, tie izpucejās, cik tik katris varēja un mācēja izraibināties ar papīriem; vīri apgērbās pa lāčiem, pa zirgiem, piekāra pulksteņus sev klāt un tik visi dziedāja budēju dziesmas un daneoja jandaliņu, polkā, franksēzi, relenderi, akenšpici, valci, kreicpolkā, uz vienu kāju valci, — tādi bij tie danči. Pa budēļiem vārīja pusgalvi ar kāpostiem. (LFK 880, 2228 Džūkste)

Ja mēs šodien, baidīdamies pazaudēt savu nacionālo identitāti, cenšamies atjaunināt senās tautas tradīcijas to arhaiskajā veidā, saglabāt rituāla eventuālo pirmatnību, tad no daudzu teicēju ziņām gadsimta sākumā redzams,

ka toreiz tas nav bijis tik aktuāli, — tie paši budēji, izpildīdami savu vecu tiesu, tikpat labi jutušies arī tā laika modes dejās.

Metēdīenā staigā pa mājām nomaskojušies cilvēki un prasa pēc gaļas un bērniem, Padusē citiem ir lielas rīkšķu buntas. Viņi dod bērniem grāmatu lasīt un, kuri nemāk, tos per. Bez tam Metēdīenā vāra cūkas galvas pusi zīdenē. (LFK 17, 1992 — 3 Jaunpiebalga)

Metēdīenā jaunieši savilkušies kažokus, kuriem apgriezuši otrās puses, un gājuši apkārt pa mājām, sacīdami: «Bērnu smakal Maizes smakal» Viņiem arī devuši maizi un gaļu, kuru tie atkal aiznesuši uz kādu nabadzīga cilvēka māju. Metēdī devuši arī maziem bērniem grāmatu lasīt. (LFK 637, 103 Jaunpiebalga)

Buduļos ejot, visās mājās pieprasa gaļu. Ja gaļas nav, ar ko buduļus pacienāt, tad saimniecei kauns. (LFK 194, 120 Pastende)

Vieni no interesantākajiem buduļos iešanas aprakstiem lasāmi «Dienas Lapas» pielikumos, tāpēc tos šeit sniedzam gandrīz pilnībā:

Salasījušies sievietes un vīrieši no divām vai trim mājām un tad iesākusies iešana uz tuvākiem nāburgiem, un tā visu metēdī nakti iedami, izgājuši visu tuvāko apkaimi. No tām mājām, kur skutelnieki jau bijuši, arī gājuši tūlīt citi līdzī, tā ka beidzot salasījies lielu lielais pūlis skutelnieku. Skutelniekos ejot, arvien lūkojuši šādi apgērbties: vīrieši apvilkuši sieviešu un sievietes vīriešu drēbes, apsmērējuši ģimjus ar ogleņiem vai arī pielikuši no egles garajām sūnām kuplas bārdas, tā ka pavisam nebijis pazīstams arī vistuvākais nāburgs. Katram bijušas līdzī jo mikstas slotiņas, ar ko nopērt, kas tik ko nebūtu padarījis, kas tam pienākas. Visvairāk bijis ko ciest meitām, pušiem un arī bērniem, kuri grāmatu nevarēja iemācīties. Skutelnieki legājuši mājās, sākuši tūlīt meklēt dažādas vainas, visu pirms, vai meitas tīri istabu izšļaucījušas, vai galdu baltu nomazgājušas, vai ķēķī bļodas, karotes un spaiņus tīrus apberzušas. Ja nu meitām nebij kāds darbs padarīts, tad sākuši skutelnieki tūlīt pērt un pēruši, kamēr tas darbs padarīts. Pēršana nu gan bijuse smieklīga, bet reizēm gan arī bijušas sāpes jāsajūt. Pušiem skutelnieki prasījuši, lai atrāda, vai zirgiem pīnekļi savīti, vai auklas, groži un virves novitas, vai maļka piecirsta un pievesta malkcirkšnī. Sos darbus uzmeklējušas visvairāk meitas, lai gan vīriešu drēbēs sagērbušās. Ja vainu pierādīja, tad pre-

tim turēties nedrīkstēja, bet strāpe bij jāsaņem ar labu. Saimniecei bijis jāparāda un jādod smeķēt, vai ir labi izcepti meteņu pīrāgi. Skutelnieki ēzdami aizvīlēt lūkojuši atrast vainas: viens sacījis, ka maz gaļas, otrs — maz sīpolu un tā tālāk. Ja nu varēja kādu vainu pierādīt, tad kāds no skutelniekiem lūkoja pāri reizes ar savu slotu noskutelēt gar muguru; tikmēr saimniece apņēmas uz nākošiem meteņiem izcept smeķīgākus pīrāgus, lai tikai atlaiž no soda. Arī saimnieks netika tik viegli atlaists, bet bij jāuzrāda, vai mēsli uz kāpostu dārza uzvesti, vai arī labu meteņu kalniņu ar ledu nosaldējis, lai būtu kur skutelniekiem nolaisties, ka var nākošā vasarā garī lini izaugt. Ja nu tiešām kāds no šiem darbiem piemirsies, tad saimnieks arī tūlīt ar labu apgūlās uz mūrīša un saņēma savu strāpi. Bērniem, kuri grāmatu labi nemācījās vai neklausīja, tika no saimniekiem padoti skutelniekiem, kuri tos lai krietni ieper, ka lai iegādātu un bītos visu gadu no skutelniekiem. (DLP IV 110.—111. Koknese)

Mājās ieejot, budeli pirmais darbs ir visus mājiešus pa kārtai ar līdzpaņemto rīksti izpērt, pie kam tiek prasīts: «Vai gaidīji budeli, vai gaidīji budeli?» Kad nu atsaka, ka gaidīja, tad daudz netiek pērts, bet, ja atsaka, ka negaidījis, tad drīzāk mierā nelaiž, līdz jāsaka: «gaidīju, gaidīju», pie kam dažreiz, lai gan viegli sit, tomēr taču kāds rīkstes gals ķer smagāki nekā priekš vienkāršiem jokiem būtu vajadzējis, bet budelim jau nevar dusmot, — saņem visu pa jokiem, jo mēdz teikt: ja no budeļa nedabū pēriena, tad nākošo vasaru ēdis dunduri un odi.

Ja katrs savu tiesu pēriena dabūjis, tad budeli sastāj istabas vidū garā aprindā un vecākais budelis — tāds, kas māc visvairāk dziedāt, stājas priekšgalā un, lēni uz priekšu soļodami, sāk dziedāt dažādas dziesmiņas.

Nama māti apsveicot, vecākais budelis iesāk dziedāt un citi budeli seko līdz:

*Labvakari, nama mātel
Vai būs silta istabiņa?
Ja būs silta istabiņa,
Tad būs jauka valodiņa.*

Pēc tam vecākais budelis, gribēdams uzrādīt, ka šim esot pulks budelēnu, sāk dziedāt:

*Vecajami būdefami
Liela skāde notikuse:
Pārsprāguse dzelzu stipa,
Budelēni izbīruši.*

Nevarēdami sagaidīt, ka nama māte viņus pacienātu, rauga to caur dziedāšanu panākt: Gaļas gribu, gaļas gribu u. tjr. un atkal:

*Zinu, zinu, nesacišu,
Tēvs nokāva kazlēniņu.
Rijā āda apakš baltas,
Klētī gaļa spainīti.*

Redzēdami, ka saimniecei tāda dziedāšana īsti nevaid pa prātam, tie satīru turpina:

*Saimniece ausi kasa,
Negribēja gaļas doti.
Vai tu kasi, vai nekasi,
Tāpat gaļas jāiedod.*

Ja nama māte neklausa un nepacienā, tad budelis pēdīgi paliek tik pārdošs, ka sāk draudēt:

*Lūgtu, māte, nodzertiesi,
Man nav vaļas kavēties,
Man jāiet lauki arī
Ar sudraba lemesnicu.*

Nama māti apdziedājuši, neiet vis vēl projām, bet gaida, lai arī meitas — pēc ieraduma — dotu par labu kūlumiņu cimdus un apsējus, bet, kad arī tās ir skopas, tas budelim nepatīk un viņš sāk dziedāt:

*Iesim, puīši, tais mājās,
Kur tie zilie dūmi kūpi:
Tur tās meitas adītājas,
Baltas vilnas vērpējīnas;
Tās dos cimdus, tās dos zeķes,
Tās dos baltas villainītes.*

Ja meitas strīdas pretīm, ka budelis esot tikai tāds neveiklis un neesot šos labi izkūlis, tādēļ arī nevarot nekā dabūt, tad budelis atkal nepaliek atbildi parādā, bet mēģina pierādīt: tā esot meitu pašu vaina, kādēļ šis tāds esot, teikdams:

*Meitas mani vizināja
Ar tiem skārdu ratiņiem,
Cikstēj' rati — lūza ase,
Es uz priekšu kaklu laužul*

Kamēr šie tā vēl strīdas, tikmēr kāda māmiņa, uz mūrīša sēdējama, lūdz budeļus, lai arī viņas bezkaunīgo vedeklu nelaižot sveikā, bet lai ņemot labi izkuļot!

*Budelīti, tēvainīti,
Izkuļ manu vedekliņu;
Es tev došu cimdu pāri
Par to labu kulumīņ'.*

Slinkai saimniecei tiek šāda dziesmiņa nodziedāta:

*Gulī pāte, saimniece,
Tavs darbiņši padarīt(l)s;
Vista lokus izravej'se,
Kaķis sviestu saķērnej's.*

Turpretim čaklai un turīgai:

*Kas spidēja, kas vizēja
Saimniecei pagultē?
Saimniecei kurpes spidej'
Ar dimanta sprādzītēm.*

Slinkām meitām:

*Tais mājās t slinkas meitas,
Neiet lopus aplūkot:
Kūti mazi jēri brēca,
Laukā mazi kazlēniņi.*

Visus pa kārtai apdziedājuši, budeļi dodas atkal uz ci-
tām mājām, kur atkal dzied un joko dažādi. Bet, ja atrod
laipnāku nama māti, kura budeļus vairāk pamielo, un arī
dabūn dažu cimdu un apsēju pāri, tad arī nebeidz slavēt
un tencināt.

Pirms dzied nama mātei:

*Tā bij māte, tai bij meitas,
Tā māc meitas audzināt:
Piektdien dzima, sestdien auga,
Svētdien jāja precenieki.
Pienu ēda, pienu dzēra,
Pienā muti nomazgāja.*

Un atkal:

*Tā bij māte, tai bij meitas,
Tā māc pūru darināt:
Pieci vīri, seši zirgi
Nevār pūru kustināt.*

Ari devīgais nama tēvs par stipro miestīņu tiek šādi
uzslavēts:

*Ak tu sila Miķelīti,
Tavu saldu alutiņ'!
Vienu reizi nodzērosi,
Visi matī nočirkstēja.*

Tā labi padzēris un samielojies, budelis pāriet mājā un
budeļu svētki ir nosvētīti. (DLp 1887, 104)

Pie jautrākajām Meteņu izdarībām pieder *meteņa dzišana* (Pļaviņās, Jaunpilī), *lietuvēna dzišana* (Vecpiebalgā, Plānos, Apiķos), *kuļa dzišana* (Nikrācē) vai *žvīguru dzišana* (Rugājos). Zem šiem dažādajiem nosaukumiem slēpjas viena un tā pati norise, kas, atsevišķās detaļās variēdamās, stipri līdzinās Teņa dzišanai.

Metēņa vakarā «viltoja» bērnus. Bērniem iestāstīja, lai lienot maisā, un sacīja, ka liešot zeltu. Kad bērni bija salīduši maisā, tad tiem uzlēja aukstu ūdeni un sacīja, ka zelts listot. (LFK 145, 1493 Bilška)

Metenī bērnus māna maisā un stāsta, ka Metens dos šādas un tādas mantas, No iesākuma iemet arī pa mantai maisā, bet beigās uzlej veselu spaini auksta ūdens virsū un saka, ka nu Metens apmiz's. (LFK 72, 3511a Sarkaņi)

Metēņa rītā dzen Meteni no mājas ārā. Dzinējs uzkāpj ar spriguli istabas augšā un daudzās tur pa visiem stūriem. Bērni tikmēr tur zemē maisu, lai tur Metenis bēgdams ieskrietu. Dzinējs jau iepriekš ir uznesis ūdens spaini augšā un uzlej bērniem uz galvas un tad saka, ka tas esot bijis Metenis. (LTT 19881 Jaunpils)

Metenis daudzi dāvinot jauna, sevišķi bērniem, kad ielienot maisā, — visādus niekus, gan labus, gan sliktus, un beidzot arī aplaistot. . . Jaunām meitām pat brūtgānus dāvinot. (LFK 32, 58 Sarkaņi)

Metēņa vakarā dzen lietuvēnu. Viens uzkāpj uz pēdarba augšas vai uz kūts, kur zirgī stāv, paņem pātagu un ķipi vai spaini ūdeni un kādas bērnu spēles lietišas. Otrs apakšā tur maisu, kurā bērni ielīduši, un gaida lietuvēna dāvanas. Tad augšējais sāk pleitēt ar pātagu, met spēles lietišas zemē un beidzot uzlej bērniem ūdeni, sacīdams, ka lietuvēns, projām skriedams, esot uzmizis. Tā dara, lai lietuvēns zirgu nejānot. (LTT 19879 Vecpiebalga)

76 gadus vecā Ilze Gailīte no Sarkaņiem 1927. gadā atceras: «Kurš nu reiz bijis tai maisā, to otru reizi vairs nevarējis vis dabūt, bet viņš gan citiem bērniem stāstījis, kas tur iekšā esot par skaistumiem.» (LFK 72, 7254 Cesvaine)

Līdzās meteņa dzišanai bija populāras arī citas rotaļas un spēles.

Teicēja Kristīne Oše 1925. gadā atceras, ka Tīrzas pusē Metenī mēdza spēlēt «rucīņu rakšanu» (LFK 50, 233). Spēlēja, protams, arī citas spēles. Seit sniegsim tikai dažus «Rutķīņu rakšanas» variantus.

Rutkiņu rakšana

Istabas vidū sēd uz krēsla vecā māte (tēvs). Tai klēpī sēžas vai nu cits pie cita stājas rutkiņi 5—10 personas — bērni. Sai rutkiņu rindai apkārt iet rutkiņu racējs klibodams, atspiezdami uz lāpstas vai rungas, un gaudu balsī (it kā raudādams) viens pats runā: «Es bij' rutkiņu racējiņš, man viena kājiņa nolūzusi.» Tad iet pie vecās mātes (tēva) un iesākas tāda saruna:

- Labvakar, vecā māt (tēvs)!
- Labvakar, labvakar, ko tu meklē?
- Es gribu vienu rutkiņu.
- Kur tu to liki, ko es tev vakar iedevu?
- Uz plaukta uzliku, kaza nogrūda, cūka ar deviņiem sivēniem apēda.
- Kur tu pats biji?
- Viesiņus vadīju.
- Kur tavi bērniņi bija?
- Pakaļ tecēja.
- Kāpēc tu tos nekūli?
- Kūlu, kūlu, iebēga alā.
- Kāpēc tu neraki?
- Raku, raku, nolūza šķipele.
- Kāpēc tu negāji uz kalēju?
- Kalējs bija pieēdis biezputru un pakāries ārdīs.
- Nu tad roc, roc, tik saknes vien nemaitā.

Tad nu racējs rok pirmo nō rindas — rutkiņu. Bāž tam zem kājām lāpstu vai rungu, paceļ vienu un otru kāju un tad ņem rutkiņu aiz lakstiem — rokām jeb citur kur un velk nō rindas nōst. Bet to tura ciet otrs rutkiņš, kuram pirmais sēd klēpī. Tomēr rutkiņu izrok un noliek plauktā — kādā kaktā.

Tad sākas rotaļa nō gala, un pie katra rutkiņa tā pati saruna, kamēr visi rutkiņi izrakti un paliek vecā māte (vecāis tēvs) viens savā vietā. Tad rutkiņu racējs pieiet tuvu pie vecās mātes (tēva) un skalda malku. Tas locīdamies it kā malkas cirtējs sit ar savu lāpstu vai rungu pa zemi. Vecā māte (tēvs) tad prasa:

- Ko tu dari?
- Malku cērtu.
- Ko tu ar malku darīsi?
- Pirti kurināšu.
- Priekš kā tu pirti kurināsi?
- Veco māti (tēvu) uz pirti vedīšu.

- Kāda lāva pirtī?
- Veca ecēša.
- Tad es neiešu.
- Laba, laba — gluda.
- Kāda slotā?
- Sakaltuši skuju zari.
- Tad es neiešu.
- Laba, laba, bērza slotā.
- Kāds ūdens?
- No vircu bedres.
- Tad es neiešu.
- Labs, labs, avotiņa ūdens.
- Kāds celiņš uz pirti?
- Ar cūku pinkuļiem nokaisīts.
- Tad es neiešu.
- Labs, labs, tīri noslaucīts.
- Nu tad es iešu.

Tad rutkiņu racējs ņem veco māti (tēvu) pie rokas un lēni abi velkas uz pirti gar rutkiņiem. Vecā māte gan vēl iejautājas:

- Kur suņi?
- Visi piesieti.

Bet tamī brīdī visi rutkiņi pārvēršas par suņiem un riedami skrien vecai mātei (tēvam) virsū; tā bēg uz pirti. Pirts jau rotaļas sākumā jānorāda. (LFK 1837, 128 Laubere)

Bērni sasēžas krēslā cits citam klēpī. Viens paņem rokā nūju un iet tiem apkārt, sacidams: «Bim, bam, bim, bam.» Tas, kurš sēd krēslā pašā apakšā, prasa:

- Kas tur bimbina?
- Viens mazs vīriņš, — atbild gājējs.
- Kā viņš grib?
- Rutku.
- Kur tos liki, ko vakar iedevu?
- Uzliku ķēķī uz plaukta, melnais kaķis nogrūda un baltā kaza apēda.
- Kur pats bijī?
- Viesus vadīju.
- Kur bērni?
- Pakaļ skrēja.
- Kam nekūli?

- Kūlu, kūlu, bet ielīda alā.
- Kam neraki ārā?
- Raku, raku, bet nolūza šķipele.
- Kam negāji uz kalēju?
- Gāju gan, bet viens bij alus piedzērles un alus mucā noslicis, otrs bij biezputras pieēdies un krāsnī ielīdis, bet trešais kunga tornī pakāries.
- Nu tad roc, kamēr izroc.
- Upe priekšā.
- Met laipu.

Rutku prasītājs tad arī nomet savu nūju laipas vietā un sāk vilkt pirmo «rutku», kas viņam tikai ar mokām izdodas. Kad tas ir izvilkts, viņš iet atkal ar savu nūju bimbinādams, un sārūna sākas atkal no jauna. Tā iet, kamēr visus rutkus izrok un tikai pats beidzamais vēl paliek krēslā. Tagad rutku racējs griežas ple tā un saka: «Vilks, nāc uz pirti.» Sēdētājs jautā: «Vai laba pirts?»

- Laba.
- Ar kādu malku kurināta?
- Ar egles.
- Tad nav laba.
- Ar bērza.
- Nav laba.
- Ar liepas.
- Nu, tad ir laba. Bet kādas slotas?
- Paegļa.
- Nav labas.
- Bērza.
- Ir labas, bet vai nav sirdīgi suņi un palaidņi bērni?
- Nav, nav.

Beidzot arī «vilks» ir ar mieru iet uz pirti. Bet, tiklīdz viņš izriktējies no vietas, tā visi bērni, kuri pa to laiku tupējuši kaktā, brūk tam virsū un sāk «riet» un raustīt to uz visām pusēm. Ar to rotaļa izbeidzas. (LFK 26, 269 Jaungulbene)

Bērni sasēžas viens otram klēpī un saķeras rokām, tā ka iznāk gara rinda (vaga). Viens ar nūju rokā rāvējs. Rāvējs (sit ar nūju): — Duk, duk!
Pārējie bērni: — Kas tur?
— Es pats vacais tāvs.
— Kō tev?
— Kōjai zō! — syura rutka.

— Kur tu lyk' vakar dūtū?
— Nūlyk' iz lakteņas, koza nūrōve. Prusaks išōce, cyuka pabeidze.

— Kur tovi bārni beja, ka nasorgova?
— Ceplī ūgles ēde, paln's dē.
— Kam tu jūs napēr'?
— Pēr', pēr', žogors nūlyuza.
— Kam tu jauna nanūgrīz'?
— Grīž', grīž', nāz's nūlyuza.
— Kam tu naizkaļ jauna?
— Nūgōj' da kaļvam, kaļvs paēds bīzas putas, izkōps iz cepļa i pōrpleiss.

— Kam tu jō nasašiv'?
— Šiv', šiv, odota nūlyuza.
— Kam tu jaunās nanūpēr'k'?
— Nūgōj, uz Reig', Reigas myuri augsti, vōrti aizslāgti, navar tikt vydā.
— Nu raun!

Rāvējs raun. Pārējie tur. Saruna atkārojama pie katras personas (rutku izraušanas). (LFK 1365, 5 Preiļi).

— Kas tur klepo?
— Vecais Majors.
— Ko tas meklē?
— Rutkus rakt.
— Kur tie palika, ko vakar, aizvakar raki?
— Uzliku rijā uz plaukta, melns kaķis nogāza, balta kaza apēda.

— Kur pats biji?
— Krogā, tīrumā, darbā, pļavā (teikt tik vienu).
— Kur sieva bija?
— Viesus vadīt.
— Kur bērni bija?
— Līdz tecēja.
— Vai nevarēji kult?
— Kūlu, kūlu, ielida zemē.
— Vai nevarēji rakt ārā?
— Raku, raku, nolūza šķipele.
— Vai nevarēji iet pie kalēja?
— Gāju. Vecais kalējs, sastrēbies teļa putas, iegāzies šķimbegā, nosprādzis.
— Vai nevarēji iet pie jaunā kalēja?

— Jaunais ar meltām pa gubeni jaktēdams nolauzis mazo pirkstiņu.

— Nu tad roc ar.

Spēle: Viens nosēžas uz krēsla, pārējie cits citam, arī uz krēsla sēdētājam klēpī un cits citu tura ap vidu. Kāds nāk ar kūju rokā un klepō. Uz krēsla sēdētājs jautā: «Kas tur klepō?» Dabūjis atļauju rakt, Majors kasa ar kūju vai slotas kātu pīe pirmā, rok vėl, un nu tiek atlaists, un tā tas let, kamēr visi rutki ir izrakti un Majors paliek par dārznieku. (LFK 23, 109 Valmiera)

Ipatnējas, no citiem novadiem atšķirīgas Metēņa jeb Vastlāvja tradīcijas ir jūrmalas zvejniekciemos, kur Vastlāvis saistās ar labu zivju zveju, bagātiem lomiem.

Jūrmalas zvejniekciemos — Lapmežciemā, Ragciemā un citur zvejnieki ļoti svēta Vastlāvi. Tad visu gadu tiem ķeras bagāts loms. (LFK 820, 14 Sloka)

Jūrmalnieki no Ragaciema līdz Dubultiem svin vastalāvi zvejas svētkus. Katra vadus draudze sarīko savas dzīres ar dzeršanu un dziedāšanu. Runā jāsargās no vārdiem, kas zvejniekiem kaitē, kā: lācis, zaķis, kaķis, dzeguze. (LTT 19979 Bigauņciems)

Vastalāvis ir zvejnieku svētki, kad vadus draudzes priekšnieks jeb stūrmanis sarīko dzīres. Vastalāvja dienas vakarā let visi papriekš pirtī un, labi nomazgājušies, aiziet pie sava stūrmaņa. Meža putnus, dzīrēs sarunājoties, nedrīkst pieminēt, jo tad zveja neizdodoties. Kad zvērus piemin, tad tos ar sevišķiem vārdiem: zaķi par jēcīti, vilku par spicausi, kaķi par krānskungu u. t. pr. Dzīrēs dzer un ēd parasti sausus zirņus. (LTT 19980; MV 1880, 11)

Sis tabu likums, kas aizliedz pieminēt zvejniekiem nevēlamus zvērus un putnus, lai neviļus nepiesauktu nelāimī, bija stingri jāievēro. Ja kādam gadījās kļūme un iznāca pieminēt kādu no aizliegtajiem vārdiem, tam bija jāsaņem bargs sods, — viņam «dzina ārā» lāci, zaķi, dzeguzi u. tml. Istabā ievēla alus much, vainīgais uzgūlās mucai virsū, bet citi sīta tam ar dēli pa muguru, lai nelāimes putnu izdzītu. Arī zvejā dodoties, ja kāds no zvejniekiem, neuzmanīgs būdams, izteica kādu no šiem vārdiem, tas tūlīn tika padzīts no vadus draudzes.

Plašāku zvejnieku Vastlāvju aprakstu 1897. gadā sniedzis Fricis Dravnieks (LD IV, 411.). Te pieminēsim tikai vienu no interesantākajiem zvejnieku svētku brīžiem. Kad

paēstas vakariņas, sākas dziesmu dziedāšana. Vīri nosēžas vienā galda galā, sievietes — otrā. Dzied tikai tādas dziesmas, kas zīmējas uz zvejnieku dzīvi un darbu. Pirmo dziesmu uzsāk pats stūrmanis, kurš sēž galda galā. Tam seko citi pēc kārtas, vīri un sievas, katrs ar savu dziesmu. Dziesmas uzsācējs nodzied tikai pirmos vārdus, citi viņam tūliņ piebalso un turpina dziesmu visi kopā. Ja kāds nezina vairs nevienu dziesmu vai atkārtu jau reiz dziedātu, tas izstājas no dziesmu sacensības un maksā arī sodu — pusstopu brandvīna. Tā turpina dziedāt vairākas reizes uz riņķi. Kad aptrūkstas dziesmas, ko dziedāt, tad ved mājā muzikantu un uzsāk dancošanu.

Laika pareģošana

Kāds laiks Vastalāvi — tāds būs arī Lieldienās. (LTT 20040 Tukums)

Kad ap Pīrāgiem jūmti ir balti ar jaunu sniegu — ap Lieldienām būs arī balti ar jaunu sniegu. (LTT 20045 Sēlpils)

Kad Vastlāvjos un Lieldienās ir sniegs uz jumtlem, tad nākošā vasarā ir daudz sēņu un ogu. (LTT 20043 Taurkalns)

Ja Metenī palāses pil un gaillis var no viņām padzerties, tad būs labs gads. (LTT 20044 Aumeisteri)

Ja Vastalāvju dienā mēness trīs dienas vecs, būs labs gads, ja vecāks, tad slikts. (LTT 20046 Ungurpils)

Ja Pīrāgos līst lietus un satek garas latekas (lāstekas), tad būs gari lini. (LTT 19964 Birži)

*Metens veda Pelnu dienu
Ar šķībām ragavām,
Sasašķieba, sasašķieba,
Nosacēla lejiņā.*

LFK 821, 478 Tilža

*Melens kahlā sukājās,
Pelnu dienas gaididams.
Nu atnāca pelnu diena,
Bēdz, meleni, aizkrāsnē!*

LD 32223 Tirza

*Ej ar Dievu, Metenīt,
Ar to savu slokatnīt';
Atnāks mūsu Lieldienīņa
Ar baltoji piena raus'.*

LFK 1730, 41531 Grostona

*Ej ar Dievu, metenīt,
Nu mēs tevī pavadām;
Nāc atkal citu gadu,
Tad mēs tevī sapemsim.*

LD 32212 Vietalva

*Ej pa ceļu, gavenīt,
Ar saviem vistekļiem;
Atnāks mana lēla diena
Ar baltām oliņām.*

LD 32213, 4 Lubāna

*Projām brauce Metenītis
Ar to miežu plācentīt;
Lieladiena sētā brauce
Ar to olu vezumīnu.*

LFK 1954, 2177 Bārta

Pelnu diena

*Ja Pelnu dienā velējas, tad visu gadu ir
baltas drēbes. (LTT 23039 Ropaži)*

Pelnu diena seko tūlī pēc Meteņiem nākamajā dienā un pie īsti latviskām laikdienām nav pieskaitāma. Katoļi Eiropā šo dienu sāk ievērot un izcelt kā gavēņa sākumu jau ar 8. gadsimtu. Nosaukuma cilmes meklējumi aizved mūs līdz 1. Mozus grāmatai un tur aprakstītajiem dramātiskajiem notikumiem par bojā gājušajām teiksmainajām Palestīnas pilsētām Sodomu un Gomoru, kuras Dievs to grēku dēļ sodījis, pārvērdams pelnos. Pēdējā laikā pārsvaru gūst uzskats, ka šīs pilsētas ir reāli pastāvējušas un to atliekas meklējamas vietā, par kuru 1. Mozus grāmatas 14. nodaļas 3. pantā ir teikts: «šī ir tā sāls jūra», t. i., tagadējās Nāves jūras gultnē.

Gavēņa laiks ir reizē arī grēku nožēlošanas laiks; savukārt, baznīcas tēlu un simbolu valodā runājot, pelnu kaisīšana ir grēku nožēlošanas zīme.

Latviešu kalendārā šī diena ieviešas un nostiprinās vēlu. Līdz ar to tautasdziesmās šī diena gandrīz nemaz nepārādās; visvairāk un pamatā to atrodam pieminētu ticējumos, kur tā ar savām leražām un tradīcijām daudz neatšķiras no Meteņiem.

Katoļu laikos izveidojās tradīcija nest uz baznīcu nosvētīšanai pelnus.

Dievkalpojuma sākumā baznīcnieks pārsvēta pelnus un ber baznīcēniem uz galvas, tie, pārnākuši mājās, savus mājniekus apber ar pelniem. (LFK 508, 3730 Kārsava)

Tīri ikdienišķa, daudzas asociācijas raisoša dzīves reā-

lija (pelni), kristīgās baznīcas ideoloģija un gadalaikam raksturīgās norises un izdarības bija tas komponentu kops, kas radīja šīs dienas latvisko variantu ar dažām, tikai Pelnu dienai vien raksturīgām, iezīmēm, kas to nošķīra no citām pavasara laukdienām.

Tikai Pelnu dienai raksturīgas tik daudzas izdarības ar pelniem un Pelnu dienās budēļi — pelnāži. Ka masku gājieni nebeidzas Meteņos, bet vietumis turpinās vēl Pelnu dienā, ir saprotams, jo abas dienas seko viena otrai. Nicā Pelnu dienā iet ķekātās, Smārdē — budēļos, Skrundā iet «cūku kāzās», Piebalgā pa mājām staigā pelnāži jeb pelnu āži.

*Pelnāzs nāk, pelnāzs nāk,
Nu būs joki mūsmājā!
Dod, māmiņa, gaļas ņuku,
Ko iemest kulītē.*

LFK 1912, 118 Gaujienā

*Vizīti' mani kamanīņas
Meteņuša vakarā:
Rītu nāks pelnu āzis,
Pelnus bērs kamanās.*

LFK 1912, 125 Jaunpiebalga

Pelnu dienā staigā apkārt āz's — pārgērbies cilvēks. «Pelnu āžam» bijusi līnu aste un ragi. Tas staigājis apkārt pa mājām un metis pelnus virsū. (LFK Bb 38, 216 Jaunpiebalga)

Pelnu dienas vakarā iet visi pa mājām apkārt budēļos jeb kā viņus vēl citi sauc «cūku kāzās». Ja kādās mājās šai vakarā ieiet labi daudz budēļu, tad saimniecei laba cūku laime. (LFK Bb 22, 2611 Skrunda)

Pelnu dienā kar pelnu kulītes un arī iet budēļos. Pārgērbjas, iet uz citām mājām dziedādami dažādas dziesmas, kā, piemēram:

*Gaļas gribu, gaļas gribu,
Garš mans deguns,
Visu gaļu sakāru
Deguna galā.*

LFK 358, 346 Smārdē

Klausības laikos Pelnu dienas vakarā zebeniekā iebēruši pelnus un gājuši ar to uz pušeniekiem pušenieku laudis sukāt. Sukājot sacījuši: «Gaļas gribu, gaļas gribu! Man garš deguns!» Vai atkal šā: «Kas dos gaļu, tam augs cūkas, kālu — kālu sivēniņi.» Pušeniekos tāds budulis ticis uzņemts ar gaļu, un daža laba gaļas šķēle vēl tapusi iedota līdz uz mājām. Tagad gan tādi budēļi vairs neiet apkārt, un ja kāds kaimiņš aiziet pie otra kaimiņa patriekties, tad ne kā budulis un bez pelnu zebenīcas. (LTT 22963 Naudīte)

Lielākie jautrībnieki bleži vien bijuši puīši, kuri, pārģērbušies par āžiem, gāja apkārt pa mājām. Ja sastapa kādu meitu, tad to labi kārtīgi sabadīja.

Pelnu dienas budējtēvam, tāpat kā citkārt, vienmēr līdzī bija budēja rikste, kuru pēc tam neaizmeta vis projām, bet uzglabāja priekš aitām, kas nemīl jērus.

Citādi tas ir Latgalē, kur katoļu baznīcas ietekmē gadsimtu gaitā veidojās atšķirīgas no pārējās Latvijas tradīcijas. Te ir jau sācies klusais gavēņa laiks; nav budēju, nav jautrības.

Pie mums Latgalē galvenais svētku un svinamo dienu jautrību priekš ir alutiņš. Alutiņu savām vajadzībām pagatavo paši priekš sevis, tad gardāk esot dzert. Pelnu dienai alus netiek darīts un tāpēc viņa ir, kā latgalieši saka, sausa diena, un sausa diena bez alutiņa paiet nevienam nemanot. Vakarā . . visi salasās kādā ciemā istabā un tad tik visi dzīvo pasaku valstībā. (LFK 503, 3733 Liksna)

Gavēnī nevajaga dancot, dziedāt, spēlēt, kāzu taisīt un citu dzerību. (LFK 825, 1214 Varakļāni)

. . Ar aizgaviņa vakaru izbeidzās visas jautrības. Sādzās pa gavēņa laiku netiek rīkotas nekādas večerinkas, nedz kādi pasaku stāstīšanas vakari. Visā latgaliešu dzīvē iestājies nopietns klusums, kurš turpinājās veselas septiņas nedēļas līdz pat Lieldienu svētkiem. . . Virieši brauc mežā, zāgē malku un balkas, brauc citiem talkā un ved sev mājās vajadzīgo materiālu nākošām vasaras būvēm, apgādāj vasarai malku. Sievietes sprēž, auž, šūn un taisa šo to. Āpkopj lopus un ada puīšiem cimdus. Bērni palīdz mājās pie dažādiem darbiem. Arī viņiem gavēnī ir daudz sliktāk. Tagad viņiem mazāk vizināties un skriet laukā. Saimniekiem, kuriem nav pašiem savu bērnu, jeb tos negrib laist ganos, sader ganus nākošai vasarai; gans jeb gane līdz tam laikam, kamēr dzen ganos, palīdz saimniekam ar saimnieci mājas darbos. Meitas loka sev pūram audeklu, ada cimdus, zeķes un auž pelēkas vilnaines un audeklus. Puīši vakaros nodarbojas ar savām darišanām. Tie taisa vasarai grābekļus, vij Lieldienu šupolēm strikus, taisa karotes un šo to priekš saimniecības piederumiem. (LFK 508, 3734 Liksna)

Gluzi tāpat kā Meteņos notiek meteņa, lietuvēna dzišana, arī Pelnu dienai raksturīga identiska parādība, ko, piem., Pampāļos sauc par kuļa dzišanu.

Un tad atkal dzen ķūli tāpat pirmajā gavēņa vakarā. Tad gan var kādreiz pārsmieties. Senāk jau visās istabās griestos bij tādi lūki, kur izlaist garaiņus ārā. Ače nu tad lielais puisis un vēl kāds uzkāpj augšā, tiem to ķūli dzīs. Apakšā atkal paliek ganu puisis un meita. Tie paņem maišeli, iepleš pie lūka un gaida, ka nu tas ķūlis kritis iekšā. (Par gaidītājiem ņem tādas, kas no ķūļa nekā nezina.) Tā nu puisis dzen, dzen, grozās tur pa istabas augšu un uzvienreiz iesviež maišeli kādu kaķi vai gaili. Bet liek, lai turot vēl, vēl kaut kas esot. Ače kā nu tur vēl, tā žvāks, uzgāž ūdens ķipi virsū un ta teic, ka ķūlis miežnot. (LFK 647, 54 Pampāji)

Daudzas Pelnu dienas ieražas saistās ar pelniem. Līdzās tīri racionāliem paņēmieniem izsēt pelnus uz lauka, tā uzlabojot zemi un veicinot labāku ražu, ir arī citāda rakstura izdarības, kas izraisa vispārēju jautribu, — tā bija diezgan liela māksla — otram nezinot un neredzot piekārt vai piespraust pelnu kulīti uz muguras.

Vaicāta, kāpēc Pelnu dienā karināmas pelnu kulītes uz muguras, zvīrgzdeniete Antonina Ruška atbild: «Tys ir tik dēļ smikla.» (LFK 548, 3030a)

Secē pastāvējusi šāda ieraža:

Pelnu dienā senlatvieši katru gadu skrējušies ar zirgiem; kas visus noskrējis, tam sprauduši puķes, un kas palicis iepakaļus, tam sprauduši pelnu kules. (LFK 302, 1530)

Pelnus arī sakrāja un uzglabāja audeklu velēšanai. Velējas pašā Pelnu dienā un tic, ka tad visu gadu būšot baltas drēbes un augšot balti lini (Ropažos, Skujenē u. c.).

Kad Pelnu dienā velējas un kāds saka Dieva palīgu, tad nevajaga to saņemt, jo tad drēbes plīst. (LTT 23049 Olaine)

Pelnu dienā izmazgātu kreklu vajag vilkt mugurā, pirmos linus sējot, jo tad tie aug svarīgi. (LTT 23023 Ozoli)

Dažas atskaņas no Metēndienas vizināšanās un ciemos iešanas ir arī Pelnu dienā.

Pelnu dienā jāiet tālu ciemā, jo tad augot gari lini. (LTT 23027 Annenieki)

Pelnu dienā jābrauc apkārt tīrumam, tad aug gari lini. (LTT 23025 Lubāna)

Pelnu dienā vajag laisties no kalna ar ragaviņām, tad gari lini augs. (LTT 23032 Zeltiņi)

Pelnu dienā vizinās no kalna un skaita: «Svīna smagumā, gulbja baltumā, mieta garumā!» Tad aug smagi, balti un gari lini. (LTT 23030 Aumeisteri)

Pelnu dienā jāieber pelni maisiņā, jāieliek ragaviņās ar neaizsietu galu uz zemi un tad jālaižas no kalna. Cik gara stiepusies pelnu strīpa, tik gari augs vasarā lini. (LTT 23029 Sēlpils)

Līdzās šādām tiri simboliskām rūpēm par ražu (šo norišu rituālais raksturs te tikai vāji samanāms) ir arī reāli veicamie darbi, lai nodrošinātu labu linu, labības, kāpostu, apiņu ražu.

Palnu dīnā vajag kaiseit uz dōrza palnu, tod vosoru naād spradzes stōdū. (LTT 22957 Aglona)

Pelnu dienā priekš saules lēkšanas jāizņem pelni no krāsns, jāpaglabā līdz pavasarim un, kāpostus stādot, jāapkaisa zeme ar tiem pelniem, lai tārpi nemestos uz kāpostiem. (LTT 22972 Ropaži)

Pelnu dienas ritā no plīts ir jāizgrābj pelni un jāuzglabā vasarai. Kad dārzā uz kāpostiem atrodas kāpuri, tad vajaga uz kāpostiem uzbērt Pelnu dienas pelnus, un visi kāpuri būs projām. (LTT 22973 Daugmale)

Pelnu dienā jāzog no kaimiņiem pelni un jākaisa uz kāpostdārza, lai uz kāpostiem tārpi nemestos. (LTT 22974 Puikule)

Kur līdz Meteņiem vēl nebija notikusi kurmjū dzišana, to ar tiem pašiem paņēmiem (uz irbuļa jeb iesma cepta gaļa) darīja arī Pelnu dienā.

Rūpējoties par lopiem, arī tiem kaisīja spalvā pelnus, lai tos nekostu dunduri un mušas; ar pelniem veicamās maģiskās darbības cerēja novērst lopu aizklišanu no ganāmpulka.

Pelnu dienā jāizgrābj pelni un jāglabā līdz lopu ganos laižamam laikam. Tad lopiem uzkaisa katram uz muguras, un ar citiem pelniem jāiet lopu pulkam 3 reiz apkārt un pēc jāizkaisa zemē, tad lopi nebīzos. (LTT 22997 Rembate)

Pelnus ņēma palīgā arī skaitot piena vārdus, lai govīs nenorautu pienu, un to darīja šādi: ņēm sietu, caur to sijā pelnus, tad lej ūdeni un visbeidzot noslauka ar biksēm un saka: «Kad no puīša, lai uz puisī, kad no meitas, lai uz meitu, kad no Dieva, lai uz Dievu.» (LBV 398.)

Tāpat mīlestības maģijā nevēlamo notikumu, domu, nojausmu iznīcināšanas ideja tiek realizēta ar pelnu palīdzību, t. i., pārvēršot pelnos eventuālā ļaunuma nesēju vai bležāk kādu tā elementu: ņēm iemīlotā kreklu, sadedzina un pelnus izkaisa vējā, — tad vīrs mīlēs (LBV 598.) u. tml.

Pelnu dienas aizliegumi nojaušami jau tajās dziesmās,
ko dzied Meteņa vakarā:

*Melens kaktā sukājās,
Pelnu dienas gaidīdams;
Pelnu diena kurpitēs,
Baltajās zeķītēs.*

LFK 935, 24304 Beļava

*Glaud, māsiņa, gludi galvu
Meteniša vakarā:
Rītu būs Pelnu diena,
Tad galviņu neglaudīsi.*

LFK 1912, 124 Jaunpiebalga

Pelnu dienā nedrīkst galvu sukāt, tad kāpostos utis me-
tas. (LTT 23071 Ikšķile)

Pelnu dienā nedrīkst galvu sukāt, jo tad galvā daudz
utu augot. (LTT 23075 Galgauska)

Pelnu dienu nav jāsukā galva, jo tad mati neaug. (LTT
23081 Lubāna)

Nedrīkst Pelnu dienā matus sukāt, lai vistas vasarā
nekārpītu dobes. (LTT 23093 Rīga)

Pa Pelnu dienu nevar galvu sukāt, tad ātri piekūstot.
(LTT 23101 Džūkste)

Sievietes šai dienā nevērpj, neada, neslauka istabas, vīri
neved neko no meža vai lauka mājās, visi darbi tiek at-
likti uz nākamo rītu, jo: kad Pelnu dienā strādā, tad me-
tas tārpī uz kāpostiem. (LTT 22985 Jelgava)

Pelnu dienā nedrīkst vērpt, lai jēri neklīstu. (LTT 23001
Ventpils)

Kas Budēļu vakarā vērpj, tai aitas paliek aklas. (LTT
23002 A. L.-P.)

Kas Budēļu vakarā dara darāmo (ada), tai būs ragaini
jēri. (LTT 23003 A. L.-P.)

Pelnu dienā nedrīkst adīt, tad jēriem acis bada laukā.
(LTT 23004 Ventpils)

Ja Pelnu dienā slauka istabu, tad vistas izkašā dārzus.
(LTT 23014 Sesava)

Pelnu dienā nevar istabu slaucīt, jo tad blusas aug.
(LTT 22992 Vecpiebalga)

Ja Pelnu dienā kaut ko no lauka mājā ved, tad pieved
peles. (LTT 22993 Zemes Spēks, 1932, 28, 477)

Arī Pelnu dienas ēdienu izvēlē vērojama zināma piesar-
dzība, ko ticējumā visbiežāk pamato ar rūpēm par ražu,
labklājību.

Pelnu dienā nedrīkst kāpostus vārīt — pelni uz kāpos-
tiem būs. (LTT 22975 Kacēni)

Pelnu dienā nedrīkstot kāpostus vārīt, tad tiem meto-
ties kukaiņi. (LTT 22976 Smiltene)

Pelnu dienas pusdienās jāvēra biezputra ar cūkas kāji-

nām, tad tai saimniecei sivēni labi padodoties tani gadā.
(LTT 23009 Lubāna)

- Te vēl var piebilst, ka Latgalē, kur iesācies gavēnis, gaļu vairs uzturā nelieto, ēdiens ir ļoti pieticīgs līdz pat Lieldienām.

Raksturīgākais Pelnu dienas ēdiens, līdzīgs Meteņa dienas tītenim, ir Pelnu dienas plācenis, ko, piem., Jaungulbenē sauc par pelnu plāceni.

Pelnu dienā jācep pelnu plācenis: jāsagrūž kaņepes ar gaļas circeņiem, ar to jāapsmērē miežu mīkla, jāsatina apaļš un jāizcep. (LTT 22964 Jaungulbene)

Pelnu dienā cep karašas, lai kāpostiem lielas lapas (LFK 14, 28, 11 Valka), vāra zirņus, cūkas kājas ar biežputru un savu tiesu noliek rijā vai pirtī, gariem ko mīloties.

Veci ļaudis Pelnu dienā nekad neviens neesot maizi cepuši, jo ticējuši: ja maizi cepot Pelnu dienā, tad visu gadu nevarot glābties no maizes pelēšanas. (DLP 1887, 104. Jaunroze)

Līdzīgi arī Tukumā, Dobelē. Bet citur — Talsos, Naukšēnos, Nīcā, Naudītē — uzskats ir bijis pretējs: tieši Pelnu dienā ceptā maize nepel, tai neatlec garoza, tās netrūkst visu gadu u. tml.

Sie cēloņsakarību meklējumi acīmredzot izrādījušies stipri vien neauglīgi, nav noveduši līdz kaut cik vlenotam un tāpēc ticamam pieņēmumam. Ar to arī izskaidrojama secinājumu nekonsekvence un bieži, kā šajā gadījumā, pat polaritāte.

Tirzmaliešiem Pelnu diena ir bijusi arī derēšanas, atsa-cīšanas, t. i., kalpu līgšanas diena, kuru saukuši arī par kaulu tirgu vai kalpu kāzu dienu. Sajā dienā gājuši uz vietējo krogu derēties.

Nedaudz citādi tas ir bijis Jaunrozē:

Agrāk šai pusē bijuse Pelnu diena kalpiem mainīšanās diena. Metenī vēl visi esot gājuši uz krogu šķirības dzert. Pelnu dienā vadīja kalpus uz jaunu dzīvi. Tiem projām ejot, mēdza sviest ar pelniem pakaļ, lai viss nelabums līdzī noletu, lai arī vecās mājās veco iedzīvotāju sliktums nepaliek. (DLP II 35.)

Pareģojot gaidāmo laiku un nākamā gada ražu, Pelnu dienā vēroja, kādi vēji pūš, kādas lāstekas pie jumtiem (ja garas, tad gari linī, un otrādi); sniegs vai lietus Pelnu dienā nesolīja labu vasaru u. tml.

Ja Pelnu dienā būs vējpūtenis, tad vasaru nebūs kāpostu. (LTT 22989 Asūne)

Kad Pelnu dienā vējots laiks, tad būs auksts pavasaris un trūks lopu barības. (LTT 23103 Ergļi)

Pelnu dienas raksturīgākā spēle ir «pelnu sargāšana», taču spēlē arī citas spēles un iet rotaļās: «velk šautras», «dur susekli», puīši cikstas, vilkdamies pirkstiem u. tml.

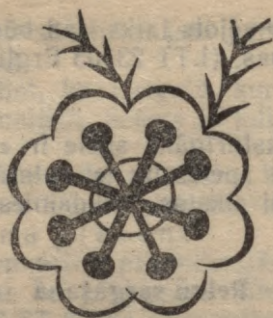
Pelnu sargāšana

Pelnu dienā jāvaktē pelni. To dara tā: plāna bedrītē ieļej ūdeni uz pelniem. Vaktētājs paņem rokā bērza žagaru un sēd tā, ka kājas atrodas abejpuš bedrītes. Kas nāk klāt, tam uzdod ar žagaru. Bet, kas zina, tas sakampj vaktētājam aiz kājām un izraun bedrelei šļuku cauri. (LFK 68, 13 Pampāji)

Susekļa duršana

Viens no dalībniekiem paņem slotu, ieliek starp kājām ar «galvu» uz priekšu. Susekli noliek priekšā. Otrs dalībnieks nostājas ar muguru pret pirmo un arī slotas otru galu tura starp kājām un ar rokām grūž slotu uz priekšu. Viņš mēģina susekli nogāzt, turpretim pirmais susekli sargā un slotu virza nost no susekļa. Kurš veiklāks, tas uzvar. (LFK 17, 7751 Rīga)

Valmieras pusē «Susekļa duršanu» sauc arī par «Zaķīša duršanu»; iztaisa no salmiem zaķīti susekļa vietā. (LFK 32, 1459)

Matīsa diena

*Matīsa dienā nedrīkst no mēža nest ža-
garus, tad čūskas nāk tuvu pie mājas.*
(LTT 19246. Aināži)

Latviešu tradīcijās maz populāra, ieražu ziņā visai naba-
dzīga diena, kura baznīcas kalendārā fiksēta vai nu 24.
vai garajā gadā 25. februārī un saistāma ar evaņģēlista
Mateja vārdu.

Matīss (vācu *Matthäus*, ebreju *Mattai*) ir viens no 12 Jē-
zus apustuļiem, viens no Jaunās derības tekstu autoriem,
tiek uzskatīts par pirmā (Mateja) evaņģēlija uzrakstītāju.
Pastāv versija, ka Matejs patiesībā ir nodokļu vācējs Le-
vijs, Alfeja dēls, kurš pametis savu nodokļu vācēja darbu
pie romiešiem un sekojis Jēzum, kļūdamas par viņa mā-
cekli. Kritiskākie pētnieki tomēr apšaubā Mateja un Levija
identitāti, uzskatīdami, ka Levijs nemaz nav bijis nedz
Jēzus dzīves aculiecinieks, nedz Jēzus runu un izteicienu
sakopotājs un Mateja evaņģēlija autors.

Latviešu tradīcijās Matīsa diena iezīmē ziemas un pa-
vasara lūzuma posmu un ievada pavasara kukaiņu dienu
virkni: Matīsa diena, Ģertrūdes diena, Benedikta diena,
Kāpostu (pavasara) Māra. Pastāv uzskats: ko tanī dienā
strādā, to kukaiņi saēd. Tāpēc Matīsa dienā izvairās no
tādiem darbiem, ar kuriem var ienest mājās kukaiņus, čūs-
kas, kuri, pavasarim tuvojoties, sāk mosties pēc ziemas
miega.

Te vairāk ir stipru sekojošo kukaiņu dienu ietekmju, ma-
zāk patiesos dabas vērojumos balstītu atziņu, jo februāris

tomēr vēl pieder ziemai un kukaiņi parasti vēl nav modušies.

Tomēr tieši šādi priekšstati dominē šīs dienas ieražās. Tāpēc nenes istabā uguni, lai vasarā nebūtu mušu, nebrauc mežā, lai neievestu sētā čūskas u. tml. Bet, ja tanī dienā ēd ceptu cūkas gaļu, tad čūskas vasarā nebūs jāstopt.

Matīsa dienā nav brīv vest kokus no meža mājās, tad vasaru nāk čūskas mājās. (LFK 230, 1650 Dundaga)

Ja mājas tuvumā redz čūsku, tad sagaidāma nelaime. (LTT 5202 Bērzpils)

Ja redz čūsku, tad saka, ka tam cilvēkam gadīsies dzīvēkas ļauns. (LTT 5196 Vidzeme)

Ja čūsku redz, tad vajaga nospļauties, lai ļaunums nepiemetas. (LTT 5197 Jaunlaicene)

Matīsdienā nedrīkst no meža nekā mājās nest, citādi čūskas visu gadu nāk māju tuvumā. Tas tāpēc, ka ļaudis tic, ka Matīsdienā sastingušās meža radības atdzīvojas. (LTT 19247 Salaca)

Matīsa dienā ar sietiem nestrādā, lai kaņepēs sausnes neaug. (LTT 19250 Plāņi)

Augusts Hūpelis, novērodams Matīsa dienas tradīcijas latviešu vidū, raksta: «Matīsa dienā viņi novēro laiku, lai noteiktu ziemas garumu. Viņi neņem nekādu sietu rokā, lai kukaiņi nerastos. Viņi nešuj, lai čūskas nedzeltu lopus.»¹

Vēro arī vēja virzienu: kāds vējš pūš Matīsa dienā, tādā veidā pavasarī nedrīkst zirņus sēt, citādi tie būs tārpaini.

Starp nedaudzajiem Matīsa dienas laika vērojumiem un konstatējumiem interesants ir šāds:

Matīss laužot ledu pušu: bet, kad ledus neesot, tad viņš to radot, saīdējot jaunu. (LTT 19251 Jaunroze)

¹ Hupel A. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. R., 1777, II, S. 144.

Ģertrūdes diena

*Kad Ģērdaci, kustoņu dienā, bites dārzā
pārceļot no vienas vietas otrā, tad tani
kokā nākot garais putns iekšā dzīvot.*
(LTT 9900 Jaunroze)

Kā Ģertrūdes diena (17. martā), tā arī Benedikta diena (21. martā) ir jauni un nelatviski elementi latviešu kalendārā. Tās pieminam tikai tāpēc, ka pēdējos gadsimtos kristietības ietekmē tās tomēr pa daļai ieviesās, lai gan ar isti latviskiem svētkiem tām maz sakara.

Katoļi Ģertrūdes dienu svin par godu sv. Ģertrūdei — ceļotāju aizstāvei un sargātājai.

Vārda *Ģertrūde* etimoloģijas meklējumi ģermāņu un skandināvu mitoloģijā, kā to dara Osvalds Līdeks, maz dod sv. Ģertrūdes raksturojumam, kura arī latviešu tradīcijā ienāca tieši kā katoļu baznīcas svētā ar noteiktu kristietības uzlikto funkciju.

Taču latviešu ieražās šai dienā tika ielikts cits saturs. Te tā ir pavasara kustoņu jeb kukaiņu diena (līdzās Matīsa dienai, Benedikta dienai un Māras dienai).

Ķēčos, Mālpilī, Morē, Nītaurē, Siguldā, Nurmuižā, Rīgā, Naukšēnos, Smiltēnē u. c. tā tiek saukta par *Ģertrūdes dienu*; Strenčos — par *Gedras dienu*; Vaidavā, Veļkos, Tīrzā, Skultē tā ir *Ģērdas diena*; Jaunrozē — *Ģērdāča diena*; Beļavā, Tīrzā, Litenē, Jaunrozē — *kustoņu diena*; Vaidavā un Veļkos — *kūņu diena*; Aumeisteros — *čūsku diena*; Jēdurtas diena Burtņiekos u. tml.

Latviešu zemnieks šo dienu saistīja ar dažādiem kukaiņiem un zvēriem — mušām, odiem, tārpiem, čūskām, kurmjiem, lāčiem, kad tie mostas no ziemas miega.

Kustoņu dienu svētīja tad, kad kustoņi sāk zemē atdzīvoties. (LFK 69, 418 Beļava)

Gērdacī lācis cēloties no savas migas augšā, kur bija Mārtiņā apgūlies. Uz tiem sāniem, uz kuriem atgūlies, tas noguļ līdz Sveču dienai. Sai dienā viņš griežoties uz otriem sāniem un guļot tā līdz Ģerdačam. (LTT 16700 Jaunroze)

Sai dienai arī īpaša nozīme modrības iegūšanā, lai vasarā raiti veiktos darbi, lai neņemantotu guļavas un miegapūžņa slavu; ikviens centās Ģertrūdes dienas rītā agri piecelties, katrā ziņā līdz saules lēktam, jo ticēja, ka pretējā gadījumā lācis gulētājam savu miegu atdos.

Tā ir diena, kad nedrīkstēja neko ne sēt, ne stādīt, jo citādi visus sējumus tārpi un kukaiņi noposta. Tāpēc šī diena daudzviet uzskatīta par nelaimīgu, īpaši lauku darbu uzsākšanai.

Ģertrūdes dienās (piem., ja Ģertrūde pirmdien, tad visas pirmdienas ir Ģertrūdes dienas) neko nedrīkst stādīt, tad visu tārpi apēd, jo tanīs dienās čūskas pamostas. (LTT 9866 Valmiera)

Tai nedēļas dienā, kad Ģertrūde iekrīt, nedrīkst pavašari nekā ne sēt, ne stādīt, jo tad peles zemi alo un kāpostus un kartupeļus tārpi ēd. (LTT 9940 Ikšķile)

Ja kāpostus stāda tanī pašā dienā, kurā iekritusi Ģertrūdes diena, tad kukaiņi apēd kāpostus, jo Ģertrūdes dienā visi kukaiņi un kustoņi pamostas. (LTT 13620 Kārķi)

Nav brīv arī velēties, vērpt, adīt, šūt, vīt valgus, toties daudz laika tiek veltīts mušu un citu kukaiņu izdzīšanai no mājas.

Ģertrūdes dienā jeb Ģerdā (17. martā) nedrīkst vilnu vērpt; ja to dara, tad vilki aitas kož. (LTT 9878 Tirza)

Ģertrūdes dienā nedrīkst vīt auklu un visādus valgus, tad tanī vasarā redz pulka tārpu. (LTT 9879 Gaujiena)

Gērdacī dzijas nevajagot nepavisam tīt, jo tad vasarā čūskas tinoties kā dzijas pavedieni kamolī ap kājām. (LTT 9924 Jaunroze)

Kad Gērdacī ar velēkni rikojoties, tad čūskas nākot mājā. (LTT 9922 Jaunroze)

Ģertrūdes dienā agri no rīta jāiet kūtij griestus slaucīt, lai vasarā govīm mušas nekož. (LTT 9883 Jaungulbene)

Ģedurtas rītā priekš saules jāizslauka istaba un mēsli jāaiznes uz nāburgu robežu, lai vasaru mušas nav istabā. (LTT 9885 Burtņieki)

Gērdas dienas rītā priekš saules uzlēkšanas jānoslauka kūts griesti un mēsli jāaiznes uz krustceļu, jāsviež pār plecu un jāsaka: «Tiš, mūsas, uz nāburgiem!» (LTT 9687 Skulte)

Vērpj šai dienā nedrīkst; ja vērpj, tad vasarā no mušām nevar glābties. Arī slotas un grozus nedrīkst istabā turēt. (LTT 9892 Valmiera)

Par stiprāko līdzekli mušu aizdzīšanai tomēr uzskatīts maģiskais dialogs, kurš runājams, rokas dzirnavas trīs vai deviņas reizes griežot, ar šo darbību simboliski samalot visus kukaiņus.

Kas grib, lai mušas mājā nedzīvo, jeb ja grib daudz mušu iznīcināt, tad vajaga Gērdača rītā priekš saules lēkšanas mušas malt uz rokas dzirnavām. Vienam jāgriež dzirnavas trīs reiz riņķī, lai labi rūc, un otram, aiz taisītām durvīm stāvot, jāprasa: «Ko tu tur mal?» Dzirnavu griežējam jāatbild: «Mušas maļu.» Aiz durvīm stāvošais atkal saka: «Mal, mal, ka vari samalt!» Tā tas darāms trīs reizes no vietas, tad tai gadā neviena muša mājā nedzīvos. (LTT 9888 Jaunroze)

Mēģina arī kurmjus no laukiem aizbaidīt, un te par labāko līdzekli uzskatīta aršana Ģertrūdes dienas rītā.

Ģertrūdes dienā priekš saules jāiet art, tad kurmju nebūs. (LTT 9873 Rīga)

Īpašas rūpes šai dienā ir biteniekam. Ziemassvētkos iet bišu klausīties, Metenī darina īpašas vīzes, kuru maģiskais spēks palīdz bišu kopšanā, bet Ģertrūdes diena iezīmīga ar to, ka bišu drava ir īpaši sargājama, lai kāds svešs neatņemtu tai svētību.

Bitenieks Ģērdacī nedod nemaz bišu no dārza laukā, ne arī kādu pie bitēm piederīgu, vajadzīgu rīku no mājas projām, jo citādi visas bites aizejot tam līdz, kam viņas dotas. Devējam pašam bites nemaz vairs nevairojoties. (LTT 9897 Jaunroze)

Ģērdacī bitenieki nelaiž neviena sveša bišu dārzā, jo citādi viņam laime pārejot svešinieku rokās. (LTT 9898 Jaunroze)

Arī Ģertrūdes diena līdzīgi kā pavasarī Zaļā ceturtdiena, Lielā piektdiena un Lieldienu nakts ir burvju darbības laiks, kad ar nešļavu jeb nocilu palīdzību centās kaitēt laukiem un lopiem. Visbiežāk šai laikā par nešļavām tika izmantotas olas, kuras parasti nolika sakņu dārzos, lopu kūtīs, uz ceļa, kur domāja staigājam to cilvēku, kuram jaunu vēlē.

Makšķernieki šo dienu var izmantot zvejas rīku pagatavošanai (LTT 9872 Jaunroze), bet saimniecēm ir īpašas rūpes ar cūku barošanu.

Ģērdacī zvejniekiem jāpārcilā visas zivju ķeramās ietaises, tad ar zveju labi izdodoties. Grieza murdiem stupas, vērpa diegus tikliem, meta murdus un tiklus, cik vien jaudāja. Ja vairāk nevarēja padarīt, tad iemeta jaunus murdus, jaunus tiklus utt. Ar šai dienā pagatavotiem ieročiem zveja labi izdodas. (DLP II 36. Jaunroze)

Ķēčos, Morē, Nītaurē, Mālpilī, Siguldā, Nurmuižā un citur mēdz teikt, ka līdz Ģertrūdes dienai cūka sakot: «Velc mani līdz Ģērd', tad met man' aiz sēt'!» (LFK 718, 10). Līdz Ģertrūdes dienai cūkas baro mājās, kamēr pašā Ģertrūdes dienā, it kā sagatavojot arī mājlopus vasarai, parāda tiem, ka drīz pašiem būs jāiet meklēt barību:

Ģērdas dienā ņēma no deviņējām labībām klēpi, nesa uz tirumu un dzina cūkas līdz, nobēra labību, lai ēd, un no tās dienas cūkām vairs nēko no rōkas nedeva... (LFK 23, 3975 Vaidava, Veļķi)

Ģertrūdes dienā cūkas priekš saules jādzen ārā, lai vasarā butu modrīgas. (LTT 9928 Valmiera)

Ģertrūdes dienas ēdienu klāsts nav pārāk plašs. Vecos ieražu aprakstos atrodam pieminētus klučus (no bīdelītiem rudzu vai miežu miltiem vārītas klimpas jeb ķilķeni), kurus vārīja, lai sivēni izdodas mīksti kā kluči (LFK 23, 4622 Valmiera). Ir arī virkne aizliegumu, kam sakars ar kukaiņiem, kas Ģertrūdes dienā mostas no ziemas miega; šie aizliegumi vispirmām kārtām attiecināti uz kāpostiem un zirņiem, kurus šajā dienā ne tikai nestādīja un nesēja, bet centās pat nelietot uzturā:

Kad Ģērdacī kāpostus vāra vai ēd, tad vasarā tie neizdodoties; vai nu viņus tārpi apēd jeb tie ar pelniem apmetas. (LTT 9933 Jaunroze)

Kustoņu dienās (Jēdrute, Bendīks, kāpostu Māra) nedrīkst zirņus ēst, jo tad tie izaugot tārpaini. (LFK 145, 662 Cīrgaiļi)

Sai dienā arī čūskas mostas no miega; tāpēc, lai atvaļinātu tās, pat ēšanai tiek piešķirta rituāla nozīme.

Ģertrūdes rītā priekš saulītes vajaga ēst gaļu, tad vasaru čūskas nerādās. (LFK 116, 392 Rencēni)

Gaļa kā aizsargāšanās līdzeklis pret čūskām parādās arī buramvārdu formulās, kas satur draudu motīvu. Ģer-

trūdes rītā pirms saules, lai čūskas aizbaidītu, sauc: «Vai vilks, kā man čūkas gaļas gribas!» (LBV 227.)

Tradicionāls aizsardzības līdzeklis, līdzīgi kā tas bija jau Metenī, ir izvairīšanās no zināmiem meža darbiem, lai neienestu mājās čūskas.

Ģertrūdes dienā no meža nevar vest žagarus mājā, jo līdzī var ievest čūskas. (LTT 9902 Puikule)

Ja Jēdurtas dienā nes no meža mājās kādu koku, tad vasaru čūskas nāk mājās. (LTT 9905 Burtnieki)

Ģedrūtes dienā nedrīkst žagarus mājās vest, lai čūskas mājās nenāk; ja kāds šo likumu pārkāpis, tad tam jāņem viens žagars pie galotnes un jāvelk atpakaļ (ačgārni) uz mežu, tad čūskas vairs mājās nenāk. (LTT 9907 Vijciems)

Ja Ģērdacī iet sērst ar vēzu rokā un to atstāj ciemā, tad tur to gadu nākot čūskas mājā un dzīvojot. (LTT 9915 Jaunroze)

Čūskas vārdā saukšana tautas priekšstatos parasti saistās ar ļaunu, jo tic: kad čūsku piesauc, tā var iedzelt cilvēkam vai lopam. Tāpēc čūska (visbiežāk buramvārdos) ir *brūte, mironis, striķis* vai *striķa gabals, sūnu ložņa, pi-neklis, garā ķēve, raibgalvīte, aizjūras viešņa, meža vagarīte, vīze* jeb *veca vīze, kūlainīte, kulainīte, lokanīte, luteklīte, ložņātāja, sūnainīte, sūnu loža, sūnu baļļa, sūneklīte, čukstainīte, lunkainīte, ritainīte, tekainīte, krūmu guļa, lapu loža, stīvķāse, garaste, garais putns* u. c. Kā redzams, šī tabuātīvā norma radījusi ļoti daudzus, bieži arī poētiskus apzīmējumus, lai izvairītos no pašas čūskas vārda pieminēšanas.

Čūsku vārdi skaitāmi mežā ejot un citur, lai izvairītos no čūskas koduma, arī lai aizdzītu un atbaidītu čūskas. Čūsku vārdos bieži saklausāms arī draudu motīvs (piedraud ar dzelzs vīru jeb stārķi) un sacensības motīvs.

Meža vagarīt, meža vagarīt, tu pa lab' rok', es pa kreis' rok'. (Skaita, lai čūskas nerādās; LBV 227.)

Čūsku ieraugot, jāsaka: «Nost no ceļa, griezišu kopā, metīšu podā, vārīšu klimpās!» (LBV 228.)

*Cuči, guli, kūlainīte,
Devīptēmi likamtem;
Tev pieder purvi, meži,
Man klajie tīrumiņi.*

LBV 229.

*Kur tu lenti, kūlainīli,
Ne tev kāju, ne tev roku.
Tev pieder purvi, meži,
Man tie lauki, tīrumiņi.*

LFK 2047, 35 Valmiera

Melnais, rudais, raibais, strīpainais, krūmu guļa, lapu loža, cērt praulā, cērt akmenī, ne lopam, ne cilvēkam. (LBV 229.)

Dzelzs vīrs iet pa purvu, tērauda zābaki, vara josta, sudraba zobens. Mūkat, odzes spanganās, nu jūs kapās gabalu gabalos. (LBV 229.)

*Tup, tup, odzite,
Celmiņa galā,
Atnāks garkājiņš,
Pa gaisu šūpos.*

LBV 231.

*Es nociršu melnu tārpu
Ar zaļaju zobentiņi;
Es uzkāpu kalniņā
Zobentiņu balināt.*

B 397.

*Melnupīte, straujupīte
Deviņiem likumiem,
Deviņā likumā
Dzīvu nesa dvēselīti.
Ja man būtu villainīte,
Uztaisītu mantelīti,
Ja man būtu asaciņa,
Uztaisītu žebērklīti.*

LBV 231.

Vīpu vāpu, sūnu loža, — dižais ūdenī, mazais celmāl
Lai izkūp, lai izput kā ūdeņa pelce gaisāl (B 410.)

Ruds pelēks man iekoda vienu reizi, es viņam iekodu divi reizes; ruds pelēks man iekoda divas reizes, es viņam iekodu trīs reizes; ruds pelēks man iekoda trīs reizes, es viņam iekodu četras reizes...; ruds pelēks man iekoda astoņas reizes, es viņam iekodu deviņas reizes. (B 415.)

Laika pareģošana

Gaidāmā laika pareģošanai Ģertrūdes dienā nav ierādīta svarīga vieta, te lielāka nozīme tiek piešķirta varbūt vienīgi vēja virzienam un ar to saistītajiem pavasara sējas darbiem.

Ģertrūdes dienas aukstī vēji vēsta vispār aukstus vējus. (LTT 9943 Aloja)

Kāposti, zirņi un pupas neizdodas, ja tos stāda vai sēj ar to vēju, kas Ģērdacī pūtis. (LTT 9942 Jaunroze)

Nevajag arī pavasarī ar to vēju linus sēt, kas pūtis Ģērdacī. (LTT 9944 Jaunroze)

Benedikta diena

Benedikta dienā nedrīkst vest maīku no meža, tad čūskas nāk lai pakaļ. (LTT 3233 Ikšķile)

Benedikta jeb Bindus dienas (21. martā) ieražas lielā mērā sakrīt ar Ģertrūdes dienas ieražām. Tā arī ir kustoņu diena, tikai vēl stiprāka par Ģertrūdi:

Kustoņi, kas nebūtu pamodušies Ģērdas dienā, ceļas Bindus dienā, jo Bindus ir vēl spēcīgāks kā Ģērda. (LTT 3236 Tīrza)

Sv. Benedikts (no *benedictus* — svētītais), Monte Casino klostera dibinātājs, kurš dzīvojis ap 480.—543. gadu, ir tas, kam par godu baznīca svin šos svētkus, kas sakrīt ar mūsu astronomiskā pavasara sākumu — pavasara ekvinoxiju, kad diena un nakts ir vienādā garumā.

Benedikta diena latviešu tradīciju jaunākajā slānī ir ieguvusi pussvētdienas jeb pasvētdienas statusu. Tautā šis svešais un grūti izrunājams vārds parasti ticis aizstāts ar citu — īsāku, vienkāršāku: *Bindus diena* (Smiltene, Tīrzā, Drustos, Mārsnēnos); *Binduļa, Bimbuļa diena* (Tīrzā); *Binduksis* (Plāņos) un *Bindihsis* (Aumeisteros). Pilns Benedikta dienas nosaukums lietots Rīgā un apvidos, kas tuvāk Rīgai — Vecpiebalgā un citur.

Šai dienā saimnieces istabās un kūtīs noslauka griestus un sienas, lai visus kaktus iztīrītu no mušām un tās vasarā nekostu cilvēkiem un lopiem.

Stingri ievēro prasību nevest neko no meža uz lauka, lai līdz ar vezumu neļvestu mājās čūskas, kuras arī šai dienā mostas no ziemas miega.

Benedikta dienā jāslauka griesti, lai nebūtu mušu. (LTT 3239 Vecpiebalga)

Bindes dienā neko nedrīkst mājā ievest. Ja malku vai žagarus ievēdot, tad katrs malkas gabals un žagariņš pārvēršoties par čūsku. Ja Bindes dienā sērmūkša koka kūjiņu zemē iemienot, tad pēc pāra stundām atradīšot pie tās saritinājušos čūsku zemē guļam. Bindes dienā vajagot garkāta izkapti tādā vietā izkārt, kur staigājot to vienu mēr varot redzēt, tad tai gadā nevienas čūskas neredzēsot. Priekš saules lēkšanas vajagot lopu kūtis izslaucīt un mēslus izsviest pret ziemas pusi, tad mušas nedzīvošot kūti. Arī govīm vajagot muguras noslaucīt, tad vasaru nevienas mušas tās neaiztiekot. (LTT 3227 Jaunpiebalga, Gatarta, Drusti)

No svāra ir arī agra celšanās, motivējot to ar lāča mošanos šajā dienā, kurš tad nu varot cilvēkam savu miegu atdot. Cītur uzskata, ka lācis tad tikai uz otriem sāniem apgriezoties.

Bindus rītā nedrīkst ilgi gulēt, jo šinī dienā ceļas lācis augšā, un, kas pēdējais paliek gultā, tam lācis atstāj savu miegu. (LTT 3247 Mārsnēni)

Benedikts jāsvin, jo tad lācis migā uz otriem sāniem griežoties un visi kustoņi tad esot kājās. (LTT 3246 Rīga)

Lai gan šī diena sabalsojas ar dabas norisēm, ar pavasara atmodu, ar vēlmi savu dzīvi pakārtot dabas ritmiem, lai tādējādi radītu maksimāli labvēlīgus dzīvošanas priekšnosacījumus, tā tomēr nav iemantojusi popularitāti latviešiem neraksturīgā baznīcas piedāvāto svētku biežuma dēļ (gluži tāpat kā, piem., Matīsa diena, kas arī uzskatīta par kukaiņu dienu).

Māras diena

*Kāpostus nevar Māras dienā sēt, jo tad
kukaiņi noēd.* (LTT 22381 Vecpiebalga)

Starp četrām populārākajām Māras dienām hronoloģiski pirmā ir pavasara Māras diena (25. martā).

Uzreiz jāteic, ka laikam gan nepamatots būs uzskats, ka Māra ir tikai kristīgās Marijas latviskojums. Tukšā vietā tik stipri iesakņoties un iegūt tik latvisku mentalitāti baznīcas piedāvātā dievība diez vai būtu varējusi. To labi redzam no citām dažādiem svētajiem veltītajām baznīcas svinamajām dienām, kuras tā īsti arī neieviesās. Te nepārprotami ir pastāvējusi senāka latviska dievība — Zemes māte, govju Māršaviņa, ko atzīmē arī Haralds Biezais fundamentālajā pētījumā *«Die Hauptgöttinnen der alten Letten»*. Turklāt mātes kults taču zināms visām Eiropas tautām.

Kontaminējoties ar Dievmāti Mariju, šī arhaiskā Zemes māte jeb varbūt govju Māršava iegūst jaunas īpašības. Un cik sinkrētiska mūsu tautas priekšstatu vēlinajā slānī (pēc kristietības ieviešanās) ir pati Māra, tik divējādas (gan īsti tautiskās, gan pārveidotas un nepārveidotas kristīgās) ir arī šo dienu saistītās ieražas.

Sākotnēji laikam gan savas dienas Mārai, gluži tāpat kā Laimai, nebūs bijis, taču neapšaubāma ir Māras kulta eksistence. Atrazdamās līdzās nozīmīgajai sieviešu kārtas dievībai — Laimai, Māra ietvēra sevī tās funkcijas, kas sakņojas mitoloģisko un maģisko priekšstatu slānī: Māra — Zemes māte, Veļu māte (LD 1120; sal. LD 1120, 2), dzīvības procesu regulētāja (Mīļās Māras istabiņa / Pilna sīku šūpulīšu), Māra — sērdieņu aizbildne, Māra — lopu

aizgādne, Māra — saimniece, kam atslēgas aiz jostas u. tml.

Aiziešana un jaunas dzīvības atnākšana, gals un sākums, — nebeidzamais ritējums, kam nepieciešama sava «uzraudzītāja», dvēseles pārceļošana (Māra bieži parādās melnas odzes, melnas vistas, vabulītes veidā, mīt zem sliedīšņā) — šie priekšstati cieši savijušies Māras tēlā, veidojot tās ambivalento dabu, pārliecību par to, ka Māra var būt gan laba, gan ļauna, tā pamatojot īpaši uzmanīgo attieksmi pret Māru. Tāpēc Mārai ziedo. Tāpēc sestdienas vakarā, no pirts izejot, uz lāvas atstāj slotu un ūdeni un saka: «Peries nu, miļā Māriņa, ar saviem bērniņiem»; «Miļā Māriņa, peries nu manā vietā», «Lai nu Māriņa peras» u. tml. (LBV 395.)

So uzskatu savijums visai labi redzams arī buramvārdos, kas reducētā veidā ir saglabājuši ļoti senu priekšstatu pēdas (mātes vārdos, asins vārdos, lūzuma vārdos, piena un sviesta vārdos u. c.):

Balta vista pelnos gul, vēl jo baltāka nekā jūras putas. Miļā Māra, zelta slotiņa, saslauki, savīsti, satīsti, saloki, saspaidi... (truma vārdi, LBV 245.—246.)

Cetras Māras (Marijas) dienas gadā, protams, ir baznīcas svētki, un tās nekādi nevarēja iekļauties mūsu gadskārtu tradīciju ritumā. Skaidrības labad te pieminēsim visas četras, reizē vērsot uzmanību uz to, ka dažādos avotos tās parasti tiek dotas divos variantos, kur patiesībā iznāk jau piecas Marijas dienas:

1. variants

1. Marijas pasludināšanas diena (25. martā) — Pavasara Māra, Kāpostu Māra.
2. Marijas piemeklēšanas (apmeklēšanas) diena (2. jūlijā) — Vasaras Māra, Laidene, Laidaine, t. i., Marijas atlaižu diena.
3. Marijas debesbraukšanas diena (15. augustā) — Lielā Māra.
4. Marijas piedzimšanas diena (8. septembrī) — Mazā Māra, Mazmāre.

2. variants

1. Marijas šķīstīšanas diena (2. februārī) — Sveču diena.
2. Marijas pasludināšanas diena (25. martā).

3. Marijas debesbraukšanas diena (15. augustā).
4. Marijas piedzimšanas diena (8. septembrī).

Tieši pavasara Māras diena ir visbrīvākā no kristietības ietekmēm. Atrazdamās tik «tzdevīgā» pozīcijā — dabas atmodas laikā, tuvu pavasara saulstāvjiem, tā akumulēja daudzas ar auglības rītiem saistītās norises. Tāpat kā Gertrūdes diena un Benedikta diena, tā ir kukaiņu jeb kustoņu diena.

Nosaukumi — atkarībā no tradīcijas un novada valodiskajām īpatnībām — ir dažādi: *Māras diena* (Valmierā, Smiltēnē, Rūjienā, Cēsis, Bērzpilī, Alojā, Ainažos, Piebalgā, Barkavā, Rankā, Drustos, Trikātā, Vestienā, Popē, Gaujienā, Ādažos, Stopiņos, Koknesē, Ikšķilē, Umurgā, Lubānā, Ērgļos, Jēkabpilī, Saikavā, Jelgavā, Dolē, Bauskā u. c.); *Māršu diena* (Talsos, Naukšēnos, Rūjienā); *Mārš-diena* (Naukšēnos); *Māriņas diena* (Rīgā, Jaunpiebalgā); *Mārijas (Marijas) diena* (Brambergē, Aglonā, Nicā, Tukumā, Platonē, Džūkstē, Valgundē, Elejā, Kaunatā); *Māras diena* (Aglonā un citur Latgalē); *Mārsdiena* (Ainažos); *Māres diena* (Sēlpilī, Jēkabpilī, Saikavā, Ērgļos, Rūjienā, Jelgavā); *Kāpostu Māra* (Vecpiebalgā, Jēkabpilī, Plānos, Lejasciemā, Lubānā, Tīrzā, Ērgļos, Skujenē, Litenē u. c.); *Kāpostmāre* (Olainē, Meirānos); *Kāpostnīca* (Lejasciemā); *Kāpostnīca* (Jaunlaicenē, Jaunrozē, Alūksnē, Ilzenē); *Gavēņmāra* (Vandzenē, Kolkā, Ventspilī); *blauščiņa* (Andrupenē u. c. Latgalē); *blagauščina* (Skrabos u. c.; no kr. *благовещение* — Marijas pasludināšanas diena).

Sai dienai daudz kopēja ne vien ar pārējām kukaiņu (kustoņu) dienām, bet arī ar Lieldienām (mazgāšanās tekošā ūdenī u. tml.). Osvalds Līdeks uzskata, ka daudz kas no Māras dienas ieražām vēlāk pāriet uz Lieldienām,¹ bet jāšaubās, vai tas tā ir, jo pirmatnīgākas tomēr šķiet Lieldienas, ar kurām saistīti galvenie pavasara saulstāvju rīti.

Kukaiņu dienām raksturīgās tradīcijas, priekšstati par lāča mošanos Māras dienas rītā, spēka un možuma iegūšanas paņēmieni, īpašās rūpes par kāpostiem — tie tad arī ir nozīmīgākie Māras dienas akcenta punkti, ap kuriem it kā koncentriskos lokos grupējas vairāki sekundāri priekšstati un norises, arī atbilstošas tabuativās normas.

Māres dienu visi tārpi un arī lācis ceļas no ziemas miega. (LTT 22380 Sēlpils)

¹ Līdeks O. Latviešu svētki. R., 1940. 88. lpp.

Marijas pasludināšanas dienā nedrīkst ne sietu cilāt, ne sijāt. Ja to dara, tad vasarā esot daudz mušu. (DLP II 38. Brukna)

Kad Mārijas dienā visus mājas sietus slepenā vietā apgāž, tad tur cauru gadu nav nevienas mušas. (LTT 22386 Bērzaune)

Māras dienā priekš saules jāizslauka istaba un mēsli atmuguriski pār sliksni jāpārmet, tad vasaru nebūs istabā mušas. (LTT 22390 Pope)

Griesti Māras dienā jānoslauka ar bērza slotu, tad vasarā mušas neesot. (LTT 22397 Burtņieki)

Māras rītā vajaga kūtij griestus noslaucīt un trīs sekumus mēslu izmēzt, tad vasaru kūti nav mušas. (LTT 22398 Cena)

Māras dienas rītā jāslauka visi griesti un paspārnes un mēsli jāgrūž piestā, lai vasarā mušas neaiztīktu lopus. (LTT 22390 Lubāna)

Turklāt šī darbība reizumis tiek pastiprināta ar rituālo dialogu, tā cerot aizbaidīt mušas. Tad otrs rituālā dialoga dalībnieks, garām iedams, prasa: «Ko tu tur grūd?» Grūdejs atbild: «Mušas», uz ko otrs atsaka: «Grūd, grūd, kamēr sagrūd!»

Lai utis un blusas neaugtu, tad Māras dienā priekš saules jāslauka istaba un jāsaka: «Visi kājenieki uz darbu!» (LTT 22402 Viļciems)

Lai peles izdzītu no apcirknēm, tad Māras dienā vajaga sataisīt no pilādža koka puķīšus un salikt apcirknē. (LTT 22407 Bauska)

Māršu dienas rītā priekš saules jānopurina ābeles, tad neesot tārpaini āboli. (LFK 157, 116 Ķoņi)

Kāpostu Māre dabūjusi savu nosaukumu no tam, ka tā bijusi pazīstama kā kāpostu diena. Agrāk jau visas sakņu sēklas audzēja pašī. Tā arī jau rudenī izrāva sēklas kāpostus ar visu sakni un nolika pagrabā. Kāpostmārē uz šām sēklas galviņām ir sēklas. Es uz pašas galviņas gan neredzēju, bet gan uz kacena bij tādas kā sēkliņas. Jāpaskatās, bet sēklas ar pirkstu nav brīv aiztīkt, citādi izaugot kāposti bez sēklām (LFK 2, 394) — 1925. gadā atceras cesvainiete Ēde Karpa.

Kāpostnīcā karašas jācepj, lai augot kāpostiem lielas lapas. Kamoli jātin, tad būšot kāpostiem lielas galvas. (LTT 22456 Alūksne)

Mareļas dīnā jōftyn dzeja komūlā, lai nōkūšu godu byutu lelas kōpūstu golvenis. (LTT 22463 Aglona)

Kāpostu Mārā nav jāada un jāšuj, kā arī nav jācilā adatas un īleni, lai kāpostus neēstu tārpi un kukaiņi. (LTT 22475 Tirza)

Kāpostu Māras rītā saimniekam ar saimnieci jāiet dārzā lautzies, tad kāpostiem lielas galviņas augot. (LTT 22476 Litene)

Kāpostu Māras dienā nav istaba jāslauka, ne galva jā-sukā, lai vistas kāpostu neizkaš. (LTT 22477 Ergļi)

Māras dienā nesukā galvu, lai uz kāpostiem neaugtu kukaiņi. (LTT 22490 Aumeisteri)

Kad kāpostu Māras dienā sietu cilā, tad vistas kaš kāpostus. (LTT 22516 Ergļi)

Māras dienā visi runkuļi, kāļi, kāposti jānoliek. Viņus nedrīkst šinī dienā ne ēst, ne kapāt, lai vasaru vistas dārzā neēd kāļus, kāpostus un runkuļus. (LTT 22514 Vērene)

Kaidā dīnā dakreit «Blauščiņa» (25. marts), tamā dīnā vosor' navar sēt sāklu, jū kustūni apēsš labeibu. (LFK 226, 305 Andrupene)

Rūpes par kāpostiem, kuras aizsākušās Māras dienā, turpinās visu pavasara cēlienu, kad tiek sēti un stādīti kāposti, un šī norise ietver sevī daudzas analogijas burvības, kuru ievērošana nodrošina labu ražu.

Tai dienā, kad uzkrīt pirmais sniegs, nākamā pavasarī sējami kāposti. (LTT 13602 Gārsene)

Kādā nedēļas dienā pirmie ledi lūst, tādā jāsēj kāposti. (LTT 13603 Dzelzava)

Priekš kāpostu sēšanas sēklas jāizberot caur zirga sakām, tad spradži neēdot. (LTT 13605 Plāņi)

Kāpostu sēklas priekš sēšanas jāizber caur čūskas nomauku jeb trīs reiz jāizņem caur zirga sakām, lai spradži neēd kāpostu. (LTT 13606 Plāņi)

Kāposti jāsēj vakarā, kad putni gulēt likušies, tad tie sēklas neknābj. (LTT 13607 Koknese)

Kāposti jāsēj pret ziemeļiem, lai tārpi neēd. (LTT 13608 Meirāni)

Kāposti jādēstī augošā mēnesī, kad laiks apmācies. (LTT 13611 Piebalga)

Kāpostus stādot, pirmais stādiņš jāstāda Dievam, otrs — nabagam un tikai trešais sev, jo tad kāposti labāk aug. (LTT 13632 Skujene)

Kad kāpostus stāda, tad nav brīv, viriešam garām ejot, dot labudienu, jo tad kāpostiem saknes aug čemurainas un nav galviņu. (LTT 13640 Alsviķi)

Kad kōpustus stōda, tad navar dūt dīvpaleiga, tad kōpustus tōrpi ēss. (LTT 13641 Varakļāni)

Kāpostus stādot, vajaga likt cepuri galvā, tad izaug tik lielas kāpostu galvas kā cepures. (LTT 13647 Līvberze)

Kāpostus stādot, jāaplej kā stādi, tā arī stādītāji, lai labi aug. (LTT 13649 Sķibe)

Kāpostus jeb citus dārzaugus stādot, vagā ierok akmeni un nātres, un saka šādus vārdus: «Skaudējam akmens ko grauzt, nātres acīs!» (LTT 13651 Varakļāni)

Kad kāpostus stāda, tad grēdu galos jāliek akmeņi un sērmūkšļu ziedi, tad augs kāposti lieli un cieti kā akmeņi un balti kā tie ziedi, ko pieliek klāt. (LTT 13654 Kalsnava)

Kad kāpostus stāda, tad noliek nātru slotu vagas galā un uzliek virsū akmeni, lai galviņas cietas aug un kāpostus tārpi nenoēd. (LTT 13663 Brunava)

Ja grib, lai kāpostu galviņas augtu lielas un cietas, tad vagas galā jānostata balts akmens un pašām stādītājām jāaizsien balti priekšauti. (LTT 13672 Vietalva)

Kāpostus stādot, pirmā jāiestāda nātre, lai citi nevarētu apskaust. (LTT 13675 Jelgava)

Kad kāpostus stādot, tad katrā dobes galā vajagot iestādīt vienu kaņepi: tad neesot kāpostiem tārpu. (LTT 13678 Nīca)

Kāpostus vajaga stādīt pa saulei un vakarā, tad viņi ātri iet uz priekšu un ir brangi, bet, ja stāda pret sauli, tad viņi lāga neaug. (LTT 13679 Gaujiena)

Ja kāpostus stādot ēd, tad kāpostus ēdis kukaiņi. (LTT 13685 Liepa)

Tikko piestādītam kāpostu laukam jāskrej trīs reizes ar degošu pagali apkārt, lai kāposti labi aug un lai tos neēd tārpi. (LTT 13691 Meirāni)

Kad kāpostiem daudz tārpu, tad sestdienas vakarā kurina pirti; viens no pērājiem, kurš pasteidzies citiem pa priekšu, ne vārda neteicis, paņem ķipī ūdeni un lielu bērza slotu, tāpat kails aizskrien uz kāpostu dārzu un sāk tur ar ūdeni laistīt un ar slotu pērt. Tad tārpi pazudīs. (LTT 13693 Talsi)

Kāposti jāstāda pa divi kopā; ja abi augs, tad mājās būs kāzas, ja neaugs, tad bēres. (LTT 13701 Vaive)

Ja grib, lai vasarā kāpuri neēd kāpostus, tad plikam vīram ap divpadsmitiem jāpaņem pelnu kulīte un, neviename neredzot, jāuzbārsta kāpostiem pelni. (LTT 13710 Panemune)

Pavasārī vajagot apslacīt jaunus kāpostu stādījumus ar veco kāpostu zupu, tad kukaiņi neēdot. (LTT 13712 Burt-nieki)

Ja spradži ēd kāpostus, tad vajagā sakapāt kalves un nobārstīt kāpostus; tad visi spradži atzbēgs un atstās kāpostus mierā. (LTT 13718 Smiltene)

No Ģertrūdes dienas līdz pat Māras dienai ceļo uzskats par lāča pagriešanos uz otriem sāniem vai pamošanos no ziemas miega. Tāpēc jau rīta agrumā pats svarīgākais ir pagūt uzcelties, pirms lācis vēl nav modies, lai tas gulētājam nevarētu savu miegu atdot.

Mārtiņa dienā lācis apgulstas, kustoņu dienā pamostas un griežas uz otriem sāniem, un kāpostu Māras dienā ceļas augšā. (LTT 16698 Rauna)

Kāpostu Māras rītā lācis ceļas augšā no sava ilgā ziemas miega. Ja šīs dienas rītā kāds ir ilgi nogulējis, tad tam lācis uzkrauj visu savu miegu, un tam visu gadu nāk miegs. (LTT 22555 Skujene)

Māras dienā priekš saules lēkta jāmazgājas, lai aizdzītu miega lāci. (LTT 22566 Puikule)

Kāpustnīcā, Kāpustmārē agri jāceļas, jo tad lācis no miega mostas. Visu ziemu gulējis, palaizījis tikai ķepu. Nu tas ir ļoti izkāmējies. Ar saulīti lācis augšā gan un uzsauc lācenei: «Griet', pasild' nu tos vecos kāpustus!» Tā arī cilvēkiem Kāpustnīcas rītā jābūt jau pirms saules augšā, jānomazgā mute tekošā ūdenī, citādi lācis savu miegu atdod — miegs kā lāčam. (LFK 2, 393 Cesvaine)

Ticējumi ir saglabājuši arī daudz dziļākus, arī mītiskos priekšstatus par lāci, kurš daudzām tautām ir kulta dzīvnieks, cilts sencis, totēms.

Lācis bija pats senāk cilvēks un tādēļ baidās no cilvēka acīm. Cīnoties ar cilvēku, viņš lūko noraut tam ādu no pakauša, lai ar to apsegtu acis. (LTT 16694 Asūne)

Lāčam esot deviņu vīru spēks; vilkam deviņu vīru prāts. (LTT 16696 Smiltene)

Kad iaved lāci stallī, tad lācis izdzen raganas no stalla. (LTT 16715 Virbi)

Lāci ved kūtī, lai ļauno garu aizdzītu. (LTT 16716 Lubāna)

Atcerēsimies te arī kustības maģisko spēku (Danco, lāci, danco, lāci, / Saimeniece aizmaksās), kam ir liela pozi-

tīva nozīme. Kurpretī citādi tas ir ar lāča dancošanu sapnī:

Ja sapnī redz mājās ievestu lāci dejojot, tad būs ugunsgrēks. (LTT 16721 Žasa)

Kad sieva redz sapnī lāci, tad viņas vīrs nāks mājās piedzēries. (LTT 16723 Naudīte)

Ja sapnī redz lāci, kas saķer meitu, tad meitai drīzumā gaidāmas kāzas. (LTT 16727 Palsmane)

Možums un veselība, izveicība darbos tēgūstami ne vien ar lāci «spēkojoties» — sacenšoties, kurš pirmais uzcelties, bet arī mazgājoties tekošā ūdenī. Tas reizē ir gan šķīstīšanās akts, gan skaistuma uzturēšanas paņēmieni meitām, gan šķirības nodrošinātājs pie visiem darbiem, bet sevišķi svarīgi tas ir ganam, kam agro rītu miegs pārvarams.

Māras rītu ganiem pirms saules lēkta jāiet upē mazgāties, tad labi var no rīta uzcelties. (LTT 22544 Tukums)

Māras dienas rītā priekš saules jāmazgājas tekošā ūdenī, tad vasarā pie darbiem būs modrīgs. (LTT 22552 Ainaži)

Ja Māras rītā upē muti mazgā, tad sārti vaigi. (LTT 22527 Olaine)

Māras rītā mute jāmazgā tādā strautā, kas pret sauli tek, lai vasaru nebūtu miegains un nenodegtu. (LTT 22532 Mārsnēni)

Ja Māras rītā priekš saules nomazgā seju, tad nemetas tetera raibumi. (LTT 22536 Skujene)

Pret roku sprēgāšanu un plaisāšanu varot arī iepriekš izsargāties, tad Māras dienas rītā priekš saules lēkšanas iet mazgāties tekošā ūdenī, kas pret sauli tek. (MV 1891, 35)

Mazgāšanās Māras rītā tekošā ūdenī noder arī zilēšanai.

Māras dienā jāiet plikam uz upi un jānomazgā mute, un, paliekot divēli zem galvas, ar neslaucītu seju jāiet gulēt; kura pa sapnīm muti noslauka, tā — līgava. Ja neviena muti nenaslauka, tad līgava vēl nav. (LTT 22723 Puikule)

Ipaša nozīme tiek piešķirta dzeramajam ūdenim, kuram šai dienā piemīt gan spēcinošs, gan maģisks spēks. Cilvēks ir apzinājies, ka ar saules griežiem saistāma visas

dabas mošanās, sava veida enerģijas atraisīšanās. Iegūstot šo pozitīvo enerģiju sev, arī cilvēks līdz ar dabu it kā attīrās no vecā un nevēlamā (atdošanas motīvs nākamajā ticējumā), patiesi atjaunojas.

Lai bērns daudz nekliegtu un liels izaudzis daudz nerunātu, tad Māras ritā pirms saules tam jādod dzert no bērza tāss, un tāss aiznesama kādā krustceļā. (LTT 22701 Aloja)

Māras ritā jānodzeras no balta zirga siles, tad būs jautrs miegs. (LTT 22712 Vidriži)

Plānos, lai vasaru miegs nenāktu, Māras dienā iet gulēt uz žagaru blāķa (LTT 22582), Drustos miegu aizden, trīs reizes ap istabu skrienot (LTT 22583) u. tml.

Uz analogijas jeb līdzības pamata balsīti arī skaistumkopšanas paņēmieni.

Māras dienas ritā pirms saules lēkta vajaga sukāt matus zem bērza, kam zāri ļoti gari un nokarājušies uz zemi, tad augot ļoti gari un kupli mati. (LTT 22707 Burtnieki)

Meitām un puisiem šai dienā arī citādas rūpes (kurš izsvērs, cik daudz tur ir kulta pēdu, cik dabas balss, cik morāles normu?).

Pavasara Māras dienas vakarā meitām žagaros jāgul, lai tām vasaru puisi nāk. (LTT 22721 Plāņi)

Puīši iet atkal pirmoreiz meitām vaļā slēgt Māras nakti, un Miķeļa vakarā ciet. (LFK 137, 187 Ipiķi)

Māras dienā dažviet (piem., Ipiķos) meitas jau gājušas uz kūtsaugšu gulēt. Līdz ar pavasara iestāšanos mainijās darbu raksturs: izbeidzās vērpšana, šūšana, adīšana, sāka aust un istabā vietu aizņēma stelles. Atsākās āra darbi, nu uguni istabā vairs nededzināja. Tā radies arī aizliegums pēc Māras dienas dedzināt istabā uguni.

Dāvis Ozoliņš, vākdams ieražu aprakstus, 1892. gadā Jaunrozē dzirdējis šādu atzinumu: «Tikko pavasaros kalnu gali metas melni, tad vairs agrāk nepavisam uguns nededzināja. Melni kalnu gali bija zīme, ka vairs uguns vakaros nav jādiedzina. Citi atkal ar kāpostnīcu nobeidza uguni vakaros dedzināt. Pēc tās vakaros paēda bez uguns un apgūlās bez uguns. Agrāk ļoti sargājās pēc tās vēl uguni dedzināt, kamēr tagad vai visu vasaru to dedzina.» (DLP II 38.)

Māras vakarā nedrīkst uguni dedzināt, tad padodas plāni rudzi. (LTT 22592 Ādaži)

Pēc Māras dienas nedrīkstot rudziem uguni rādīt, ja gribot maizi ēst. (LTT 22597 Aumeisteri)

Pēc Māres dienas nedrīkst vairs uguni dedzināt, tad rudzi birst plaujot. (LTT 22598 Ikšķile)

Māras dienas vakarā nedrīkst dedzināt uguni, jo tad rudzi bēg no tīruma ārā. (LTT 22600 Ozoli)

Ja priekš Māras dienas dedzina lampās uguni, tad saka, ka nosvīls rudzu gali. (LTT 22601 Alojā)

No Māras dienas 25. martā beidz uguni dedzināt. Ar uguni darbojas rijās, piedarbos vai istabā. Kad pēc Māras dienas to kāds darot, tajā gadā rūsa rudzus izdedziņot. (LFK 23, 4034 Vaidava, Veļķi)

Kad pēc Mārijas dienas vakaros vai rītos dedzina uguni, tad kāposti neaug. (LTT 22606 Džūkste)

Māršdienā nedrīkst nest uguni istabā, tad kāposti nevārās mīksti. (LTT 22613 Naukšēni)

Mārijas dienā nedrīkst degt uguni, lai nebūtu mušu. (LTT 22617 Sķibe)

Ja Māras dienas priekšvakarā dedzina uguni, tad izceļas ugunsgrēks. (LTT 22622 Vāne)

No Māras dienas vairs uguni nededzina; sāk tik no Bērtuļiem. (LFK 23, 6195 Dzirciems)

Līdzās šai prasībai un tiem aizliegumiem, kas saistīti ar kāpostu audzēšanu, vecos ieražu aprakstos atrodam ziņas par sargāšanos braukt mežā Māras dienas rītā, lai nepārvestu mājās čūskas, kuras tad jau esot pamodušās; vēl arī neada, lai nedzimtu ragaini jēri, nevērpj, lai jēriem galvas negrieztos riņķī, necilā sietus, lai cūkām nebūtu rupja gaļa, neslauka pagalmu, lai vistas laukus neizkašņātu, vispār nestrādā, jo citādi jēri nepadodas un dažādi kukaiņi kaitē dārziem un druvām.

Kā tāla atbalss no senā koku kulta, kur katram kokam ir sava dvēsele, ir Māras dienas ticējums, ka šai dienā nedrīkst piesist kokam, citādi tas var nokalst (LFK 386, 222 Ēdole). Pretēji šai saudzības izpaušmei atcerēsimies, kā mēs, nemaz neapzinādamies, no kurienes tas nācis, vēl šodien «ka tik kas nenotiek» situācijās mēdzam trīs reizes piesist pie koka. Tikai te šai darbībai cita nozīme: ja, koku saudzējot, cenšas tam nepiesist, tad te šī klaudzināšana ir nevēlamā iznīcināšanas papēmiens.

Veltīšanā kā maģiska Māras dienas izdarība notika ābeļu dārzā, kur saimnieces agrā rītā pušķoja ābeļu zarus sarkaniem dzīpariem un prievītēm, ar šo ziedojumu cerēdama uz labu ražu. Savi dzīpari tika veltīti arī pārējiem augļu kokiem un bišu kokiem. Tās atskaņas samānāmas arī analogiskā burvības aktā, kam sakars ar liniem:

Māras dienā uz tā lauka, kur domā linus sēt, jāklāj krekli, lai augtu labi krekli līni. (LTT 22661)

Māras dienā jau iezīmējās pavasara rūpju loks, gādājot par lopiem: govīm noberza muguras ar ledu jeb sniegu, lai vasarā tās nekostu odi un dunduri, ar maģiskām izdarībām «sēja» vistas un cāļus, lai tie turētos kopā u. tml.

Māras, pirmās Lieldienas jeb Lielās piektas rītā priekš saules jāiet ārā, jāpaņem ledus gabals, ar ko govīm trīs reizes jānomazgā muguras. Ledus jāaiznes atpakaļ, kur bijis. Tad govīs dos labi pienu. (LTT 22623 Rauna)

Māras rītā priekš saules vajaga aiziet un paņemt kaimiņu daļā sniegu un noberzt savām govīm muguras, tad vasaru nebizo. (LTT 22625 Liepupe)

Kāpostmāres rītā govīs jārumulējas, tad vasarā nebizo. (LTT 22629 Meirāni)

Lai govīs vasaru nebizotu, tad tās Māršdienas rītā jānokul ar Mārtiņdienas žagariem, un žagari jāaizliek aiz vārdas. (LTT 22631 Nauksēni)

Māras dienā no 3 pūžņiem vajag sagrābt skudras un sabērt ūdenī. Ja ar šo ūdeni Lielā Piektā dienā dzirda govīs, tad tās dod daudz piena. (LTT 22634 Ikšķile)

Māras dienā priekš saules lēkšanas saimniecei jānogriež deviņzaru mieturis un jāsaķū sviests, tad to vasaru saimniecei daudz sviesta. (LTT 22637 Rencēni)

Ja grib dabūt daudz sviesta, tad Māres rītā deviņzaru mieturis priekš saules jāpārnes pār deviņām robežām. (LTT 22638 Rūjiena)

Māras dienā ap saules lēkšanas laiku vajaga visas raibas govīs izslaukt un izslaukto pienu saliet paslieksnē. Tad visu vasaru govīs dos labi pienu. (LTT 22635 Vecpiebalga)

Paslieksne te nav nejauši izvēlēta vieta. Gan Māra, gan Laima taču mīt zem sliekšņa; paslieksne — Laimes mātes ceļš, pa kuru staigā arī Māra, kura, būdama lopu (pamatā govju) aizbildne, izvada ganus, slauc govīs, kuļ sviestu, vīdola lapās rokas slaucīdama, met laidarā raibus cimdus, «raibas govīs gribēdama» (LD 29170). Māru piesauc arī piena, sviesta un krējuma vārdos:

*Svētā Mare, atsēdies
Savā ziedu krēsliņā,
Manā govju kūtiņā.
Cauris Mariņas ziedu krēsliņš,
Tur pieniņš cauri tek,
Burbulišus mētādams.
Es tev lūdzu, svētā Mare,*

*Dod man vienu burbulīti,
Došu savaī telītet,
Lai pienīšs cauri tek,
Burbulišus mētādams.*

Piena vārdi, kūti skaitāmi; Zv. A. 43.

Zila govs peld pa jūru platiem ragiem, četriem pupiļiem. Miļā Māriņa vērpj zīda diegu, vērpj priekš sevīm, vērpj priekš manīm, — kā man laumas, raganas sasiet. Sakskrēja, sabrauca deviņi sviestu rati, deviņi kreimu rati. Lai mans sviestiņš tik biezs kā mālu mīdeklis! (B 467.)

Miļā Māra, piena māmiņa, dod man to labumu, ko Dievs tev devis! Dievs lai dod manām gotiņām tā tecēt, kā mīļās Māras upītes tek — cauru dienu, cauru nakti! Iekš tā vārda... (B 458.)

Miļā Māriņa, sedz samta apsegu! Miļā Māriņa, brauc uz jūru sirmiēm zirgiem, vaska ratiem! Jūras ūdens miglot sāk, manos vaska ratos nāk: pilni rati, pilni zirgi. Miļā Māriņa, brauc uz mājām, iedod manām gosniņām! Jūras migla — rietēs pienīšs, samta apsegs — biezs būs kreimiņš, sirmi zirgi — labs būs pienīšs, vaska rati — ciets būs sviestiņš. Sabrauc manā laidarā, — rieti, rieti, jūras migla manos govju tesmeņos! Dievs Tēvs... (B 461.)

Nāk Leišu lietus no jūrām, ezeriem, avotiem — salīst, satek pa manām ganīklēm; ēd, dzer manas gosniņas svešas zemes ūdens svētību. Miļā Māra, dzen manas gosniņas manos mālu laidaros — vaska jumti, stieģeļu plāns. (B 454.)

Pie maģiski simboliskām Māras dienas darbībām pie-skaitāma vistu «sīšana».

Ja grib, lai vistas dētu vienā pereklī, tad kāpostnīcā pirms saules jāapskrien vistām apkārt ar šņori, pie tam viens šņores gals lai velkas pa zemi, tad vistas dēs vienā un tai pašā pereklī. (LFK 2, 539 Cesvaine)

Glūži tāpat ir ar vanagu un zvirbuļu sīšanu, lai tie nenestu cāļus un neizkašātu sējumus.

Māras rītā priekš saules vajagot sasiet visus sētas mīetus, tad zvirbuļi neejot kaņepes ēst. (LPK 157, 35 Ķoni)

Māršu dienas rītā jāsiens slota mieta galā un jāliek kokā, pie kam notiek šāda saruna: «Ko tu tur darī?» Sējējs atbild: «Vanagam kājas sienu, lai nevar vasarā cāļus ķert.» — «Tad sasej labi stīpri,» saka jautātājs, «Sīšu un sīšu.» (LBV 249.)

Māras diena daudzos novados saistās ar paradumu izbeigt cūku barošanu no rokas, t. i., saimniece nedod vairs barību, lai, lai pašas meklē to uz lauka. Parasti to raksturo ar diviem ietilpīgiem vārdiem — «apgāzt sili».

Māras dienā cūkām sile jāapgāž, tad pašas baro savu galvu. (LFK 672, 18 More)

Prīekš kāpostu Māras par divām nedēļām jāapgāž cūkām siles. Ja tad nevar, tad divas nedēļas pēc tam. (LTT 22645 Tirza)

Kāpostu Mārā skopi saimnieki gāzuši cūkām sili uz mutes, tas ir: izbeiguši cūkas no rokas barot, lai pārtiek no tā, ko laukā atrod. Sprotams, cūkas bijušas izkāmējušas un izdēdējušas, — 1928. gadā stāsta Eda Leitāne no Skujenes. (LFK 208, 874)

Itin bieži kāds bitenieks, kurš Māras dienā gājis kaimiņu aitas apcirpt, tika ieskaitīts burvju kārtā (šādas ziņas lielā vairumā atrodam 18. gadsimta baznīcu hronikās), jo pēc sena ticējuma arī Māras diena (biežāk gan gavēņa laiks vispār) noder maģiskām darbībām, lai izdotos bites. Un te tradīcijas nostiprināts paņēmieni ir otra aitu apcirpšana, kas, savukārt, citu acīs bijusi burvība un liels ļaunums aitu īpašniekam.

Kad Māras naktī aitām pieres apcērp, tad cirpējam izdodas bites, bet tam, kam aitas apcērp, būs slikti. (LTT 22586 Pociems)

Kad aitām pie kakla nav lāga villas, tad tur ir burvis vai nēsātājs apcirpis. (LFK 279, 4395 Kosa)

Cirpuļi aitām gavēnī izcirpuši pieri un ausu starpas un to vilnu ielikuši bišu stropā, lai bites dzīvojot kopā kā aitas. (LTT 3265 Plāņi)

Dravnieki Māras naktī ejot uz citu mājām, ka neviens neredz, aitas cirpt. Ar nocirptu vilnu atzbakstot bišu ejas; tad bites labi izdodoties. (LFK 17, 93, 46 Pāle)

Dravniekam Māras dienas rītā vajag nozagt cita mežā bērzu tāsis un uzlikt uz saviem stropiem, tad padodas labi bites. (LTT 22587 Cēsis)

Līdzīgu piesardzību un bažas parasti izsauca arī diezgan masveidīgie Māras dienas un visa gavēņa laika burvības paņēmieni ar vistas olām, kas šādos aktos pavasarī ir parastākā nešļava.

Ja vistas olu Māras rītā uzsviež uz kaimiņu pļavu, tad nākamo vasaru tā ir kaļa kā vistas ola. (LFK 76, 1749 Mārupe)

Pie Māras dienas leražām vēl būtu pieminama skaidiņu lasīšana, uz ko parasti mudināja bērnus:

Māras dienā esot jānes skaidas istabā, tad vasarā dabonot putniņus redzēt. (LTT 22419 Bauska)

Māras dienā skaidas jānes uz kūtsaugšas, tad vistas daudz olu dēs. (LTT 22650 Rīga)

Māras rītā priekš saules lēkta jālasa skaidiņas un jānes istabā, tad vistas daudz dēj. (LTT 22652 Valmiera)

Māršdienas rītā, kad ceļoties, vajagot apskriet trīs reizes apkārt mājai un lasīt sprunguliņus, tad to vasaru uzeļot daudz putnu ligzdiņas. (LFK 157, 446 Koņi)

Sodien mēs, protams, bez iebildēm diez vai varēsīm pieņemt šo paradumu, uztverdami to kā dabas postīšanu. Bet paturēsīm prātā, ka tāds arī reiz bijis. Tad, kad putnu bija daudz un tos apdraudēja tikai ziņkāri puisiņi.

Olas krāja Lieldienām, gavēnī katoļu apvidos arī gaļu neēda. Kas atlika Māras dienas mielasta galdam?

Izrādās, ka arī bez baznīcas uzliktajiem aizliegumiem ir vairāki ēdieni, no kuriem Māras dienā centās izvairīties. Vispirms jau kāposti, kurus šajā dienā nedrīkstēja ne cilāt, ne ēst.

Kāpostu Māras dienā nevajag kāpostus ēst, lai vasarā tos spradži neēd. (LTT 22510 Plāņi)

Blāuščiņas dinā navar voreit kōpostus, tod naaugš kōpostu. (LFK 226, 299a Andrupene)

Māras dienā nedrīkst zirņus ēst, jo tad tie izaugot tārpaini. (LFK 145, 662 Aumeisteri)

Eda sviestu, vārīja klimpas, blezputru, arī gaļu.

Māras dienā vajag ēst sviestu ar karotēm, tad govīm būs daudz piena un sviesta. (LFK 297, 200 Ādaži)

Māras dienā vārīja lielas klimpas, lai aug lielas kāpostu galviņas. (LFK 113, 71 Apriķi)

Māres dienā vāra lielas klučkas (ķilķenus), lai aug lieli kāposti. (LTT 22518 Bērzaune)

Pa Mārijas dienu jāēd cūkas galva, lai kāposti padodas. (LTT 22511 Eleja)

Māras dienas rītā priekš saules lēkta vajaga ēst cūkas gaļu, tad čūskas nerādās. (LFK 116, 725 Rencēni)

Vēl pieminēsīm 73 gadus vecās Mades Antones stāstīto 1927. gadā: «Māras dienā tura vasaras tiesu. Saimnieki ieiet vieni kūts vidū, paklāj drēbi un atnes dzērienus un ēdienus. Papriekšu viņi nodod ziedu zemes dievam: paņem no katra ēdiena un dzēriena pa druscīnai un pa-

kašā apakš mēsliem. Pēc tam paēde paši un iet uz istabu dot saimei ēst.» (LFK 153, 1127 Lubāna)

Sī upurēšana ar tīri utilitāru mērķi reizē aptver arī plašu priekšstatu gammu: dod apjausmu gan par ticību zemes dievībai (šajā gadījumā sieviešu vai vīriešu dzimtei šeit sekundāra nozīme), gan par upurēšanas norises elementiem un to secību, atgādina par kūts, laidara sakaru ar govju Māršavu, līdz ar to par mājlopu labklājību.

Laika pareģošana

Starp Māras dienas laika vērojumiem un paredzējumiem interesantākais paņēmieni ir laika pareģošana, izmantojot tik savdabīgu meteoroloģijas «instrumentu» kā ola.

Kāpostu Māras naktī jāliek ola uz staba gala: ja čaula nepārsalst, tad būs silts pavasaris. (LTT 22682 Tirza)

Ja tā sasalst, tad nosals mieži, tad vēl četrdesmit naktis būs tikpat auksts laiks, bet, ja Māras nakts ir silta, tad arī rudenī mieži nenosals.

Kāds laiks Mārijas dienā, tāds pa daļai būs arī rudens. (LTT 22693 Tukums)

Slapja Māras diena pareģo slapjas jūlija dienas. (LTT 22686 Aloja)

Ja Māras dienas naktī ir silts, tad gaidāms auglīgs gads. (LTT 22684 Ainaži)

Ja lācis uzceļas no mīgas priekš Māras dienas, tad būs agrs pavasaris. (LTT 16709 Lubāna)

Ja Māras dienā iepūš auksti vēji, tad tie pūtīs vēl sešas nedēļas. (LTT 22666 Rīga)

Ragavas jāapgāž 9 dienas priekš Māres dienas, bet ja tad vēl nekūst, tad vēl 9 dienas pēc Māres būs ragavu ceļš. (LTT 22687 Ergļi)

Kad pirms Kāpostnīcas ragavas neapgāž par divām nedēļām, tad vēl tās neapgāž pēc tam par divām nedēļām. (DLP II 38. Jaunlaicerte)

Ja Māras dienā visas upes satek kopā (ir atkusnis), tad bagāts gads būs. (LFK 23, 4451 Veļķi)

Ja Mārijas pasludināšanas dienā slikts laiks, tad kāposti neizdodas. (LTT 22525 Gaujiena)

Kad ap kāpostu Māres dienu sniegs no celmiem nav nokūsis, tad nākošā vasārā būs labi kāposti. (LTT 22524 Ergļi)

Kad kāpostu Māras naktī salstot, tad tai gadā mušu neesot. (LTT 22401 Vecpiebalga)

Liieldienas

*Liieldienās jāšūpojas, tad linļem aug
šķiedra kā zīds un sēklas tīras kā vējā
vētītas. (LTT 17255 Lielvārde)*

Latviešu tautas tradīcijās Liieldienas ir pavasara svētki, kad gads savā ritējumā pa saules ceļu ir sasniedzis izlīdzinājumu pavasara saulgriežos. Arī cilvēks, pakļaudamies saules ritmam, mērķtiecīgi, ar dažādām rituālām darbībām cenšas aktivizēt dabas procesus, veicinot zemes atmodu, nodrošināt dabas spēku svētību.

Līdz pat 16. gadsimtam jaunais gads Eiropā, un ne tikai tur, sākās ar Liieldienām, ar tradicionālo saullēkta sagaidīšanu; un visilgāk šī tradīcija noturējās Dienvid-eiropā — Bulgārijā, Dienvidslāvijā, Albānijā. Kalendārā oficiālais gada sākums bija 1. marts, kas jau vairs nesakrīt ar pavasara ēkvinokcijām.

Turklāt pat tādām tautām, starp kurām nekad nav pastāvējuši savstarpēji kontakti, ir visai līdzīgi prēkšstati par sauli, līdzīgas saules kulta izpausmes. Citastarp arī sarkanās krāsas dominante, Sarkanās lentītes matos, sārti pušķi pie apģērba. Latviešu tradīcijā Liieldienu rītā lec sarkana saule. Sarkanā te ir saules krāsa.

*Liieldienas rītā
Sarkana saule;
Māršīņas villainel
Sarkanas bārkstis.*

LFK 1730, 57894 Lejasciems

*Atīt Leldina
Par augstu kolnu,
Sorkonys ūlenis
Vōjōdama,
Dzaltonōs pučettls
Kaisēdama.*

LFK 740, 20955 Mērdzene

Kurzemē tic: ja Liieldienas iekrīt jaunā mēnesī, tad gal-dāms pasaulei drīzs gals. Kā radies šāds ticējums? Te

Jāatceras baznīcas kalendārs. Kristīgā baznīca svin Lieldienas kā Kristus augšāmcelšanās svētkus. Ilgi svētku laika noteikšanā valdīja diezgan lielas jukas, bija daudz strīdu un atšķirību Mazāzijā un Romā, līdz vienojās (Nīkajas koncils), ka Lieldienas nebūtu svinamas vienā laikā ar jūdiem, bet pirmajā svētdienā pēc pavasara pilnmēness, noteikti pēc pavasara ekvinoxijām. Tika arī pieņemts, ka pavasara ekvinoxijas ir pastāvīgi 21. martā. Vēstures avotos ir saglabājušās ziņas, ka līdz viduslaikiem Lieldienas svinētas veselu nedēļu, tad ierobežotas ar trīs dienām.

Apskatot dažādās Lieldienu tradīcijas, vienmēr par sevi atgādina fakts, ka monoteismam, lai tas kļūtu par valdošo reliģiju, bieži bija jāpiekāpjas politeisma priekšā, — gan daudzos svētības un šķīstīšanās aktos, gan piepildot ar saturu Pūpolu svētdienas ieražas, gan nosakot Lieldienu svinēšanas laiku.

Lieldienu ciklu ievada jau klusā nedēļa ar Pūpolu svētdienu, Zaļo ceturtdienu un Lielo piektdienu. Šīs dienas ir ienākušas arī latviešu tradīcijā, taču ne tik daudz kā kristietības ievirzī pastipriņošanās, bet vairāk kā tautas mentalitātes, tautas maģisko priekšstatu izpausme. Var teikt arī tā: forma ir aizgūta, bet saturs ir savs, mantots.

Pūpolsvētdienā, tāpat kā Lieldienās, notiek virbošana jeb pēršana ar pūpoliem, novēlot veselību un prasot olas.

Pūpoļu svētdienā puisi gāja uz kaimiņiem un ar pūpoliem kūla kā vīriešus, tā sievietes:

Kul tos tēvus, lai min mātes,

Lai tās mātes pautus dēļ!

LFK 23, 10341 Kieģeļi

Pūpolnīcā jāņem žagari no 9 kokiem, no priedes, egles, paegļa, no trejādiem kārkliem un no trejādiem citiem lapu kokiem un tie visi jāsasien vienā slotiņā, un ar tiem jāper cilvēki un lopi, tad tie visi esot veseli tai gadā. (DLP II 53. Jaunroze)

Pūpolu svētdienā arī zirgi un citi lopi jāpūpoļo, lai tie arvien būtu brāngi, apaļi kā pūpoļi. (DLP II 53. Jaunroze)

Daudzas ieražas no Lieldienām pārgājušas arī uz Zaļo ceturtdienu. Mērdzeniete Agata Vanaga 1927. gadā stāsta: «Jōnumozgoj takušā iudinī mute, lai byutu ceists par vyusu godu. Daži pierti kurynojo un izstaigojo uz pierti da saules lāka. Tai pat vōrnys sovus bārnus mazgoj da saules lāka,

kurei nāispēj izmzogt savu bērnu da saules lāka, tās bērni palik par čāgonim. Jo ceistais caturgs kuru godu ogrōk, tod vōrnom palik daudzi bērnu par čāgonim, par tū, ka navar īspēt izperēt bērnu. Čārauniki brauc uz slūtas ap teirumu.» (LFK 312, 275)

Kā Zaļā ceturtdiena, tā Lielā piektdiena ir burvju aktīvas darbības laiks. Lielās piektās vakaros raganas gāja pa svešām kūtim, aitas cirpdamas (LFK 208, 675); burvji kāpa kokos un cits citu lādēja; tāpēc daudzi cilvēki baidījušies Lielās piektās rītā iziet no mājas, lai nesadzirdētu šos lāstus. Vestienā uzskatīja, ka Lielās piektās rītā jāguļ pēc iespējas ilgāk, jo šai rītā burvji cilvēkus aizkļiedz, pieburdami tiem nabadzību vai slimību. Ir arī savi pret-darbas līdzekļi: Lielās piektās rītā saimniece izslaucīja kūts kaktus ar pirts vai krāsns slotu, lai aizietu ļaunie gari; aiz kūts durvīm aizsprauda pilādzi, uz durvīm vilka lietuvēna krustus, kūti lika kvēlojošas ogles, lai lopiem neuzbruktu nelaieme, resp., lai burvji tos nenoburtu; pirms saules lēkta apstaigāja laukus, lai būtu bagāta raža; apstaigājot bites, iedūra zemē sērmūkšļa krustu un telca: «Lai dzīvo kā kreklis mūgurāl»; mazā gaismiņā saimnieks gāja no sērmūkšļa koka griezt sējamo nūju, vislabāk to griezt vietā, kur saiet triju kungu robežas, ar šo nūju esot laimīga sēšana, un neviens skauģis nevarot nomaitāt sējumus.

Gavēņa laikā nedrīkstēja bērnu atšķirt no krūts, citādi no bērna var iznākt ļauns cilvēks vai burvis. Ja bērns zīdīts trīs Lielās piektdienas, ticēja, ka viņam būs ļauna acs. Lielajā piektā dzimušie ir burvji vai cilvēki ar pārdabiskām spējām.

Kurš Lielā piektdienā piedzimst, tas ir liels savādnieks. (LFK 176, 399 Irlava)

Kas Lielā piektrītā dzimis, tas var garus redzēt. (LTT 17004 Stende)

Piektdienās, īpaši Lielā piektdienā dzimuši bērni varot redzēt raganas, kad tās govīs slaucot. (DLP II 67. Jaunroze)

Kurš Lielā piektdienā dzimis, tas esot liels burvis; viņa lāsta vārdi katru reizi piepildoties. (LFK 17, 488, 39a Valmiera)

Latviskajās Lieldienu ieražās, tostarp arī Lieldienu dziesmās tikpat kā nesastopam kristietības elementus (viens no izņēmumiem ir gavēņa plemiņējums Lieldienu dziesmās). Pašu Lieldienu dziesmu nav daudz, un tās

maz atspoguļo rituālus un maģiskās izdarības, kuru aprakstus atrodam vēstures liecībās un baznīcu aktos. Viens no iemesliem šai klusēšanai, šķiet, varētu būt gadsimtiem ilgā latvisko, no kristietības ideoloģijas viedokļa pagānisko, ieražu nosodišana un vajāšana.

*Trīs dienīgas Lieldienīgas,
Trīs dienīgas Ziemas svētki,
Tām sešām dienīpām
Darāt, brāļi alutiņu.*

LD 32300 Lejasciems

*Vai, vai, Lieldiena,
Tavu garu gavēņul
Apēdu māmiņai
Trīs pūri kaņepu,
Trīs pūri kaņepu,
Deviņus pirāgus,
Sos garus gavēņus
Gavēdama.*

LD 32236 Lejasciems

*Dēj, man vistīņ,
Div ol diene:
Rīt nāks māsiš
Ar maz bērniņ.*

LFK 848, 9216 Talsi

*Vai tu munu Leldineiti,
Tovu garu gavēneiti:
Izkoltuse, izveituse
Kai azara leidaceņa.*

LFK 548, 7627 Cibla

*Vāķies prom, gavēniti,
A to miežu plāceniti:
Lielādienu atveduse
Košu olu vezuminu.*

LFK 1954, 1959 Bārta

*Voi, voi, Lildīniņa,
Kū tu lobu man atnesi:
Ni zolītes, ni lapiņas,
Ni tās zaļas rudzžolītes.*

LFK 1761, 2325 Viļaka

*Liela diena, Liela diena,
Mazas manas vilainītes;
Es opsedzu Lielu dienu
Ar mazām vilainēm.*

LFK 1106, 3469 Snēpele

*Nāc nākdama, Lieladiena,
Visi bērni tevi gaida,
Visi bērni tevi gaida,
Aiz vārtiem sasēduši.*

LFK 1750, 9978 Evele

*Raibu mešu, raibu aužu,
Lielas dienas gaididama;
Kad atnāca Liela diena,
Raibu vilku mugurā.*

LFK 1563, 17 Nirza

Dāvis Ozoliņš, aprakstīdams Lieldienu ieražas Jaunrozē, atzīmē: «Mājas tēvs, ja maz vien iespējams, sagatavo paša darītu alu, mājas māte dažādus Lieldienas svētku ēdienus. Par visām lietām mājas māte jau laikus krāj krietnu vairumu olu, ko Lieldienās mājeniekiem, draugiem u. c. izdalīt. Ir nabagu tiesa netiek aizmirsta. Lieldienas sestdienā tās visas sagatavo, ko pirmajos svētkos izdalīt. Olas nokrāso dažādās krāsās, gan krāsām, gan noraibo skudru pūlos, gan sīpolu mizās u. c. Mājas māte jau vakarā aprēķina, cik varēs katram olu pasniegt, cik savējiem, saimei, saimes bērniem, lai neviens nepalik bešā, cik va-

rēs atlicināt nezināmiem atgadījumiem. Arī par to visl mājnieki rūpējas, ka viss svētkos būtu tīrs un spodrs mājā, pagalmā, istabā utt.» (DLP II 67.)

Liendienām posās un gatavojās īpaši rūpīgi. Alsungā, gādādami par tīrību, pat cūku vilka atmuguriski uz dīķi mazgāt; tad visu gadu mājās būšot tīrība un arī zirnekļi neaudīšot savus tīmekļus. Arī paši tērpās tīrās, jaunās drēbēs.

Liendienas rītā jāvelkot gluži jauns krekls mugurā, tāds, kas vēl esot nevalkāts un vēl gluži zaļš (nebalināts). (LTT 17176 Smiltene)

Uz Liendienām vajagot jauna krekla, lai arī zils. Uz Ziemas svētkiem lai vecs, kad tik balts. (LTT 17177 Tirza)

Sodien velkam jaunas drēbes mugurā Jauno gadu sagaidot, lai tanī gadā varētu tikt pie jauna apģērba gabala, bet ticējums, kas norāda uz šīs ieražas pastāvēšanu Liendienās, varētu būt apliecinājums tam, ka senajam gada sākumam ir zināms sakars ar pavasari.

Obligāta prasība Lieldienu rītā ir agrā celšanās, motivējot to gan ar laimes iegūšanu, gan ar možuma iemantošanu visai vasarai.

Nozīmīgs ir pats saullēkta sagaidīšanas brīdis, kad cilvēks gan iekšēji, gan arī ārēji, fiziski ir tam sagatavojies, noskaņojies. Snēpelē ticēja, ka sevišķi svētdienā dzimušam cilvēkam Lieldienu rītā jāiet uz kādu augstu kalnu, kur viņš redzēs, kā saules stari dejo, un būs laimīgs visu mūžu.

Liendienas rītu, saulei lēcot, vajagot caur zīda lakatu skatīties, tad varot redzēt, ka saule dancājot. (LTT 17352 Nīca)

Liendienas rītā caur zīdu skatoties var Laimi redzēt. (LTT 17361 Nīca)

Kurš Liendienas rītā visagrāk uzceļas, tas visu vasaru nekad neaizguļas. (LTT 17277 Jaungulbene)

Ja Lieldienu rītā priekš saules nomazgājas skaidrā avota ūdenī, tad to vasaru nav karsti, un arī neviens nevar nekā jauna padarīt. (LTT 17395 Alsunga)

Ja Lieldienu rītā nomazgājas tādā strautiņā, kas tek pret rītiem, tad visu gadu paliek jautrs un mundrs kā strautiņš. (LTT 17291 Nogale)

Mazgāšanās Lieldienu rītā tekošā ūdenī — strautā, upē, kas tek pret rītiem, pret sauli, ir rituāls šķīstīšanās akts, možuma, gaiša prāta, veselības un skaistuma iegūšanas paņēmiens. Tas lielā mērā izriet no uzskata par ūdens

sevišķo spēku zināmā laikā, jo īpaši tad, kad pamostas zeme un ūdeņi.

Lieldienās peldinājuši zirgus, lai tie vasarā būtu izturīgi. Bijis jāpeldina trīs reizes, tad tik vēl ticis labums. .. daudz gadus atpakaļ tā arvien kāds saimnieks darījis, lai upē ūdens pavasarā bijis cik liels un auksts. Bijuši nu gan viņam arī zirgi, apaļi kā pūpoļi! Vaidavas upmalā dzīvodams, tas Lieldienu pirmajos rītos agri jo agri bijis ar zirgiem Vaidavas malā. Kādā pavasarā nebijis nekur citur Vaidava viņa mājas tuvumā vaļā, kā kādā straujā un dziļā vietā. Divas reizes laimīgi zirgus izpeldinājis. Trešo reizi peldinot, vislabākais zirgs noslīcis. No tās reizes atstājies Lieldienās zirgus peldināt. (DLP II 68. Jaunroze)

Kuršu kāpās dzīvojošo latviešu vidū ilgi bija dzīvs uzskats, ka šādam Lieldienu rītā, saulei lēcot, smeltam ūdenim piemīt dziedinošs spēks: tādu ūdeni varot glabāt daudzus gadus no vietas, tas nebojājas un līdz pret visām kaitēm.

Austra Slesere Kuršu kāpās — šai īpatnējā lietuvju un kuršu valodas sajaukumā pierakstījusi šādu stāstījumu:

«Pirmo Velik¹, priekš saules tekot, tur iet jūrmalē pār-sanesties ūden. Kad to ūden pasem², netur³ raudzīties apokaļ, kāļ pāriet mājās. Un to ūden var laicēt⁴ iekš pudeles kādu simtu met⁵ pret ligām⁶».

Veliku rīt, kad saule lēkā, iet ūden semt. Ūdens var gulēt iekš metu metus un vis tāds šķīsts. Kad serga kāda — nosamazgājas — kļūst šķīsts.»

Vēl agrāk par citiem bija jāplecejas šautniekiem, olatāflem, pautšaušiem jeb virbolājiem. Lieldienu rītā tie apstaigājuši mājas, pēruši gulētājus ar žagariem un prasījuši: «Ko soli?» vai arī: «Dēj olas, dēj olas, divas pa dienu, trīs pa naktil!» Bija jāizpērkas ar olām, ja to nedarīja, pēra tikmēr, kamēr soliņa dot.

Lieldienās puīši iet apkārt olas dzīt no meitām; tos sauc par šautniekiem. Kad meitas atteica viņiem olas dot, tad per ar egļu skujām viņas, kamēr olas dod. (LFK 853, 592 Jaunvāle)

¹ liet. *Velykas* — Lieldienas

² liet. *semti* — smelt

³ liet. *turēti* — vajadzēt

⁴ liet. *laikyti* — turēt, glabāt

⁵ liet. *mētai* — gads

⁶ liet. *ligā* — slimība, kaite, sērga

Lieldienās puīši pēra meitas ar pūpoļiem un skujām, lai dod olas. Olot gāja no mājas uz māju, kliegdami un ermonīku spēlēdami. Esot ņemti pat kurvjī līdz, kur olas salikt. Bieži vien meitas iedevuš' vanckarus un jēlas. (LFK 23, 3897 Vaidava, Veļķi)

Lietuvā dažos novados izplatīta ieraža, kura lielā mērā līdzinās mūsu olu pēršanai, putnu dzišanai un gavilēšanai, — lalavēšana (*lalāvimas*). Par lalavnecēm tika sauktas ganu meitas, kuras pavasarī pirmās izdzina lopus ganos. Bet visbiežāk lalavnieki (*lalauninkai*) ir puīši, kuri Lieldienās staigāja pa clemu, dziedādami īpašas lalavnieku dziesmas.

Pēršana ar pūpoļiem vai izplaucētiem bērza zariem notikusi arī pašu mājas ļaužu starpā. Pūpoļojot saka: «Veselība iekšā, neveselība ārā!», «Apaļš kā pūpols, lunkans kā žagarst!», «Lieldien, Lieldien, slimība laukā, veselība iekšā!», «Apaļš kā pūpols, mudīgs kā skudrat!», «Vērbu, vērbu pa šķērbu, slimeība ārā, veseleība vydā!».

*Vērbu, vērbu,
Vērba syta, nasyta.
Meiksti plōcini,
Skaistōs ūlas,
Veseleiba iškā,
Naveseleiba ārā!*

LFK 527, 25580

*Es nopēru bāleliņu
Ar baltiem pūpoļiem,
Lai aug mans bāleliņš
Kā apaļš pūpoliņš.*

LFK 1773, 4244 Tāši

*Apaļš kā pūpols,
Apaļš kā pūpols,
Čaklas rociņas
Skaidiņas lasit,
Čaklas kājiņas
Ganos iet!*

LFK 1416, 135 Zajeņieki

Izpēra ne vien cilvēkus, bet arī mājlopus. Saimnieks Lieldienu rītā ar rīkstēm gāja uz stalli un piecēla zirgus, saimniece ar sievām devās uz laidaru pie govīm un citiem kustoņiem. Lopus nokūla, lai tie būtu veseli, lai vasarā nebizotu. Izkūla arī bišu stropus.

Lieldienas rītā ar šautnieku žagariem kuļ bites, lai tās bērņus dotu. (LTT 17252 Valmiera)

Īpatna Lejaskurzemes novadam raksturīga Lieldienu ieraža, kas fiksēta Ventspilī, Užavā, Sarkanmuižā un citur, ir putnu dzišana.

Senos laikos bija tāda ieraža pa Lieldienām. Lieldienas rītā jaunie sapulcējās mežā norunātā vietā. No mājām

Iziedami, viņi paņem līdzi brokastu. Visi viņi steidzas, kurš varētu ātrāk tikt tur mežā. Jo viņiem bij bailes vienam no otra, kad tikai netiek apdziedāts. Un ja tādi bij, kuri bij aizgulējušies, tad tiem nebij miera visu gadu. Un tad, kad viņi visi bij sagājuši kopā, tad tikai sākās īstais tracis. Tad viņi paņem izplaucētos bērzus un skrien uz jūrmaalū. Un tad viņi visā kaklā kliegz: «Tiš, tiš vārnas, kraukļi, pūces, vanagi un citas nelaimes!» Tad viņi notur jūrmaalā dievkalpošanu un iet uz mājām. Kas vēl guļ mājās, tos noper. (LFK 680, 3 Sarkanmuīža)

Plašāku šīs ieražas aprakstu atrodam Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājuma 13. numurā Kārļa Auziņa (K. Pētersona) rakstā «Putnu dzīšana un pautu šaušana»:

«Pirmās lieldienas rīta agrumā, jau priekš saules lēkta, atskanēja pa ciema sētām šāvieni. Meitas maz ko bija dabūjušas gulēt, jo īsais atdusas laiks aizritēja vaiņagus un jostas spodrinot, lai cienīgi sagaidītu lieldienas rītu.

*Agri lēca saulīte lieldienas rītiņ',
Vēl jo agri māmīņa meitiņas cēla,
Meitiņas cēla gāliņu sukāt,
Matīņus pīt, putniņus dzīt.*

Meitas un puisi, sievas un vīri, lieli un mazi, veci un jauni pulcējušies zināmā smilšu kalniņā ciema tuvumā, kur dziedājuši pirmās lieldienu dziesmas.

*Labrīt, labrīt, pērnā vietīņal
Ar labi vesela, kā pēc pameta?*

*Agri lēca saulīte lieldienas rītiņu,
Jo agri māmīņa meitiņas cēla,
Meitiņas cēla putniņus dzīt.*

*Nākat, putnu dzinējiņal, šūvo, šūvol
Gar sētmašu sētmašiem, šūvol šūvol*

*Nākat, putnu dzinējiņal,
Pa krūmiņu krūmiņiem,
Aizņemate sikus putnus
Pa zariņu zariņiem.*

Redzenieku un Pasierkstu ciemos (verst. 6 no Ventspīles) abi putnu dzinēju bari pulcēdamies viens otru esot apdziedājuši.

*Redzenieku vecas meitas
Ilgi guļ midzeni;
Pasierkstnieku mazas meitas
Agri putnu dzinējiņas.*

*Redzenieku vect puļšī
Ilgi guļ midzeni;
Pasierkstnieku mazi puļšī
Agrī putnu dzinējiņi.*

Otra puse ar līdzīgām dziesmām atbildējusi.

Kad visi bijuši sapulcējušies, vīri (zvejnieki) gājuši uz jūrmalu, bet meitas un citi ļaudis devušies dziedādami uz kāda paaugsta kalna mežā, tā saucamā Putnu kalna. Katrs putnu dzinējs nesis līdzī īpašu 1—2 pēdas garu šautru, jau pirms svētkiem uztaisītu un dažkārt visādi izrakstītu. Atnācēji Putnu kalnu apsveikuši kā pirmo sapulces vietu: «Labrīt, labrīt, pērnā vietīņa» u. t. p. No kalna augšas tad svieduši šautrus lejā mežā kliegdami: «Tiš mežā! Prom mežā! No mājām ārā!» Minētajos Redzenieku un Pasierkstu ciemos, kuri ronami katrpus Ventai, šautri sviesti upē, klieodzot «urro». Dzinēji tad dziedājuši putnu dzenamās dziesmas.

*Vilki, lāči Vāczemē, šuvo, šovol
Siki putni Kurzemē, ligo, ligol
Mēs putniņus nodzinuši,
Vilki, lāči Vāczemē.
Dar', bāliņ, stīgu sētu
Visapkārt jūrmalai,
Lai nevar laumas melta
Kurzemē zēgelēt.*

Pēc tam gājuši kādā citā kalnā, kur auga vieči, saņēmuši sauja vairāk vieču kopā, sasējuši un dziedājuši:

*Mēs skauģa riklītī
Aizzabinājām,
Lai mūsu lopiņi
Bez gana auga.*

Kāda cita teicēja piezīmēja, ka sējuši vīces kokos (bērzos) pa vairākām kopā, dziedādami: «Laumame, rag' name riklītes sasēj-ol» Putnu dzinēji tagad nomazgājušies, noslaucījušies un sasēdušies azaīdu ēst (maizi, pupas, zirņus), pie kam ar ēdieniem samitojušies, dodami viens otram no sava. Edieniem atliekas atdevuši mājās nevarīgiem, nabagiem. Vēl visādi papriecājušies (diedami pēc dūdām), dzinēji ar dziesmām nākuši atpakaļ.

*Maģas meltas putnus dzina, šuvo, šovol
Dīzas guļ midzeni, šuvo, šovol*

*Mēs putniņus nodzinuši, ligo, ligol
Šķīsta mūsu lopu taka, ligo, ligol
Lai Dievs dod šķīstam būt, ligo, ligol*

*Mēs putniņus nodzinuši, ligo, ligo
Nu mēs varam bez gana dzīt, ligo, ligo!*

*A Dieviņ, a Dieviņ,
Mēs putniņus nodzinuši!
Lai palika pušiem kauns,
Kas nekāra šūpulīti!*

*A Dieviņ, a Dieviņ,
Mēs putniņus nodzinuši!
Mēs putniņus nodzinuši,
Nu iesim baznīcā.*

Ceļā uz mājām putnu dzinēji salauzuši zarus, ar ko mājās palikušos bērņus un večus kūluši, saukdami: «Putni mežā, gaiļi mājās!» Teicēja izskaidroja, ka putni nozīmējot laumas, raganas. Visiem bijis jāiet putņus dzīt, lai lopi nesprāgtu; viņus dzinuši, lai meža suni (t. i., vilki) nenāktu mājās, nedarītu skādi.

Bet ko zvejnieki pa tam darīja, Jūrmalē nonākuši? No metās ūdens malā ceļos, nodziedāja kādu garīgu dziesmu, noskaitīja lūgšanu un sagāja savās būdās azaidu ēst. Atpakaļ nākot, arī viņi nolauzuši zarus, ko mājēniekus pēruši, saukdami: «Zuves iekšā, gaļa ārā!» Sie vārdi tā saprotami: gaļa pa ziemu apēsta un viss vasaras iztikums sagaidāms no zivīm. Cierspenes ciemā putnu dzinēji nenākuši vis taisni uz mājām, bet gājuši katrs ar mazu priediti vai eglīti rokā papriekšu pie zvejniekiem uz jūrmalu, kur kociņus sasprauduši kādā kalnā, lai zivis labi ķertos. Tad visi kopā ligodami gājuši ciemā. Šūpuļa vietai tuvojoties, pārnācēji sākuši dziedāt:

*Nāc, māmīņa, vārtu vērt,
Pārnāk putnu dzinējiņi,
Pārnāk putnu dzinējiņi,
Putnu pauti vācelē.*

*Kas tur raugās pie mūsu vārtiem?
Saimniece raugās sav's putnu dzinējus.*

Visā ciemā bijis tikai viens šūpulis, kuru pēc norunas ik gadā cits saimnieks kāris. Cierspenes ciemā toreiz bijuši 13 saimnieki, tātad ik 13 gadus reiz katrs saimnieks bijis šūpuļa kārējs un putnu dzinēju pamielotājs. Tas izdarījis alu un apgādājis brandavīnu, ko pagodēt sanākušo ciema draudzi. Pie šūpuļa dziedātājas ar dziesmu saucēju priekšā un visi citi dalībnieki gājuši dziedādami trīs reizes ap šūpuli.

Labrit, labrit, pērnā vietīņal
Ar labl vesela, kā pār' pameta?
Veselu pameta, veselu atrada.

No niedres uzkārts tas šūpulītis,
Saberzu sauļā, palaidu vējā.

Atradu radišu šūpuļa vietā:
Tas mana bāliņa zelts gredzentīņis,
Kas pār' nokrita metlīņas ligojt'.

Svešlaužu uzkārts tas šūpulītis,
Būt' brājt' kāruši, citāds būtu.
Būt' jaunas vierītes, ozola vaniņasl

Es negāju vakarā
Svešu ļaužu šūpulē:
Sveši ļaudis uzkāruši
No smalkā niedlītj'.

Diža, diža lieladiena,
Es maģā raibītē;
Es pavadu lielu dienu
Tai maģā raibītē.

Ziemašvētki, lieladiena —
Tās Dievam dārgas dienas:
Ziemašvētki bluku vilka,
Lieladiena — šūpulīt'.

Kad šūpuļa un lieldienu dziesmas bija nodziedātas, sa-
kusies aplīgošana. Aplīgoja ikvienu, kas tik šūpulī iesēdās.

Kas iegāja šūpotes? Ligo, ligo!
Lab' arāja saimnieks. Ligo, ligo!

Kas iegāja šūpotes? Ligo, ligo!
Sūlītājs, gaidītājs. Ligo, ligo!

Kas iegāja šūpotes? Ligo, ligo!
Svešas mātes klausītājs. Ligo, ligo!

Kas iegāja šūpotes? Ligo, ligo!
Māmulītes klausītājs. Ligo, ligo!

Kas iegāja šūpotes? Ligo, ligo!
Kumeliņu barotājs. Ligo, ligo!

Tā tikuši aplīgoti vēl kumeliņu ganītāji, garas vagas
dzinējiņis, raibulītes ganītāja, raibo cimdu adītāja u. t. p.
Beidzot aplīgojuši visu ciema saimnieku rudzu laukus un
kumeliņus, saimnieču linu druvas un raibulītes.

Kam tas zaļais rudzu lauks? Ligo, ligo!
Tas Andriņa rudzu lauks. Ligo, ligo!

Kam tā mēļā līnu druva? Ligo, ligo!
Tā Liziņas līnu druva. Ligo, ligo!

Kas mūsu dumbieri dūņās jauca? Ligo, ligo!
Andriņa bērtē kumeliņi. Ligo, ligo!

Kas mūsu dumbieri dūņām jauca? Ligo, ligo!
Liziņas raibās raibulītes. Ligo, ligo!

Tādā kārtā lieldienas kopā uzņēmuši, cieminieki izklīda, katrs savā sētā aiziedams, lai vēl laikā nokļūtu baznīcā. Vakarā atkal visi pulcējās ap šūpuli.»

Latgales Lieldienu ieražas, pamatos neatšķirdamās no ieražām citos Latvijas novados, tomēr satur dažas savdabīgas iezīmes, kuras balstītas baznīcas tradīcijā. Varam teikt, ka Latgalē Lieldienu ieražas cieši savijušās ar katoļu baznīcas tradīcijām.

Te Lieldienu ritā visi steidzās uz baznīcu, mājās palika tikai bērni, veci un slimi cilvēki. Mājnieki ar nepacietību gaidīja atgriežamies baznīcēnos, jo bez tiem nevarēja ieturēt brokastis: neviens nedrīkstēja ēst, kamēr saimnieks no baznīcas nebija pārvedis «svētību» (olas, gaļu, sāli, sviestu un maizi). Šīs Lieldienu brokastis Latgalē sauca par atgavēšanos.

Baznīcēni sacentās savā starpā: kurš pirmais pārbrauc no baznīcas, tas visu gadu būs pirmais darbos un turībā.

Kad nu baznīcēni sagaidīti, tad visi skaitīja kopēju lūgšanu. Katrs dabūja savu tiesu no baznīcā nosvētītā ēdiena. Citviet svētīto ēdienu — «svētību» neapēda pirmajā dienā, bet kādu daļu atstāja arī otrai un trešai dienai.

Pēc brokastīm saimniece, novācot galdu, rūpīgi saslauca oļu čaumalas, kaulus un maizes druskas, lai tās netiktu cūkām. Citiem lopiem turpretī šīs ēdiena atliekas varēja dot. Varakļānos šos kaulus mēdza aiznest uz miežu tīrumu un iesēt, tad mieži augot balti un cieti kā kauls. Dricēnos no svētītās gaļas tauku gabaliņu nolika un paglabāja līdz labības plaujas laikam. Ejot pirmo reizi plaut, ar šo gaļu nosmērēja sirpi, tad peles neēdot labību.

Šī «svētība» bija jāsargā no pelēm. Ja peles tai piekļuva klāt un apēda, tad ticēja, ka tās pārvēršas par sikspārņiem un atnes cilvēkiem visādu ļaunumu.

Kad brokastis bija paēstas, varēja sākt sisties ar olām, šūpoties un ripināt olas,

Liendienās nodētu olu Latgalē lika izperēt, jo no tādas olas iznākot skaista un dējīga vistiņa.

Latgales īpatnība ir arī krusti, krucifiksi, kuri senāk bija sastopami katrā ciemā, katrā sādžā. Ap Liendienām ciema meitas mēdza tos izpušķot ar brūklenāju vainagiem un ziediem.

Daudzas tautas izsenis olā saskatījušas dzīvības spēka simbolu, auglības idejas iemiesojumu. Ola, kas sevī slēpj jaunās dzīvības dīgli, it kā apliecina dzīvības procesu nebeidzamo turpināšanos, atkal jaunu dzimšanu, atkārtojoties pa apli. Ripo ola. Rit un mijas saulgrieži. Nebeidzama un mūžīga ir arī dzīvības un nāves procesu mija. Pasakās olā mitošo dvēseli izglābj krauklis; olā paslēpta arī pūķa dzīvība un spēks u. tml.

Senākie priekšstati par olu saistās ar radīšanas ideju plašākā un vispārinātākā nozīmē: ola kā pasaules radīšanas modelis jeb kods.

Paralēli dzīvības, radīšanas motīvam pastāv uz asociatīvo domāšanu balstītais priekšstats: ola — saules simbols (līdzās zelta ābolam, Jāņu sieram, ugunskuram, dzirnakmenim, ornamentu saulītei u. c. saules simboliem).

Ar šo olas interpretāciju sasaucas arī pasaka par zelta olu, ko izdēj vistiņa.

Arī olu mainīšanai un dāvināšanai Liendienās acimredzot ir ne vien utilitāra, bet arī dziļāka jēga — tas viss kalpo savstarpējas labvēlības, savstarpēju simpātiju, līdz ar to pozitīvu emociju un pozitīvas mikrovides radīšanai.

Cik īsti veca ir olu krāsošanas tradīcija latviešiem, šodien precīzi pateikt ir grūti. Varam tikai piebilst, ka pie senākajām Lieldienu ieražām tā nepieder. Katrā ziņā dainas to tikpat kā nepiemin, izņemot kādu neīstu vai drīzāk jaundarinātu dziesmu ar tautasdziesmām neraksturīgu, vācu valodas ietekmētu leksiku.

*Pervēsīm, māsiņas,
Raibas oliņas,
Sķiņķosim bāliņam
Lieldienas ritā.*

LD 32293 Gaujiena

Vēl kādā Mērdzenes dziesmā (LFK 740, 20955) atrodam pieminētas «sorkonys ūlenis».

Taču pasaules materiālā kultūra šādu tradīciju pazīst ļoti sen, tā ietiecas pirmskristietības laikos.

Pēc N. Līstovas sniegtajām ziņām¹ krāsotas olas atrastas avāru kapenēs; šo tradīciju sastopam antikajā pasaulē; pie ģermāņu tautām senākās ziņas datējamas ar 4. gadu simteni.

Sodien olu krāsošana joprojām ir populāra, aizraujoša un arī radoša nodarbošanās. Katrs cenšas nokrāsot tās skaistākas un interesantākas. Dominē dabīgie materiāli, un tradicionālākais krāsošanas paņēmieni ir sīpolu mizās. Olas vai nu liek stiprā sīpolu mizu novārījumā (tad tās iznāk koši sarkani brūnas), vai arī aptin katru ar sīpolu mizām un nosien; tad savukārt veidojas dažādas intensitātes dzeltenbrūni plankumiņi. Pietinot klāt pa kādam zaļumam, kas, sniegam nokūstot, ārā jau atrodami, uz olām nospiežas augu motīvi. Slapjai olai lipina klāt zemeņu, pētersīļu lapas; struteņu lapas dod koši dzeltenu toni; liek klāt egļu skujiņas, zāļu stiebrus, pa kādai lapiņai no istabas augiem.

Slapju olu apvārtot putraimos, apsienot ar marli un liekot vārīties sīpolu mizu novārījumā, tāpat iznāk raiba ola ar baltiem punktiņiem vai pēdiņām.

Raibas olas var dabūt, notinot tās ar dažādas krāsas vilnas dzīpariem vai krāsainām lupatiņām.

Koši zaļu toni dabū, krāsojot olas rudzu zelmeni; bērzu lapās vai pirts slotas novārījumā krāsotas olas iegūst bāli zaļu t. s. lapu zaļo toni; savukārt alkšņu pumpuros krāsotās olas ir brūnas, bet kumelītēs — gaiši dzeltenas. Krāso arī alkšņu mizās, siena smalkumos, viršos, sūnās. Nokrāsotās olās ar adatu vai īlenu var ieskrāpēt dažādus rakstus: likloci, skujiņu, saulīti, auseklīti u. c. Zīmējums krāsojot saglabājas arī tad, ja pirms krāsošanas to iezīmē ar sveces (stearīna) vai labāk vaska gabaliņu. Uzpilinošs pirms krāsošanas uz olas stearīna pilienus (ļaujot katram pilienam vispirms nožūt, lai tas nenotecētu) un tad vārot krāsojošā šķidrumā, iegūst raibi punktotu olu. Intensīvākas krāsas iegūšanai ūdenim pieber klāt nedaudz sāls. Izkopta un plaši lietota ir arī vaska tehnika, kas ļauj veidot sarežģītus rakstus.

Pirms vārīšanas olas kādu laiku jāpatur istabā, siltā telpā, lai tās, katlā liekot, neplīstu.

Lieldienās, olas vārot, nedrīkst pūst uguni, jo tad olas plīst. (LTT 17198 Lubāna)

¹ Листова Н. Пища в обрядах и обычаях // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. М., 1983, с. 164—165.

Kad olas vāra, tad nevajaga uguns pūst, tad tās iet pušu. (DLP II 68. Jaunlaicene)

Kāpēc Lieldienās jāvāra olas?

Lieldienās jāvāra olas tāpēc, lai augtu apaļš kā ola. (LTT 17203 Lubāna)

Par Leldīnom jōvōra ūlas, lai opolas teleites barojās. (LTT 17226 Aglona)

Jo vairāk olu bija saimniecē Lieldienās, jo vairāk nākošā gadā vairojās lopī un deva pienu. (LTT 17220 Latvī, 1929, III, 31.)

Arī olas ēdot bija vajadzīga sava zināšana. Alsungā ticēja, ka, apēdot nepāra skaitu olu, cilvēku piemeklēs kāda nelaime (LTT 17300). Kas olas bez sāls ēd, tas visu vasaru daudz melošot. (Kas saldu olu ēd, tas melo. — DLP II 68. Jaunroze). Jācenšas apēst pēc iespējas vairāk olu, jo to, kurš Lieldienās ēd daudz gaļas, visu gadu mocišot kukaiņi.

Lieldienās bērniem vajag ēst daudz olu, lai augtu apaļi kā olas. (LTT 17202 Cēsis)

Ja Lieldienās ēd daudz olu, tad vistas labi dēj. (LTT 17242 Vecpiebalga)

Lieldienās, pirmo olu ēdot, nedrīkst to saskrāpēt, jo tad būs tik daudz slimību, cik olai skrambu. (LTT 17294 Alsunga)

Meita var ieēdināt puisi ar olu pirmā Lieldienas dienā: ola viņai jāapņem ap kreisās kājas gurnu un, puisim par to nezīnot, jāiedod. (LTT 17377 Plāņi)

Kad Lieldienās olām labi čaumala atlec, būs labi līni. (LFK 41, 404 Alsviķi)

Kuram Lieldienās olām čaumala labi atlec, tam veiksies līnus kulstīt. (LFK 41, 405 Alsviķi)

Ja saimes tēvs Lieldienās olu sagriež tik daļās, cik cilvēku, tad saime dzīvojot satīcīgi. (LTT 17368 Rīga)

Nemiers un nesaticība valda tais mājās, kur olu čaumalas nesargā un samīn.

Ja Lieldienas olu čaumalas nejauši kājām samīn, tad tai mājā ļaudis nemierā dzīvos. (LTT 17365 Plāņi)

Olu čaumalas nav brīv apkārt mētāt. Saimniece tās rūpīgi savāc un dod vistām.

Olas dāvina, ar tām mijas un sitas. Olas jādod Pūpolsvētdienas rīta pēriņam: cik slotiņu tas atstājis, tik olas tas saņem. Katrīna Krūmiņa 1927. gadā, atcerēdamās

Lieldienu ieražas Bauskas apriņķa Vecmuižā, stāstīja: «. Tad vēl jādod [olas] vecmāmiņai par vistu barošanu un dēdināšanu, .. un arī vectētiņam jādod olas, cik pate devēja grib dot. Olas tiek dotas vectēvam par laktiņas vistām taisīšanu. Tā ir arī vecu ļaužu iepriecināšana, kad viņiem arī dod Lieldien's svētku prieku..» (LFK 161, 275)

Lieldienās ir jāmainās ar olām, citādi nākošajā vasarā vistas nedēs. (LTT 17217 Gulbene)

Ja Lieldienās nemaina olas, tad cāļi nepadosies. (LTT 17216 Turaida)

Lieldienās vāra olas. Ar izvārītām olām iet sisties. Priekš sišanās tiek pagatavotas arī īpašas olas: no koka, pelniem vai cita materiāla, kurš nesaplīst. Tas, kurš sasiņ otrām olu, tad tam arī atdod sasisto olu. Olas arī izlieto meitas kā samaksas līdzekli puīšiem par šūpošanu. Kad meitas nedod ar labu olas, tad puīsis tai atņem tās šūpulī. (LFK 279, 2185 Kosa)

Ar olām jāiet sisties. Kam pārsit, tam jādod, lai to olu tas pārsitējs apēd. (LFK 584, 3717 Valmiera)

Ai ūlom uz Leldīnu sytās tai: pirmajā dīnā ai ūlas tīvgalim, ūtrejā ai razgalim un trešajā ai sōnim. (LFK 679, 1791 Bērzgale)

Lieldienās, ka ar olām sitoties, tad, kuram stiprāka ola, tas ilgāk dzīvošot. (LFK 179, 296 Alūksne)

Ja ar olām sitas Lieldienās, tad aug brangi zirgi. (LTT 17221 Lubāna)

Sitoties ar olām, pirms bija jāuzmin, vai plaukstā apslēptajai olai uz augšu ir tievākais vai resnākais gals. Tas, kurš turēja olu saujā, prasīja: «Gailītis vai vistinā?» Sitējam bija jāuzmin, tad tik viņš varēja sist. Ja neuzminēja, sitējs bija otrs.

Īnterasantas ir teicējas Katrīnas Krūmiņas atmiņas par to, kā Lieldienas svinētas viņas bērniībā vectēva un vecāsmātes Ilzes mājās:

«.. Vecmāte ienākušos viesus ielūdz ēdamistabā pie galda apsēsties un ēst launagu. Tad ir pulkstens četri, nu iet vectēvs pirmais pie galda, apsēstas ar visu cepuri galvā.. Nu vectēvs noskaita īsu galda lūgšanu priekš ēšanas, nu sāk ēst vectēvs, tad arī citi. Nu vectēvs noliek uz galda vidus savu cepuri, jō redz, ka viesi no kabatām ņem olas ārā un liek vectēva cepurē; bet ar pārējām iet sisties ar vectēvu. — Nesitiet, vīrieši, olu, lai es ar', citādi būs gaiļi vien izperināti. — Nu tad nāc, Ilze, sitīsim mēs pirmie olu, lai ir gaiļi un vistas. Nu ņem vectēvs no savas

cepures olu un vecmāte no vāceles un manīgi uzsit vectēva olai, kā vectēvs nemaz nedomāja. — Ak tu, vārna, kā ieknāba tai vietā olai, kur nemaz nebija jāsit!

— Nu kur tad tev ķēra olai sitiens?

— Redzi, ka sānos. Olai galā vajadzēja sist, tad riktīgi.

Visi nu smejas par tādu manīgu joku. Vecmāte zobo: «Tas ir labi, vista būs laba cāļu vadātāja, nevarēs paņemt vistai cāļu, rokā tūliņ ieknābs.»

— Nu labi, tev, Ilze, taisnība.

Nu vectēvs paņem no cepures atkal otru olu un iet sisties ar blakus sēdošo radenieci, kura olu paņem no vāceles tāda domīga. Te jau vectēvs ar savu olu uzsit — knikš! — nu šī sabijusies saka: «Uzkrita kā vanags manai olai un iesita tādu dobi sānos, ka pats var paslēpties.» Visi iet ar olām sisties ar vectēvu, vecmāti. Bet kuru olu katris sasitis, tas noliek sev priekšā uz galda, tad ņem otru, lēt atkal, jo neviens nedrīkst palikt nesitis, katris ņem no vāceles olu un iet sisties ar vectēvu vai vecmāti. Ar' mana māte sit olu ar vecākiem ļaudīm, arī mans tēvs sit olu ar vectēvu, teikdams: «Uz bagātu cāļu ražul!» Vecmāte sauc manu māti un mani ar olām sisties: «Nu, bērniņ, beidzamā diena olu sišanai, arī mēs sitīsim olas kopā. Mazā, dod manai olai virsū, lai plīst. Tā, re nu, labi, noliec, meitiņ, olu, paskaties, kā tavai mātei ola arī saplīsa.» «Bet mana palika vesela!» «Tad jau tu vari iet visus izsist ar savu stipro olu. Nu ej, sities ar citiem bērniem. Ņem veselu olu no sava gala galdam no mazās vāceles.» Bet nu ir īsta olu kauja pie lieliem ļaudīm, nu visi sit olas cits ar citu ar jautriem smiekliem, vai, galvā olu sizdams, noprovē, kā ola plīsīs, otram galva vai sāpēs ar'. Ar olu uz olu neskatīdamies, kur tievgalis vai rezgalis, neprasīdams, vai vistinā, vai gailītis. Arī mēs, bērni, tāpat darījām. Nu olu kauja beidzās, nu visi ēd olu uz sviesta maizes vai olu vien bez kā, bet vecākiem ļaudīm bija paraša olas ēst arī tai laikā [ar] rupju rudzu maizi un sāli. Apkaisīja maizi un olu pīkoda klāt. Tas nozīmēja sātibu un veselību. ... Svētdienas launaga galds bija bagātīgi apkāts ar dažādiem ēdieniem: saltu gaļu, ceptiem kāpostiem, cūkas cepeti, sviestu, sieru, gaļas desas, aknu desas, ir arī putrānu desas, jo kurzemnieku saimnieki baroja uz katriem svētkiem pa vienam baroknam, ko nokaut, kad vaiga frišas gaļas. Nokāva arī pa teļam, lai būtu arī teļa cepetis. Arī netaupīja putnu, nokāva pa pārim zosu vai tīteru, pīļu vai vīstu, kas arī kurzemniekiem nebija trū-

kums. Un arī dažādas māju ogu zaptēs, lai ēd viesi, kas kuram smeķē...» (LFK 161, 310b)

Lieldienām cepa arī pīrāgus, vārīja miltu putru ar cūku ribām, gatavoja miestīņu.

Olas figurē arī Lieldienu ziedojumos dieviņiem, lai tie sargātu māju no burvjiem un raganām; tās izmantoja arī buršanas aktos gan ļaunuma uzsūtīšanai, gan kā pretlīdzekli, lai ļaunumu atvairītu.

*Spīdi nu, saulīte,
Ābeļu dārzā,
Tur mūsu bāliņi
Šūpoles kāra.*

LFK 958, 11201 Aizpute

Šūpošanās ir obligāta svētku rīta sastāvdaļa. Ticējums brīdina: ja kāds, kas agrāk Lieldienās taisījis šūpoles, nu to vairs nedara, labie gari viņam par to atriebj, atstādami cilvēku (LTT 17191). Šis priekšstats izplatīts gandrīz visā Latvijā — Nicā, Olainē, Naukšēnos, Lubānā, Zelgauskā un citur.

Lieldienu rītā pati saule danco un šūpojas, pacēlusies virs zemes. Te droši varam vilkt paralēles ar šūpolēm un šūpošanās tradīciju, kas, balstīta atdarināšanas magijā, ir nozīmīgs rituāls akts. Šūpošanās maģiskais raksturs saskatāms caur tām dziesmām un ticējumiem, kas pamato šūpošanās nepieciešamību.

*Kas to Lieldienu
Iešūpoja,
Tam auga līniņi,
Tam kaņepītes.*

LFK 1818, 3930 Nica

*Līniņu labad
Līgot gāju,
Lai mani līniņi
Līdzeni aug.*

LD 32279 Lipaiķi

*Telišu labadi
Šūpoties gāju,
Lai manas telītes
Pienīgas augtu.*

LFK 1960, 2180 Renda

*Ai, odiņi, masališi,
Neēdiet šovasar:
Jau es gana šūpojos
Visas trejas Lieldienīņas.*

LFK 1818, 3931 Nica

Par Lieldienām kar šūpoles un visi krietni izšūpojas, lai par vasaru dunduri nekož. (LFK 358, 416 Smārde)

Kas Lieldienās nešūpojas, to odi vasaru kodīs. (LTT 17341 Jaunpiebalga)

Ja pirmās Lieldienās šūpojas bez saulītes vakarā, tad nekož čūskas, odi, dunduri. (LTT 17345 Valle)

Lieldienās vajag daudz šūpoties, tad visu gadu nenāks mlegs. (LTT 17190 Ranka)

Saimniecēm un ganīem jāšūpojas Lieldienās, jo tad govis nebizo. (LTT 17211 Skujene)

Pa Lieldienas svētkiem vajaga augsti šūpoties, jo tad aītām ir lieli jēri. (LTT 17212 Talsi)

Lieldienās augstu jāšūpojas, lai aītām aug gara vilna. (LTT 17213 Bulduri)

Lieldienās vajaga šūpoties, tad būs brangas aitas. (LTT 17214 Jelgava)

Saimniekiem jāšūpojas Lieldienās, jo tad aug gari lini. (LTT 17260 Skujene)

Kuru gadu visaugstāk uzšūpojas, to gadu visgarāki lini aug. (LTT 17259 Vidzeme)

Vai tās bija šūpoles, šūpules, šūpotnes, šūpeles vai aires, jaires, ligotnes, līgačas, vienmēr svarīga bija vietas izvēle. Dainās tas jo plaši apcerēts. Lieldienās šūpojas, lai augtu labība, lini un kaņepes, lai būtu laba raža, bet nekad šūpoles nekāra aramā zemē. Var teikt: te noteicošais ir racionālais kodols, praktiskais moments (tādā zemē nekas vairs neaug), bet tā ir arī darba ētika. Ja maģiju un ētiku uzskata par diviem pretpoliem tautas gara un materiālajā dzīvē, tad te tās darbojas vienoti, saskaņoti, netraucēdamas un neizslēgdamas viena otru.

Cērtiet, brāži, oša kārti,

Vitējiet saulītē:

Kad atnāks Liela diena,

Pakariet šūpolītes.

LFK 834, 3998 Augstkalne

Brāži, brāži, Liela diena,

Kur kārsim šūpulīti?

— Aiz upītes kalniņai

Div' sudraba ozoliņi.

LD 32240 Valtaiķi

Karat, brāži, šūpolītes

Augstā kalna galiņā,

Lai redzēja tā māsiņa,

Kas tautiņu lejiņā.

LFK 1674, 1359 Spāre

Nekarat šūpulīti

Aramā zemītē;

Aramā zemītē

Zelta nauda apakšai.

LD 32290 Dunalka

Liieldienai vaicāju,

Kur kārt šūpoles?

Avota kalnā,

Sudraba stabā.

LFK 1098, 373 Lejasciems

Kar, bāliņi, šūpulīti,

Nekar upes maliņā:

Trūkst virvīte dārdēdama,

Krit māsiņa upītē.

LFK 1722, 6395 Embūte

Nekāru šūpull

Labā zemē:

Balandes vien auga,

Ne mieži, rudzi.

LFK 1693, 7057 Kūrsiņi

Trīs gadiņi pieminēju,

Kur Liieldienu šūpojos:

Ne tur auga zaša zāle,

Ne sarkans ābolīšs.

LFK 935, 4627 Madona

Sūpoļu kārēji un šūpotāji parasti bija puisi, kuriem par šūpošanu bija jāmaksā vai nu ar olām, vai cimdu pāri, vai pat ar līnu dvielī. Šūpotāji nelaida no šūpolēm laukā, kamēr neiedeva vai vismaz neapsolīja dot oļu.

Beļaviete Alvīne Maksteniece 1926. gadā stāstīja: «Dažu reizi arī izgāja vīriem gluži plāni šūpoļu kāršanas nesašķaņu dēļ; vieni bija gribējuši tanī mājā, otrie tanī. Tā nu radās naidis un atriebība, ko izrādīja darbā, pielavoties slepen šūpolēm, kamēr rāvās iekšā ar dancošanu, un pārgriežot galvenās jaunās virves. Nu bij puisiem jāstableķo, no kuriem bij virves ņemtas. Daži jau, kas to lika vērā, kurināja visu nakti uguni pie šūpolēm un nolika kādus vecākus vīriešus par sargiem, izmaksājot kādu pusstopu.» (LFK 142, 2150)

Kurzemē auda īpašas zili sarkanas vai zaļi zilās līgotņu lentes, ar kurām šūpoja ļaudis.

*Laudis man šūpu' kāre
No tīriem vizuļiem;
Vai bij man šūpoties,
Vai vizuļus lūkoties?*

LD 32281, 1 Rozula

*Ko tās šūpules
Tik gauži raud?
Vecu vīru kārtas,
Ne jaunu puisi.*

LFK 1730, 57898 Lejasciems

*Man bāliņi pakāruši
Niedru kaulu šūpolītī;
Saberzišu saujiņā,
Palaidīšu vējiņā.*

LFK 1730, 34771 Krustpils

*Metat mani, metējiņi,
Līdz mēnešam nemetat:
Mēnešami asi ragi,
Noraus manu vainadziņu.*

LD 32284 Gaujiena

*Metiet mani, veci vīri,
Nava puisi metējiņu:
Jauni puisi krogā dzēra
Vakarēju gājumiņu.*

LFK Bb 17, 3324 Sāviena

*Pašyupojīt, bōleleni,
Dūšu ūlu, dūšu ūlu:
Kurs lelōks, tam lelōku,
Kurs mozōks, tam skaistōku.*

LFK 1838, 4619 Mērdzene

*Ko es došu bāliņam
Par šūpoļa kārumiņu?
Vista oļu nedējusi,
Māte raušu necepusl.*

LD 32264 Lubāna

*Došu oļu bāliņam
Par šūpoļa kārumiņu:
Man vistīņas labi dēja,
Kladzināt kladzināja.*

LFK 1597, 5379 Zebrene

*Met mani, Jēcit,
Neraustīdamis,
Es tev solišu
Diženu brūlī.
Es tev solišu
Riekstuļu Minnī,
Ja tās negribi,
Dabūsi ciņu.*

LD 32283 Gaujiena

*Kū es dūšu brōleņam
Par šyupeļa kōrumeņu?
Dūšu cymdus, dūšu zeķes,
Leidz zemei lynu kraklu.*

LFK 400, 5954 Preiļi

Sūpojamās dažādi apdzied, gan cildinādami, gan pel-
dami.

*Sūpojāst, ligojāst,
Kas iesēda šūpuli?
Linu sauja, magonīte,
Tā iesēda šūpuli.*

LFK 622, 525 Skrunda

*Sūpojāst, ligojāst,
Kas iekāpa šūpuli?
Mūs' brālīši sakāpuši
Jaunām cāņu cepurēm.*

LFK 1713, 3226 Bārta

*Iešūpoja, ieligoja, —
Kas iekāpa šūpuli?
Siku rakstu rakstītāja,
Tā iekāpa šūpuli.*

LD 32246 Skrunda

*Iešūpoja, ieligoja,
Kas iekāpa šūpuli?
Greizu ratu taisītājs,
Tas iekāpa šūpuli.*

LFK Bb 13, 437 Pāle

*Sūpojat, ligojat,
Kas iesēda šūpuli?
Mūs' māsiņa iesēdust,
Siku rakstu rakstītāja,
Siku rakstu rakstītāja,
Villatnišu puškotāja.*

LFK 9, 1594 Nica

*Kālab Mariņa
Tik smagi sviest?
Ko deva govēm,
Apēda pate.*

LD 32256 Skrunda

Liieldienās šūpojoties, šūpulim jāļauj lēnām nostāties,
lai tā lēni un ligojoties nozied linu druva. (LTT 17256
Nītaure)

Sūpojās visas trīs Liieldienas un vietumis vēl arī nedēļu
pēc Liieldienām, tad rīkoja t. s. šūpotņu bēres. Kad beidza
šūpoties, šūpoles nedrīkstēja atstāt, citādi tās tiekot ra-
ganai kur šūpoties; tad neizdodoties putniem perēšana,
olas paliekot vanckaros un vārnas cājus aiznesot. Beļavā
un Gulbenē šūpoles parasti izjauca Liieldienu atsvētē un
to sauca par šūpuļu sagraušanas vakaru. Tad vēl pēdējo
reizi izšūpoja visus pēc kārtas, pēc tam atraisīja visus
strīkus un šūpoles ar troksni sagāzās. Sūpoļu kārēji un
metēji bija paņēmuši līdzī vēr atlikušos olu krājumus;
saimnieks bija atlicinājis alu un visi kopā pēdējo reizi
pamieļojās. Cītur (piem., Bauskā) nojauktās šūpoles vēl
arī sadedzināja.

Veselības un skaistuma iemantošanai, labklājības nodro-
šināšanai Liieldienās ir ļoti arī tradicionāls, taču bagāts
magisko līdzekļu arsenāls.

Ja meita grib tikt pie skaistiem, gariem matiem, Liel-
dienu rītā tai jāiet apiņos mati sukāt; jāapēd 12 dzērveņu
ogas, lai būtu sārti vaigi.

Akmens nostādina dusmas, aptur augšanu, buramvārdos aptur asiņošanu utt. Šis priekšstats (analoģijas maģija) ir pamatā arī tiešjumam:

Ja negrib, lai ir lielas kājas, tad Lieldienu rītā priekš saules vajag ar kailām kājām uzkāpt uz akmeņa. (LTT 17173 Alsunga)

Sāls, it sevišķi appūsta, apvārdota sāls jau izsenis ir kalpojusi dziedniecības nolūkiem. Bet šādu īpašu sāli varēja viegli iegūt arī, uzliekot to Lieldienu rītā pirms saules lēkta uz staba gala un atstājot tur līdz saules rītam. Šāda saules svētību ieguvusi sāls derējusi pret visām vainām.

Labs līdzeklis pret visādu jaunumu ir pirmo Lieldienu rītā melnas vistas dēta ola.

Savukārt Lieldienās baznīcā svētītu sāli pabāza pažobelē zem jumta, lai pērkonš neiespertu. Šo sāli deva ar maizi govīm, lai tās nemocītu lietuvēns, raganas, lai nenoskaustu jauni cilvēki.

Litenē ticēja: ja pirmajā Lieldienā lien caur pirts lodziņu, tad aītām aug gara vilna. (LTT 17206)

Rūpes par mājlopiem saskatām jau pieminētajā zirgu peldināšanā, saimnieces gādībā par govīm, tām muguras ar ledu noberžot, lai vasarā ganos tās nekostu odi un dunduri. Alsungā, lai govīs nebizotu, saimniece agri Lieldienas rītā uzsēžas jāteniski uz slotas kāta un apjāj trīs reizes ap māju un visiem tīrumiem. (LTT 17243)

Šim aplim, kas kalpo par simbolisku robežu, ir daudz lietojuma veidu sadzīves maģijā.

Pa Lieldienām vajaga dzīt vagu gar lauku, tad zaglim neizdodas tajās mājās zagt. (LTT 17237 Džūkste)

Ja Lieldienas naktī ar pīlādža rungu aptiek apkārt mājai, tad burvji netiek tai mājā iekšā. (LTT 17401 Nītaure)

Tirzā, lai vistas kopā dētu, saimniece Lieldienu rītā apvelk striķi apaļā riņķī, ieber vidū graudus un laiž vistas ēst. (LTT 17234)

Rankā Lieldienu rītā bez saules izslauka istabu, sākot no durvīm uz dibenu, un gruzus aiznes tur, kur grib, lai vistas dēj, tad visu gadu citur vistas nedēj. (LTT 17235)

Penkulē Lieldienu olu čaumalas ber caur vīriešu biksēm, lai vārnas cāļus neēstu. (LTT 17228)

Ir arī virkne paņēmienu, kā vistas un cāļi no vanaga sargājami:

Ja grib, lai vanagi cāļus nezog, tad vajaga pa Lieldienām ielikt olu kādā caurumā un tad ar mletu viņu sasist. (LTT 17229 Kroņvirca),

Lai vanags vistu nenestu, tad Lieldienas rītā bez saules pirmajam vai pēdējam bērnam jāsapin sētiņas mieti (ar to sapin vanagam kājas). (LTT 17232 Tirza)

Kurzemē lej pār sētu olu ūdeni (kurā olas vārītas) un saka: «Puž, puž vanagam acis cieti ar olu pervil!», tad vanags vistas nenes prom (LTT 17231), ņem arī vecus nišu diegus un sasien ar deviņiem mezgliem trīs mietus (LTT 17230).

Viens no spēcīgākajiem paņēmieniem te ir rituālais dialogs, kombinēts ar maģisku darbību: mietu pārim, kas saiets ar riksti vai kādu valgu, abās pusēs nostājas divi cilvēki. Viens ņem trauku ar ūdeni, kurā ieliktas novārītas Lieldienu olas, un lej to mietu starpā uz rikstēm (valgiem). Otrs jautā: «Ko tu tur plucini?» Lējējs atbild: «Vanagu plucinu.» Šis dialogs atkārtojams trīs reizes, tad vanags neaiztiek vistas (LTT 17168). Valgs šeit nepārprotami simbolizē vanaga «sasiešanu», bet divi mieti — sētu, kuras funkcija allaž ir bijusi aizsargāšana.

Lai vasarā izvairītos no čūskām, bija savī burvības vārdi, kuri, Lieldienas rītā pieceļoties, skaitāmi pirms saules lēkta: «Visas desas cepli sadegušas.» Čūsku nedrīkst arī vārdā saukt, citādi tā Lieldienās var ienākt istabā.

Lieldienas ir arī burvju darbības laiks, kad tie ar dažādiem paņēmieniem cenšas kaitēt citiem, atņemdami svētību viņu laukiem, un viņiem pašiem. Burvis Lieldienu rītā saslauka savās mājās pa visām istabām gruzus un noliek zem sliekšņa, kur visi pāri staigā. Kad visi ir pārstaigājuši, viņš aiznes šos gruzus uz savu kūti, lai visa mājas laime būtu pie viņa lopiem, lai tie augtu veseli, lai govīs dotu daudz piena.

Burvības aktos ar zudināšanas nokrāsu dominē maģiskas izdarības ar olu, lietojot to par nešļavu. Olu kā nešļavu atrodam pieminētu arī 16. gadsimtā raganu prāvās.

Lieldienās burvji ņem vistas olu, aptin ar sarkanu dzīparu un ieliek cita lecekļa stūrī, ar zemi aprausdami un sacīdami šādus vārdus: Neaudz, rudzi, neaudz, miezi, / Neaudz, bērī kumeliņi. / Es atstāju baltu zirgu / Sarkanjiem lemauktiem. (LFK 584, 3337 Valmiera)

Ar sarkanu dzīparu apsiētu olu liek arī kreisās kājas vizē un ačgārnī velk uz otra tūrumiem, pļavām vai kūti.

Apsieta ola simbolizē labības saistīšanu druvā, lai apturētu tās augšanu, lopu saistīšanu kūtī, lai lopi ir bez spalvas, lai saimnieks paliek plīks kā ola u. tml.

Vārdkopā «Appuškoju baltu gaili» izteikta šī simboliskā balstīšana un tā ir sastopama dažādās buramvārdu variācijās:

*Appuškoju baltu gaili
Ar sarkanu dzipariņu.
Lai izdēn tij druviņa
Kā sarkans dzipariņš.*

LBV 267.

*Appuškoju baltu gaili
Ar sarkanu dzipariņu,
Ielīkuse vizītē
Vilku tautu apiņos:
Lai neaug rudži, mieži,
Lai nezviedza kumeliņi,
Lai nemāva govis, vēršī
Līdz devītu vasariņ'.*

LBV 267.

*Appuškoju baltu gaili
Ar sarkaniem dzipariem,
Nobālēt druviņai,
Izputēt zirdziņiem.*

LBV 267.

*Sapinām baltu gaili
Ar sarkanu dzipariņu,
Lai neauga rudži, mieži
Kalpa vira tirumā.*

LBV 267.

Valda uzskats, ka Lieldienās dzimuši cilvēki esot burvji, tie varot garus redzēt. (LTT 17400 Plāņi)

Pretdarbībai pret burvjiem kalpo jau pieminētās darbības ar simbolisko norobežojošā apļa vilkšanu, ar mazgāšanos avota ūdenī u. tml. Te pieminēsim vēl kādu ar ūdeni saistītu paņēmieni:

Lieldienas sestdienas vakarā kubuls kūts vidū jāpielej ar ūdeni un pulksten 12 jāiet un jāapgāž uz mutes, lai ūdens iztek, tad viss ļaunums, kāds bijis, paliks zem tā kubula. (LTT 17398 Jaungulbene)

Ja Lieldienu ritā dzird šaujam, tad tas nāk no kāda burvja, un tā nav laba zīme.

Kas Lieldienas ritā izdzird šāvieni, tam nelaime. (LTT 17362 Ergļi)

Sāvējs grib uzsūtīt otra laukiem kaitēkļus un citas nelaimes. Ja dzird tādu šaušanu, tad vajag raidīt šāvieni atpakaļ un sacīt: «Tavā laukā pieēst, manā sētas malā gulēt!» (DLP II 69.) Zaudē tas, kurš vairs nevar atbildēt ar šāvieni. Fricis Brīvzemnieks apraksta gadījumu ar kādu apķērīgu saimnieku: reiz kādam saimniekam aprūcis biszāļu, tad viņš uzkāpis uz jumta un sitis ar kāju (var.: ar nūju), lai būtu troksnis, līdz kamēr palicis pēdējais un paturējis virsroku (B IV). Lejasciemā pret šādu šaušanu bijis zināms arī cits pretlīdzeklis: vajadzējis ņemt rokā degošu pagali un vicināt to ap galvu, lai nelaimi atvaīrītu (LTT 17404).

Precību zilēšana

Lieldienas rītā priekš saules lēkta meitām vajagot iet uz upi un skatīties putojošā ūdenī, tad redzēsot savu mīļāko. (LFK 114, 86 Veckārķi)

Ja meita Lieldienas rītā bēzsa galā redzēja rubeni, tad tai jāprecējas. (LFK 231, 1534 Iecava)

Lieldienas rītā jāiet gaviļēt; uz kuru pusi atskan atbalss, no turienes gaidāmi precinieki. (LTT 17374 Lubāna)

Lieldienas rītā meitai jāuzklāj skaisti sava gulta; kurš tad pirmais tur iesēdīsies, tam meita būs par sievu. (LTT 17379 Ikšķile)

Jo meita grib zynēt, nu kuras puses nōks precinīki, tad Lieldiņas priekšvokorā uz dziernovom jōmaj odamū odotu; kurā dziernovu pusē caur akmiņim odota izsis, nu tōs puses precinīki brauks. (LTT 17381 Jaunais Vārds 1932, III, 22.)

Lieldienas rītā, izejot ārā, jāpēta, no kuras puses vējš pūš. No tās puses tad arī jās meitai precinieki. (LTT 17382 Alsunga)

Puisim, kurš vēlas, lai visām jaunavām patiktu, Lieldienas rītā priekš saules lēkšanas jānoķer varde un tā dzīva jāiemet skudru pūznī. Pēc deviņām dienām tas atradīs tur mazu āķīti ar pātadziņu. Ar šo āķīti var tad visas meitas pievilkt pēc sirds patikšanas, un ja kāda vairs nepatīk, vajaga drusku uzsist ar mazo pātadziņu un tā tūlīt aizbēgs. (LTT 17378 Talsi)

Laika pareģošana

Ja pirmo Lieldienu lietus līst, tad govīs dos daudz piena (LTT 17205 Kronvircava) un arī katra svētdiena līdz Vasaras svētkiem būs lietaina.

Ja Ziemassvētki melni (t. i., bez sniega), tad Lieldienas baltas. (LTT 17301 Inčukalns)

Kad vārdes pa Lieldienām iet pāri par lielceļu, tad sagaidāma lietaina vasara. (LTT 17302 Jelgava)

Cik daudz rāsas priekš Lieldienas, tik daudz salnu pēc Lieldienas. (LTT 17304 Latvīš 1930, III, 19.)

Dāvis Ozoliņš savā apcerējumā «Svētku laiki māņticības atliekās» (DLP II 70.) atzīmē: «Par Lieldienām gan šū-

pojas, gan rotaļājas, gan dej. Vecu laiku dejas te mazāk atmiņā. Mazāk top diēts, bet par to jo vairāk spēlētas dažādas rotaļas.»

Nevar teikt, ka būtu kādas īpašas Lieldienu rotaļas un spēles (vienīgi lunkošanās ir tīra Lieldienu spēle), tomēr ir tādas, kuras ieražu aprakstos visbiežāk pieminētas tieši Lieldienu sakarā; un tās ir sekojošas:

Sietiņu dzīt

Rotaļnieki sastājušies juku jukām pulkā. Rotaļas sācējs ņem lakatu, sagriež to grīstē un, citus dzenādams, mēģina ar to kādam iesist. No pulka kāds iejautājas:

— Ko tu dzen?

— Sietiņu dzenu.

— Cik augstu sietiņš?

— Deviņas jūdzes.

Tiklīdz dzinējs to pasaka, visiem no viņa jābēg un jāvairās, lai dzinējs ar grīsti nedabū iesist. Tiklīdz kādam iesit, tā tas stājas dzinēja vietā, un rotaļa sākas no gala. (DLP II 70.)

Vistiņas ķert

Jaunrozē un Jaunlaicēnē šo rotaļu sauca «šmurgāties iet»; to iesākot, mēdza teikt: «Iesim šmurgāties!»

Vienam no klātesošiem aizsien acis. Sējējs ņem to pie rokas un vadā apkārt. Tas, kam acis aizsietas, prasa:

— Kur tu mani vedīsi?

— Uz cūkkūtiņu putras ēst.

— Vai karote arī ir?

— Meklē pats!

Tiklīdz tas pateikts, sējējs atlaiž roku un visi bēg. Kērējs mēģina kādu notvert. Kad tas izdodas, noķertais stājas iepriekšējā vietā par ķērēju. (DLP II 70.)

Kačkus sist

Uz zemes no jebkura materiāla izveido apli un apļa vidū izrok nelielu bedrīti. Viens no spēlētājiem ar koka nūju sargā bedrīti, otrs sviež aplī mazu kociņu. Bedrītes sar-

gam jāmēģina šo kociņu atsist. Met tik ilgi, kamēr sargātājam neizdodas kociņu atsist. Tad sviedējs stājas atsīteja vietā un sargā apli un bedrīti. (DLP II 70.)

Cūciņas

Līdzīga iepriekšējai spēlei, tikai te vairāk dalībnieku. Sētsvidū izrok mazu bedrīti, kurā ir jāiedzen koka klucītis — cūciņa. Viens spēlētājs nostājas pie bedrītes ar koka nūju, tas ir cūciņas sargātājs. Pārējie stāv ar nūjām pie savām bedrītēm un mēģina iedzīt cūciņu sargātāja bedrītē. Kuram spēlētājam tas izdodas, tas ir vinnētājs. (LTT 17185)

Nažus dancināt

Parasti to spēlē pie šūpolēm, kur sakurts ugunskurs. Kāds no pulka, cepuri virs ugunskura paslepeni nokvēpinājis, pienāk pie citiem un nopietni solās nažus dancināt. Citi, kas šo joku zina, sargās no naža dancinātāja, kamēr nezinātāji mierīgi pienāk viņam klāt, gribēdami redzēt, kā tad viņš varot nažus dancināt. Tad aicinātājs ar kvēpainu cepuri nosmērē pienācējam seju melnu un pats nolielās: «Lūk, kā nažus dancina!» un, projām iedams, iedod tam cepuri, lai nu arī viņš mēģinot darīt tāpat, jo nu amats rokā. Tas nu mēģina tagad, pakal skriedams un ķerdams, citiem mutes nosmērēt. (DLP II 70.)

Lunkošanās

Lunkošanās jeb olu ripināšana ir populāra Lieldienu spēle ne vien Latvijā, bet arī citur Eiropā. Mērdzenē tā saukta par lumkāšanas. (LFK 312, 283)

Pagaru dēli ar izgremtu vidu, līdzīgu silei, novieto slīpi. Spēlē gan telpās, gan ārā. Ārā spēlējot, vietu, kur notiek lunkošanās, nokaisa ar dzeltenām smiltīm, lai olas nesaistos. Pirmais spēles dalībnieks vienu olu noliek zināmā attālumā no dēļa smiltīs par mērķi. Otrs ripina savu olu, mēģinādams trāpīt smiltīs noliktajai olai. Ja ola pieripo klāt, tad abas olas pieder ripinātājam. Ja ne, tad nākamais

spēlētājs mēģina trāpīt kādai no olām. Uzvar tas, kurš savācis visvairāk olu un kad visi spēlei paredzētie olu krājumi izbeigušies. Spēlē var būt arī tikai divi dalībnieki.

Bērniem lielākie piedzīvojumi un cerības saistās ar skaidiņu lasīšanu Lieldienu rītā. Mājas lielie ļaudis zināja teikt, ka tā varot iemantot laimi un bagātību. Tad varot atrast naudu un zudušas lietas. Ar skaidu klēpi jāapskrien trīs reizes ap istabu, tad vasarā bērni ganidami varot uziet pazaudētu nazi vai kādu citu lietu.

Lieldienas rītā, kad baznīcā zvana, ir jākāpj uz istabas augšu. Tur pie skursteņa redzēs vecu vīriņu sēdam, kam galvā būs cepure. To cepuri nu vajaga steigšus noņemt un bēgt. Kas paspēj ar to cepuri nokāpt zemē, tam būs tāda cepure, kas nesēju padara neredzamu. Bet, ja vīriņš noķer nēmēju, tad jāmirst. (LTT 17169 Pustiņa)

Skaidiņas lasāmas bagātības iegūšanai un zudušu mantu atrašanai, cepure iegūstama, lai varētu kļūt neredzams. Tas ir kārdinoši, tāpēc — varbūt pamēģināsim?

*Tā gaidu Lieldienu
Kā bāleliņu;
Aizgāja projām
Kā rīta rasa.*

LFK 1730, 57901 Lejasciems

*Et' projām Lieldienas,
Ar baltāmi oliņām;
Es gaidīšu Jurgā dienas
Ar zaļo rudzāliņ.*

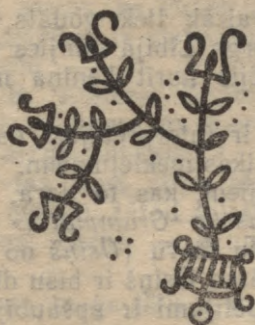
LD 32250 Gatarta

*Palaidēmi šū Leudinu,
Kai byus cytas sagaidēt,
Divs dūs miru, veseleību,
I cytas sagaideisim.*

LFK 740, 14798 Skaune

*Pavadu Lieldienu
Par augstu kalnu,
Par augstu kalnu,
Caur zaļu birzi,
Caur zaļu birzi
Upītes malā.
Gull nu, Lieldiena,
Līdz citam gadam,
Līdz citam gadam
Upītes malā.*

LD 32292 Lejasciems

Jurģi — Ūsiņa diena

*Ģurģa rītā pūš visi četri vēji, kurš uz-
var, tas pārvalda visu gadu. (LTT 12284
Ergli)*

Ūsiņš, Jurģis ir viena no tām retajām latviešu dievībām un mitoloģiskajām būtnēm, kuras skaidrojumos ir vislielākais hipotēžu skaits: lopu patrons, gaismas dievība, bišu dievs, mājas dievs.

Vispirms no citiem uzskatiem būtu jānorobežo tās kristietības ietekmes, kas, uzslāņodamās Ūsiņa tēlam, ir radījušas otru nosaukumu — Jurģis, Juris un plešķīrušas šim tēlam jaunus atribūtus un funkciju niansas.

Sv. Georgs, kuru kristīgā baznīca jecēlusi mocekļu kārtā (miris mocekļa nāvē 4. gadsimtā, precīzāk — 303. gada 23. aprīlī, Romas ķeizara Diokletiāna laikā), ir bijis cīnītājs romiešu karapulkos; nu tiek godāts kā karavīrs, kurš uzvarējis pūķi. Tādu — zirgā un bruņās — mēs viņu redzam arī visos attēlos. Šī leģenda, kuras rašanos datē ar 12. gadsimtu, ir atstājusi pēdas arī latviešu tradīcijās un uzskatos. Izpausmes atkal varam meklēt folklorā. Piemēram, Latgalē pasakā par nabaga zemnieku, kurš tika pie bagātības, — te līdzās Dievam un zemniekam figurē arī svēts Juris, kurš jā uz zirga pie Dieva padomu prasīt (LFK 235, 3a Aglona).

Sv. Georgs, Džordžs, Juris, Zoržs — viņu pazīst visā Eiropā. Turklāt Austrumeiropā un Dienvidaustrumeiropā sv. Georgs ir zināms tieši kā lopu patrons. Savukārt Rietumeiropā un Ziemeļeiropā, kur mazāk saglabājušās specifiskās lopkopības ieražas, kas saistītas ar sv. Ge-

orga dienu, tas vairāk tiek godāts kā karāvīrs. Teika stāsta, ka sv. Georgs Lībijā cīnījies ar pūķi un nodūrīs to, jo pūķis gribējis norīt ķēniņa meitu Aju (Kleodolindi).

Latviešu Osīņu ir interpretējuši daudzi, kas pievērsušies šā tēla semantikas meklējumiem.

Viens no pirmajiem, kas to dara, ir Vecais Stenders savā darbā «*Lettische Grammatik*» (1783), interpretēdams Osīņu kā bišu dievu (*Osīņš* no *ūzas*, t. i., bitēm ir dzeltenas bikses, tātad *Osīņš* ir bišu dievs.).

Visi turpmākie pētījumi ir apšaubījuši šā skaidrojuma pareizību; arī tautas dziesmās, kas ir drošākais avots jebkuru uzskatu pārbaudīšanai, Osīņu kā bišu dievu neatrodam pieminētu. Ir gan sastopams arī kāds nostāsts, ka Galgauskas pusē *Osīņš* uzskatīts par bišu dievu, kuram bijis arī akmeņi izcirsts tēls.

Par Osīņu raksta arī Jānis Meletijs¹, skaidrodams to kā gaismas un pavasara dievu; pie tādas pašas interpretācijas, balstīdamies uz Cesvaines apkaimē vāktajām dziesmām, pieturas arī Roberts Auniņš² (*Osīņš* — gaismas dievība, kura vārda cilme saistāma ar sanskrita *usha* — *gaisma*, ar Rīgvēdu gaismas dievību, ar vācu *Osten* — *austrumi* un sakni *au* — *aust*, *ausma*, *auseklis*, *austrumi*, arī lietuviešu *aušra* — *austra*, *rita blāzma*).

Jānis Endzelīns sākotnēji uzskata, ka *Osīņš* ir analogs senvācu mājas garam (*hūsing*, no *hūs*, *Haus*), tātad aizgūts no vācu valodas.³ Vēlāk, mainīdams savus uzskatus, atzīst, ka tas tomēr ir aizgūvums, taču ne no vācu, bet gan no krievu valodas (*Усень*, *Овсень*).⁴ Piebūrdīsim, ka arī jaunākos pētījumos (V. Toporovs) tiek attīstīta gan šī versija, gan hipotēze par saistību ar senindiešu *ašva* — *zirgs* (V. Ivanovs).

Pēteris Smits *Osīņu* interpretē tikai kā lopu patronu un noliedz, ka tas varētu būt arī gaismas dievība.⁵

Plašākais un fundamentālākais pētījums pieder Haraldam Biezajam («*Lichtgott der alten Letten*», 1976.). H. Biezais, apkopojis un izvērtējis visus pieejamos materiālus,

¹ Sk. *Lideks O.* Latviešu svinamās dienas. R., 1942, 101. lpp.

² *Auniņš R.* Wer ist Uhßing? // Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. 1881, XVI Bd. 2. S. 5.—42.

³ *Endzelīns J.* Kas bij *Osīņš*. // *Apskats*, 1903, № 2, 25.—27. lpp.

⁴ *Endzelīns J.* Vēl reiz par *Osīņu*. // *RLB ZK Rkr.* № 14., 1908, 134. lpp.

⁵ *Smits P.* Latviešu mitoloģija. R., 1926, 22. lpp.; *RLB ZK Rkr.* Nr. 15., 1911, 17.—25. lpp.

arī tautasdziesmas, secina, ka *Osīņš* ir mitoloģiska būtne, kurai kā gaismas dievībai ir vistiešākais sakars ar «īstajām» debesu dievībām.

Ievēribu pelna E. Kokares izvīzītais atzinums, ka *Osīņa* cilme daļēji saistāma ar mordviešu ieražām, no kurām to savukārt aizguvuši krīvi.¹

Osīņš, *Jurģis* ir tas, kurš atnes «kokiem lapas, zemei zaļu āboliņu» (LD 30063), tātad saistāms ar pavasara un gaismas atgriešanos. *Osīņš* — bruņots vīrs, jāļ zirgā līdzīgi kā sv. *Juris*.

Saplūstot *Osīņa* un *Jurģa* tēliem, nosaukumā sāk dominēt *Jurģis*, lai gan primārais, protams, ir *Osīņš*.

Valmieras pusē vēl pagājušā gadsimta 80. gadu beigās veci ļaudis zinājuši stāstīt:

Ķurģa diena senāk bijusi *Osīņa* diena; pat saucot vēl dažos apgabalos par *Osīņa* dienu. (LFK 1400, 471 Valmiera)

Dāvis Ozoliņš, vākdams dažādas svētku ieražas Jaunrozes pagastā, raksta: «Arvien man tā ir bijis: kad nosaukumu *Osīņš* dzirdēju, tad bija runa par zirgu sargu, zirgu dieviņu, kad *Oziņš* — tad arvien pieminēja to par bišu sargu, uzturētāju», un piebilst: «Sai lietā būtu cien. tautas gara mantu krājēji mīļi jālūdz labi noklausīties, kā kurā katrā vidū viņu nosauc, īpaši vecie ļaudis, kuriem nav bijuse izdevība daudz ar grāmatām satikties, būtu par to pārtaujājami.» (DLP II 103.)

Osīņa dienu jeb *Jurģus* svinam 23. aprīlī. Valmierā, Patkulē to sauc par *Osīņdienu* vai *Osīņa dienu*; Cesvainē par *Osīņiem*; Burtniekos un daudzviet Kurzemē tas ir *Oziņš*; Bērzaunē, Ropažos, Rīgā, Alojā, Tērvetē, Praulienā, Lubānā, Brunavā, Piebalgā, Raunā, Lizumā, Kosā un citur — *Jurģi*; Lubānā, Lazdonā, Meirānos, Kalsnavā, Beļavā un citur Madonas apriņķī, arī Galgauskā, Smiltēnē, Valmierā, Straupē, Ergļos, Tukumā, Bauskā — *Jurģa diena*; Nicā, Džūkstē, Lēdmanē, Raunā, Zelgauskā — *Jurģu diena*; Ikšķilē, Skujenē, Liepā, Bērzpilī, Tīrzā, Birzgalē, Litenē, Zasā, Asūnē, Beļavā, Aglonā, Rēzeknē un citur Latgalē — *Jura diena*; Kosā, Vaidavā, Veļkos, Valmierā, Valkā, Vaivē, Plāņos, Ergļos — *Ķurģi* jeb *Ķurģa diena*; Aumeisteros — *zirgu diena*.

Ir virkne ticējumu par laimīgu un nelaimīgu *Osīņa* (*Jurģa*) dienu:

¹ Kokare E. Mitoloģiskie tēli latviešu folkloras poētiskajā sistēmā. // Latviešu folklorā. Tradicionālais un mainīgais. — R., 1992, 73. lpp.

Kad Jurgi piektdienā, tad nelaimīgs gads; kad pirmdienā vai piektdienā, tad nelaimīga vasara; kad piektdienā un ja tad arot, vilks kumeļu nonesot. (DLP II 83. Jaunroze)

Latviešu tautas priekšstats Osīņš (tāpat kā Miķelis un Mārtiņš) parasti tiek uzskatīts par zirgu, retāk — aitu patronu un sargātāju, gluži līdzīgi kā lietuviešiem, igauņiem, krieviem un citām tautām. Viņš palīdz puisim kopt un ganīt, pirkst un pārdot zirgus.

Osīņš esot zirgu dieviņš. Viņš esot tāds pats kā zirgs, bet tikai maziņš. Osīņš dzīvojot zem zirgu silēm un naktīm barojis zirgus. Osīņu varot redzēt ziemas svētku naktī, kad zirgi runājo. Kādā krāsā tad Osīņš redzēts, tādi zirgi paejot. (DLP II 103. Jaunroze)

*Ej, Osīņ, labais virs,
Baro manus kumeliņus;
Sukādams, barodams
Sēsties siles galiņā.*

LD 30053, 3 Krustpils

*Jūrgeišan jūstu oylku
Trejdevenim dzeipurenim:
Jūrgeits mūnas vuškas gona
Saidu garu vasareņu.*

LFK 314, 192 Vārkava

*Osīņš stāvu slaištijās
Mana staļļa pakalā.
Nāc, Osīņ, stallīē,
Baro manus kumeliņus.*

LD 30087 Liezere

*Paldievs, zirgu Osīnīti,
Par kumeļu barošānu!
Vai izvedu, vai aizjūdzu,
Noturēti nevarēju.*

LD 30062 Alūksne

*Nāc, Osīņ, stallītē.
Ne no sava bāleļiņa;
Osīņam pilns stallītis
Pārdodamu kumeliņu.*

LD 30061 Lubāna

*Osīņam pasateicu
I dzirdot, nedzirdot:
Visas ciema zeltenites
Manos zirgos raudzījās.*

LD 30078 Alūksne

Senatnē viņi svētījuši Jurga dienas sestdienas vakaru šim zirgu uzturētājam un svētītājam gariņam Ousenīšam par godu, tas ir no 22. uz 23. aprīli, to nakti. Tad dzēruši šņabi un alu, ēduši vārītas olas. Nesuši un nolikuši šim gariņam kā ziedokli vārītas olas, tāpat šņabi, alu un šāvuši ar flintēm. (LFK 142, 2516b Beļava)

Osīņam, kā tas pieklājas satiksmē ar savām dievībām, senais latvietis nesis ziedojumus, kurus nolīcis noteiktās upurēšanai paredzētās vietās birzīs, pie lieliem akmeņiem vai kokiem, kādā noteiktā vietā dārza stūrī u. tml.

Pauls Einhorn (»Widerlegung der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens«, 1627.), rakstīdams par latviešu māņticību, atzīmē, ka tiem bijis daudz dažādu dievu, labu

un ļaunu, kuriem nesti ziedojumi, lai iemantotu šo elka dievu labvēlību.

Daudz vērtīgas informācijas atrodam arī 16., 17. gadsimta jezuītu ziņojumos: par ziedošanu pie kokiem ļaunuma novēršanai un lietus izsaukšanai, par aizliegumu sievietēm piedalīties šādos svētku ziedošanas rituālos, par ziedojuma raksturu u. tml.

Augusts Hūpelis raksta, ka zināmās dienās, arī Jurgos, zemnieki Raunas apkaimē (Mārsnēnos Austriņu mājas kalnā) nesuši, gaismai austot, uz krāsmatām vasku, vilnu, taukus, naudu un citus ziedus.¹

Jurģu rītā izliek uz kāda sevišķa galda plāceni, gaļu, alu utt. un to noliek aiz istabas kādā paspārnē (arī pie lieliem kokiem un akmeņiem), gariem (dieviem) ko mieloties. (LTT 12071 Bērzaune)

Jāteic, ka tradicionālais Jurģu upurdzīvnieks ir melns gailis, ko saimnieks kauj, lai zirgi labi padotos, un arī melna vista, kuru saimniece veltī Ūsiņam, lai govīs padodas.

So ziedošanu parasti veica lopu kūti, zirgu stalli virs vai zem siles, uz sliekšņa, arī pļavā, dodoties pieguļā.

Jurģu dienā katram mājas tēvam jākaun gailis un tā asinis jāteicina zirgu silēs uz auzām, lai zirgi labi barojas. (LTT 12143 Zelgauska)

Jura rītā gaiļos kāva vistu govu kūti un gaili zirgu stalli, lai lopi izdodas. (LTT 12147 Birzgale)

Jura dienā un Lielā piektdienā cits zemnieks kauj gaili un, asinis iztecinājis, ierok zemē. Tad ar zirgiem un lopiem labi laimējoties, bet kaimiņa zirgiem un lopiem tas būšot par sliktu. (LTT 12134 Tirza)

Gailis jākauj zem siles, jo tad asinis atdod Ūsiņam, lai tas svētītu māju kustoņus. (LTT 31414 Lubāna)

Fricis Brīvzemnieks 1881. gadā (B 201.) sniedz šādu savdabīgu ziedošanas akta aprakstu: Jurģa dienas rītā, pirms saules lēkta nokauj gaili, asinis ielaiž kādā traukā, tad ar šo trauku pret sauli jāapiet trīsreiz ap māju; mājā atgriežoties, asinis no trauka pārlej cimdā un cimdu uzsviež uz mājas jumta, tad visi mājlopi būs veseli.

Jurgos nokauj bez saules gaili virs zirga siles, silē ieteicina asinis, uzber auzas virsū, lai zirgi apēd. Pašu gaili

¹ *Hupel A. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. R., 1774, I, S. 143., 159., 160.*

izvāra bez saules, lai sveši neredz, un tad aizbrauc uz tirgu.

*Jurģu ritu gaili kāvu
Deviņiem cekuliem,
Lai tek mans kumeliņš
Deviņiem celiņiem.*

LTT 12139 Praullena

Prasība būt piesardzīgiem un rīkoties tā, lai sveši neredz, no vienas puses, varētu būt tradīcijas noteikta (noslēpumainība, vairīšanās no svešām, iespējams, skauģa acīm kā nosacījums veiksmīgai rituāla norisei), bet, no otras puses, to lielā mērā varēja ietekmēt arī seno pagānisko ieražu skaušana un apkarošana.

Ka tieši šis iemesls varēja būt par pamudinājumu maksimālai piesardzībai (šo ieražu apkarošanas laikā), liecina arī vairums pagājušā gadsimta beigu posma un 20. gadsimta sākuma publikāciju presē. Te pieminēsīm tikai vienu — 1872. gada «Baltijas Vēstneša» 49. numurā publicēto skolotāja, viena no studentu korporācijās «Letonija» dibinātājiem, Kārļa Millera (Zariņu Kārļa) rakstu «Druskas iz mūsu tautas teiksmu valsts. Mājas kungs jeb ciemnieks», kur viņš apraksta upurēšanas vietas vairākās mājās:

«.. Šī [upurēšanas vieta] bij ietaisīta dārza sētmalā un ar vecām ecēšām apsegta; frišas asinis, putnu spalvas un kauli, veci un jauni naudas gabali, veci vērdiņi, sarkanās vilnas dzija — šie ziedi virs mājas — dieva altāra deva mums skaidri nogīst, ka sv. Jurģa naktī bij šeitā «Mājas — kungam» ziedojuši un gaili kāvuši. Citās mājās bij mums māju — saimnieka ciets akmins jāapstrādā: vecais grēcinieks liedzās un liedzās, iekām pēdīgi, pēc ilgas pārrunas, mūs veda pie upuru — vietas dārzā, kuru tāpat vēl 23. aprīlī bij apmeklējuši. Še atradās dievekļa mājoklis nevis koka mājā, bet zem akmiņiem. Kad bijām akmiņus ar bomjiem uzceļuši, tad iz zemes nāca riebīga smaka — smaka no sapuvušām olām, gaļas gabaliem u. t. pr., kas še ar laiku bij ieradušies; sarkanās vilnas dzija, veci un jauni naudas gabali bij arī šeitā «Mājas kungiem» pasniegtas dāvanas. . . Daži kauj gaili un ziedo «Mājas — kungam» tikai asinis, kaulus un spalvas, citi turpretim aprok gaili dzīvu zemē. . . upuru vietas bij visas vēl neaiztiktas un atradās pa daļai tīruma vidū, bet no kokiem apauģušas, pa daļai atkal aplokos un pļavmalos, daudzkārt tikai caur vairāk kaudzē sakrautiem akmiņiem pazīstamas,

Upuru dāvanas bij gandrīz tās pašas, kādas augšām pie-
minēju.»

Interesants ir arī daudzkārt pārpublicētais (sākotnēji
«Baltijas Vēstneša» pielikuma 1889. gada 23. numurā)
Galgauskas pagastā dzirdētais nostāsts par Usiņu akmens
tēlu, kuru Tirzas draudzes mācītājs Kube gribējis iznīci-
nāt, bet Usiņu māju saimnieks to ieracis zemē. Kas mē-
ģinājis izrakt, kļuvis aklis.

Pie Jurgu maģiskajām izdarībām pieder arī līdzekļi pret
lietuvēnu: lietuvēna krusta vilkšana uz visām durvīm, uz
lopu mugurām.

Jurgu (Jura) rītā kāva gaili un ar gaiļa asinīm vilka
uz stāļa durvīm lietavēna krustu, lai lietavēns nejāj zir-
gus. (LFK 280, 789 Ķēči)

Jurgu rītā itin agri uz visām istabas durvīm jāsaveik
lietuvēna krusti un pēc tam tās stingri jānobultē. Staiga-
šanai jānotiek pa logiem. Pats saimnieks kauj gaili un
asinis tecina zirgu silēs. (LFK 17, 375, 13 Vestiena)

Jurgu rītā jākauj gailis zem zirgu siles, ar gaili jāvelk
trīs reizes pa zirga muguru un asinis jāpiepilina pie
auzām, tad zirgi ir brangi. (LTT 12144 Jaungulbene)

*Jurģišam gaili kāvu
Deviņiem nadziņiem,
Lai tas manus zirgus gana
Sādu garu vasariņu.*

LD 30057 Gatarta

*Usiņam gaili kavu
Deviņiem cekuliem,
Lai aug man govīs, vēršī
Deviņām kārtiņām.*

LD 30060 Gulbene

*Usiņam gaili kavu
Dzeltenām kājiņām,
Lai manam kumešam
Palīdzēja dubšu brist.*

LD 30077 Prauliena

*To es došu Jurģišam,
Ko es biju solījis:
Mucu aius, cepli maizes,
Melnu gaili ķikaraini.*

LD 30075 Gatarta

Jurgu rītā pirmajiem jāceļas saimniekam ar saimniecī;
Ja kāds cits uzcēlies agrāk par viņiem, tad mājā gaidāma
nelaime.

Mājas saimnieka ziņā Jurgu rītā bija gaiļa kaušana,
ziedošana Usiņam, bet saimnieces pienākums — svētku
mielasta sarūpēšana. Taču pieguļā rituālā ēdiena pagata-
votājs vienmēr bija pats saimnieks vai vecākais vīrs starp
pieguļniekiem, un nekad saimniece, jo tas bija vīru ziņā —
rūpēties par zirgiem.

Brokastis cenlās paēst ļoti agri, iekams kāds svešs cil-
vēks nav ienācis sētā, jo ticēja, ka agrs viesis atnes ne-
laimi. Nevis mājas ļaužu skopums, bet gan sens ticējums

ir tas, kas brīdina nedot otram Jurgu rītā ne uguni, ne ūdeni, jo līdz ar to tiek aizdota prom mājas svētība.

Ap Jurgiem sāka ēst launagu, sacīdami, ka putni to atnesuši, un sāka gulēt dienas vidū.

Launagu sāk ēst ap vecajiem Jurgiem, t. i., tad, kad vīrieši sāk lauku aršanu. Launagu ēd visu vasaru līdz tam laikam, kad dzērvēs sāk iet projām, vai kad kartupeļus rok ārā. (LFK 891, 2718 Kalsnava)

Jurga dienai brūvēja alu, cepa maizi, kāva cūku, vārīja olas un gaili. Dažviet (piem., Cēsvainē) ir aizrādījumi, ka melnu gaili apēst drikstējuši tikai vīrieši. Gaili izvārīja, nesa uz stalli un tur to apēda.

Daudzviet saimnieces Jurgos vārījušas arī zirņus un skābus kāpostus, ko dot jaunaļiem gājējiem, kuri mainījās šajā laikā.

Šiem ēdieniem bijusi sava simboliska nozīme:

Jurgos jācep maize, tad zirgi brangi. (LFK 17, 1106, 123 Zaļenieki)

Jurgu dienā jācep maize, lai zirgi barotos apaļi kā kukuļi. (LTT 12211 Tukums)

Jura dienā saldēna putra jāvēra, tad mājā būs saticība. (LTT 12106 Ikšķile)

Bet:

Kad Jurgu dienā vārot putru, tad čūskas esot podiņā. (LTT 12107 Aumeisteri)

Jurgu dienā vaigot vārīt gaļu, tad visu gadu būšot gaļa ko ēst. (LTT 12108 Aumeisteri)

Jura dienā jāvēra cūkas kājas, tad saime būs mudīga. (LTT 12109 Ikšķile)

Kad Jurgu dienā aitas gaļu ēd, tad vilks nes aitas. (DLP II 83. Jaunlaicene)

Kad sanāk Jura dienā jauna saime, tad jādod biezie kāposti ēst, jo tad ilgi dzīvos. (LTT 12113 Skujene)

Ja Jurgos vēra skābu ēdienu, tad būs dusmīgi kalpi. (LTT 12119 Penkule)

Ja Jurgos atved jaunu meitu, tad tai nedrīkst dot kāpostus ēst, jo tad tā būs saskābusi visu gadu. (LTT 12120 Talsi)

Jura dienā, kad vecie mītnieki iet projām, vēra kāpostus, bet, kad jaunie nāk iekšā, tad cep olas, lai visi dzīvotu saticīgi kā cāļi. (LTT 12121 Liepa)

Jurgos jaunā saimniece vēra zirņus, ar ko mielot jaunos gājējus. (LFK 804, 3825a Ārlava)

Bet:

Gurgī ienācējiem zirņus nedod, lai tie nav plāpīgi. (LTT 12124 Plāņi)

Jurģa dienā jādod ļaudīm pencis ēst. (LTT 12122 Rauna)

Jurģu dienā vāra olas, tad zirgi būs apaļi kā olas. (LTT 12168 Bērzpils)

Jāpiebilst, ka piedalīties Jurģu mielastā tika aicināts arī pats personificētais Osiņš: tautasdziesmās viņu aicina nākt istabā, sēsties galda galiņā un pamieļoties, reizē izlūdzoties arī viņa labvēlību un svētību zirgiem, lūdzot Osiņu doties līdzī pieguļā un sargāt zirgus no vilkiem, jo ar Jurģiem sākas pieguļas un ganu laiks. Rituālie ēdieni, to pagatavošana un ziedošana zirgu patronam Osiņam visvairāk izplatīti Vidzemē. Melns gailis, olas, pantāgs — tie ir galvenie ēdieni, kuri figurē Jurģu ziedošanas rituālos.

Lubānā un Lazdonā Jurģos mēdza arī krāsot dzijas, tad reizē arī sakrāsoja lielu grozu ar olām, bet visas melnas.

Olas vārīja mājas saimniece un deva līdzī ganiem, ar olām zilēja ganāmpulka likteni nākamajai vasarai, vīri olas vārīja pieguļā un ziedoja Osiņam, ar tām zilēja zirgu laimi.

Jurģus par pirmo ganu dienu uzskata daudzas tautas — ungāri, somi, igauņi, krievi. Tad neatkarīgi no laika apstākļiem lopī tomēr bija jāizdzen ganos, kaut uz neilgu brīdi, pat sniegā, tā iezīmējot jaunās ganību sezonas sākumu.

Jaunrozē, Zeltiņos uzskatījuši, ka lopī pirmoreiz jādzen laukā ziemas vējā (t. i., kad pūš vējš, kas ir bijis valdošais ziemā), tad tie visu vasaru esot izturīgi.

Valmierā, Rūjienā, Vandzenē, Jelgavā un citur, lopus pirmo reizi ganos dzenot, uz kūts sliekšņa mēdza nolikt olu. Ja to pēc lopu izdzīšanas atrada nesamītu, tad saimniece varēja būt droša, ka lopī togad paliks veseli. Ja kāda govys to samina, tad tā tai vasarā salauzīs kāju vai saslīms.

Saimniece katrai govij izvārīja pa olai (cik govju, tik olu) un deva tās līdzī ganam, pirmo reizi lopus ārā laižot.

Jurģu dienā gani met olas pār govju mugurām, lai govīs būtu apaļas kā olas visu vasaru. (LFK 1600, 6350 Alūksne)

Saimniece Jurģu ritā arī rasu raudzīja: ja uz zāles bija rasa, tad govīs dos daudz piena. Ejot govīs slaukt, neaizmirsa apmazgāt ar pienu govys purnu, lai tā vasarā dotu daudz piena.

Lai govīs dotu labi piena, tad Jurgā rītā pirms saules lēkšanas vajagot ar krāsns slaukāmo slotu rokā jāt uz maizes lāpstas (lizes) ap citu saimnieku robežām. (DLP II 85. Ape)

Ap Valmieru Pelnu dienā sakrātos pelnus mēdza iekaisīt lopiem spalvā, kad tos laida ganos, lai nekož mušas un dunduri. Arī mainot dzīvesvietu Jurgos, pelnus no pavarda ņēma līdzī uz jaunajām mājām.

Kad pa Jorenu ved lopus uz jaunu mājas vietu, tad aizvedīs paņē m pelnus un ieberzē govij pierē, lai tā nebēgtu atpakaļ uz veco māju. (LTT 12187 Edole)

Saimniece, nodrošinādāmās pret vilkiem un citām nelaimēm, lopus pirmo reizi ganos dzenot, arī riebji: ar sausu eglīti ceļu slaucidama, viņa paklusām pie sevis saka:

Liela gara sausa egle

Pār ceļiņu nolūzuse.

Lai tik garš vilka ceļš

Kā šīs egles augumiņš,

Lai sakalst vilkam zobī

Kā sausie egles zari.

LD 29427 Alūksne

Kad govīs pirmoreiz laukā laiž, tad smērēja govīm uz cekula starp ragiem izkausētus taukus ar dzīvsudrabu, lai raganas ganos piena nenonēmot. (DLP II 98. Bērzauņe)

Govīs pirmoreiz laukā dzenot, jāliekot linu suseklis augšā uz kūts durvīm, dakšas, atslēgas un akmins zem sliekšņa, tad raganas kūti netiekot. (DLP II 98. Ape)

Saimniece ņem zaļu sērmūkšļa koku un tur uzgriež deviņus krustus un šo koku noliek kūti apakš sliekšņa, kur lopi pāri iet, tad lopiem pamašas ne arī cita kāda kaite nemētas, bet tie ejot labi uz roku. (DLP II 98. Jaunroze)

Kad pavasarā lopus pirmoreiz laukā laiž, tad ganam vajagot vārtos atsēsties un tad tik ilgi sēdēt, kamēr visi lopi garām paiet, tad lopi visā vasarā labi ēdot un no gana nešķīroties nost. (DLP II 99. Jaunroze)

Kā redzams, tad Jurgu dienas paražas un visi maģiskie aizsardzības paņēmieni saistās pārsvarā ar lopu labklājību. Sasiet, aizslēgt, nostādināt vai citādi apturēt ļaunumu — šīm darbībām tiek piešķirts maģisks saturs. Arī lopu saslēgšana ganos, lai tie neaizklistu, pieder pie šādām norisēm.

Saimniecei vai ganam jāsaņem visas mājas atslēgas, jāapriet ar tām lopiem riņķi un jāiesviež lopiem vidū, lai lopi valdās kopā. (DLP II 100. Krimulda)

Gans, pirmoreiz lopus laukā dzīdams, ņēma līdzī savā gana kuliņē atslēgu. Ja vairāk ganu kopā ganija, tad to darija tikai viens. Kam atslēga bij klāt, tas gāja pirmais lopiem riņķī, nosēdās un ēda no cibiņas. Kad tā darija, lopi vasarā turējās kopā mierīgi (DLP II 100. Bērzaune)

Un kur tad vēl rumulēšanās! Rumulēja ganu, lai viņu un viņa ganāmpulku nenoskauž skaugi, lai pats un lopi būtu veseli, lai ganos miegs nenāk.

Kad pirmoreiz lopus ganos laiž, tad gans jārumulē, lai govis labi piena dod. (LTT 25983 Tirza)

Lai govis vasaru nebizotu, tad, pirmo reizi ganos dzenot, visiem jārumulējas. (LTT 25989 Prauliena)

Govis pirmoreiz laukā dzenot, tās, pa stalla durvīm ejot, jāapslaka ar aukstu ūdeni, lai nebadās. (DLP II 98. Blīdene)

Kad gans pirmo dienu pārdzen lopus mājā, tad viņu vajag apliet ar ūdeni jeb iebāzt upē, ezerā jeb dīķī, lai gans pie lopiem negul. Tāpat dara arī, kad pirmoreiz ar, sēj, plauj utt., jo tad darba darītāji būs visu vasaru modrīgi. (LTT 25982 Ozoli)

Kad rumulējas, tad jācep olas, lai pienam ir bieza virsa. (LTT 25991 Tirza)

Kad lopus pēc pirmās ganu dienas pārdzina mājās, tad gana riksti uzsprauda uz jumta, lai lopi visu vasaru labi nāktu mājās. Ganos ar lapainu žagaru nedrīkstēja govīm sist, jo tad metoties kāpurī mugurā; jāsit tikai ar tādu žagaru, kam nobraucītas lapas.

Ja govis, pirmoreiz ganos dzenot, sitis ar nomizotu baltu riksti, tad tām būs balti teji. (DLP II 99. Drusti)

Lībiešu ciemos bija populāra gana rikstes pušķošanas tradīcija. No ganiem pārnākot, to apsēja ar krāsainiem vilnas dzīpariņiem un lentītēm.

Ziņas par pirmās ganu dienas tradīcijām pie lībiešiem atrodam 1891. gada «Baltijas Jūrnieka kalendārā»:

«Lopus, pirmo reizi no stalla izlaižot, vajaga stallī zem sliedīna nolikt dunci vai vecu izkapti, lai lopi pāri kāpj: caur to lopu kājas būs stīpras kā dzelzs, kā tērauds; lopi būs veseli — neklībos.

Pirmo reizi ganos ejot, jāpaņem maizes rīciens, jāapkaisa ar sāli un jāpaņem trīs reizes pret sauli ap galda kāju, un šitā sagatavota maize jādod lopiem apēst, tad viņi pa vasaru nekad nepaliks naktī mežā, bet turpretim nāks kārtīgi vakaros mājās.

*Gans, pirmo reizi ganos būdams, nedrīkst sēdēt, jo tad

vasarā vilks nākot lopos. Ganam jāpaņem atslēgu bunts rokā un jāstaigā ap ganāmo pulku — tādā vizē aizliedz (aizslēdz) vilkam uz visu vasaru ceļu pie gauāmā pulka un lopi neklīdis, nešķirsies, bet turēsies vienkopus, kā sa-slēgti.»

Suns pie gana dzīvos un neklīdīs apkārī, ja gans ar maizi tam iedos kādu dražu no savām vizēm vai pasta-lām. (DLP II 99. Drusti)

*Fl, Osīn, labais vīrs,
Jāj ar manī pieguļā;
Es guntinas kūrējiņš,
Tu kumeļa garlīdžs.*

LD 30054 Krustpils

Jurģi ir ne vien pirmā ganu, bet arī pieguļas diena un Osīņš — pieguļnieku galvenais palīgs, kurš ieražu aprakstos nefigurē kā personificēta būtne, kas piedalās pieguļas norisēs; viņa klātbūtne te ir tikai nojaušama upurēšanas aktos, rituālajā mielastā. Tautasdziesma ir tā, kas saglabājusi «dzīvo» Osīņu, kuru puisi aicina līdz pieguļā, kurš jāp pa laukiem pieguļniekus meklēdams un vilkiem mutes aizslēgdams.

Jurģos pieguļā parasti jāja vīri un puisi; sievas un meitas drīkstēja tur ierasties tikai pēc tam, kad bija veiktas visas rituālās izdarības, ziedots Osīnam. Taču tautasdziesmās itin bieži tieši meitas ir tās, kas dodas pieguļā un kam ir labākie zirgi.

*Tam tēvam labi zirgi,
Kur jāp meitas pieguļā:
Meitas miega negulēja.
Kumeliņu vien baroja.*

LD 30193 Lubāna

*Tam tēvam labi zirgi,
Kam jāp meitas pieguļā:
Nojādamas, atjādamas
Laiž ābeļu dārziņā.*

LD 30191 Alūksne

Saimniece pieguļniekiem deva līdzī olas (uz katru zirga kāju pa olai — tik daudz olu, cik visiem zirgiem kopā kāju). Olas arī krāsoja — visbiežāk melnā krāsā. Melnā krāsa vispār dominē Jurģu ziedošanas aktos: saimnieks kauj melnu gaili; olas krāso melnas vai izraksta ar ogli.

Pēc tam izrāva zemē iesistu mietu, ielika izvārītu un izrakstītu olu apaušu cilpā un ielaida mieta caurumā, lai zirgi pieguļā būtu rāmi. Lai zirgi būtu stipri un izturīgi kā ozols, olas lika arī ozola dobumā.

Turklāt olas kalpoja arī aktīvai zīlēšanai, lai izzinātu, kā zirgam veiksies šajā ganību sezonā. Pirms vārīšanas

katram zirgam iezīmēja vienu olu; ja tā vārot saplīsa, tad zirgam gaidāma kāda nelaime. Uz olām nereti zīmēja arī zirgu figūras.

Pieguļā katrā ziņā vārīja pantāgu — tradicionālu Jurgu ēdienu. Vispirms to ziedoja Usiņam, lejot mietu vai cirvja kāta caurumā un pēc tam šim caurumam uzvēla lielu akmeni virsū, tad tikai paši varēja ēst; pirmais iesāka ēst vecākais vīrs, saimnieks un viņam piebiedrojās pārējie vīri un puīši.

No mājām ņēma līdzī alu, cenzdamies pa ceļam ne pili neizliet zemē, citādi kumeļš būšot vilkam rīklē.

Stingri tika ievērota prasība no visa līdzpaņemtā ēdiena un dzēriena pirmo kumosu vai kausu liet ugunī (ziedot ugunij); tāpat ugunij ziedoja kādu vecu drēbes gabalu, sacīdami: «Se tev, guntiņ, Labrenci, atdodam, lai mums pieguļā nesadeg ne apavi, ne drānas, ne apauši.»

Ka pyrmūreiz nūīt uz pīguļi, rozkur guni, ta reiz mat kādu auteni guni sokom: «Itas Lauram.» (V 6. Kaunata)

Vidzemē, īpaši ap Madonu un Cēsim, bija visizkoptākās pirmās pieguļas ieražas. Ko tad šie pieguļnieki darīja?

Jura dienā 23. aprīlī visi kaimiņi jājuši pie kāda akmens pirmo reizi pieguļā. Tad vārījuši pantāgu un olas; ēduši un dzēruši. Bet pie paša akmens ar cirvi izsītuši caurumu un caurumā ielējuši pantāgu iekšā. Kad vajadzīgo ceremoniju pie akmens bija izdarījuši un paši labi izpriecājušies, tad jājuši mājā no pieguļas. (LFK 69, 141 Beļava)

Pievakarē saimnieks paņēma gaļu, tupeņus, olas un aizbrauc ar zirgiem uz ganībām. Līdzī paņēma katlu un kubuliņus. Ganībās saimnieks (dēliets) vāra ēdienu «pantaku» no gaļas, tupeņiem, olām. Dažas olas izvārīja sausas. Tad, kad meitieši sadzina mājās lopus un tos izslauca, arī tie aizgāja uz ganībām. Līdzī paņēma pienu, ko arī pielēja «pantakam». Tā ganībās sagāja visa saime. Zirgus veda pie ugunskura un tiem svilināja bārdas, kāra lakstīgalas drēbes. «Nu tad iedod kādu lupatu lakstīgalas drēbes!» Drēbes pakāra krūmos. Labu drēbi jau neņēma, kādu saplīsušu kreklu. No tām pašām skrandām deva. Olas aprakstīja ar ogli. Meitiešiem deva baltas, neaprakstītas olas. Dēliešiem aprakstītas ar zirgu apzīmējumu — «tam tis zirgs, tam tis». Kāds kuram numurs gadījās, tāds kuram zirgs. Ar olām sitās. Ja gadījās dēliešam sasist aprakstīto olu, teica: «A tam glups, tam nekas.» Tā visī jaktējās, izdzīvojās. I no nāburgiem kāds atnāca. (LFK 891, 391 Viesiena)

Kad jāja zirguš pieguļā, tad bija jāņem līdzī uz katra zirgā piecās olas. Cetras varēja ēst, bet viena bij jāmet zirgu vidū un jātrenc zirgi pāri. Kurš zirgs to samina, tas tani gadā sprāga. (LFK 69, 466 Beļava)

Pirmā jāšana pieguļā bijusi Jurgu naktī. Pieguļā jājuši saimnieks un puīši, līdzī ņēmuši olas un šnabi. Olas ņēmuši tik daudz, cik saimniece iedevusi; vismaz katram zirgam vajadzējis savas olas. Devīga saimniece devusi arī vairāk. ... Pieguļā jājuši vakarā, un agri no rīta atkal atpakaļ. Meitas, lai puīši tās, no pieguļas pārjājot, nezobotu, ka tās ilgi gul, cēlušās vēl agrāk, priekš pieguļnieku pārjāšanas. (LFK 891, 698 Rauna)

Pirmajā naktī pieguļā vajadzējis apaušus svilināt uz pilādža uguns, tad Ušiņš neļāvis lietuvēnam zirgu jā. (DLP II 104. Jaunlaicene)

Eduards Volters aizrāda, ka Daugavpils aprinķī pieguļā devās visi vīrieši. Tikai rīta pusē drikstēja nākt uz pieguļniekiem viesos precētas sievas; neprecētām meitām neklājās nākt.¹ Volters vēl piezīmē, ka bijušas arī tādas meitas, kas šo aizliegumu neievēroja.

Latgalē populāra bijusi īpaša pieguļas rotaļa — Baltēni mest (meklēt).²

Visi vīri, izņemot vienu, noguļas zemē un viņiem apsedz galvas ar segu vai kādu citu apģērba gabalu, lai tie nevarētu neko redzēt. Pirms tam vīriem vajadzējis «uz žerbiņiem iet», t. i., izlozēt, kurš pirmais būs baltiņa metējs. Baltiņš ir balts, nodrāzts koka sprungulis vai nūja. Baltiņu aizmetis, sviedējs saka «Gatavsi!» un visi vīri lec kājās un metas baltiņu meklēt. Kurš to atrod, tas ir nākamais baltiņa metējs.

*Ušiņš jāja pieguļā,
Piecās olas vācelē;
Kas būs šam, kas būs tam,
Kas guntiņas kūrējam?*

DLP II 103. Jaunroze

*Apkārt kalnu saule tek,
Pieguļniekus meklēdama.
Pieguļnieki gudri bija,
Neguļ kalna maliņā.*

LD 30097 Cirva

¹ Волтер Э. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. С-Пб., 1890, с. 6.

² Turpat, 121. lpp.

Jurgīts jāja piegulā
Ar deviņi kumeliņi;
Es tecēju vārtu vērt,
Man iedeva devīto.

LD 30058 Susēja, Dignāja

Mygla, rosa pūrenā,
Muns bōšēnš piguļā;
Pus diņēnis nūstaigōju,
Bōšēleņa saukōdama.

LD 30153 Varakļāni

Labi mani māte māca,
Pieguļā vadīdama;
Būs puīšam plīki cirst,
Nedot savas villainītes.

LD 30143 Cirava

Tumša nakts, zaļa zōle,
Laukā laižu kumeliņu.
Dievs dod manam kumeļam
Apaļam baroties.

LD 30199 Krustpils

Kas to lielu guni kūra
Viņā lauka galiņā?
Jauni puīši guni kūra,
Jaunu meitu gaidīdami.

LD 30122 Krustpils

Ai, māmiņa, ai, māmiņa,
Glupis bija tavš dēliņš!
Es taisīju klēti vielu,
Viņš aizgāja pieguļā.

LD 30155, 1 Gaujiena

Kur tu jāsi, smuks puisīt,
Tumšajā naksniņā,
Vai Rīgā, Jelgavā,
Vai pie daiļas mātes meitas?
— Ne Rīgā, Jelgavā,
Ne pie daiļas mātes meitas,
Baltābola pļaviņā
Jā' kumeļu pieguļā.

LD 30138 Kurzeme, Vidzeme

Dzirās puīši šovakar
Tāju jāti pieguļā.
Tepat gul atz vārtiem,
Suni pogs izkoduši.

LD 30108 Brukna

Jeuseņš zirga nūjōdeja,
Piguļniku maklādams.
Vai, Jeuseņ, nazinov',
Kur vacais guņkureīts.

LD 30085 Vārkava

Aun, māsiņa, baltas kājas,
Nāc man līdzti pieguļā;
Kod tu iest tautiņās,
Došu bērū kumeliņu.

LD 30100 Ance

Sloka jāja pieguļā,
Sešas olas kuliņē;
Divas šam, divas tam,
Divas guns kūrējam.

LD 30065 Biksēre

Migla, migla, liela rasa,
Mans bāliņis pieguļā;
Nem, māršiņa, villainīt,
Āpsedz manu bāleliņu.

LD 30151 Madliena

Ai, pieguļa, pieguļiņa,
Tā man laba nedarija;
Rasāi manas kājas sala,
Migla bira vaiņagā!

LD 30091 Dunalka

Kas tur kļiedze, kas tur sauce
Viņu pusi Daugaviņas?
Odam kājas nōdegušas
Pieguļnieku gunkurī.

LD 30124 Salgale

Pieguļnieki, pieguļnieki,
Glabājat kumeliņus,
Es redzēju zirgu zagļi
Krūmiņā ielienam,
Krūmiņā ielienam,
Iemauktiņus cllājam.

LD 30163 Rūjiena

Aiz kalniņa dūmi kūp,
Kas tos dūmus kūpināja?
Kā tie dūmi nekūpēja,
Pieguļnieku ribas deg.

LD 30187, 1 Sausnēja

Pirmās pieguļas nakts un pirmās ganu dienas ierāžas
ar laiku pāriet uz Vasaras svētkiem, jo Jurgos vēl ir diez-

gan auksts un nav vēl istas zāles. Īpaši šo pāreju veicināja vecā laika skaitīšanas stila izmaiņa par 12 dienām.

Jurģi — zirgu svētdiena. Rūpes par zirgiem te arī ir galvenais, un ne jau pieguļā vien: zirgus labi baroja, ar tiem šai dienā nestrādāja, tos peldināja un sukāja; kurš saimnieks pirmais paguva zirgus nopeldināt, tam tai gadā labākie zirgi.

Veclaicēnē saimnieces zināja, ka Jurģu rītā zirgiem jādod t. s. maizes roku ūdens (kas palicis pēc maizes cepšanas), tad zirgi esot apaļi kā maizes kukuļi.

Jurģu rītu vajagot visus zirgus nosukāt spožus, tad tie visu gadu apaļi. (LTT 12162 Džūkste)

Jurģu rītā agri bez saules peldina zirgus, lai tie aug stipri. (LTT 12158 Bērzaune, Liezere, Vējaya)

Jurģu dienā ar zirgiem nestrādā, un tos pirmo reizi peldina — tad visi būs veseli. (LTT 12159 Bērzpils)

Jurģa rītā sit veca zirga dzerokšļa zobu siles galā, tad zirgs, kaut arī nozagts, nāk atpakaļ mājā. (LTT 12155 Krimulda)

*Pieguļnieki bāleļņi,
Vai ir visi kumeliņi?
Es redzēju Dieva suni
Kumel' kāju valkājot.*

LD 30166 Koknese

Zinot to, ka par Dieva suni saukts vilks, zinot teicienu «Kā vilku piemin, tā vilks klāt» (Ja Jurģa dienā vilku daudzina, tad tas nākot vasarā pie lopiem. — DLP II 84. Jaunroze; Jurģa dienā nevajaga daudz par vilkiem runāt, citādi tie vasaru nākot jērus zagt. — LTT 12240 Līgatne), redzams, cik stipra ir šī tabuātīvā norma: nepieņemt vilku, nesāukt to vārdā, lai nepiesauktu nelaimi.

Pieguļai sākoties, zirgu sargāšana no vilka kļūst sevišķi aktuāla, tā saistās ar dažādiem aktīvas pretdarbības paņēmieniem, jo, kā vēstī nostāsts, tieši Jurģi ir tas laiks, kad sv. Juris jāj ar vilku caur ganībām un atļauj vilkam ķert tos kustoņus, kuriem dzimstot bijušas asinis uz pieres. Tādēļ saimnieces katru kostoni pēc dzimšanas apskatījušas, lai zinātu, kurš vilkam novēlēts. Jaunlaicēnē stāsta, ka vilku, kad tas caur lopiem skrien, gan varot redzēt, bet jātnieku ne. To varot redzēt tādi suņi, kam ir četras acis, un cilvēki, kuri ačgārniski dzimuši. Ja sievietes grib jātnieku redzēt, tām jārauj brunči uz galvas

un jāskatās caur kāju starpu. Agrāk dzīvojusi kāda vecene, kura esot redzējusi, ka vilkam, caur ganībām skrienot, bijis mugurā vīrs, kurš neļāvis vilkam galvu grozīt ne uz vienu, ne otru pusi. (DLP II 84.)

Tautā tic, ka Jurgā dienā vilkam mutē laužņi tiekot ielikti un Miķeli izņemtī — tad varot plēst, kuru gribot.

*Kal, kalē, ko kaldams,
Nokal man atslēdzīnu,
Vilkam mute jāaizslēdz,
Lai ganiņu nekļūdzina.*

LD 29422 Bebrene

Lai vilki vasarā neplēstu kustoņus, Jurgā dienā «sēja» vilkus. Dāvis Ozoliņš (DLP II 84.) stāsta, ka Jaunlaicēnē dzīvojusi kāda saimniece, kas pratusi vilkus siet. Viņa uzvilksu kažokam kreiso pusi un nokūlusi kūts sliksnī, sacīdama: «Kodies sliksnī, kodies sliksnī!» Ko vēl runājusi, to viņš nedabūjis dzirdēt, jo viss bijis jādara, citiem neredzot.

Ja gribējuši, lai vilks nenēs aitas projām, tad Jurgā dienā sasējuši mīstiklas ar valgu. Vilks tad izskraidījes pa aitu pūli, bet nevienu aitu nav varējis aiznest. (LTT 12231 Naukšēni)

Jurgā rītā, nevienam neredzot, sasiens mīstekles (paisekles) ar trim jaunām linu auklām un pie ikkatra mazga piesaka klāt: «Tu nevienu jēru vairs nekodīsi.» Ja tā dara trīs reizes, tad vilks neiet pie lopiem. (LTT 12229 Krimulda)

Jurgā dienā vilkam jāaizsien mute, lai vilki aitas nekostu. Rītā priekš saules divi cilvēki aiziet pie paisītavām. Viens sien ap paisītavām valgu, otrs prasa: «Ko tu tur sien?» — «Vilkam muti sienu.» Tā sien un prasa deviņas reizes, tad vilkam mute ir aizsieta. (LTT 12230 Lubāna)

Pieguļnieki baida vilkus prom ar vārdiem: «Uz lielo tiesu, uz lielo tiesu!» (LTT 12167)

Lopus laukā izdzinuši, gani ar trim vecām priekškaramām atslēgām gāja trīsreiz ganāmpulkam apkārt un tad svieda tās pāri lopu galvām no rietumiem uz austrumiem, tad no dienvidiem uz ziemeļiem un sacīja: «Vilkam mute aizslēgta.» Pēc tam vēl ar atslēgām trīsreiz gāja ap lopiem, tad tās nesa mājās un glabāja uz krāsns līdz Miķeļiem. Miķeļos atkal darīja otrādi: gāja tāpat apkārt ganāmpulkam un svieda atslēgas, tikai uz pretējo pusi, un teica: «Vilkam mute atslēgta», tad lopiem ziemā nekas nekaitot.

Jūrgos zem sliekšņa lika cirvi un atslēgas, lai pasargātu lopus no vilka, neadīja, nesukāja galvu, lai vilks neplēstu lopus, netaisīja sētu, jo citādi vilks nāks pār to jērus zagt.

Jura dīnā navar dareit dorba, lai vylks naāstu jāru.
(LTT 12236 Aglona)

Vakarā gani nedrīkstējuši runāt, kur rītā lopus ganos dzīšot, lai vilki tos netraucētu un avis neķertu. Šā iemesla dēļ katru vakaru vilkus šā tā mānījuši, lai nezinātu, kur rītā ganīs. Tādēļ arī dziesma:

*Nu ar Dievu, ganibiņas,
Rit mēs šurpu nedzīsim.
Ritu būs jaundienīņa,
Ritu jaunas ganibiņas.*

DLP II 99. Jaunroze

Likuši zem kūts durvīm (sliekšņa) arī izkapti, pudelīti ar dzīvsudrabu, kaudzes mieta galu, kas zemē, un sacījuši: «Indriķ, Indriķ, nenāc iekšā (līdzā), man ir dzelzu sēta, tērauda mieta, vara rīkstes.» Tāpat darījuši, kad rudenī lopus Miķeļa dienā mājā dzīnuši, tad lapiem nelabais nepiesities. Arī liek visu māju atslēgas zem durvīm. (DLP II 98. Jaunlaicene)

Te vilka vietā jau stājies pats nelabais, pret kuru tāpat jāizsargājas. Bet kas ir te pieminētais Indriķis? Paskatīsimies dziesmās!

*Ko var velns man darīt?
Es velnam vārdu zinu:
Pats velniņš Indriķītis,
Velna māte Madaliņa.*

LD 34119, 2 Dzērbene

*Es par velnu nebēdāju,
Es velnam vārdu zinu:
Velna tēvis Indriķītis,
Velna māte Margrietiņa.*

LD 34119 Zelgauska

Vilks ir Dieva suns, sila Juris, bet velns — Indriķis; tātad darbojas vieni un tie paši nosacījumi: piesardzība saistāma ar vēlmi nepiesaukt nelaimi, nesaukt to vārdā.

Ar velnu reiz bijis tā: «Senos laikos dzīvojis kāds mājas saimnieks, kas katru gadu Jura dienā sēdies čakārnim mugurā un apjājis savas mājas robežas. To gadu, kad bija jājis, nebijis jābaidās ne no kāda trūkuma, viss bijis pilnīgi jo pilnīgi, savai iztikšanai un lopiņiem. Bet, kādu gadu jājot, čakārnis salūzis; nu bijis jācieš liels trūkums un slimības. Nebijis pasargāts no velna varas, velns darijis, ko vien iedomājies. Gan dzinis saimnieku no mājas, gan gulējis pie viņa sievas, gan arī jājis viņa zirgus, līdz beidzot izputinājis galīgi.» (LFK 672, 227 Skūjene)

Jurģi ir arī burvju un raganu darbības laiks, kad tie staigā apkārt, lopus noburdami. Tāpēc esot jāaizslēdz visi stalli un govīm, kad tās dzen ganos, valgos jāiesprauž adatas.

Jurģu dienā burvis nesis otra daļā nešļavas. Kā daļā tāda nešļava bijusi aiznesta, tam ar' gadījusies kāda nelaime ar kustoņiem. (LTT 12130 Aumeisteri)

Jurģa jeb Ūsiņa naktī burvji nes cita stallī olu, lai zirgi maitātos, un saka:

*Ak tu bagāts Ozņš,
Tumša nakts, zaļa zāle,
Laukā laidu kumeliņu.
Es atstāju baltu zirgu
Sarkaniem iemauktiem,
Lai tev šā, lai tev tā,
Lai tev nekā nedabūt.
Trejdeviņās kūtis dzit,
Vienu pašu ārā laist,
Sirmu jūgt, pelēku braukr,
Atrasties nosprāgušu.*

LBV 266.

Ja Ūsiņa naktī tumsā ieiet kaimiņa kūti un apcērp aīlām galvas vilnu, tad cīrpējam jēri labi padodas un tā vilna ir noderīga dažādiem pestējiem. Lopus pirmo reizi ganos dzenot, kāds kušķītis šīs vilnas jāpaliek zem kaimiņa kūts sliekšņa, tad kaimiņa lopi nīkst un govīs aprauj pienu. (LTT 31409 Pociems)

Jurģa ritā staigājuši, pa citu tūrumiem sēdami nezāles, burvji. Kam priekš gada bijusi laba labība, tur nākošā gadā burvji nākuši bariem burt. Viņi būruši, nezāles sēdami, lai uz priekšu tam labība neaugtu, bet tikai nezāles, un pašam burvim lai augtu tīra labība. Tad burvis vēl no tā tūruma, kur iepriekšējā gadā bija laba labība, ņēmis zemes un tās nesis uz savu tūrumu, kur nebijusi tik laba labība. Bet ja nu tas saimnieks dabūjis to zināt, un viņš izdarījis pret burvību, tad burvim klājies slikti. (LFK 72, 7057 Cesvaine)

Ja Jurģa dienā izšauņ trīs reiz priekš saules no plintes, tam burvji un raganas nevar nekā padarīt. (B 207.)

Jurģu ritā jākāpj kokā un jākliedz: «Šurp mieži, šurp auzas», tad tai gadā kaimiņiem neaug, bet kliedzējam divkārtīgi. (LBV 266.)

Saušana itin bieži mijas ar saukšanu, jo abas darbības ir funkcijas ziņā identiskas, resp., kādas noteiktas skaņas raidīšana attiecīgajam objektam, līdz ar to noraidot turp

arī savu vēlējumu, kas visbiežāk ir nevēlējums, vai ļauna vēlējuma atpakaļ raidīšana. Burvja vēlējums sniedzas tik tālu, cik tālu aizskan viņa balss.

Ar Jurgiem saistāmi arī vairāki praktiskās maģijas paņēmieni, lai aizdzītu vanagus, zvirbuļus, lai iznīdētu nezāles, nodrošinoties pret neražu un uguns nelaimi.

Jurgī vanagus tā sējuši: piesējuši pie vārtu staba vecu pastalu un kūluši. (DLP II 85. Jaunroze)

Ja negrib, lai vanagi mājās nāk, tad Jurgos vajaga likt podu kārts galā. (LTT 12243 Alojja)

Ķurgā rītā krustis slotas jāsaliek, lai vasaru vanags cāļus nenes. (LTT 12244 Plāņi)

Ja grib, lai vanags nenāktu mājās, tad vajagot tā darīt: jāiet priekš Jurgā pie tādas sētas vietas, kur trīs mieti sasiesti kopā — protams, savās mājās — un jāpaņem trīs veci nišu diegi, tanīs jāiesien deviņi mazgli un ar tiem jāaņem vienreiz ap visiem trim mietiem. Pēc tam diegu gali trīs mazglos nosienami. Pie katra mazgla siešanas pašam jārunā: «Ko sien?» — «Vanagu sienu.» — «Sien, sien, ka vari sasiet.» Tas sakāms trīs reizes. (DLP II 84.—85. Jaunroze)

Kad atnāk Jurgu diena, tad vajaga vistu izbāzt caur bikšu galu, tad vanags neaiztiek. (LTT 12245 Veģi)

Jurgā dienas rītā ar šautru — gaļas žāvējamo iesmu trīsreiz jāapiet ap visām ēkām un jāizčakarē paspārnes, šautrs jāaiznes par robežu uz citu zemi, tad paša mājā nedzīvos nekādi zvirbuļi. (LTT 12247 Rauna)

Ja Jura dienā akmeni aiz spāres aizbāžot, tad zvirbuļi mājās nedzīvojot. (LTT 12251 Litene)

Jurgu dienas rītā plikam saimniekam jāpārdzen pār tīrumu krusteniski vagas, lai tīrumā nezāles neaugtu. (LTT 12266 Smiltene)

Ķurgī priekš saules plikam jāar, lai ušņas neaug labībā. (LTT 12267 Plāņi)

Jaunjēlgavā saimnieki apdzina vagu tīrumam apkārt, tā novelkot simbolisku norobežojošu, sargājošu, ļaunumu atvairošu līniju.

Jurgu rītā agri jāceļas un jāiekurina krāsns, lai dūmi izskrien caur skursteni, tad mājas ļaudis būs laimīgi. Šīs darbības sākotnējā nozīme ir zudusi. Te varētu hipotētiski pieņemt, ka dūmi pa skursteni izrauj sev līdzī nelaimi. Sal.: ja dūmi pa skursteni atpakaļ nāk, mājās izcelsies ugunsgrēks; arī: ja dūmi nāk istabā, būs lietus vai slikti laiki. Domājams, Jurgos krāsni kurināja, arī lai veicinātu

laba laika iestāšanos un atvairītu ugunsgrēkus. Jo citādi Jurgos uguni kurināt (uz lauka) nav brīv.

Priekš Jurgiem nevar laukā uguni kurināt, tad mājas nodeg. (LTT 12070 Aloja)

Ja Jurgā dienā dedz uguni, tad salna nokož ziedus. (LTT 12069 Galgauska)

Bitenieki šajā laikā īpaši rūpējās par bitēm, sargādami tās no svešiniekiem, kas nāca basām kājām. Kailums tiek traktēts kā saskarsmes maģijas elements; kailas kājas — zemes, augšanas un auglības spēka, bišu laimes iegūšanai (atcerēsīmies, ka Ziemassvētku ieražās basās kājas ir kailuma aizvietotājas). Tāpēc nedrīkstēja atņemt šāda cilvėka sveicienu, bet vajadzēja to dzīt prom.

Priekš Jurgiem svešās mājās nedrīkst iet ar basām kājām, jo tad bites neizdodas. (LTT 12217 Talsi)

Bitenieki nemaz nemīlo, ka svešs cilvēks nāk viņu mājās basām kājām, it īpaši priekš Jurgā un Jurgī, citādi tie par savām bitēm nav droši; citi nemaz nelaiž staigāt caur bišu dārzu. (DLP II 85. Jaunroze)

Kad Jurgā dienā piesit pie sētas tur, kur bišu kociņi, un saka: «Tiš, putniņ, uz nāburgiem, tur labāk' dzīv'», tad visas bites aiziet no kociņiem. (LFK 781, 1433 Vecmuiža)

Arī svētības nodrošināšanai bijuši savi paņēmieni, tāpat veselības, možuma un skaistuma uzturēšanai. Šajās norisēs pa daļai vēl jūtamas pagājušo Lieldieņu atskaņas.

Jurgu rītā itin agri uz visām istabas durvīm jāsavelk lietuvēna krusti un pēc tam tās stingri jānobultē. Staigāšanai jānotiek pa logiem. Pats saimnieks kauj gaili un asinis tecina zirgu silēs. Visas zirgu lietas un sāls graudu novieto pagalmā uz stabiem un vadžiem. Deviņi vēji, kas šai rītā pūš, atnes svētību visai mājai, bet it sevišķi zirgiem un sāls graudam. So sāli var lietot pilnīgi zāļu vietā. Bet visa svētība zūd, ja šai laikā, kamēr vēl durvis aizbultētas un brokastis neieturētas, ierodas kāds svešinieks. (LTT 12137 Vēja)

Jurgu rītā priekš saules lēkšanas sniegā jāmazgājas. Tad vasaru nenāk miegs. (LTT 12064 Vestiena)

Kad priekš Jurgā pirmoreiz dzirdot pārkonu, vai arī kaut kad, tad jāņem no zemes akmens un ar to jāsit trīs reizes pa pieri un atkal jānoliek turpat, kur paņemts — tad galva nesāpot. (DLP II 84. Jaunroze)

Ja ap Jurgiem dzird pirmo pārkonu, tad jāmet kūleņi, lai mugura nesāpētu, lai būtu «miksti» kauli.

Kad pirms Jurgā kāds svelp, tad tam drudzis piemetas. Kad vējš vārtos svelp, tad nevajaga preti svilpt, citādi drudzis piemetoties. (DLP II 84. Jaunroze)

Priekš Jurgā nedrīkst uz lauka, mežā dziedāt, lai balsi uz visu gadu nepazaudētu. (DLP II 84. Jaunroze)

Jurgā rītā vajagot sniegā muti nomazgāt, tad saule nenodedzinot. (DLP II 83. Jaunroze)

Bet:

Pa Jurgiem nevajagot mazgāties, lai vasarā mute nenodegot. (DLP II 83. Lieliecava)

Mute nenodegot arī tad, ja iepriekš Jurgā mazgājot varžu kurkuļos muti. (DLP II 83. Jaunroze)

Kam raiba mute (arī tetera raibumi), tas lai pavasarā to mazgājot varžu kucekļos, tad tie noejot. (DLP II 83.—84. Beja)

Kad priekš Jurgā spļauj skudru pūlī, tad saule mutes nenoeđ. (DLP II 84. Jaunroze)

Priekš Jurgā bērzu sulu tikmēr nevarot dzert, kamēr neesot tajās muti nomazgājis, tad ģimis nenodegot. (DLP II 84. Jaunroze)

Dzīves vietas maiņa

Jurģi pēc tradīcijas bija tā diena, kad kalpi, gājēji un nomnieki mainīja dzīves vietu, pārceļoties pie cita saimnieka. Tāpēc tautā Jurgus nereti sauca par *maiņas dienu* un *mietošanās dienu*.

Par nomas un darba līgumu slēgšanas dienu Jurģi kļūst tikai 19. gadsimta pirmajā pusē (līdz tam tie bija Miķeļi). Jurgā diena lezīmīga arī ar to, ka šajā dienā notika zemnieku brīvīšana.

Dzīves vietas maiņa, leiešana jaunā mājā allaž ir pastiprināti saistījusi cilvēku prātus: ar to tika liktas cerības un labāku, veiksmīgāku, pārtikušāku dzīvi. Tāpēc vajadzēja zināt un ievērot atbilstošus nosacījumus, lai veicinātu vēlāmā sasniegšanu. Tie ir t. s. sākuma ticējumi un sākuma darījumi jeb darbības (nereti magiskas vai tādas, kurām tiek piedēvēts magisks spēks).

Atstājot iepriekšējo dzīves vietu, nedrīkstēja atvadīties, teikt ardievas, lai jaunajā dzīves vietā netrūktu laimes. Mežotnes pusē, aizejot uz jaunām mājām, vecajā mājā neteica ardievas, jo tad lopu gādniece, izdzirdējusi ardievas, nodomā, ka tās viņai domātas, un atstāj lopus. Ne-

sakot ardievas vecajās mājās, lopi iet labi pa ceļu. Ja Jurgu diena iekrīt sestdienā, tad tā ir laba zīme pārgājējiem uz jaunu dzīves vietu, tad saimnieks izrādīsies labs un tur būs ilga palikšana. No iepriekšējās mājvietas bez iedzīves un lopiem tika ņemti arī dažādi citi priekšmeti (ja iepriekšējā mājā bijusi laba dzīve), tādējādi cerot, ka kāds mazumiņš labuma tiek aiznests līdzī uz jaunajām mājām: no vecās vietas ņēma līdzī salmus un izkaisīja jauno kūti, lai tur no izgājējiem nepieķertos kāda burvība. Šim nolūkam derēja arī gultas maisa salmi, kas paņemti līdzī no vecās mājvietas. Citviet ņēma līdzī akmeņus un izmētāja jaunās mājas kūti, lai izsargātos no burvībām.

Smiltenes pusē ticēja, ka tas, kurš uz jauno dzīves vietu ejot, veco atstāj neslaucītu, atstāj vecajā vietā savu svētību. Lubānā, pirms pārcēlās uz jauno dzīves vietu, turp aiznesa maizi un sāli, lai nebūtu jācieš trūkums.

Gurģī aizgājējiem vecā vietā durvis jāatstāj vaļā. (LTT 12089 Plāņi)

Uz jaunu vietu ejot, vajagot vecā vietā atstāt visas karotes, tad tanī paliekot viss bads. (DLP II 83. Ape)

Jurgā dienā, jaunā dzīves vietā nonākot, dzīvojamās telpas tūlī jāizslaukot, tad nebūšot ar citiem mājas iedzīvotājiem jāķīlojas. (LTT 12103 Smiltene)

Gurģī vecā vietā siles nevajagot izslaucīt, lai lopi jaunā vietā miesu tura. (LTT 12172 Plāņi)

Ka Gurģī nāca jauni dzīvātāji, nesa no vecās mājas lopiem līdzī kādu kušķi no migas un iesvieda jaunā kūti, tad no vecās mājas nekāds jaunums nenāca līdzī. (LTT 12183 Smiltene)

Pāriedams uz jaunu dzīvi, iesit vecās mājas sienā pakava naglu, tad jaunā vietā būs visāds labums. (DLP II 83. Ape)

Dzūkstē un Skaistkalnē, uz jauno vietu ejot, ņēma līdzī slotu, lai jaunajā mājā nedabūtu pērienu. Te valdīja arī tradicionālais ticējums par vecajā vietā aizmirstām lietām, kas bija zīme tam, ka būs vēl jāatgriežas atpakaļ dzīvot.

Ja, jaunajā vietā ieejot, vējš pūš no mugurpuses, būs laba dzīve. Arī saulains laiks Jurgu dienā solīja labu dzīvi; tāpēc arī jaunajā vietā centās ienākt no saules puses.

Gurģī jaunā mājā no rīta puses jāieiet. (LTT 12093 Plāņi)

Ja Gurģos jaunā vietā aizejot, vējš pūš no muguras puses, tad būs laba dzīve. (LTT 12094 Dobeļe)

Ja Jurgu dienā lietus līst, tad pārgājējiem jāraud jaunā vietā visu gadu. (LTT 12277 Lubāna)

Uz jaunu māju neveda nekristītu bērnu.

Arī jaunās mājas saimnieki rūpējās par ienācējiem, gan tīri praktiskiem, gan maģiskiem līdzekļiem veicinādami viņu ilgu palikšanu: jauno puisi pirmo reizi sēdināja uz mūrīša, lai tas, tāpat kā mūrītis paliek savā vietā, paliktu ilgi kalpot. Saimniece vārīja saldu putru vai kādu citu saldu ēdienu, lai mājās būtu satiecība. Ikšķilē vārīja cūkas kāju, lai saime būtu mudīga. Vispār labs ēdiens Jurgu dienā bija nozīmīgs faktors. Ja citās svētku reizēs tas bija labāks nekā ikdienā tā iemesla dēļ, ka tie ir svētki, tad Jurgos tas liecināja par saimnieku pārticību, ļāva cerēt, ka saimniece nebūs skopa un ka dzīve jaunajā mājā varētu būt laba un droša. Šādā reizē saimniece vārīja skābus kāpostus ar putraimiem un cūkas gaļu, cepa olas, lai saime dzīvotu satiecīgi kā cāļi. Taču, piemēram, Talsos un Penkulē uzskatīja, ka jaunienācējiem nedrīkst dot skābu ēdienu, lai nebūtu dusmīgi kalpi, lai tie nestaigā visu gadu saskābuši. Vairījās cienāt ar zirņiem, lai ienācēji nebūtu plāpīgi. Ienācējiem nedeva arī zivis, jo tad tie ātri aiziet no mājām.

Šī tieksme pēc noturīgas, stipras saimes ir pašsaprotama cenšanās pēc labklājības un stabilitātes saimnieciskajā dzīvē.

Zilēja un maģiskas darbības veica arī palicēji vecajā dzīves vietā.

Gājējam pakal meta akmeni: ja tas ripo uz priekšu, tad viņš nepaliks ilgi jaunajā vietā, bet, ja akmens veļas atpakaļ, tad viņš atnāks atpakaļ vecajā vietā. Paši gājēji Jurgu dienā kaisīja ceļu ar sāli, lai aizmirstos naidis.

Ja dzīve iepriekšējā vietā nav bijusi laba, tad, vecajam saimniekam jaunu vēlēdami, aizgājēji centās sēt naidu — svieda siļķes maizes krāsni, krāsns slotu iesvieda dīķī, tad mājā valdīšot ienaidis.

Ja saimnieks jaunu meitu ievada mājās ar baltu zirgu, tad tā ir zīme, ka meita tanī gadā apprecēsies.

Rankā ticēja: ja, pārceļoties uz jaunu vietu, pār ceļu pārtek čūska, tad tur labi neies.

Jaunajā vietā jānodrošinās arī pret ļaunuma nesējiem — burvjiem un raganām:

Kad pa Jurgiem nobraucot jaunā vietā, tad ar kārklavici vajagot izklāpēt visas istabas un kūts sienas, lai nekur nevarētu ieiet neviens burvis. (LTT 12126 Nica)

Jaunā vietā dzīvot aizejot, vajagot papriekš tur iesviest kaķi, tad tiekot laba dzīve. (DLP II 83. Jaunlaicene)

Kaķis spējot atvairīt ļaunumu, īpaši melns kaķis. Lai gan kaķis itin bieži sunim pretstatīts, tiek traktēts kā slikts dzīvnieks (ja kaķis kustina asti, tad viņš lād; kaķim uz mēles deviņas nelaimes, sunim — deviņas laimes, tāpēc suņa aplaizītās vātis ātri dzīst; kaķi nedrīkst vest ar zirgu, jo tas zirgu nogurdina), tomēr daudzos ticējumos tas tiek uzskatīts par laimes dzīvnieku (kaķis atšķir labu cilvēku no ļauna; kaķim nedrīkst pāri darīt, tad pārtarā dienā Dievs grēkus nepiedos; kas kaķi nosit, tas viņā dzīvībā, resp., viņā saulē bez acīm staigāšot; kas nav precējies, tas nedrīkst kaķi slīcināt, jo citādi savu laimi noslīcina; kas kaķus mīl, tam zirgi izdodas; ja kaķis aiziet no mājas, būs nelaime, ja svešs kaķis pieklīst — laime).

Kaķis tautas priekšstatos nereti tiek saistīts ar velnu un raganām (raganas bērni vēkšķ kaķa balsi; ja kaķis pārskrien pār ceļu, nebūs veiksmes), ar noslēpumu zināšanu (kaķis paredz cilvēka likteni: pie kura gultas kaķis nagus asina, tas drīz mīrs).

Ja kaķis izlien caur kāju starpu, tad vairs nav zirgu laimes, bet to var novērst, ja kaķi aiz astes izvelk atpakaļ. Jasmuižā un Kalupē, kad jaunu zirgu apmāca un pirmo reizi ratos jūdz, tad jātrenc kaķis krāsniņ apkārt, cik vien ātri var, kamēr zirgs izbrauc no pagalma. Ja kaķis nepastājas, tad zirgs būs labs, bet, ja kaķis apstājas, tad zirgs būs ietiepīgs.

Jurģos, pārejot uz jaunu dzīves vietu, lopi dažreiz bēg atpakaļ uz veco, pierasto māju. Lai to novērstu, jāņem no katra kustoņa spalvu vai saru kušķītis un jāpaliek zem jaunās kūts sliekšņa; tā «piesēja» lopus jaunajai vietai un tie vairs atpakaļ nebēga.

Pirms ievada lopus jaunajā kūtī, veica vairākas tradicionālas maģiskas darbības: vispirms izmeta no kūts trīs dakšas mēslu, lai lopiem ļaunums nepiemestos (Plāņos, Smiltēnē), govīm noberza ar jaunās mājas zemi (parasti — ar smiltīm) purnus un smiltis tad svieda caur ragu starpu pār muguru, lai viss ļaunums saiet zem zemes.

Jurģu rītā slauktu pienu nekad neatstāja vecā vietā un neņēma arī līdzi. Šis piens noderēja, lai nomazgātu ar to govīm muguras; to deva govīm arī dzert, lai tās būtu pienīgākas.

Jaunās kūts sienā iesprauda nazi, govs valgā iedūra adatu, lai govīm nepiesistos ļaunums, jo šis ir arī raganu un burvju darbības laiks, bet, kā zināms, labākais pretlīdzeklis pret burvjiem un raganām ir dažādi asi (metāla) priekšmeti. Pret ļaunumu nodērējis arī pīlādža zars ar tajā iegrieztiem deviņiem robiņiem, kuru novietoja jaunajā kūtī zem silēm.

Uz jauno mājvietu ņēma līdzī pelnus, kurus saimniece, iestājusies jaunās kūts durvīs, atmuguriski svieda kūtī, tad nenīkstot lopi.

Jurgos gājēju vezumā nemanot jāiebāž veca slotā [Siel paši gājēji varbūt arī šā iemesla dēļ nepēma līdzī vecu slotu] ar rezgali, tad viņam aiziet līdz visas to māju peles un žurkas. (LTT 12254 Svēte)

Jurģi ir pārcelšanās laiks ne vien cilvēkiem, bet arī kukaiņiem, no kuriem gribēja tikt vaļā. Piemēram, Bauskā prusakus aizdzina tā: paņēma pātagu, izpēra visus kaktus un teica: «Citiem Jurģi, jums arī Jurģil!» (LTT 12255)

Ja Jurgos kāds iedzīvotājs aiziet no mājas projām un, viņam neredzot, ieliek tā drēbēs trīs blaktis jeb prusakas, tad tie kustoņi no mājas izzūd. (LTT 12252 Rūjiena)

Ja, pārejot uz jaunu dzīves vietu, ceļā atrod pakavu, tad būs laimīga dzīve visu gadu; turklāt ir svarīgi, kā šo pakavu atrod: ja uz ceļa pakavu atrod ar likumu pret sevi, tad iet pretī laimei.

Ceļā sastapta sievietē nav uz labu. Tāpēc, lai novērstu nelaimei, cepurē jāsgriež uz pakausi; ejot garām sievietē, tai esot jāpagriež mugura vai arī trīs reizes jānosplaujas: pa kreisi, pa labi un atkal pa kreisi. Vai arī jākļanās uz visām četrām debess pusēm. Var arī kāpties trīs soļus atpakaļ un trīs reizes nosplauties vai arī atgriezties atpakaļ un apsēsties (tie visi — līdzekļi pret darbību pret ļaunu).

Vai sievietē ir nelaimes putns, ļaunuma sakne jau no ievās laikiem? Bet auglības spēks tautas priekšstatos vienmēr ir bijis pozitīvs spēks — satiekot ceļā grūtu sievietē, vienmēr cer uz izdošanos, veiksmi; tā ir laba zīme.

Pirms došanās ceļā jāpiesēž nelaime, t. i., iekams iziet pa durvīm, ir jāapsēžas.

Ja pirmo ceļā sastop sievietē, jāsaka: «Ne bija, ne redzēju.»

Kad cilvēki iet uz jaunu vietu dzīvot, nešļavu licēji mēdza tiem uz sliekšņa vai pasliksnē palikt nešļavas, tā dodot aizgājējam līdzī uz jauno vietu visādus ļaunumus.

Nešļava jāiekar skūrstenī vai jāsadedzina, tad tā savu spēku zaudē.

Un ir vēl kādi īpaši vārdi, kas skaitāmi, ienākot jaunās mājās:

*Palīdz, Dievs, man jaunam
Sai jaunā vietinā,
Bērza slotas kuplumiņu,
Apiniša vieglumiņu.*

LBV 246.

Laika un ražas pareģošana

Sīmanis Jurgis no Jaunrozes (pagājušā gadsimta 80. gados) zinājis teikt, ka pirmo aukstuma akmeni Dievs izsviež no ūdens Jurgā dienā, otro Vasaras svētkos un trešo Jāņu dienā, tad tiekot silts ūdens, un iekšā atkal metot Jēkaba dienā, Laurenā un Mīkalī.

Jurgī tātad ir viena no siltuma dienām, taču ziedos tērpiēs Jurgis pareģo aukstu un slapju maiju.

Lietus Jurgā dienā sludina sliktu gadu. (LTT 12264 Skujene)

Kad Jurgī lietus līst, tad būs smilgoji rudzi. (LTT 12263 Ergļi)

Ja Jurgā diena saulaina, tad griķi labi padosies. (LTT 12265 Jaunroze)

Jura dienā jāliek alus kannā rudzu vagā; ja kannas vairs nevar saredzēt, tad būs laba vasara. (LTT 12281 Tirza)

Par cik nedēļām priekš Jurgiem rasa uz rudziem, par tik nedēļām priekš Jēkabiem rudzi plaujami. (LTT 12268 Ranka)

Ja Jurgī tik vien saule atspīd, ka laiks zirgu apseglot, tad nākošu vasaru būs pietiekošs siena laiks. (LTT 12273 Ergļi)

Kad priekš Jurgiem pērkons, tad bads ir mājās. (LTT 12279 Rūjiēna)

Kāds laiks ir Jurgū dienā, tāds arī Miķēldienā. (LTT 12280 Mālpils)

Ja Gurģā naktī ir salna, tad rudenī agri nāk salnas. (LTT 12282 Plāņi)

Ja Jurgū ritā uzliek oļu uz jumta un ja tā sasalst, tad pavasarī lini vēli sējami. (LTT 12283 Lubāna)

Lapu diena

1. maijā nesam baltas puķītes mājā kā ziedoņa zīmi. (LFK 137, 286 Ipiķi)

Par pussvētdienu dažos novados uzskatīta Lapu diena, kura iekrīt 1. maijā (dažviet, piem., Madonas apriņķa Patkulē — 3. maijā). Zasā tā saukta arī par *maizes dienu*.

Varam droši apgalvot, ka tā ir jauna parādība latviešu kalendārā, un nav paguvusi plaši ieviesties. Varbūt tomēr vērts to atcerēties tieši šodien, lai piepildītu šo dienu ar jaunu saturu.

Mūsu Lapu diena sasauca ar Eiropā izplatītajām 1. maija tradīcijām, kur skaidri iezīmējas agrārā kulta dominante ar veģetatīvo spēku aktivizēšanu, ar maija kociņa pušķošanu, ar priekšstatiem par rāsas dziednieciskajām spējām.

1. maija svinēšanai ir dziļas saknes visu Eiropas tautu tradīcijās. Vēl šodien Sveciē tie ir zaļumu svētki (*la fête du feuille*), kad tiek ievēlēts maija karalis un karaliene; Francijā tie ir maijpuķīšu svētki, kad cilvēki dāvina cits citam ziedus; Vidusjūras zemēs maijs turklāt vēl uzskatīts par veļu laiku, mirušo garu mēnesi.

1. maijs daudzās Eiropas zemēs ir sv. Valpurģes diena, bet nakts no 30. aprīļa uz 1. maiju — Valpurģu nakts, raganu darbības laiks, raganu nakts Bloksbergas kalnā.

Katoliskajās tradīcijās maijs ir Dievmātei Marijai veltīts mēnesis, un šie uzskati štipri iesakņojušies arī Latgalē, kur visu maija mēnesi agrāk (ši tradīcija nu sāk pastiprināti atgriezties) notikusi dziedāšana pie krucifiksiem.

Lapu diena sasauca ar dažām Lieldienu, Vasaras svētku ieražām, tajā nojaušamas arī senču koku kulta atskaņas.

Par Lapu dienu sauc pirmo maiju. Tad jaunas meitas gājušas uz avotu un mazgājušas muti, lai būtu skaistas un šķīstas. Avota ūdeni nesušas arī uz māju, to visu darījušas pēc saules rieta. (LTT 16454 Latgale)

Lapu dienā tiek arvien zirņi sēti un lopi pirmoreiz laisti uz ganībām. Pēc kam vakarā notikušas rumeles un vāritu olu ēšana. (LFK 142, 2983a Beļava)

Sajā dienā, tāpat kā Krusta dienā (Debesbraukšanas dienā), nedrīkst kokiem zarus lauzt, jo tad tie «asiņo», nokalst.

Kāds 20. gadu beigu apraksts no Kurzemes parāda, cik dzīvas vēl pavisam nesenā pagātnē bijušas senās koku pielūgšanas, koku kulta tradīcijas. Lapu dienā pielūgts kāds vecs, senču stādīts ozols, kas audzis tīruma malā. «... kad gāja uz ozolu, nerunāja ne ar vienu cilvēku un nestāstīja nevienam, kur ies...» (LFK 161, 234). Pie šā koka saknēm pirms saules lēkta skaitītas lūgšanas; šā ozola lapas drīkstēja plūkt un nest mājās tikai maijā, bet to nedrīkstēja darīt citā laikā, pat Jāņos ne.

Pēc Lapu dienas zilēja arī vasaru:

Lapu dienā lapiņām vajag būt vismaz tik lielām kā peļu austiņām, tad būs laba vasara, ja nav — slihta. (LTT 16455 Tirza)

Urbāna diena

Urbāna dienā mieži jāsēj un gurķi jādēsta, tad raža teicama. (LTT 31156 Urbāna)

Lai gan šī diena netiek uzskatīta par svētku dienu, un pat par īstu svinamo dienu ne, tā tomēr tiek ievērota un zemkopja kalendārā kalpo par atskaites punktu pavasara darbiem.

Tā «tikusi nolikta jau no mūsu tēvu tēviem» (LFK 142, 2992) un atzīmēta 25. maijā pēc vecā stila. Raksturīgi, ka sv. Urbānu (Romā pāvests Urbāns IV, iecelts svēto kārtā), kurš Vācijā, Sveciē un citās Eiropas zemēs bija vīndaru un vīnogu audzētāju aizbildnis (maijā zied vīnogulāji un tas nosaka visu tā gada ražu), latviešu ieražās neatrodam pieminētu.

Dabā ar pilnām tiesībām valda pavasaris, no nārsta upēs atgriežas zivis, augsni sāk irdināt sliekas un citi sīki kukaiņi, zeme elpo un gaida sējēju.

Arī pats nosaukums — Urbāna diena — uz skanisko asociāciju pamata pārveidots un citu nozīmi ieguvis, trāpīgi raksturo dabā notiekošos procesus. Viesienā, piemēram, par urbāniem tiek saukti sīki kukaiņi, kas dzīvo zemē.

Urbāni, mazi tārpiņi, kas zemi urbj. Kad rīta agrumā klēts priekša ir urbānu nobadīta, tad tai dienā mieži jā sēj, lai labi izdotos. Tādēļ arī Urbāna dienā sēj miežus, lai tie labi augtu un briestu. (LTT 31174 Lautere)

Tā ir zīme, ka jāsteidz ar pavasara sējas un stādīšanas darbiem, jo uzskata, ka parasti Urbāna dienā sētā labība labāk augot. Ap Urbāna dienu sēja pirmos miežus, tāpat

auzas esot jāsēj nedēļu pirms un nedēļu pēc Urbāna dienas.

Urbāna dienā sēj pirmos miežus un vāra cūkas asti, sacīdami, lai augot miežu vārpas cūkas astes garumā. (LFK 55, 439 Cesvaine)

Urbāna dienā sāk sēt auzas un linus, tas viņiem kā Dieva nolikums; līdz tam tikai gatavo zemi. (LFK 625, 933 Jaunburtnieki)

Urbāna dienā jāsēj lini, tad aug gari. (LTT 31158 Kārķi)

Linus sēj ap veciem Urbāniem, tas ir, 25. maijā pēc vecā kalendera. (LFK 891, 66 Vaive)

Par linu sējas laika sākumu Urbāna diena uzskatīta arī Vitrupē, Jeros, Plāņos, Mārupē, Valmierā. Tā ir piemērota diena arī kartupeļu, burkānu, gurķu un citu sakņaugu sēšanai un stādīšanai.

Urbāna dienā burkāni jāsēj, tad tie izaug gari un resni. (LTT 31161 Ikšķīle)

Vislabāk tupeņus stādīt pillā mēnesī ap Urbāna dienu. (LFK 758, 690 Dzelzava)

Agrāk izplatītajām sakņaugu un graudaugu šķirnēm tas bija vispiemērotākais, visoptimālākais sējas laiks. Tad vēl nepazīna daudzas agrās šķirnes, kādas zināmas šodien. Taču novērotā mēness fāžu ietekme uz augiem nu būtu jāapgūst par jaunu.

Tais gados, kad bija agrs pavasaris, arī sēju varēja iesākt agrāk, ap šo dienu sēšanas laiks tad jau beidzās; visi steidzās līdz Urbāna dienai pabeigt apsēšanu, jo «līdz Urbānam kas sasēts, tas labi aug» (LFK 891, 2421 Vaive).

Kā tas parasti ir ar ieražām, arī ar saimnieciska rakstura darbiem, vienmēr pastāv zināmas nekonsekvences. Arī Urbāna diena ne visur uzskatīta par sējumiem labvēlīgu dienu. Dažos apvidos, galvenokārt Tirzā un Alojā, šai dienā vairās no zemes darbiem. Šādu uzskatu pamatojums balstīts gan konkrētos dabas vērojumos, gan uz asociāciju pamata veidotās līdzībās: urbāni urbj gan zemi, gan saknes un labību, kas tajā atrodas; tad labība pa zemes apakšu vien urbjas u. tml.

Urbāna dienā nav jāsēj, tad tārpī un kukaiņi zemi urbj. (LTT 31167 Tirza)

Urbāna dienā nedrīkst sēt labības, tad tā urbjas pa zemi un uz augšu nenāk. (LTT 31168 Tirza)

Ja Urbāna dienā stāda kartupeļus, tad tārpī tos apēdīs. (LTT 31166 Alojā)

Ap Urbāna dienu jāsteidz ar sējas darbiem, dabas vērošanai neatliek daudz laika, turklāt tas nāv arī lielu dabas pārmaiņu un pavērsienu laiks ar iespaidu uz visiem dzīvības procesiem. Tāpēc šādu vērojumu un pareģojumu Urbāna dienā ir maz.

Ja Urbāna dienā saule spīd, tad gaidāma laba raža. (BZ Ilustr. piel. 1933, 275.)

Ja ap Urbānu ir labs laiks, tad tai gadā būs laba raža. (LTT 31171 Lejasciems).

Vasaras svētki

Ar Vosorassvātkim izabeidze pavasara sezona un isasōce vosora. (LT 43. Latgale)

Vasaras svētki svinami piecdesmit dienas pēc Lieldienām, un mūsu senču kalendāram tie nebija raksturīgi. Tikai ticējumos un sadzīves ieražās atrodam dažas kaut cik latviskas iezīmes.

Par šo svētku izcelsmi un to statusu kristīgajā reliģijā visizsmelšākā informācija ir lasāma vecajā «Konversācijas vārdnīcā», ko te arī pilnībā citēsim:

«**Vasaras svētki**, bībeles jaunajā derībā latv. valodas nosaukums jūdu pļaujas svētkiem, kurus nosauc vecajā derībā arī par «Nedēļu svētkiem», tāpēc ka viņi nobeidza septiņas pļaujas nedēļas, kuras iesākas ar pasah jeb lieldienas svētkiem. Apokrifos un jaunajā derībā nosauc viņus par «piecdesmito dienu» (grieķ. pentekoste, .. no kā radies vācu nosaukums «Pfingsten»), tāpēc, ka viņus svētīja piecdesmitajā dienā pēc pirmo kūlīšu ievākšanas. Kad pēc Jeruzalemes tempļa izpostīšanas nebija vairs iespējams upurēt pateicības upurus, kas piederēja pie svētku galvenās daļas, deva pamazām šiem svētkiem citu nozīmi, proti, viņus attiecināja uz bauslības došanu Sinaja kalnā, kas esot notikusi tanī pašā mēnesī, kurā vienmēr iekrita šie svētki. Atmiņas no viņu pirmatnējās nozīmes uzglabājušās vēl tagad pastāvošajā jūdu paradumā vasarsvētkos pušķot zaļumiem namus un sinagogas, arī lasīt Rutes grāmatu. Priekš kristīgiem vasarsvētku diena ieguva jaunu nozīmi ar to, ka pēc apustuļu darbu gr. 2. nod. tapa pār (toreiz 120) Jēzus mācekļiem izlēts Svētais Gars un ar

to dibināta kristīgā draudze. Sākumā uzskatīja viņā visu to laiku no lieldienām līdz vasarsvētkiem par priecīgu svētku laiku, bet jau 3. g. simteņa sākumā nodibinājās īpaša vasarsvētku dienas svētīšana, kura nobeidza šo laiku. Un no tā laika sākot mēdz šo piecdesmito dienu, sākot no līdzskaitītās pirmās lieldienas visās kr. draudzes daļās svētīt kā Svētā Gara izliešanas svētkus. Pāvests Urbāns II pavēlēja (1094. g.) šos vasarsvētkus svētīt trīs dienas, kurš paradums uzglabājies līdz mūsu laikiem lauku draudzēs, kamēr pilsētu draudzēs svētī tikai divas dienas. Blakus ziemas svētkiem un lieldienas svētkiem vasarsvētki ir trešie lielie kristīgie svētki, kuri ir baznīcas gadu svētku pusgada beigās, un kuros mēdz ne vien pie mums, bet arī ārzemēs pušķot namus zaļumiem.»¹

Gadsimta sākumā daudzviet dzirdēti un fiksēti atzinumi, ka Vasarsvētki nav neko daudz ievērojami, ka tā ir diena, kad jāiet baznīcā; Latgalē šajā dienā nesa uz baznīcu ūdeni svētīt, mājas un ceļmalas krustus (krucifiksus) rotāja ar meijām un ziediem.

1926. gadā beļaviete Alvīne Maksteniece stāsta:

«Nav nekas ievēribas cienīgs. Tikai tas, kad jau pienāk vakars, steidzās pie laika pirti izkurināt, lai gandrīz ar sauli var pat meitēši no pirts iznākt un pie laika saņemt svētvakaru. Tautā pastāv vēl tā ieraža no agrākiem gadiem sanest dzīvokļos bērzu un citu koku meijas, kroņus; puķes, laukos saplūktās, saliek dažādās glāzēs, podos vai vecās krūzēs. Daudziem jau ir pat smalkas puķu vāzes. . . No ēdieniem nav nekas sevišķi, tikai priši sierī, sviests, baltmaize, vai nu miežu plācen's. Arī alus tiek brūvēts, bet ne tādu alu vairs dabu dzert, kā gadus 40—45 atpakaļ, kad bij brūnu brūnais, putoja vien, kad iedzeri, tad vai nāsis plēsa pušu. Tas bija tamdēļ, ka toreiz, tiklīdz alus norūgā, to tūdaļ lēja mucās, bet tagad to raudzē vai 2—3 dienas, pielej nerūgušo un sakuļ dūšīgi, tad labi sadeķo, sasedz. Tad paliek tīri baltā krāsā, ne kādas putas, ne ko. Kad jau glāzes divas trīs iedzersi, sāksi jau daiderēt. . .

Agrākos gados arī bija paraža, kad meitas vasaras svētkos gāja uz ganiem. Tad saimniece viņām deva uz ganiem līdz siera pa ņukai un pa plācenam, jau zinādama, ka nāks nāburgu puīši uz ganu meitu, tad viņai līdz ar meitu būs negods, kad nebūs puīšus ko pacienāt. Tad jau tā toreiz nebija meita, kas netika no puīšiem ganos apmeklēta,

¹ Konverzācijas vārdnīca. R., 1921, IV sēj., 4514.—4515. lpp.

un pēc siera prasīts. Bet tagad tas ieradums ir palicis tikai tautas mutē, dzīvē tas netiek vairs lietots.» (LFK 142, 2163)

Kā jau iepriekš tika minēts, uz Vasarsvētkiem pārgāja daļa Jurgā dienas ieražu, kas saistās ar pirmo piegūlā jāšanu, pantāga vārīšanu un ziedošanu Piegūļas mātei, kā to redzam no Augusta Bīlenšteina vākumiem Lubānā (LTT 31911; 31912).

Meitas izloķa balsis dziesmās, jo šis vēl ir piemērots laiks pavasara saukšanai jeb rotāšanai, kas daudzviet aizsākusies jau drīz pēc Lieldienām un ilgusi līdz pat jūnija sākumam.

Aiz kalniņa meitas dzied,
Aiz migliņas neredzēju;
Nosauņēmu cepurīti,
Nost migliņu vēcināju.

LD 529, 1 Kurzeme,
Vidzeme

*Skaisti dzied, garl velk
Aiz ūdeņa zeltainītes;
Kaut man būtu liepas laiva,
Vienu vestu bāliņam.*

LD 516 Sinole

Sis ir laiks, kad laukos un tīrumos valda lielā sējas rība; arī atlidojušie putni iekārto savus mājokļus. Un laime gaidāma tai mājā, kuras paspārnē bezdelīgas taisa ligzdas. Vasaras svētku sestdienā, kam tikai bija vaļa, tīrija un pušķoja sētu. Sakopa istabas, slaucīja pagalmu, izpušķoja māju un pagalmu ar bērziem, ar levu ziediem, ar pilādžu (sērmūkšu, pileņģu) ziediem un citiem zaļumiem. Meijas lika mājas durvju priekšā, pie klētsdurvīm, pie vārtiem, nesa istabā, klētī, kūtī, rijā. Meijas un puķes lika pie katras gultas.

Kas Vasaras svētku meijas velk gar zemi, tad dabon kašķi. (LTT 31919 Bērze)

Vasarsvētku meijas jāliek šķūnī zem siena, tad siens nepelē. (LTT 31921 Skaistkalne)

Arī baznīcā tika nesti bērziņi. Ja kādam no šiem bērziņiem nolauza zaru un nolika siena šķūnī, tad peles negrauzā sienu.

Vasaras svētkos, lai nodrošinātos pret pelēm, noderējusi arī simboliskā atpirkšanās.

Vasarsvētku bērzus jāsasviež pūnē no rīta agri, kamēr vēl neesi ēdis, un jāsaka: «Apēd kokus, tad barībuls», tad sienu peles neēdis. (LBV 265.)

Pēc sena ticējuma, Vasaras svētkos Dievs izņem otru aukstuma akmeni no ūdens (pirmo viņš izņēmis Jurgos). Citādi ar laika vērojumiem Vasaras svētki nav bagāti. Pieminams tikai vēl kāds atzīnums par pārkonu.

Ja pērkonš ruc pirms Vasaras svētkiem, tad būs aug-
līga vasara. (LTT 31923 Augstroze)

Līdzīgi kā ziemā precību zilēšanas sezona ir no Andre-
jiem līdz Zvaigznes dienai, vasarā tā ir no Vasaras svē-
tkiem līdz Jāņiem. Interesantākie zilēšanas paņēmieni te
ir puīšu un meitu vilkšanās ar dvieļiem un tradicionālās
manipulācijas ar ūdeni.

Vasaras svētkos meitas ar puīšiem sasēja dvieļus šādā
kārtā: viens puīša dvieļis, viens meitas, un tā tālāk garu
rindu. Un tad lika rauties; kurā vietā, kur bij siets, pār-
trūka, tai meitai ar to puīsi bij jāprecējas. (LFK 231,
1537 Iecava)

Vasaras svētkos priekš saules lēkšanas vajaga aiziet uz
avotu nomazgāt avota ūdeni muti un tad iemest sudraba
jeb vara naudu. Uz māju ejot, nedrīkst atpakaļ skatīties.
Tikko nonāk mājās, jāliekas gulēt. Saprņē redzēs, kas to
naudu no avota izņēms; tas arī licēju apprecēs. (LTT
31917 Gaiķi)

Dievs lai līdz, Dievs lai līdz

Vasarsvētkus sagaidīt,

Tad stāvēšu ar tautieti

Pliku gāļu baznīcēi.

LTdz 54614 Sloka

Vītus diena

*Vītus dienā sāk pirmo zāli pļaut. (LFK
891, 2401 Vaive)*

Par Vītus dienu, kas atzīmējama 15. jūnijā, mums pieejamais materiāls ir visai trūcīgs. Tā izplatības areāls aptver tikai Vidzemi.

Eiropas tradīcijā ar šo dienu saistāms sv. Vita (Vītus) vārds, kura godināšanai baznīca atvēlējusi 15. jūniju. Latviešu ieražās tiešu sakaru ar šo kristīgo tradīciju nav.

Jāteic, ka šī diena tradīciju ziņā vispār ir ļoti nabadzīga, un to trūkumu tautā centās kompensēt ar sekojošās Jāņu dienas ieražām. Ar to varētu būt izskaidrojama dažu ieražu un ticējumu identitāte, kas vērojama abās dienās.

Līdz Vītus dienai nedrīkst ar izkapti pļaut govīm zāles, bet ar rokām vien jāplēš. Ja priekš tās dienas kāds pļāva zāles, tad zāles aplaistīja ar sāls ūdeni un tad lopiem nekas (nekāda vaina) nemetas. (LTT 33485 Aumeisteri)

Zemkopja kalendārā Vītus diena iezīmē sējas laika beigas; tā dažviet uzskatīta par pēdējo pavasara sējas dienu, kad vēl var sēt miežus. Sēt jāsāk četras nedēļas pēc tam, kad koki sāk plaukt, un jābeidz četras dienas pirms Vītus dienas.

Sēt jābeidz četras dienas priekš Vītus dienas. Pēc Vītus dienas sētā labība nenogatavojas. (LTT 33477 Smiltene)

Pēc Vītus jāsēj priekš saules, lai labība rudenī laikus nogatavojas. Cik dienu pēc Vītus sēj, tik nedēļu vēlāki rudenī nogatavojas labība. (LTT 33478 Plāņi)

Sējējam svarīgs ir pēdējais sējums, jo ticēja, ka tas var izšķirt viņa turpmāko likteni.

Ja sējējam paliek viena bērzs neapsēta, tad saka, ka tas nākamo gadu vairs nesēsot. (LTT 26960 Lubāna)

Jaunajiem sējumiem ir vajadzīgs mitrums, lai sēkla varētu uzdīgt, tāpēc-lietaina Vītus diena sola bagātu ražu.

Pastāv uzskats, ka Vītus diena «atnes mušas»; tad parādās arī dunduri un sāk vajāt lopus.

Lai nebūtu tik daudz mušu un dunduru, tad lai nozog arājam, kad pavasari iziet pirmo reizi art, vienu velēnu un to aizbāž istabā aiz grīestiem. (LTT 21334 Lībagi)

Ja grib, lai vasaru mušas nav kūtī, tad arājam, pirmo vagu dzenot, jānes zobos cimds ar zemēm. Pēc tam zemes jāizkaisa kūtī. (LTT 21336 Tukums)

Dundurus nedrīkst sist priekš Jāņiem, tad viena vietā izaug trīspadsmīt. (LTT 6114 Naukšēni)

Jāņi

*Tur, kur ligotāji Jāņu nakti ejot par pļā-
vām, augot labāki zāle. (LTT 11513
Aumeisteri)*

Vasarā, kad ir visgarākā diena un visīsākā nakts, kad kūšājošā augšanas un ziedēšanas priekā pretim saulei tiecas katrs stāds, katra puķe un cilvēks visvairāk izjūt savu kopību ar šo zemi te zem kājām un sauli tur augstu debesīs, latvieši svin Jāņus. Cauri gadu simteņiem. Tik pagāniski skaisti un tīri ir šie svētki, ka nerodas ne mazākās šaubas par to, ka kāda viendienīte čaukstoša papīra puķe varētu pārmākt krāšņos ozollapu vainagus un trauslos madarus, debestīņu un margrietu ziedus.

Trīs pamatakmeņi balsta šos svētkus: Dievs, Daba, Darbs. Un Saule. Saules kults un auglības mistērija uzrunā mūs no tālas pagātnes Jāņu dienas ieražās.

Jāņu diena? Bet patiesībā taču nakts ir īstais svētku laiks, to kulminācija un centrs. Isa ir šī nakts, krāšņa kā puķe, kā sapnis, kas izsapņots īstenībā, kā papardes zieds, ar dziesmām pieskandināta, Jāņuguns apmirdzēta, zemes auglības spēku elpojoša.

Rituāls, tradīcija, mēs sakām. Senie latvieši teica: veca tiesa. Dari vecu tiesu, t. i., atdod godu tradīcijai.

Tas, ka vasaras saulgrieži pārcelti no astronomiskajiem saulgriežiem, kas ir 21. jūnijā, uz 24. jūniju, svētku būtību nemaina. Un tie arī nemaz nesaistās ar baznīcas atļautajiem sv. Jāņa Kristītāja svētkiem 24. jūnijā.

Sodien bieži dzirdam sakām: *Ligosvētki*. Turpat līdzās — *Jāņi*, *Jāņu diena*, *Zāļu diena*, *Zāļu vakars*. Kā būtu saucami šie svētki un kā tos sauca mūsu senči? Ja ņem vērā,

ka istā svētku svinēšana sākās jau iepriekšējā vakarā, savu augstāko virsotni sasniedzot Jāņu naktī, ka nākamā — Jāņu diena — ir jau svētku nobeigums, ka Jāņu zālēm šais svētkos ierādīta nozīmīga vieta, tad svētku smaguma punkts pārsveras uz *Zāļu dienu* jeb kā to vēl citur sauca — *Ziedu dienu*.

Beļavā dienu pirms Jāņiem sauca par *Zāļu* jeb *Ziedu dienu*. (LFK 142, 2987)

Ziedu diena bijusi īsi pirms Jāņu dienas. Sai dienā vienmēr sējuši sieru, kā uz pašu Jāņu dienu, un darbu arī nestrādājuši uz lauka. (LFK 479, 1491 Meirāni)

Dienu priekš Jāņiem sauca par *Zāļu dienu*. Tajā meitas tad lasīja Jāņu zāles, kuras tad izžāvēja istabā un bija labas zāles visādām slimībām. (LFK 687, 503 Nīkrāce)

Tā Pēteris Smits, rakstīdams par seno laiku svētkiem, uzskata, ka Jāņu diena, kas iznāk istā ziedu laikā un pārejas posmā no pavasara uz vasaras darbiem, saukta arī par *Ziedu dienu*.¹

Sādu varbūtību pieļauj arī Ludvigs Adamovičs.² Tāpat Osvalds Līdeks uzskata par iespējamu *Ziedu svētku* jeb *Ziedu dienas* nosaukumu.³ Arī Rīta Drīzule atzīst, ka vairākas pazīmes šo svētku norisē vedina domāt, ka pats senākais latviešu vasaras saulgriežu svētku nosaukums būs bijis *Zāļu* jeb *Ziedu svētki*, arī *Zāļu* jeb *Ziedu vakars*.⁴

Dainās Jānis saukts par *Ziedainīti* (Ai, Jānīti, ziedainīti, / Pēterīti, lapainīti (LD 33028); *Ziedu*, *ziedu Jānīts* nāca, / *Lapu*, *lapu Pēterīts* (LD 33074). Dainas apliecina arī nosaukuma *Jāņu diena* senatnīgumu.

Bet kā ir ar nosaukumu *Līgo svētki*, *Līgo diena*, kas darināts, balstoties uz refrēnu *līgo*? Šo jautājumu 1989. gadā presē⁵ īsti laikā aktualizē Rūdolfis Mellups, atgādinādam kādu publikāciju «Jaunākajās Ziņās» (1928. g. 127. nr.), kura daudz ko noskaidro.

Tās autors Emilis Melngailis apraksta savu tikšanos ar Krišjāni Baronu, kuras laikā K. Barons atzīst, ka «Jānis nav rada evaņģēliskam St. Johannesam, bet ir tāds pats saulgriežu veidols kā latīņu Janus ar savām divām sejām, no kurām viena vērsta atpakaļ uz pagājušo pava-

¹ Smits P. Latviešu mitoloģija, 90. lpp.

² Adamovičs L. Senlatviešu reliģija vēļajā dzelzs laikmetā, 96. lpp.

³ Līdeks O. Latviešu svētki, 64. lpp.

⁴ Kad saulīte rotājas. Gadskārtu ieražu dziesmas. (Sakārt. R. Drīzule) R., 1982, 36. lpp.

⁵ Padomju Jaunatne, 1989, 24. jūn.

sari, bet otra rudenam pretim.» Interesantākais te ir Emīla Melngaiļa atzišanās: «Izdodams savu pirmo krājumu, kurā ietilpa tikai Jāņa dziesmas, es jaunās dienās — 1900. — sekodams ierunātai valodai, ka Jānis nav latviskis, biju izgudrojis jaunu vārdu Līgosvētki, kurš nu uz kādu laiku ir nomācis īstos senvārdus Jāņadienu, Jāņanakti, kā jau bieži muļķība nosēžas goda vietā, galdagalā, lai ar uz īsu brīdi.»

Tomēr jau agrāk, vēl pirms Emīla Melngaiļa — 1894. gadā — Jurjāņu Andrejs savos «Latvju tautas mūzikas materiālos» (I, 5.—6. lpp.) pastāv uz to, ka latviešiem esot bijusi īpaša Līgo dievība.

Viena no skaistākajām Jāņu rotām ir ligošana. Tautas purā ir tūkstošiem Jāņu dziesmu. Katrai lietai, katrai norīsei, katram svētku brīdim un katrai vietai ir savas dziesmas — Jāņa tēvam un Jāņa mātei, ganiem, lopiem, laidarām, puķu dārzam, tirumam, ozolam, papardei, ugunsukuram un darvas mucai. Tikai vienu īsu nakti svin šos svētkus, bet dziesmu ziņā nevieni citi gadskārtu godi, pat ne trīs dienas ilgstošie Ziemassvētki, nevar sacensties ar Jāņiem.

Jāņu dziesmu pazīme ir tradicionālais refrēns *līgot, arī līgāt ligojamel ligojēt* Latgalē — *leigūl leigōt rūtōl, rūtojt vejul* (Vysas tās tautas dziesmas, kurās ir mynāts vārds «rūtō», dzīd uz Jōņu dīnu. LFK 548, 4047 Zvirgzdene). Līgo Jāņa bērni, Jāņu zāles lasīdami, līgo zālē pļavā, saule šūpojas un līgo; ligošana attiecināma arī uz erotiskajiem rituāliem. «Ar līgo dziesmu vibrācijām latvietis izskaloja no savas dvēseles ikdienas rūpes un bēdas un ieskaņoja savu īpašo noti Visuma apļu harmonijās.»¹

Līgošana parasti sākas apmēram divas nedēļas pirms Jāņiem un tai tiek piedēvēts maģisks spēks.

*Priekš Jāņiņa gan ligoju,
Pēc Jāņiņa neligoju:
Priekš Jāņiņa ziedi zied,
Pēc Jāņiņa neziedēja.*

LFK 935, 31751 Vaive

Rūtōšana Latgalē sōcās ar Jōņa dīnu un beidzās ar māsļu vešonu uz teiruma. (LFK 285, 107 Rēzekne)

Jāņa vakarā iet dziedādami gar laukiem, un kāda labība tur aug, tādu dziesmu dzied. (LTT 11577 Edole)

Ja Jāņos ligo, aug gari linī. (LTT 11484 Penkule)

¹ Viķe-Freiberga V. Dzintara kalnā. Monreāla, 1989, 118. lpp.

Jāņa dienā jālīgo, lai usnes neaugtu tīrumā. (LTT 11485 Lubāna)

Ja pa Jāņiem nelīgojot, tad vasarā lini sakritīšot veldrē. (LTT 11483 Ozoli)

Ja Jāņu dienā līgotājus aizraida, tad aizraidītājiem sa-
gaidāma kāda nelaime. (LTT 11482 Veļķi)

*Aplīgoju savu kranci,
Savu lielu rožu dārzu,
Lai kranciša vilks nenesa,
Lai rozītes nenosala.*

LD 32515 Gulbene

*Viņa puse tā ligoja,
Kā Limbažu suņi reļi,
Si pusīte tā ligoja,
Kā bitītes vivināja.*

LFK 166, 4070 Kuldīga

Jāņu dziesmās sastopam gan Dieviņu, gan Saules meī-
tas, kuras zem ozola vij vainagus, tur ir kalns, kurā sēž
pats Jānis — tas viss liecina par senu mītu pēdām.

Jānis ir personificēta auglības dievība, kas atnes zāles
un ziedus, kas seglo savu kumeļu un apjāj laukus. Jāni
gaida un daudzina dziesmās.

*Jānīts nāca par gadiņu
Savus bērņus apraudzīt,
Ko tie ēda, ko tie dzēra,
Ko iesēja druviņā.*

LD 32936 Irji

*Jānīts jāja visu gadu,
Atjāj Jāņu vakarā;
Ver, māmiņa, goda vārtus,
Laid Jānīti istabā!*

LFK 1833, 6686 Irlava

*Kopā, kopā,
Kaimiņu meitas,
Jesim Jānīti
Padaudzinaūt.
Klausies, Jānītī,
Kur tevi daudzina:
Pa ežu ežām,
Pa ceļu ceļiem;
Ozolu mežā,
Tur tevi daudzina,
Tur tevi daudzina,
Kronišus pinoūt.*

LFK 1641, 852 Tērvete

*Laužat skalus, pūšat gunt,
Laižat Jāni istabā:
Jānīts slāvo aiz durvīm
Nosvidušu kumeliņu.*

LFK 1601, 2707 Remte

*Val, Jānītī, Dieva dēls,
Tavu platu cepurīti:
Visa plaša pasaulīte
Apakš tavas cepurītes.*

LFK 693, 2690 Lubān.

*Sēst, Jōnelt, sērmā zyrgā,
Pōrzaceļ por Daugovu:
Zam ūzula Saules meīta
Vainadzeņu darynōja.*

LFK 1552, 35819 Malta

*Jōneltts sēdi kaļņeņā,
Jōņa bārni lejeņā;
Jōnelšam zalta kūrpts,
Jōņa bārnim sudabreņa.*

LFK 1600, 1457 Silajāņi

Godā tiek celti visi Jāņi — zināmie un nezināmie: «Ku-
ram vārdu nezinām, to par Jāni krustījam». Katra saim-
niece ir Jāņa māte un katrs saimnieks — Jāņa tēvs.

Pārņ bij Jāņi, šogad Jāņi,
Citu gadu atkal Jāņi;
Tēvs bij Jānis, dēls bij Jānis,
Manam dēlam atkal Jānis.

Tdz 53969 Mežotne

Paldies saku māmiņai,
Kas Jāniti vārdā lika:
Kad atnāca Jāņu diena,
Visi mani daudzinaja.

LFK 857, 145 Kraukļi

Jāņiem posās un gatavojās jau laikus. Ravēja dārzus, izvēlēja drēbes, posa istabas un klēti, pušķoja vārtu stabus, bišu stropus un pat aku, slaucīja pagalmu un ceļus, saimnieks darīja alu, arī medalu, saimniece sēja sieru, puīši sagatavoja malku ugunskuram un cirta meijas, saļāva zāli govīm un zirgiem.

Jāņu mielastu sāk rīkot jau veselu nedēļu iepriekš: brūvēts alus, kauti jēri, sieti sieri un viss tā rīkots, lai Jāņu naktī saimniecei ar saimnieku itin nekas netrūktu, ko pasniegt Jāņu bērniem. Jo Jāņu vakarā Jāņu bērni bijuši diezgan bezkaunīgi ar savām dziesmām, un tad, lai Dievs nedod, ja kaut ko prasījuši un nav bijis tas saimniekam, jeb atkal bijis jau aprūcis. Tādēļ jau arī viss ticis tā gādāts, lai nekas netrūktu. Jāņu galds vienmēr ticis klāts klētī, kur bijis liels galds, ar baltiem galdautiem apklāts. Klētei griesti un sienas tikušas ar meijām tā izpušķotas, ka no tālienes nemaz nevarēja pateikt, ka tur ir siena. (LFK 739, 6005 Lēdmane)

Ja Jāņa dienā saimnieks neiztaisa alu, tad viņam šīnī rudenī nepadosies mieži. (LTT 115008 Vecpiebalga)

Jāņiem alu darot, nedrīkst laist svešus cilvēkus klāt, jo tad alus nerūgst. (LTT 115007 Reņģe)

No vairākām alus pagatavošanas receptēm esam izvēlējušies vienu — kā alu kādreiz darīja Rucavā (no 1928. gadā pierakstītajiem materiāliem):

«Alu taisa no rudzu vai miežu iesala. Divus siekus graudu ieber stoverī un aplej ar ūdeni. Pēc kādas dienas nosūc un graudus istabā saber čupā, lai sadīgst. Kad sadīguši, tad pa krāsni un uz mūriem sažāvē un pēc tam samal, tin iesals gatavs. Iesalu ieber lielā stoverī, aplej ar aukstu ūdeni, t. i., salina, lai izmirkst. Otrā rītā uzvāra māla grāpī ūdeni, kurā ielikti kadiķi. Kad ūdens uzvārījies, tad lej stoverī un maisa. Ielej tik daudz, cik grib taisīt alu. Kad samaisīts, tad lej lielā stoverī, kuram apakšā taps — āniķis. Stoverī ir ielikti salmi, lai atšķirtu drabas no alus. Visu to alu, kas nu notek, to atdzēsē. Apīņus liek tad, kad alu kopā ar drabām liek grāpī vārit. Mazā traukā ieraudzē alu ar raugu. Kad labi rūgst, tad ielej lielā traukā, kur viss alus kopā saliets. Kad nu labi ierūdzis, tad salej mucās. Drabas atdod cūkām.»

Jāņu siers

Biezpiens	— 2 kg
Piens	— 7 l
Olas	— 5—8 gab.
Sviests	— 100—150 g
Ķimenes	— 2 tējkarotes
Sāls	— 2 tējkarotes

Biezpienu smalki saberž ar ķimenes. Uzvāra pienu, liek tajā biezpienu un maisot vāra, kamēr atdalās sūkalas. Tad izlej uz samitrinātas drānas un ļauj, lai notek sula. Masai pievieno 5—8 sakultas olas un 2—3 tējkarotes sviesta, liek bļodā un samaisa. Ja vēlas, lai siers būtu mīkstāks, pievieno 2 tējkarotes sāls. Masu saliek atpakaļ drānā, pārliet ar koka ripu un novieto zem sloga. Pēc 12 stundām sieru izņem no drānas un uz 24 stundām ieliek sālsūdenī. Pēc tam nosusinātu liek mēreni siltā cepeškrāsnī apžāvēt.

Jāņu vakarā ir tira klēte izslaucīta un izkaisīta ar ozola lapām, pilādžu lapām, dažādiem ziediem, upes smaržīgām kalmēm, krūzu mētrām, dadziem, nātrēm un bērzu meijām. Visos klēts kaktos pa vienai ielikta ūdens traukā, lai ilgāki stāvētu, zaļas meijas, un grlesti izpušķoti ozola zariem, pilādžzariem, bērzu zariem un vīgriežu ziediem, bet gar sienām pa vaiņagam — ozola vainags un jaukti lapu zāļu vainagi, un galda rota ir uzlikta — upes smaržīgās kalmes, ozolu lapas, krūzu mētras — tās ir, kas dārzos aug kā puķu palīdzes, kurām ir jauka smarža, kad kopā saliek puķu buketē. Bet puķu puškā ir dažādi puķu ziedi, kā no māju puķēm rozēs, vecmodīgās cekules, kuras ir baltas un rozā, vēl kliņģerītes, tās ir dzeltenas, gaišu pietes zilas, baltas, lillā un rudzu puķes, lauka āboliņa ziedi sarkani un balti. Tad no pļavas puķēm zīda puķes, kuras aug garos kātiņos un smalkiem rozā ziediņiem, bet tām puķēm smaržas nav, tad dzeltenās vilku kalmes, kas dūņainā pļavā aug, kurai ir četras lapas garā kātiņā un apaļu resnu ziedu vāli, kur ziediņš pie ziediņa, un šī puķe ir ar niecīgu smaržu. Nu tagad vēl dažādas smilgas no labības laukiem, tā sauktās lāču smilgas ir rudzu laukā; tā ir, kad jauna, tad zaļa un mīksta un kopā turas smilgai skaras, kad pieauguse, tad izplešas kā egle; ežmaļu smilga; zemā, kuplā pļavas smilga ir smalkām skariņām; dārza smilga ir dārza vārpu zāle; tā kā

rudzu vārpa lāča auzas; nu ir vēl puķu grīslītis, kas īpaši tiek audzināts priekš puķu buķetēm, tas ir platām, zaļām lapiņām ar baltām strīpiņām. Nu ir māju puķes, lauka puķes, smilgas, nu jātaisa pušķis. Tas nu iznāk liels: smilgas un smalkās puķes papriekšu, tad lielās gar malām un smilgas no visām zortēm pa divas un tā, kamēr ir puķes visas izliktas pušķam apkārt, un arī krūzu mētras smaržas dēļ un beigās ozollapas maziem zariņiem, pilādžu lapas, tad vēl pa nātrai, dadžam, ķimeņu ziedam, tā ka beigās pušķis iznāk liels un ļoti skaisti raibs no dažādām puķēm — tāds ir Jāņu pušķis. To ieliek podā vai krūzē un uzliek klētē uz galda. (LFK 161, 319 Batuskas apriņķis)

Ja vēlaties, te tā ir — mūsu ikebana, mūsu vecmāmiņu un vecvecmāmiņu koptā māka, kur netiek aizmirsts neviens ziediņš, kur katrs stiebrs, katra smilga ir ar savu vārdu, nevis vienkārši — zāle.

Istabā meijas lika pie katras gultas, pat pie katras gultas kājas pa meijai, meiju galus mēdza sasiet lokveidīgi virs gultas. Ar meijām arī zilēja savu likteni (Jāņos pie kuras gultas ātrāki meijas novītušas, tas tanī gadā mirstot. LFK 179, 297 Alūksne). Gultas galvgali karināja ozolu vainagus, kājgali — zāļu un puķu vainagus.

*Ai, Jāniša vakariņš,
Ozoliņu tērētājs:
Grib dārziņi, ūrumiņi,
Grib meitiņas vainadzīņu.*

LFK 958, 11511 Kazdanga

*Izpušķoju bišu dārzu
Ar trejiem ziedīņiem:
Ar rozēm, magonēm,
Ar ozola lapiņām.*

LFK 335, 420 Patkule

*Tā Jāniša istabiņa
Ar alkšņiem izpušķota.
Vai tam trūka ošu, bērzu,
Vai ar kuplu ozoliņu?*

LD 32678 Strutele

*Dzirnaviņas raudājās,
Ka nelika vainadzīņa;
Neraudiet, dzirnaviņas,
Likšu Jāņa vakarā.*

LD 32321 Vidzeme, Kurzeme

*Jāņa māte izpušķoja
Ar apsēm istabiņu.
Vai tev trūka bērzu, kļavu,
Vai kuplā ozoliņa?*

LD 32331 Sloka

*Es uzliku bitītēm
Ozoliņa vainadzīņu,
Lai Dievs dod citu gadu
Jaunas bites dārziņā.*

LFK 997, 12825 Ugāle

Jāņu vakarā jāliek uz bišu stropiem (aveļiem) brūnā dāboliņa vainagi, lai arī bites var līgot. (LTT 11665 Taurkalns)

Zāļu dienā drīkstēja visur plūkt, kur tikai ziedi, lai tas būtu āboliņa lauks vai pļava, jo nedrīkstēja jau trūkt ne

āboltiņš, ne debestiņš. Tāpat arī Jāņu zāles un baltās un dzeltenās madariņas, kas tik jauki smaržo. Arī ozola vainagi vajadzīgi. Tad visi tika noglabāti līdz vakaram pagrabā. Pēcpusdienā atkal pa ganiem govīs jāsapušķo, jāapvij rāgi ar meljām. (LFK 790, 80 Lubāna)

Jāņu zāles atstāja istabā visu nakti un nākamo dienu, tās neslaucīja ārā, lai neizslaucītu svētību. Tās izžāvēja un glabāja kā zāles, kuras der pret visām cilvēku un lopu vainām. Tāpat rīkojās arī ar Jāņu vainagiem. Kad govīs nāca slaucamas, izkaltētos vainagus lika dzērienā. Ja govīm deva Jāņu vainagu zāles, tad viņas deva vairāk un treknāku pienu. Ticēja, ka tikai līdz Jāņiem plūktajām zālēm ir dziedniecisks spēks. Jāņos plūktos pilādža zariņus sasēja slotiņā, izžāvēja un lietoja bērnu apkūpināšanai, kad tas bija slims vai nobaidījies, kad kāda jauna acs to uzlūkojusi.

Visas Jāņos plūktās zāles un puķes sauc par Jāņu zālēm. Latgalē, kad meitas iet Jāņu zāles lasīt, saka «it kōdeilō».

*Visa bija Jāņa zāle,
Ko plūc Jāņa vakarā;
Ko plūc rīta saulītē,
Tā vairs tieti nederēja.*

LD 32401 Ozolmuiža

*Visa laba Jāņu zāle,
Ko plūc Jāņu vakarā:
Jāņu nakti zelta rasa
Katrā zāles galiņā.*

LFK 828, 10206 Druviēna

*Āboltiņš, debestiņš,
Jaunu meitu Jāņu zāles;
Suzuburkši, pupurlakši
Jaunu puīšu Jāņu zāles.*

LD 32367 Ranka

*Visa bija Jāņu zāle,
Ko plūc Jāņu vakarā;
Papardiņa, maraniņa
Ir baltais āboltiņš.*

LFK 1835, 2005 Renda

*Kas spīdēja, kas vīzēja
Papardiņu kalniņā?
Jāņa māte zāles lasa,
Pūlni pirkstā gredzentiņā.*

LFK 231, 7824 Iecava

*Viena pati Jāņu zāle
Deviņiem žuburtem;
Devītai žuburā
Zelta poga galiņā.*

LFK 139, 146 Kalsnava

*Samtenītes, magonītes
Jaunu meitu Jāņa zāles;
Asī dadži, sikas nātres —
Jaunu zēnu Jāņa zāles;
Papardītes, vibotnītes
Vecu ļaužu Jāņu zāles.*

LD 32367, 5 Sece

*Meitas gāja Jānišos,
Jāņa zāļu nepazīna;
Kaut māmiņa mani laistu,
Es pazinu Jāņa zāles:
Bulduriši, zilgalviši,
Tā bij ista Jāņa zāle.*

LD 32389 Aizupe

Visas bija Jāņu zāles,
Ko plūc Jāņu vakarā:
Erkšķu lapa, dadžu lapa,
Purā plūkta papardītel

LFK Bb 29, 115 Tūja

Plūcat, bērni, zilgalvites,
Tās pirmās Jāņu zāles;
Saplūkuši zilgalvites,
Eit' pa ceļu dziedādami.

LFK 997, 7412 Piltenc

Val tās visas Jāņu zāles,
Ko plūc Jāņu vakarā?
Cita bija Jāņu zāle,
Cita Māras papardīņa.

LD 32399 Kandava

Pavaicāju Jānītm,
Kuru zāli pirmo raut.
— Rauj papriekšu buldurjāni,
Pēc sarkanu āboliņu.

LD 32393 Ozolnieki

Visas labas Jāņu zāles,
Ko plūc Jāņu vakarā:
Bišķrēsliņi, dievkociņi,
Tās meltiņu Jāņu zāles;
Suņu burkšķi, stobru saknes,
Tās ir puīšu Jāņu zāles.

LFK 828, 3097 Kēci

Vai baltais āboliņš,
Neaudz ceļa malīnā!
Ies garām Jāņa bērni,
Tie jau tevi izplūkās.

LD 32365 Vecpiebalga

Grāvu grāvus izbradāju,
Buldurjāņa meklēdama,
Buldurjāņa meklēdama
Pašā Jāņu vakarā.

Lieli Jāni, mazi Jāni,
Buldurjāņa vien nebija,
Buldurjānis paslēpies
Ataudziņas galiņā.

LFK 1978, 1119 Umurga

Starp citām Jāņu zālēm īpaši izceļami jānīši, kurus gri-
bētos saukt par puķi — cilvēka līdzinieci, jo ar jānīšiem
visbiežāk mēdza izzilēt cilvēka likteni, laimi. Dažos no-
vados tos arī sauc par laimītēm. Jānīšus sprauda istabā
aiz sijas — katram cilvēkam savu — un vēroja, vai tie
izplauks vai novītīs. Kuram cilvēkam laimīte nedēļas laikā
vai līdz nākamajam rītam izplauka, tas ilgi dzīvos, kuram
ne — tam jāmirst.

Uz norām aug puķītes, kuras sauc par laimītēm, arī par
jānīšiem. Sīs puķītes jānoplūc Jāņa vakarā uz katra cil-
vēka pa vienai un jāienes istabā, tad katram jāizrauga
sava un jānoliek zīmīgi. Kuram laimīte nav līdz rītam
izplaukusi, tam tānī gadā jāmirst. (LTT 11837 Jaunlai-
cene)

Jāņu naktī jānopin kronis no Jāņu pūpoliem un jāpie-
kar pie gultas; ja kronis stāv ilgi un nenovīst, tad ilgi
dzīvo. (LTT 11844 Vijciems)

Ja Jāņu naktī izplūkst norauti Jāņu ziedi (līdzīgi pie-
nenēm), tad visas vēlēšanās piepildās. (LTT 11847 Plāni)

Jāņu vakarā, vainagus pinot, tajos līdz ar citām puķēm
mēdz iepīt arī jānīšus.

Lai redzētu, cik maz laika gaitā mainījūsās Jāņu iera-
žas, pieinīsim kādu plašāku aprakstu Geōrga Manceļa

latviešu postilā: «Nu mīļi draugi, eima mēs nu ar labu Dievu Jānos, bet ne kā vakarēji Jāņa brāļi un māsas, katri gavilēdami ar dažādām zālēm mežos un laukos salsijuši, pāriedami mājās ar ozola zariem un ar zālēm appuško vārtus un visas ēkas no iekšas un no ārienes, ticēdami ar tādu lietu burtu burvjus un raganas nost dzit: pēc īpašas zāles sienā iesprauž, šim un tam laimē: kura zāle par nakti savītīs, tas tanī gadā mirs, bet kura zāle zaļa paliek un zied, tas paliks dzīvs. Tādu krāsnu darbu nostrādājuši, lielu Jāņa uguni iededzina, apkārt to tie lēkā, cauru nakti dziedādami kā kādās kāzās. Ne tā, mani draugi: visas tās lietas ir elkadievība.»¹

Jāņu vainags, no trejdeviņām puķēm un zālēm pīts, ir kā magisks aplis, kas, galvā uzlikts, sargā no nelaimēm un slimībām, atvairā skauģus un nelabvēļus.

Starp kokiem Jāņu auglības kultā dominē ozols.

Ozols dainās ir arī pasaules koks, kur Saulīte miglu meta, / Vai bij ziema, vai vasara (LD 33885). Vīriem un puīšiem galvā liekami ozollapu vainagi, lai paši un zirgi ir stipri kā ozoli. Jāņa tēvam vainagā iepin arī labības stiebrus.

*Es uzliku Jāņiņam
Zaļ' ozola vainadziņu:
Lai dievs dod Jāņiņam
Labas bites ozolā.*

LD 32697 Jaunmuiža

*Es savai Jāņa mātei
Došu ziedu vainadziņu,
Lai tai aug labas govīs
Ziedainām kājiņām.*

LD 32693 Katriņa

*Es nopīnu vainadziņu
No tiem pura vaivariem;
To uzliku Jāņiņam,
Lai tas reibtu nepiedzēris.*

LFK Bb 16, 455 Rauna

*Jāņu nakti nepazīnu,
Kura sieva, kura meita;
I sievām(i), i meitām(i)
Zaļš ozola vainadziņš.*

LD 33148 Valmierā

Vainagus ap Jāņiem pina trimpīnā no visādām puķēm, pat no koku zariem. (LTT 11494 Jaunroze)

Arī govīs, no ganiem mājās pārdzenot, mēdza pušķot ar bērza zariem val vainagiem. Govju vainagos mēdza iepīt arī pa kādai dzeltenai puķei, lai govīs dotu dzeltenāku pienu, lai būtu treknāks krējums.

*Appuškoju raibu govī
Ar bērziņa žagariem;
Pušķo, Dievs, citu gadu
Ar raibām telītēm.*

LD 32417 Cesvaine

*Appuškoju brūnāliņu
Zaļu bērzu vainadziņu,
Lai pušķoja citu gadu
Ar brūnām telītēm.*

LFK 1600, 25511 Kosa

¹ Mancelius G. Lang-gewünschte Lettische Postill. R., 1654, II, S. 44.

Dziesmās atrodam pamatojumu arī šīm norisēm, kas balstītas rūpēs par lopiem, taču vēl skaidrāk, ar pārsteidzošu vienkāršību tas izteikts šādā atzinumā:

Jāņu vakarā govīs jāappušķo, lai viņas zina, ka cilvēks viņas neaizmirst. Tad viņas neaizmirsīs cilvēkus. (LFK 810, 383 Stende)

Mājlopu labklājības nodrošināšanai kalpoja arī vairākas tabuātīvās normas.

Priekš Jāņiem nevajaga dot govīm ar izkapti pļautu zāli, lai govīs piena nenoraun. (LTT 11599 Plāņi)

Pēc Jāņiem zāli jau var pļaut ar izkapti.

Jāņu naktī zirgi sargājami no vilkiem, no skauģiem, kas var zirgiem uzsūtīt slīmības un citas nelaimes. Tāpēc zirgus pieguļā nejāja, bet atstāja mājās pie sapļautas zāles.

Kad Jāņa naktī zirgus atstājot ganībās, tad ar tēm jājot lietuvēni un raganas. (LTT 11660 Rundāle)

Jāņa naktī nelaide zirgu pieguļā, tāpēc ka tad pa ganībām vazājušies ļauni gari un nelabi cilvēki. (LTT 11652 Ergļi)

*Es nejāju Jāņu naktī
Kumeliņu pieguļā:
Jāņu nakts vistu nakts,
Novist manis kumeliņš.*

LD 32505 Jaunmuiža

*Nejāj, manu būleliņu,
Jāņu naktī pieguļā,
Skaugis tavu kumeliņu
Dzelzes zālī ēdinās.*

LD 32512, 5 Lielvārde

*Jāņu naktī, brāleliņ,
Nejāji pieguļā:
Meža māte suņus sauca,
Ridis jūsu kumeliņus.*

LD 32508 Sunākste, Nereta

*Es jums saku, ļaunī puiši,
Nejājati pieguļā:
Pats Jānis kumeliņu
Pavadāi ēdināja.*

LD 32504 Jaunate

Pati Jāņa māte, saimniece nedrīkstēja aizmirst tās maģiskās izdarības, kas nodrošina lopu un lauku auglību. Viņa Jāņu naktī meta lopu laidarā raibu, izrakstītu koku, lai būtu raibas telītes, ģērbās «puse balta, puse melna»,

*Lai aug mani telēniņi
Puse baltī, puse melni.*

LD 32429 Katrīna

Viņa apstaigāja savus laukus un tīrumus, it kā novilkdama simbolisku maģisko apli, kuram pāri netiks ne saušums, ne neraža, ne skauģi un nelabvēji. Tautasdziesmās, kuras aicina apstaigāt savus laukus, Jāņa māte bieži mījas ar pašu Jāni — auglības dievību. Ar savu auglības spēku Jāņa māte vēlas ietekmēt arī lauku auglību. Se-

natnē tieši kailuma kultam bija šī rituālā auglības nozīme.

*Jāņa māte rudzus brīda,
Samta svārkus pacēluse;
Kad pārbrīda rudzu lauku,
Tad nolaida samta svārkus.*

LD 32545 Vecsērene

*Kura gudra Jāņa māte,
Apiet savu rudzu lauku;
Kura kāda miega cūka,
Tā ielīda midziņā.*

LFK 935, 31794 Kalupe

*Jānīts gāja rudzu lauku
Ar pelēku mēlēlīti;
Lai zied mana rudzu druva
Pelēkiem ziedīņiem.*

LFK. 1374, 3712 Bārbele

*Jānīts brīda rudzu lauku
Ar zeltītu mētekīti;
Kad izbrīda, tad apbēra
Sīdrabiņa vārpiņām.*

LFK 1148, 690 Skrunda

*Nem Jānīti, augstu zirgu,
Apjāj manu tūrumiņu,
Ceļ asniņu augstumā,
Min zālīti zemumā.*

LD 32559 Beļava

*Nem, Jānīti, melnu zirgu,
Apjāj savus tūrumiņus,
Lai burītis nenobūra,
Lai skauģītis nenoskauda.*

LD 32485 Lēdmane

Jāņu vakarā pušķo laukus: kāpostos sprauž liepu zaru, lai miksti kāposti izaug, rudzos ozolzaru, lai cieti graudi, pilādzi pie vārtiem, lai sātans netiek iekšā, mežrozēs pie kūts, lai raganas netiek govīs slaukt. (LTT 11562 Talsi)

Jāņa vakarā tūrumos jāsprauž meijas. Tad aug kupla labība. (LTT 11565 Vestiena)

Jāņu vakarā labībā vajaga iedurt pīleģi, lai kukaiņi neizcērt. (LTT 11669 Skrunda)

Jāņa vakarā jāstaigā pa pupu lauku un jāsukā mati, jo tad aug garas pupas. (LTT 11573 Annenieki)

Līdzās ozolam Jāņos liela vieta atvēlēta pilādzim — kokam ar sevišķu spēku. Jāņu vakarā pilādžu zarus iesprauda miežos un rudzos, lai raganas nenoskaustu; arī staļļos un kūtīs aiz griestu sijas un pažobelē, arī pie staļļa durvim. Istabā pilādža zaru piesēja gultas galvgali pie gultas kājas un atstāja tur līdz citiem Jāņiem, lai cilvēkiem nelabais nepiesitas. Koku izraudzījās zarotu, stipru, kur var atslēgas un divieli pakārt. Koks jāņem ar veselu galotni, nesalauzts, raganas nesamaitāts.

Kokiem allaž bijusi svarīga loma ziedošanas aktos. Sevišķi tas sakāms par veciem kokiem, kurus sargā un tic, ka ciktāl sniedzās šo koku ēna, tiktāl šo koku tuvumā nav brīv neko aiztikt: ne zāli pļaut, ne zemi rakt, ne zarus lauzt. Tā arī Jāņos pēc senas tradīcijas nesa pie šādu koku saknēm ziedus dieviņiem.

Rauzeniešos vecos laikos biš' tāds paradums: saimnieks Jāņu ritā ņēmis alus kannu, sieru, sviestu un karašu un

nesis pie kāda koka, kas tam biš' ieņemts priekš dieviņa mielošanas, un visu nešļavu nolīcis pie koka saknēm. (LFK 145, 1205 Rauza)

Veci ļaudis Jānos darījuši tā: saimnieks nesis gaļu, maizi un alu uz riju un līcis uz krāsnes augšas un sacīš': «Ēd nu, Dieviņ, ka pāri paliek un mums nepietrūkst.» (LFK 145, 1211 Rauza)

Ziņas par šādiem ziedošanas aktiem atrodam vairākos jezuītu ziņojumos. Te pieminēsim kādu plašāku jezuīta Pētera Kulesija ziņojumu 1599. gadā no Rēzeknes (uz šo P. Kulesija ziņojumu vēlāk, jau 17. gadsimtā, savos pārskatos balstās arī jezuīts Stribings). Tur, ap Rēzekni, pielūdzot kokus, ziedojot zibenim. Koki esot dažādi — citi tuvāk atsevišķām mājām, kopīgi vairākām kaimiņu dzimtām, citi, apslēpti mežos un grūti pieejami, atsevišķām dzimtām piederoši. Pie kokiem salasās divreiz gadā, un viena no šīm reizēm esot Jāņi, kad zem koka zariem ziedo Pērkonam un Lielajam Dievam āzi, melnu gaili un vistu, arī vairākus traukus ar dzērienu, kuru sauc par alu. Kad priesteris ēdienu ir ziedojis, atlikušo sadala klātesošajiem; visus kaulus sadedzina ugunī, ugunī met arī visus traukus, kas lietoti ziedošanai, iepriekš tos sadauzot, lai kāds tos neapgānītu. (LBV 630.)

*Jāņu ritu slaukti gāju
Ar sidraba slauktuvītī,
Ar sidraba slauktuvītī
Dimantiņa rasiņā.*

LBV 398.

Rasai Jānos piedēvēts neparasts spēks un dziednieciskas īpašības, līdzīgi kā ūdenim vispār īpašos saules stāvokļos un citās tiem pielīdzinātās zīmīgās dienās (rumulēšanās Jurgos, sejas mazgāšana tekošā ūdenī Lieldienās u. tml.). Vēl vairāk kā mums rasa izcelta lietuviešu vasaras saulgriežu ritos, kur pašus svētkus dažos novados sauc par *rasas svētkiem*.

Jāņu dienā meitas mazgājas kviešu rasā, no tā viņām baltas sejas. (LTT 11519 Asūne)

Jānos balta drēbe jāvalkā pa rasu, nogrieztu ūdeni savāra ar medu, tad ar to jāmazgā acis, lai neasaro, un kājas, lai nesalst. (LTT 11893 Vecgulbene)

Jāņu ritā priekš saules jāsavāc rasā dažādu izsitumu un kaišu dziedēšanai. (LTT 11892 Baldone)

Jāņu naktī vajaga dzīt ganos aitas, tad būs balta vilna.
(LTT 11641 Nica)

Kas grib baltu villainiņu,

Lai dzen aitas piegūlā:

Jāņu naktī zelta rasa,

Tad aitiņas mazgājās.

LFK 1592, 8757 Jaunpils

Asociāciju pāra Jāņu rasa — piens radītās analogijās burvības vienlīdz labi iekļaujas kā baltajā (labuma gūšana sev, ejot savās ganībās), tā melnajā, kaitnieciskajā (labuma atņemšana otram) magijā.

Jāņa dienas rītā piena kāstuvis jāsaslapina ar rasu, tad govīs dos daudz piena. (LTT 11620 Asūne)

Jāņu vakarā kalpones iet uz pļavām, slauka kāstuves pa rasu un teic: «Puse piena man, puse piena man», tad saimniecēm govīs dod pusi piena un atlikušo kalponēm. (LTT 11682 Asūne)

Jōņu naktī vajag nūsavilkt plykam, apsaplēst ar boltu pologu, pajemt tukšu slauktivi, it pa cytu ganībom un traukt rosu slauktivē, tod tōs gūs, kurys gonōs tymōs ganeibās, pāvysam moz dūd pīna, bet staigōtōja gūs dūd daudzī pīna. (LTT 11612 Domopole)

Jāņu rītā piena raganas skrej rasu traukdamas un saka: «Viss uz mani, viss uz mani!» Ja kāds to dzird, tad lai saka: «Man kaut pusīti!» Tad arī tam piena netrūks. (LTT 11685 Bērzpils)

Jāņa rītā ejot raganas ar slaucenēm un slotu, rasu slaucīdamas, caur ko govīm atraujot pienu. (LTT 11693 Rundāle)

Otra lopiem pienu var atburt, ja Jāņu rītā iet pa ganu ceļu, vico ar riksti un skaita: «Sviests, krējums manā ķernē, viņu (kaimiņu) ķernē sulas vien!» (LTT 11684 Kalsnava)

Rasu dzenot, sakāmi vēl šādi vārdi: «Ņemu, ņemu, bet ne visu; tev puse, man puse», «Ņemu, ņemu, neņemu visu», vai arī: «Viss mans, tev nekā», «Pikiem, kamiem manā ķernē, kaimiņsievām plikas suliņas», «Man krējums, man sviestiņš, citiem tikai samazdziņas», «Suliņas tev, krējumīņš man» u. tml.

Savi vārdi un magiskas darbības bijušas arī aizsardzībai pret lopu noburšanu, piena noskaušanu.

Jāņu vakarā salauza lapu slotiņu un apslaucīja ar to laidara vārtus, skaitot kādus no piena vārdiem.

Ragana, lauma brien pa jūru, piena enkuris uz muguras, piena slaucene uz roku. Piens kā jūra, sviests kā māli. No visām mājām, no visām muižām mans, ne cita, mans, ne cita, pār sētām, pār jumtiem mans, ne cita. (LBV 388.)

Laumas, raganas krīt uz manu kūti, uz mani pašu, uz manu lopu; lai tās piekrīt pie tiem akmeņiem, kas aug neatrā zemē; jūra plūst, jūra tek, jūras ūdens ir mans pieniņš, jūras māliņš ir mans sviestiņš. (B 485.)

Nāk mans pieniņš no Liepājas, nāk mans pieniņš no Jelgavas, nāk mans pieniņš no Rīgas, nāk mans pieniņš pa visiem ceļiem, nāk mans pieniņš pa visiem tekļiem, nāk mans pieniņš no jūras, nāk mans no visiem ezeriem, nāk mans pieniņš no visiem avotiem, nāk mans pieniņš no visām upēm, nāk mans pieniņš no visām attekām, nāk mans pieniņš no malu malām, nāk mans pieniņš no atteku attekām. Nu Dēkla, Laima sēd kaktā; kupā mans pieniņš, kreimiņš, kupatā kupā. (B 453.)

.. Mans gostiņu pieniņš kā jūras ūdentiņš, mans gostiņu kreimiņš kā jumtiņš, mans gostiņu sviestiņš kā vasku rīteniņš ciets un dzeltens, ar cirviem cērtams, ar kaltiem kaļams, ar kaltiem zirgiem, kaltiem ratiem pāri braucams. Skaugim, ļaunām raganām lai acis izkapātas! (B 476.)

Gosniņ, mana raibulīte, ej gar jūriņu ganīdamies. Tur būs liepiņas ziedēdamas, tur būs baltais āboliņš; tur jūs neredzēs ne laumas, ne raganas. Pāri par jūriņu, manas gosniņas, pāri Edat, līdz saulīte norietēs, — tad pārnāksit paēdušas kā vērpelītes, tesmeņi kā aknītes. Stalli, manas gosniņas, kā liepiņas ziedēdamas, būs mans pieniņš kā jūriņa, kreimiņš kā māliņi! (B 465.)

*Svētā Māra, atsēdies
Savā ziedu krēsliņā,
Manā govju kūtiņā;
Caur Māriņas ziedu krēsliņš,
Tur pieniņš cauri tek,
Tur pieniņš cauri tek,
Burbulišus mētādams.
Es tev lūdzu, Svētā Māra,
Dod man vienu burbulīti,
Došu savai telītei,
Lai pieniņš cauri tek,
Burbulišus mētādams.*

LBV 401.

Piena vārdos piesauc arī latvisko Dieviņu:
Dieviņš gāja pa celiņu / Balti svārki mugurā, / Balts
spieķītis rociņā. / Ej, Dieviņ, Jāņu vakarā pa 3×9 mui-

žām, / Pa 3×9 sētiņām, gar maniēm skaugu kaimiņiem, /
Pārnes man labumiņu, / Svētībiņu, gausibiņu / Pie ma-
nām gosniņām. / Baltu plenu, treknu kreimu, dzeltenu
sviestu / Kā vasku manām gosniņām. (LBV 383.)

*Kur tu skrīesi, raganīņa,
Izplēstiem matiņiem?
Skrīeš' kaimiņu govīs slaukt,
Zīlu sulu sulenāt.*

LD 29207 Biksēre

Jāņos par raganām uzskatītas tās sievas, kuras savas burvestības veica kaimiņu tīrumos un lopu laidaros, tiem kaitējot un atņemot svētību. Jāņi ir raganu aktīvākais darbības laiks. Tās, kuras Jāņu naktī skrien apkārt raganodamas, esot gērbusās baltās drānās, vaļējiem matiem un izskatoties gluži tāpat kā jebkura cita sieviete. Raganas varot arī redzēt, ja Lielajā piektdienā iestāda zirni, Jāņos paņēms šo zirņa ziedu, piesprauž pie cepures un iet baznīcā. Tad ieraugot raganu. Jāņu naktī varot redzēt arī velnu, ja plīks stāvot vārtu starpā.

*Jāņi, Jāņi šovakar,
Kam tie Jāņi piederēja?
Moderēm, raganām,
Tām tie Jāņi piederēja.*

LD 32481 Jaunmuiža

*Tiesa, tiesa, ne melnī
Vecu laužu valodiņa:
Jāņa naktī meitas gāja
Raganās, vilkakēs.*

LD 32492 Vidzeme, Kurzeme

Jāņu naktī saimnieks uzmauc sev kaklā zirga sakas, loku, grožus, iet pa otra saimnieka tīrumu un met tur olu vanckarus, ja grib otru noburt. (LTT 11681 Plāņi)

Jāņa dienas naktī vajaga nogērbties plīkam, aiziet uz rudzu lauku un trīsdeviņas vārpas aizlauzt no dienvidiem uz ziemeļa pusi. Laužot var saimniekam novēlēt visādu nelaimi, sev atkal var prasīt kādu daļu no saimnieka rudziem. Kad rudzus nopļauj, tad viss notiek, kas novēlēts. Kad rudzu lauzējs iet pie saimnieka pirkt drusku rudzus, tad vēlāku visa novēlētā daļa pāriet pie lauzēja. (LTT 11592 Domopole)

Ragana mēdza darīt arī tā: lai noburtu kaimiņa laukus, viņa Jāņu naktī trīsreiz pārvēlās no kaimiņa druvas pāri robežai savā druviņā, tā pārvilkdama ražu no kaimiņiem sev. Ipaši tur, kur kādam saimniekam iepriekšējā gadā bija sevišķi labi padevusies labība, nākamā vasarā gaidāmas raganas un burvji.

Taču arī pašas raganas un burvji baidījās no stiprākām, vecākām raganām un, zinādamas vajadzīgos līdzekļus un paņēmienus, centās nodrošināties pret citu raganu burvī-

bas spēku. Tā savā mājā un lopu kūtī raganā savilka un samudžināja diegus, kur citām raganām pakārties, savu matu (cerēdama, ka tas būs stiprāks par svešās raganas matu) lika govīs saitē, laižot to ganībās.

Raganas govīm uz kakla esot apsieta nezkāda saite, kuras galā esot ielikts nezkāds noslēpums, kurš neatļaujot svešām raganām ganībās atņemt govīm pienu un kādu nebūt ļaunumu nodarīt. Daži cilvēki runā, ka raganas, Jāņu naktī katrai govij apmaucot ap kaklu saiti, kuras galā ieliekot savus matus. (LFK 508, 2751d Renģe)

Vēl Jāņu naktī raganas nodrošinājās arī pret citiem iespējamiem pretlīdzekļiem, lai varētu netraucēti nodarboties ar savu burvības māku.

Jāņa naktī raganas nolaužot visiem pīlādžiem galotnes, lai govīm pienu varētu zagt, jo raganas varot aizdzīt tikai ar Jāņu naktī grieztām pīlādžu galotnēm. (LTT 11727 Talsi)

Ap Jāņa dienu viņas redzami staigājušas pa naktīm, apkozdamas pīlādžiem virsotnes, lai ar tām nevarētu pērt viņu burtās govīs un tā raganām kaitēt. (LFK 219, 545 Līzums)

Ko iesāka saimnieces? Kad Jāņu vakarā izslauca govīs, spaiņa kante bija jāapkaisa ar nātrēm, lai raganas netiek pie piena. Litenē kūts durvis atspīdēja ar apses mietu un uz palodzes lika akmeni, lai raganas netiek iekšā. Viesienā Zāļu vakarā govīs pavisam neslauca, jo Jāņu naktī raganas staigā, govīs slaukdamas, un kad ragana atrada jau izslauktu govī un to vēl slauca, tad govīs vairs piena nedeļa. Ceraukstē un Ipiķos govīs neslauca Jāņu rītā, lai raganas, apkārt staigādamas, neatņemtu pienu. Ozolniekos govīs nedzina ganos, kamēr nokrita rasa, jo tad raganas vāc rasu un līdz ar to arī visu pienu sev.

Raganas no govīm atvairā ar struteni, raganu zāli (*Chelidonium majus*), ko vajagot, Jāņu naktī ap pusnakti nevienam nezīnot un tīri kailam, atšēbus raut, t. i., izbāžot caur kājām rokas un 3×9 bubinot: «Ko tu rauj?» «Raganu zāli.» «Rauj, rauj, ka vari izraut.» Tad zāle 3×9 rītus saulē jākalnē un ar sagrauzdētu maizi 3×9 rītus govīm jādod tūlī, kā sāk laist lopus ganos. (LTP 416.)

Jāņa naktī lopu laidars jāappušķo ar pīlādžu zariem un paeglēm, kas lai izbada raganai Laumai acis, kura staigā govīs burdama. (LTT 11745 Ikšķile)

Ļaudis tic, ka Jāņa naktī raganas lien svešā kūtī, nocērp aitas un izslauc govīs. Un lai raganai aizsprostotu ceļu,

tad vakarā jāaizsien kūtim durvis ar cērmūkšu mizu, kuru ragana nevar atsiet. (LTT 11744 Ludza)

Pa Jāņiem kūts durvīs jāsprauž kupls dadzis, lai raganas noduras. (LTT 11711 Jelgava, Nītaure)

Jāņu vakarā pie kūts durvīm sprauž nātras, dadžus un pīlādžus, lai burvji netiek iekšā. (LTT 11722 Valgunde)

Jāņa dienas vakarā vārti jāapsprauda ar smalkajām nāt-rēm, lai raganas un burvji, nakti nākdami, sadzeltos un nevarētu apburt pienu. (LTT 11699 Varakļāni)

Jōņa dienas vakarā uz vortim jōlik vaca veize, lai ru-puči nalāktu klāvā un nazeistu gūvu. (LTT 11748 Aglona)

Arī dainas ir pilnas ar brīdinājumiem un padomiem, kā savu sētu pasargāt no raganām, burvjiem, skauģiem un nelabvējiem.

*Es jums lūdzu, saimenieki,
Jāņa nakti neguliet:
Skaugīts kūra uguntiņu
Jūsu lauka galiņā.*

LD 32475 Džūkste

*Jāņu nakti negulēju,
Sav' telīti sargādama:
Jāņu nakti raganīņas
Pulcēties(i) pulcējās.*

LD 32480 Sēlpils

*Piniēt, meitas, ērkšķu kroni,
Metiet govju laidarā,
Lai ragana acis bada,
Jāņu nakti skraididama.*

LD 32487 Isļice

*Es iespraudu izkaptiņu
Savā govu laidarā,
Lai ragana nosagrieza
Ātrajā skrējienā.*

LD 32474 Zelgauska

*Al, meitas, meitas,
Glabājat govīs!
Ragana krūmos,
Slaucene rokā.*

LD 32467 Pļaviņas

*Jāņos govu neslauciet,
Ganos agri nedzeniet:
Sēd ragana krūmiņos
Ar sudraba slauktuvītī.*

LD 32482 Vecsērene

*Silē dūru adatiņu
Savā govju laidarā,
Lai ragana nosadūrās,
Jāņa nakti staigādama.*

LD 32489 Kursiši

*Es iemetu asu dadzi
Savā govu laidarā,
Lai tie burt nenobur,
Lai skauģiši nenoskauž.*

LD 32473 Sidgunda

Līdzās šīm maģiskajām dainām ir bijuši arī savi bura-mie vārdi, r a g a n u v ā r d i, kas skaitāmi tieši Jāņu naktī, lai atvairītu, aizbaidītu raganas, piedraudot ar dažādiem asiem priekšmetiem (šiem vārdiem raksturīga tieša vē-ršanās pie iespaidojamā, apvārdojamā objekta). Ja citās maģiskajās dziesmās līdzās izkaptīm un adatām plaši pār-stāvēti asie augu valsts objekti (dadži, ērkšķi, nātres), tad buramvārdos dominē metāls, lai vārdi būtu stiprāki, iedar-bīgāki.

*Skrien, ragana, šķērsu gaisu,
Manu sētu neieskriesi!
Mana sēta zelžiem kalta,
Izkaptēmi spāres celtas;
Izkaptēmi spāres celtas,
Adatāmi jumti jumti,
Izkaptēm nosagriezti,
Adatāmi nosadurti.*

LD 32490, 4 Sēlpils

*Skrej, ragana, kur skriedama,
Garām manu sētu skrej.
Mana sēta dzelžiem kalta,
Asajām adatām.*

LD 32490, 2 Bauska

Salīdzinājumam minēsim kādu skotu plemēru. Skotijas kalnos aizsardzībai pret elfiem vislabāk derējis tieši mētāls: ja cilvēks nokļūst elfu mītnē, allaž vajag iedurt durvis kādu asu metāla priekšmetu — nazi, adatu, āķi, tad elfi nevarēs aizcirst durvis un traucēt izkļūšanu no viņu mītnes.¹

Dainās atrodam daudz šādu sadzīves maģijai raksturīgu izdarību: Augstu metu Jāņu zāles, / Lai telītes lielas auga; Jāņa nakti apgērbos / Puse balta, puse melna. So sadzīves maģiju pārzināja visas sievas. Vai tāpēc visas viņas raganas?

Taču atgriezīsimies pie zāļu vakara un vēlreiz izsekosim visai Jāņu nakts gaitai.

Lai gan katrā novadā ir arī atšķirīgas, īpatnas Jāņu tradīcijas, tomēr svarīgākie akcenti ir kopīgi, galvenās Jāņu norises paliek tās pašas.

Gani ir pirmie, kas Zāļu vakarā ielīgo Jāņus (Pirmie gani, pēc arāji, / Visupēc jaunas meitas.) Saule vēl gabalā, kad saimniece sauca lopus mājās un vēroja, vai kādai no govīm būs mutē zāles kušķis, — ja ir, tad tai govij gaidāma telīte. Gans ir arī pirmais, kurš dabū ēst no saimnieces sietā Jāņu siera.

*Gani dzina sētinā,
Kupla liepa vārtus vēra;
Tā nebija kupla liepa,
Tā bij Jāņa māmuliņa.*

LD 32425 Tirza

*Sieru, pienu, māmuliņa,
Par telišu pušķošanu;
Ja nedosi siera, piena,
Nepušķošu citu gadu.*

LFK 1650, 2146 Ceraukste

*Atdzen ganī, alligo,
Es tecēju vārtus vērt;
Atnes man ganu meita
Zāšu ziedu vainadziņu.*

LFK 1597, 2160 Blīdene

*Sieru, sieru, Jāņu māte,
Tev ir govīs laidarā;
Ja nedosi sieru, pienu,
Dzišu govīs kāpostos.*

LFK 218, 1855 Krustpils

¹ Фрезер Дж. Золотая ветвь. II, Табу — запреты. М., 1928, с. 69.

Sen iedibināta tradīcija, smalki izstrādāta kārtība notur nemainīgu svētku rituālu, kurā jāiekļaujas visiem, kur katram ir vieta kuplajā Jāņa bērnu pulkā.

Jāņa bērni daudzējādā ziņā līdzinās Ziemassvētku būdējiem, ķekatniekiem (līdzība izdarībās, to virzībā un mērķtiecībā), Jāņos tāpat ir sava barvede jeb barvedis, dziesmu saucēja, kas let pa priekšu Jāņa bērnu pulkam, izrikodama un vadīdama to, tāpat kā Ziemassvētkos būdēju tēvs.

Jāņa bērnu sagaidīšanu un ienākšanu sētā iezīmē vairāki secīgi posmi.

Jāņa bērni sapulcējas un, lasīdami Jāņu zāles, dodas uz kaimiņiem.

No tālienes jau pazinu,
Kur gājuši Jāņa bērni:
Slīdēm pļava noslēdēta,
Ceļmalīņas izplūkātas.

LFK 1596, 4160 Zebrene

Vai, lielie Jāņa bērni,
Pagaidiet mazākos:
Citiem vizes saplūsušas,
Citiem auklas satrūkušas.

LFK 1552, 2087 Ērgļi

Plūcat, bērni, zilgalvītes,
Tās pirmās Jāņa zāles,
Saplūkušī zilgalvītes,
Ei! pa ceļu dziedādami.

LD 32395 Blīdene

Jōneišam daudzi bērnu
Kai tam pūra stradeņam:
Cytu nese, cytu vede,
Cyts tecēja kōjeņom.

LFK 548, 7710 Ludza

Saimnieks un saimniece satalsās saņemt Jāņa bērnus

Kas ti speid, kas ti vīz
Pa lelū teirumeni?
Ti atī Jōņa bērni,
Sudrabōtī vainadzenī.

LFK 1552, 38537 Malta

Kas palēja sudrabiņu
Pie Jāniša nama durvou?
Jāņa māte palējusi,
Jāņa bērnus gaidīdama.

LD 32613 Jaunatē

Jāņa bērni sētā nāca,
Dižs ozols vārtus vēra;
Tas nebija ozoliņš,
Tas bij pats Jāņa tēvs.

LFK 949, 195 Bērze

Nākat droši, Jāņa bērni,
Nenākat bidamies;
Jau vakari, alzvakarī
Galdīj' mana māmullīņa.

LD 32644 Kandava

Nākat šurpu, Jāņa bērni,
Nākat lieli, nākat mazi;
Lieliem došu alu dzertī,
Maziem siera gabaliņu.

LD 32646 Jaunatē

Jāņa bērni pie vārtiem pagalmā. Apsveicināšanās. Aizsākas dialogs un improvizēta apligošanās.

*Visus ciemus garām gāju,
Sai ciemā iekšā iešu:
Sai ciemā Jāņa māte
Daišu Jāni audzināja.*

LFK 1999, 770 Ļaudona

*Lūkājies, Jāņa māte,
Kādī tavi Jāņa bērni:
Zili svārki, baltas bikses,
Pogas vien laistījās.*

LD 32672 Mālpils

*Labvakari, Jāņa māte,
Vai tu mūsu gaidījuse?
Mikstu sieru sasējuse,
Saldu alu darijuse?*

LD 32668 Mālpils, Sēlpils

*Laiska, laiska Jāņa māte,
Līdz ar vistām apgulusi;
Ne tā gaida Jāņa bērnus,
Ne pin savu vainadziņu.*

LFK 1551, 352 Džūkste

*Jānīts teica savus vārtus
Apiniem nopuškojis;
Kad šanāca Jāņa bērni,
Apins Jānt dancināja.*

LFK 925, 783 Renda

*Labvakari, Jāņu māte,
Kur tu savas meitas guldi?
Mēs vedāmi savus pušus
Tavas meitas lūkoties.*

LFK 1955, 17648 Valdemārpils

*Labvakar, Jāņu tēv,
Vai gaidīji Jāņu bērnus?
Jāņu bērni atnesuši
Trejdeviņas Jāņu zāles.*

LFK 519, 512 Grostona

*Es dziedāju skaistu dziesmu,
Pie vārtiem dāiedama;
Jāņu māte klausījās,
Pavārnicu laizidama.*

LFK 1838, 739 Viesiena

*Kas tā tāda liela pile
Tāt celīņa maliņā?
Tat pilei triji vārti,
Visi triji sudrabiņa.
Pa vieniem Dievs iebrauca,
Pa otriemi miļā Māra,
Pa trešiem Jānīts brauca
Dio' dzeltenī kumeliņi.*

LD 32614 Dzirciems

*Jāņu mātes dārziņā
Trīs sidraba avotiņi:
Vienā dzēra raibas govis,
Otrā bērī kumeliņi;
Trešajā avotā
Pate Laime mazgājās.*

LFK 1689, 7312 Saldus

*Slinka, slinka Jāņa māte,
Pagalmiņi neslaucīti;
Jāņa bērni sapinās
Kā cāliši pakulās.*

LFK Bb 10, 241 Vecpiebalga

*Plisku, plasku Jāņu māte
Noplišušiem lindraktiem;
Ar cimdiem gōvis slauca,
Ar dakšām gultu taisa.*

LFK 1960, 2646 Vandzene

*Kauntnis bija Jānišam,
Mazi nāca Jāņa bērni,
Cits penteris, cits tenteris,
Cits likām kājiņām.*

LD 32642 Bērzaune

*Ciemīņam slinki puīši,
Vārtu gali nepuškoti;
Ciemīņam slinkas meitas,
Visas dobes neravētas.*

LD 32603, 1 Dundaga

*Slinki, slinki
Kaimiņu puīši;
Papuve pilna
Dzeltenu ziedu.*

LD 33166, 1 Sesava

*Jāņu māte, Jāņu māte,
Tev gruzots pagalmiņš;
Vai nebija tev slotiņu,
Vai meitiņu slaucītāju?*

LFK Bb 21, 874 Prauliena

*Jāņa bērni sanākuši,
Suņi mēles izkoduši,
Ja nebūtu izkoduši,
Tad tie būtu ligojuši.*

LFK 891, 2483 Vecpiebalga

*Kur bij ģaklas mātes meitas,
Tur dārziņi noravēti;
Kur lalskaļi tēva dēli,
Papuvides neapartas.*

LD 32522 Bauska

*Ejat, prom, Jāņu bērni,
Jums nav labu Jāņu zāļu;
Elkšņu lapas, dadžu lapas,
Tās ir jūsu Jāņu zāles.*

LFK Bb 39, 87 Kosa

*Mēmeliešu veci puīši
Staigā ausis nolaiduši;
Kad ierauga jaunas meitas,
Saceļ ausis kā lemešus.*

LFK 8727, 3001 Kurmene

Aplīgošanās Jāņos notika ne tik daudz pašas dziedāšanas vai vaļīgas izrunāšanās pēc. Tai ir vēl kāda svarīga funkcija: sabiedriskais nopelums tautā atzīts par efektīgāko līdzekli pret sliņķiem un nevīžām, kam lauki nekopti un māja nepuškota, kam aizmirsušās Jāņu dziesmas. Savukārt atzinība un cildināšana ir jo vērtīgāka, ja tā saņemta no Jāņa bērniem, t. i., no apkārtējās sabiedrības. Tāpēc ikviens centās nepalikāt kaunā un tos darbus, kas līdz Jāņiem paveicami, padarīt laikus; taču no aplīgošanas nebija jābaidās. Protams, kā jau apdziedoties, neiztika arī bez pārspilējumiem.

Jāņu vakarā tika aplīgoti nāburgi, ja viņiem nebija kādi darbi padarīti, kā kad lauki noauguši ar lielām ušņām un dārzi nebija noravēti no nezālēm, atkal kad nebija papuvas saartas. Un tā Jāņa bērni apskatījās nāburgu mājas laukus; kur vien varēdami pieķerties, tur tūlīt aplīgoja. Tas viss tāpēc darīts, lai nāburga ļaudis uz priekšu sarautos un visus nokavētos darbus padarītu. (LFK 739, 6005 Lēdmane)

No Daugavpils aprīnča Ungurmuīžas saglabājies šāds 1927. gada Jāņu apraksts: «Pievakarē jauni puīši un meitas apģērbās svētku drēbēs un uzlika galvā zāļu puķu vainagus un sāka pulcēties vienā vietā. Kad jau trīs — četri bij kopā, tad tūlīt atskanēja ligo dziesmas. Viens pulciņš pievienojās otram un drīzi vien bij visa ciema jaunatne vienā barā. Tad nu sāka ciemu apstaigāt no vienas mājas uz otru. Tur nu Jāņu dziesmās tika gan saimnieks ar saimnieci, gan arī puīši un meitas teikti un nievāti. Kā kurā mājā barvedis atrada par vajadzīgu. Par apdziedāšanu — aplīgošanu neviens jaunā neņēma.» (LFK 91, 425),

Jāņa bērni apveltī ar Jāņu zālēm saimniekus un viņu īpašumus. Jāņa mātei un Jāņa tēvam tiek pa vainagain, pat pa vairākiem. Savu daļu svētības līdz ar ienestajām Jāņu zālēm saņem kūts, laidars, sakņu dārzs.

*Ja būs laba Jāņa māte,
Ar ziedieml kalsisim;
Ja būs slikta, ja būs barga,
Ar dadziem badisim.*

LFK 1773, 10730 Kursiši

*Jāņa bērni, Jāņa bērni,
Darāt savu vecu tiesu:
Dodat zāles māmiņai,
Lai gotiņas lielas aug!*

LD 32378 Sloka

Jāņa māti apveltī ar raibiem puķu vainagiem, lai telītes būtu raibas kā puķes. (LTT 11601 Talsi)

*Jāņu māte, Jāņu māte,
Rādī lopi laideriņu:
Man rociņas nogurušas,
Jāņu zāles nēsājot.*

LFK Bdz 1146, 28 Matkule

*Augstu metu Jāņu zāles,
Lai telītes lielas auga,
Lai telītes lielas auga,
Lai tās pulka piena deva.*

LD 32419 Lielvārde

*Jānīts sēd kalniņā,
Zāļu nasta mugurā;
Cik zālišu nastiņā,
Tik telišu kūtiņā.*

LD 32433 Baldone

*Plūcat, meitas, baltābolu,
Metat govu laidarā:
Cik ābolu saujiņā,
Tik gosniņu laidarā.*

LD 32448, 5 Sloka

So izdarību būtība meklējama analogijas maģijā, kas nodrošina nesaraucamu saikni starp veicamo darbību un vēlamo rezultātu. Līdzību ar Ziemassvētku budējiem pastiprina Jāņa bērnu, arī paša Jāņa lekšana un diešana tai pašā auglību veicinošajā nolūkā.

*Sasagrieza Jāņa bērni
Jāņa tēva pagalmā;
Sagriez, Dievs, rudzus, miežus
Jāņa tēva tīrumā.*

LD 32852 Vidzeme, Kurzeme

*Lec, Jānīti, kur lekdams,
Lec lopiņu laidārā,
Min rupučus, min raganas,
Tīri manu laidārziņu.*

LD 32483 Valkas Sikšņi

Jāņa bērni prasa sieru un alu.

*Dodi alu, Jāņa tēvi,
Tad augs mieži uz akmeņa;
Ja nedosi, tad neaugs
Ne druoņiņas vidiņā.*

LFK 1960, 8738 Ārlava

*Kas dos siera, tam būs piens
Ligo, ligo!
Kas nedos, tam nebūs,
Ligo, ligo!*

LD 32780 Pļaviņas

Saimniece aicina Jāņa bērnus istabā un pamielo. Turpinās apdziedāšanās.

*Jāņa bērni danci veda
Apkārt kuplu ozoliņu,
Es tev lūdzu, Jāņa māte,
Ieved dancī istabā.*

LD 32606 Dzirciems

*Voi leli Jāņa bērni,
Nasaspaidīt mozokūs:
I visimi viņas beja
Jāņa mōtes ustobāi.*

LFK 491, 15 Livāni

*Iesim, bērni, skatīties,
Kāda Jāņa istabiņa:
Visapkārt vasku sveces,
Vidū liepa līgojās.*

LD 32655 Džūkste

*Iesviežam Jāņu zāles
Jaunu pušķu gultiņā:
Dies dos tiem citu gadu
Otru jaunu gulētāju.*

LFK 1955, 16832 Sala

*Galdam kājas nolikušas
Ne no zelta, sudrabiņa:
No ēdiena, dzērieniņa,
Jāņa bērņus mielojot.*

LD 32757 Kāndava

*Tavu traku Jāņu mātī,
Tavu siera sējumiņu:
Zobi lūza nokožot,
Sviēdri līja gremojojot.*

LFK 1773, 9450 Vidzeme

*Lai bij slinkas, kas bij slinkas,
Stendes meitas, tās bij slinkas:
Jāņu rauši sadeguši,
Rudzu maize atlēkust.*

LFK Bb 20, 557 Stende

*Daiļa bija Jāņa māte,
Daiļa Jāņa istabiņa:
Čar griestiem kuplas rozes,
Visa grīda magonēm.*

LFK 1376, 1535 Bauska

*Tautu meitas lielījās,
Puķēm griestus pušķojušas;
Ko tās puķes palīdzēja,
Kad nāo kvēpus slaucījušas?*

LFK 1552, 15116 Daudzesa

*Kas mirdzēja, kas spīdēja
Jāņa tēva istabā?
Mātei mirdz zelta aube,
Tēvam caunu cepurīte.*

LFK 779, 811 Ergļi

*Jāņa bērni gaļas prasa;
Kur mēs gaļu dabūsim?
Man kaziņu vilks aiznesa
Pašā Jāņa vakarā.*

LD 32760 Mēdzūla, Dignāja

*Jāņu māte bēdājās,
Mazu sieru sasējuse;
Nebēdā, Jāņu māte,
Dost mazus gabaliņus:
Šim stūrītis, tam stūrītis,
Sev pašai i viducītis,
Sev pašai i viducītis
Par akmeņa cēlumiņu.*

LFK 208, 2827 Skujene

Kad sanāk Jāņu bērni, Jāņu māte nes sietā Jāņu sieru — baltu bez olām, no nelaista piena, saulītē apvējotu, gabaliņos sagrieztu. Jāņu māte strīpains, pāšos brunčos, baltā garroku kreklā, melnām sietavām ap kājām. Sietavas bij no vadmalas, melnas nokrāsotas, deļnas platumā. Tās aptina sākot no skriemeniša pāri kājas vēderiņam. Augšā sietavas apsēja ar prievietiņām. (Dzērāji teikuši agrāk: ek, maza bēda, pārdošu sievas sietavas — dzer atkall!) (LFK 2, 426 Dzelzava)

Jāņa bērni pateikdamies atvadās un novēl laimes Jāņa tēvam un Jāņa mātei.

*Svēti, Dievs, to vietīņu,
Kur ēdām, kur dzērām:
Audzē, Dievs, div' vārpiņas
Viena salma galiņā!*

LD 32856 Nītaure

*Paldies, man šai vietā
Deva ēst, deva dzert;
Ja dzīvošu, nenomiršu,
Vēl atnākšu citu gadu.*

LD 32842 Krustpils

*Se nāksim citu gadu,
Se liksmīga Jāņu māte,
Kā blīte vivināja,
Savus bērņus mielodama.*

LD 32801 Lielvārde

Kad līgotāji pacienāti, tad pošas mājnieki arī līdz un iet atkal tājāk līgodami. Iet veci, jauni, lieli, mazi. ... Vajadzēja tik iet, jo īsa nakts, jāsteidzas. Te satumst, te uz-aust. (LFK 790, 80 Lubāna)

*Kas tur spīd, kas tur mirdz
Jāņa kalna galiņā?
Spīd Jāņša vācelīte
Sudrabiņa sloksnītēm.*

LFK 1627, 1042 Zaļenieki

Jāņu uguns — kultiska, šķīstījoša, veselību un auglību veicinoša.

Parasti saistībā ar Jāņu uguni akcentē saules kulta izpausmi, saules pielūgšanu. Jāņuguns iededzama, tiklīdz kā saule ir norietējusi, lai nepārtrūktu gaismas pavediens, līdz kamēr pati saule atkal rotāsies Jāņu ritā.

*Kas mirdzēja, kas vizēja
Viņā lauka galiņā?
Jāņš kura uguntiņa,
Savus bērņus gaidīdams.*

LD 32895 Dzirciems

*Kas tur spīd, kas tur viz
Pašā kalna galiņā?
Jāņu bērņi lampu cēla
Pašā Jāņu vakarā.*

LFK 1594, 3754 Blidene

*Kas tur spīd, kas tur mirdz
Viņā bīrzes galiņā?
Mūsu puiši līgodami
Dedzin' Jāņa uguntiņa.*

LD 32896 Valmiera

*Kūpēja, nedega
Jāņuguntiņa;
Atskrēja paipale,
Iekurināja.*

LFK 1880, 599 Rundāle

Jāņugunis, kā nu kurā novadā, sauktas ne vien par ugunskuriem, bet arī par *pundelēm* (Snikerē, Bauskā, Smārdē, Blidenē), *pūdelēm* (Aucē, Bikstos, Dzērvē, Gudeniekos), *raganām* (Elejā, Vecumniekos, Vilcē, Bīrzgalē), *Jāņu lampām* (Ukros, Blidenē, Tērvetē), *Jāņu svecēm* (Tīrzā, Mērdzenē).

Ugunskuram vietu izvēloties, lūko pēc augstāka kalna. Jau laikus tika sagatavota sausa malka, bērzu tāsīs, sveķi, salmi (tie — Jāņu svecēm) vai darvas muca, kuru uzvilka garas kārts galā, izpušķojot kārti ar Jāņu zāļu vītņēm. Citur (Kalupē, Bīrzgalē) dedzināja darvā mērcētu ratu riteni.

Jāņu vakarā jāiet līgāt un ragana jādedzina. . . Dabuj vienu garu kārti. Ta jau ir iegādāta viena veca ratu rumba. To pielej ar darvu un ta uzmauc uz tās kārtes un uzslien viņu augšā. Apkārt stāv cilvēki un līgaj, dzer alu un ēd sieru. Ka tā ragana beidzās, tad iet uz citām mājām. (LFK 627, 554 Birzgaile)

Jāņu ugunskuri jākur kalniņos. Ugunskura pelnos Dieviņš naudu ber. (LTT 11500 Bērzpils)

Latgalē, kad iet Jāņuguni dedzināt, saka: «Jāiet naudu kaltēt.» Arī citos novados tic, ka apslēptās mantas meklēšanai vispiemērotākā ir tieši Jāņu nakts, jo tad šī nauda parādoties, degdama kā maza liesmiņa. Ja naudas racēju piemeklē neveiksme, un tas ir bijis tikai jāņtārpiņš, tad viņš aizbildinās, sacīdams, ka nelabais iejaucies.

Ļaudis tic, ka uz Jōņa dīnu nauda koltos. . . Dažam ir laima, ka uz Jōņa dīnu pasarōda klāds, ka nauda kaltos. Ka tū naudu dabuj, tod vyspyrms vāg treja vai vīnu gobolu atsvīst nūst. Par tū, ka tei nalabō nauda. Tei nauda vysod vērsā. Jo naizdora tai, tod navar volkōt tōs naudas. Vēl ari navar tōs naudas nest vairōk kei treis reizes nu tōs vītas uz sātu. Jo nas vairōk reižu, tod tei pat pyrmō un ari tei nauda palik par kū navin, par vardivi voi par tōrpu, un tai izsvīž jū ōrā. (LFK 213, 268 Mērdzene)

Jāņa naktī arī nauda kaltējoties, degdama tāpat kā uguns liesma. Kad pie tās pieejot tāds cilvēks, kam tā neesot novēlēta, tad uguns nodziestot. (LTT 11553 Jaunlaicene)

Kad Jāņa dienas rītā, pusdienā vai pusnaktī redz kur naudas uguntiņu, tad vajaga iet droši klāt un uzvest ko vīrsū. Ja uzmet cepuri, tad nauda ir sešas pēdas dziļi, bet ja uzmet kurpes vai pastalas, tad tikai pēdu. (LTT 11555 Jaunlaicene)

Jāņa naktī ap pusnakti jābrien pa ūdeni, tad atradīs naudu pastalās. (LTT 11559 Jaunroze)

Ap Jāņu uguni līgo, danco un iet rotaļās. Te ir tā vieta, kur pulcējas paši un sagaida tuvējus un tālus nācējus — Jāņa bērns.

*Ligojam divi vien,
Neiet šurpu, neiet turpu;
Kad sanāca liela pulka,
Tad jel jauki atskanēja.*

LD 32874 Mālpils

*Sagājās Jāņa bērni,
Sadevās rociņām,
Sadevās rociņām,
Saskan zēlta gredzentiņi.*

LD 32885 Jaunmuiža

Jāņuguns gaismas apspīdēti, kā cilvēki, tā apkārtējie lauki iegūst spēku un auglību. Tāpēc kurina lielus uguns-kurus, ceļ uguni augstas kārts galā, lai tālāk sniegtos tās gaisma. Saulgriežu ugunij pieskāries cilvēks iemanto veselību visam gadam. Tāpēc lec pāri ugunskuram — gan Latvijā, gan Francijā, gan Vācijā. Tā ir visai Eiropai raksturīga sulgriežu tradīcija.

Jāņos kurina lielus uguns-kurus gan laukos, gan mājās, un dedzina darvas mucīņas gan kokos, gan garas kārts galos. Kas esot šās uguns tuvumā, vai pie tās pieduroties, tas uzturot veselību un dzīvību. (LTT 11502 Jaunroze)

Cik tālu spīd liesmas no Jāņu ugunīm, tik tālu visi lauki paliekot auglīgi un labība to gadu labi izdodoties. (LTT 11591 Jaunroze)

Jāņos jālec pāri ugunskuram, lai odi nekostu. (LTT 11675 Dole)

Jāņu nakts ir īsta brīnumu nakts, kad nauda kaltējas, kad var redzēt Laimes māti un pašu Dieviņu staigājam, kad paparde zied sudraba ziediem un notiek vēl daudzas citas brīnumainas lietas.

*Es redzēju Jāņu nakti
Laimes māti staigājoš,
Zīda kleite mugurā,
Zelta kurpes kājiņā.*

LD 32973 Sloka

*Dieviņš gāja pa ceļiņu
Pašā Jāņa vakarā.
Balts spieķītis rociņā,
Balti svārki mugurā.*

LD 32913 Biksēre

Jāņa naktī atveroties debess. Ja tai brīdī kaut ko vēlas, tad tas piepildās. (LTT 11833 Snēpele)

Jāņa naktī skrienot tāda pelīte ar zālīti mutē. Tā pelīte esot jāņoķer un jāizņem tai zālīte no mutes. Ar to zālīti cilvēks varot palikt neredzams. (LTT 11906 Smiltene)

Jāņu naktī ziedot papardes un cirvja kātam lapas plaukstot. (LTK 234, 278 Grenči)

Papardes zied Jāņu naktī. Ka grib tos ziedus dabūt redzēt, ta vaig apaut baltu zeķu un staigāt, kur tās papardes ir; ta no rīta būs tie ziedi korpēs iebiruši. (LTK 627, 554 Birzgale)

Jāņa naktī jāiet uz mežu, kur daudz papardes, tad papardes ziedot zelta ziediņiem; ziediņi jānoplūc un vienmēr jānēsā līdz, kur vien iet, tad nekāda nelaime nenotiks. (LTT 11540 Jaungulbene)

Jāņa naktī paparde zied zelta ziediem, kas viņu redz ziedot, tas var izteikt vienu vēlēšanos, kura piepildīsies. (LTT 11527 Penkule)

Jāņu naktī jāiet skatīties, kā paparde dzied: kas to redzējis, tas atrod apslēptu mantu. (LTT 11539 Jaungulbene)

Jāņa dienas ritā jānogriež papardes kāts pie pašas pamatnes, un uz nogriezuma būs redzams kāds burts, ar to burtu sāksies nākamā vīra vai sievas vārds. (LTT 11545 Talsi)

*Visas zemes zāles dzied,
Papardīte vien nezied;
Tā dziedēja Jāņu nakt'
Ar sudraba ziedīņiem.*

LFK 1688, 2706 Ārlava

*Visas puķes noziedēja,
Papardīte vien nezied;
Papardīte Jāņa zāle,
Tā dzied Jāņa vakarā.*

LD 32412 Kabile, Kandava

Gan papardes ziedu kopā meklējot, gan kopā ligojot, jauni ļaudis Jāņu nakti nolūko sev ligavu vai ligavaini.

*Ligodama vien staigāju,
Jāņu dienu gaidīdama:
Saligoju brāļam sievu,
Sev diženu arājiņu.*

LFK 1244, 3604 Alsunga

*Gāju, gāju visu nakti,
Jāņu zāli meklēdams;
Jāņu zāli neatradu,
Atrod' sevīm ligaviņu.*

LFK 1975, 729 Mežotne

Ja ligošana un papardes zieda meklēšana nav līdzējusi, var izmēģināt arī kādu stiprāku paņēmieni:

Kā var kādu cilvēku pie sevis pieburt. Jāņu nakti ejot, jāsgūsta sienāzis un tas esot jāsakaltē un jāsaberž smalkā pulverī, un tad šos pišļus piebērt ēdienam un dot tam cilvēkam ēst, kura mīlestību grib iegūt.

Ēdienu gatavojot, jāteic šādi vārdi: «Viegls kā sisenis, uzticams un padevīgs kā tārpiņš.»

Ja uz visu mūžu šo cilvēku grib, tad nu esot jāskaita šādi vārdi: «Uz mūžību, uz trim gadiem, uz trim dienām, uz trim acumirkļiem.» (LFK 1579, 243—244 Ilūkste)

Mīlestības maģija Jāņos centrējas tomēr galvenokārt ap jaunu ļaužu precību zīlēšanas norisēm, un paņēmieni daudzveidības ziņā Jāņi atpaliek varbūt vienīgi no Ziemassvētkiem. Gan Jāņu nakts sapņi, gan vainags, gan krustceles, gan ezera ūdens — viss varēja kļūt par viedīgām zīmēm un pareģot turpmāko likteni precību sakarā.

Jāņa naktī meita nopin vainadziņu un iet ar to gulēt. Kuru sapnī redz noņemam vainagu, tas būs nākošais dzīves draugs. (LTT 11781 Rembate)

Vainagus pino, Jāņa naktī meitai jābūt gluži mēmai, t. i., nemaz nevarot runāt, tad tik sapnī dabūjot brūtgānu redzēt. (LTT 11811 Jaunroze)

Jāņu sestdienā, kad saulīte riet, jānopin meitai no sarkanā āboliņa vainags, sēdot uz krustcelēm, un jāpaliek zem spilvena. Kas sapnī paņems vainagu, ņems pašu vijēju. Ja paņem nāve, tad jāmirst. (LTT 11783 Palsmane)

Jāņa naktī meitas lai paliek jaunus cimdus pagalvi. Kas paņems cimdus, tas apprecēs. (LTT 11820 Bērzpils)

Mōtes nūlik sovom meitom zam loškas, tī kur jōs guļ, blūdu ar iudini un uz tōs kūceņus, un uz tūs kūceņu sīra gabaleņi. Jō naktī radz, ka kaidis puiss īs pa upi da jōs un sīru lauss pa pusei un dūs jāi, tys byus jōs izradzātais, pi tō jei izis par sīvu. (LFK 312, 268 Mērdzene)

Jāņa naktī jāiet pīt no trejdeviņām puķītēm vainags, jāiet dārzā un jāsviež ābelē. Ja vainags paliek kokā, tad to gadu precības, ja izkrit, tad jāpaliek vecmeitās. (LTT 11772 Skībe)

Jāņu naktī, saulei rietot, jānopin vainags, tad, nevienam neredzot, jāiet pie ozola un vainags jāmet ozola zaros. Pēc cik reizēm vainags pakaras ozolā, pēc tik gadiem apprecas. (LTT 11761 Jēkabpils)

Jāņu naktī vajaga nopīt divus vainadziņus un pusnaktī aiziet uz upi un iemest; ja vainadziņi saplūst kopā, izved tautās, ja nesaplūst, neizved. (LTT 11756 Kalupe)

Jāņa dienā jānovij trīs vainagi, divi meltu vārdā, viens paša vārdā, un visi trīs jāiemet ūdenī. Tad bez ligošanas jāiet gulēt. Ar kuru vainagu paša vainags ir sagājis kopā, tā meita pašam būs jāapprecē. (LTT 11759 Silajāņi)

Jāņa naktī meitas skatījušās ezerā, tad ezera ūdenī redzot brūtgānu nākam. (LTT 11751 Jaunlaicene)

Jāņa naktī meitām vajagot zirga sakas kaklā likt un uz krustceļiem stāvēt, tad dabūjot brūtgānu redzēt. (LTT 11819 Ape)

Tā nakts paiet nemanot, jo tumsas laiks ir tik īss, ka nevar pagūt ne dziesmas izdziedāt, ne darāmo izdarīt, kad jau lec saule. Un to brīdi nedrīkst nogulēt, lai nezaudētu modrību, ar gulēšanu nekaitētu saviem laukiem.

*Nava gara Jāņu nakts,
Gan var sēdu sasēdēt:
Vienu malu tumsa tumsa,
Otru malu gaīsmā ausa.*

LFK 857, 172 Kraukļi

*Isa, isa Jāņu nakts
Par visām naksnīgām:
Nepaguvu dziesmu pūru
Līdz pusīti izdziedāt.*

LFK 1910, 3304 Jumurda

Jāņa naktī nevajagot gulēt, tad cilvēks esot visu gadu miegains, vai arī nedabūjot sievas. (LTT 11863 Valmiera, Krimulda)

Jāņa nakti neesot brīvu vīriešiem ar sievietēm kopā gulēt, jo tad lini krītot veldrē. (LTT 11586 Koknese)

*Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāņu nakti neguliet:
Kas gulēja Jāņu nakti,
Tam Laimīte garām gāja.*

LFK 1935, 1326 Ulmale

*Negulēju, negulēju
Visu garu Jāņa nakti,
Lai tie mani balti lini
Nesakrita vilnīti.*

LFK 1910, 3478 Jaunpiebalga

*Kas gulēja Jāņu nakti,
Mūžam sievas nedabūja:
Apsākēris bērza blūki,
Guļ deviņas vasariņas.*

LFK 1600, 4441 Krustpils

*Neguliet, jauni ļaudis,
Pašā Jāņu naksnīnā,
Pašā Jāņu naksnīnā
I saulīte negulēja.*

LFK 1955, 14263 Sēlpils

Saullēkta sagaidīšana ir īpašs brīdis, tikpat svarīgs un zīmīgiem ticējumiem bagāts kā visi citi Jāņu nakts notikumi. Tad saule uzlec rotādama, līgodama, trejkrāsaini mirdzēdama. Un tas, kurš redz sauli uzlecām Jāņu ritā, ir laimīgs.

*Saulīt, daiša māmuliņa,
Parādiēs sudrabā,
Parādiēs sudrabā
Pašā Jāņu ritiņāl*

LFK 1955, 14265 Jēkabpils

*Es redzēju Jāņu nakti
Trīs saulītes uzlecām:
Viena rudzu, otra miežu,
Trešā tīra sudrabiņa.*

LFK 958, 1858 Edole

*Kur, sauleite, mozgōjis,
Jōņa reitā izlākuse?
Aiz upeitis leicēiti,
Sudabreņa bļūdeņā.*

LFK 1552, 35820 Malta

Laika pareģošana

Visbiežāk, kad runā par laiku Jāņos, tad piemin lietu. Reti ir tie Jāņi, kad nelīst. Un allaž, kad stipri līst, mēdz teikt: «Līst kā pa Jāņiem.»

Ja Jāņos līst lietus, tad slapja vasara. (LTT 11869 Lubāna)

Tik priekš Jāņiem vēlies lietu, pēc tam tas neder ne-nieka. Kad Jāņa dienā lietus līst, tad plaujamā laikā arī ar lietu būs jākaujas. (LTT 11867 Jaunlaicene)

Kad pirmās Jāņa zāles nevīst ātri, tad pirmais siens nekaltis (līs lietus). (LTT 11875 Sēlpils)

Zāļu dienā arvien līst lietus, bet Jāņa dienā nekad. (LTT 11870 Lejasciems)

Dabas vērojumi Jāņos ir svarīgi gan tāpēc, ka tas ir
siena laiks, gan tāpēc, lai, saskatot zināmās likumsakarī-
bas, varētu paredzēt, kāda raža tanī gadā gaidāma. Jā-
ņos Dievs izņem trešo, pēdējo aukstuma akmeni no
ūdens.

Kad dzeguze vēl ilgi pēc Jāņiem kūkos, tad nākot bargi
laiki un bads. (DLP IV 67. Jaunlaicene)

Kad dzeguze beidz kūkot gar Jāņiem, tad būs agri sals,
bet, kad beidz kūkot gar Pēteriem, tad gaidāms silts ru-
dens. (DLP IV 67. Jaunroze)

Cik dienas pēc Jāņu dzeguze kūko, tik nedēļas lopi pēc
Mārtiņiem iet ganos. (LTT 11914 Skrunda)

No Jāņu dienas dzeguze mēdās. (LTT 11915 Plāņi)

Pēc Jāņiem dzeguze pārvēršas par vanadžiņu. Tautā
saka: «Tas pats kūko, tas pats vistas lūko.» (LTT 6252
Bērzpils)

Koki līdz Jāņiem vien aug, bet pēc Jāņiem tikai briest.
(DLP IV 67. Jaunroze)

Jāņa dienas priekšvakarā sēj rāceņus, tad tie labi augot.
Audekli tikai līdz Jāņa dienai vien balinās un pēc Jāņiem
pel. (DLP IV 67. Jaunroze)

Nu viss ir nodarīts, Jāņi nolīgoti; vēl tikai ar dziesmām
godam pavadāmi.

*Ardievinu, Jāņu diena,
Koši tevi pavadīsim;
Citu gadu šai laikā
Koši tevi sagaidīsim.*

LFK 1954, 1884 Bārta

*Vai, ļautiņi, redzējāt,
Kur palika Jāņu diena?
Jāņu diena aizligoja
Uz citiem Jāņiem.*

LFK 596, 857 Tirza

*Mēs Jānīti pavadām,
Pēterīti sagaidām;
Jāņam zirgus aizjūdzam,
Pēteram nojūdzam.*

LD 33227 Džūkste, Lielvārde

*Nu ar Dievu, Jāņa diena,
Līdz citam gadiņam;
Ies dieniņas, nāks dieniņas,
Kamēr tevi redzēsim.*

LFK 1573, 3458 Naudīte

Jāņi vēl ir patukšs laiks, vēl labība nav ienākusies,
vēl jāgaida līdz jaunai maizei. Tautā saka: «Jānis ved
pļāvējus pļavā, Jēkabiņš druvā.»

*Badu, badu Jānis nāca,
Vēl badāku Pēterīts,
Jēkabiņš bagāts vīrs,
Pats ar savu maizi nāca.*

LD 33031, 3 Sidgunda

Jānis, Pēteris, Jēkabs; citā dziesmā — Jānis, Jēkabs, Miķelis; citā atkal Jāņa māte un Miķelene, citā — Juris, Jānis, Pēteris. Tā viņi seko, cits citu nomaindami, arī gadskārtu ritējumā, bet dainas mums var kalpot par savdabīgu tautas kalendāru — kalendāru dziesmās.

Visi tek skatīties,
Kur atbrauca Jāņu māte;
Ko tur iešu skatīties
No tā plīka cilvēciņa:
Veci praki mugurē,
Kārkla vizes kājiņā.
Tad es iešu skatīties,
Kad atbrauks Miķelene;
Tai vīzēs sudrabiņi
Par visām atmatām;
Tā atveda miežus, rudzus,
Trīs kārtām gausibiņu.

LD 33076 Kabile

Oja, jods, ūja, jods,
Trīs uz viena kumeliņa;
Juris jāja, Jānis jāja,
Vēl mazais Pēterīts.

LFK 917, 780 Svēte

Jānīts sēd ar Jēkabu,
Visu nakti runājot;
Jānīts teica siena kaudzi,
Jēkabs savu rudzu kaudzi;
Miķelīts nokliedzās
Auzu kaudzes galiņā.

LFK 166, 133 Kuldīga

Pētera diena

*Ja dzeguze kūko pēc Pēterdienas, būs
silts rudens. (LTT 6511 Lubāna)*

Sekodama tūlīt pēc Jāņiem — 29. jūnijā, Pētera diena savās ieražās atkārtο jeb turpina daudzas Jāņu norises, Pēteris nobeidz Jāņa gaitas.

Baznīcas kalendārā jau kopš Romas laikiem tā tiek atzīmēta kā apustuļu Pētera un Pāvila nāves diena (isteni — diena, kad abu apustuļu mirstīgās atliekas pārnes no kapu vietām uz sv. Sebastjana katakombām, t. i., 258. gada 29. jūnijs).

Tīru kristietības ietekmju latviskā Pēterdienā ir ļoti maz. Par tādām varētu uzskatīt Pētera daudzinašanu par Dieva zvejnieciņu dažās tautasdziesmās (Pēteris, pilnā vārdā Sīmanis (Simons) Pēteris, un viņa brālis Andrejs bijuši zvejnieki) un sv. Pētera pieminēšana buramvārdos, kur viņš ir zagļu sējējs.

*Pēters, Jānis, Jēkapiņš,
Tie bij Dieva zvejnieciņi,
Jūrā tīklus salaiduši,
Paš' pie Dieva nogājuši.*

LD 33067 Krustpils

Pētera dienā zvejnieki dažos novados metuši ūdenī naudu, vainagus un ziedus, izlūgdamies sev Lūkas evaņģēlijā pieminēto lielo Pētera lomu.

Velkot lomu laukā, jāpiesauc Dievs un jāsaka: «Mīlais Dievs, dāvēni man Pētera lomu.» (LBV 363.)

Arī Mateja evaņģēlijā aprakstītā epizode par debesu valstības atslēgu uzticēšanu Pēterim atradusi vietu dau-

dzās teikās, pasakās un nostāstos, kur Pēteris ir debesu vārtnieks un laika noteicējs, kurš valda pār debesīm un pārkonu (DLP IV 89. Jaunroze u. c.).

No šejienes arī citi Pēterdienas nosaukumi — *pērkonadiena, zibens diena*.

Pētera diena ir pērkonadiena, un kas tai dienā strādā, tam pērkonam ko nosper. (LTT 23494 Aumeisteri)

Pētera diena ir zibeņu diena. (LTT 23496 Velēna)

Pētera dienā nestrādāja, ja tad meta sienu kaudzi, ta pērkonam viņu nospēra. (LTT 23495 Aumeisteri)

Pēteros nedrīkst strādāt ap sienu, tad pērkonam iesper šķūnī. (LTT 23505 Gārsene)

Dāvis Ozoliņš Jaunlaicēnē ap 1894. gadu dzirdējis šādu nostāstu: «Bija sienu laiks. Sienu plāvēji gulēja šķūnī dienvidus atdusu, kad uznācis lietus ar lielu pārkonu. Pērkonam ap šķūnī briesmīgi rūcis un zibens metis. Saimnieks prasījis plāvējiem, vai nav kādam drēbes svētdien šūtas. Meita atbildējuse: «Man gan kreklis mugurā, novilktu Pētera dienā ganos šuvu.» Saimnieks licis kreklu novilkt un pa durvīm izsviest. Tikko meita kreklu izsvieduse, norībēja briesmīgs spēriens un pērkonam kreklu saspēris lupatu lupatās.» (DLP IV 90.)

Pērkonadienai bija arī savi buramie vārdi.

Ja negrib, lai bargs laiks būtu, tad jāsež uz pelēka akmens un jāsaka:

Aizej, pērkon, rūkdams, krākdams

Uz tiem melniem cilvēkiem,

Kas pa dubļiem vājājas

Un pa virvcu mazgājas.

Atnāc, saulīte, spīdēdama

Pie mums baltiem cilvēkiem,

Kas pa pienu mazgājas.

LFK 1024, 1582 Dole

Pērkonīti, pērkonīti,

Paej garām šai vietai,

Nedar' skādes mājiņai,

Ne manai druviņai.

LFK 910, 1745 Sece

Ja nāk pārkonu gaisis, tad jāplēš bez naža kārkliis un jāsaka: «Šķiriet, vēji, lietus gaisu deviņiem gabaliem!», tad pārkonam pārejot. (A. L.-P. V 82. Meņģele)

Pērkonadienā nedrīkst ne svilpot, ne dziedāt, ne skaļi runāt; uz pārkonu vai zibeni nedrīkst ar pirkstu rādīt, un pārkonadieni varot nodzēst tikai ar pienu.

Ligošana, kas aizsākusies pirms Jāņiem, turpinās vēl labu laiku pēc tiem, un Pēterdienu tai kalpo par beigu robežu. Jāņu dienas atsvēte ir latviskais Pēterdienas saturs.

Pēterdienu ligo tāpat, tikai nu nāk priekšā Pētera tēvs un Pētermāte. Pēterdienu iet ligojot vairāk tikai uz ielū-

gumu. Iet arī bez ielūguma, tikai mazāk, tāpēc arī ligošana notiek mazākos apmēros. (LFK 981, 2492 Vecpiebalga)

Arī Pēteru dienai ir zināma līdzība ar Jāņu dienu. Pētera dienā, tāpat kā Jāņos, iet līgodami no viena Pētera pie otra. Zināms, tagad neiet tajās mājās, kurās Pētera nav. Līgo tad tās pašas Jāņa dienas dziesmas, bet tikai vārda «Jānis» vietā liek vārdu «Pēteris». Zināms, šo dienu arī citi nesvēta, kā tikai Pēteri. (LFK 279, 2191 Kosa)

Arī dainās Pēteri allaž saistīti ar Jāņiem, kur Jāņi daudzina par ziedainīti, bet Pēteri par lapainīti.

*Ei, Jānīti, Pēterī,
Kam nācāt vienu vlet'?*
*Kad bij man kronī pit,
Kad snānīti bālināt?*

LFK 196, 768 Dzelzava

*Ai Jānīti, ziedainīti,
Pēterīti, lapainīti!*
*Jānīts ziedus izkaisīja,
Pēterītis salasīja.*

LFK 1600, 6703 Jumurda

*Pēters Jāni sabārās
Pašā Jāņu vakarā:
Jāņa bērni nosēdējši
Pēteriša ziedu pļavu.*

LFK 828, 12746 Aduliena

*Vai Jānīti, Pēterīti,
Kam tekat vienu ceļu?*
*Man balsīte aizsmakusi,
Nevar' abus nolīgot.*

LFK 929, 6784 Vārme

*At Jōnīti, zidainīti,
Pēterīti, lapainīti!*
*Aiz Pitera lelu lopu
Jōņa zīdu naredzeju.*

LFK 1680, 1487 Skilbēni

*Jōņa zōle plotōm lopom,
Pītereīša vēļ plotōkom,
Pītereīša vēļ plotōkom,
Kopōtōmi maļeļomī.*

LFK 1950, 6104 Izvalta

Jāņos Jāņa bērni velk Jānīti kalnā, kurš līdz tam sēdējis lejiņā (vai pat ūdenī); kad pienāk Pēterdiena, Jānis no sava kalna savdabīgi «sveicina» Pēteri:

*Jānīts sēd kalniņā,
Pēterītis lejiņā;
Jānīts svieda Pēteram
Ar sierīņa gabaliņu.*

LFK 1980, 2899 Bilska

Laī gan arī Jāņi tiek svinēti visai nabadzīgā laikā, kad jaunā maize vēl zaļo tīrumā, tomēr Pēteris tiek uzskatīts par vēl nabagāku. Jānim ir siers un tāpēc paēdusi sieva, Pēterim nav pat tā.

*Jānišam balta sieva,
Ar sieriem nobarotaj
Pēteram zila melna,
Pusē badu nomērdēta.*

LFK 997, 7317 Pīltene

Ap Pēteriem ir saaugusi kupla zāle, ir klāt īstais sienu laiks. Arī Pētera zirgi tāpēc ir labāk paēduši.

*Jānīts kannu sadauzīja,
Uz akmeņa stāvēdams,
Pēterils sastipoja
Siena kaudzes čukurā.*

LFK 1968, 3096 Tērvete

*Labi zirgi Jānišam,
Vēl labāki Pēteram:
Pēteriša kumeliņi
Staļļa durvis dūzināja.*

LFK 22, 2 Viesiena

*Jānišam zaļi svārki,
Pēteram puspelēki;
Jānīts savus zaļus svārkus
Pakar smilgas galinā;
Pēters savus puspelēkos
Iebāž salmu gubeni.*

LFK Bb 29, 516 Svētciems

Pēdējās dziesmas metaforisko ietilpību labi parādījis Osvalds Līdeks, atzīmēdams, ka šie svārki nav nekas cits kā rudzi, kas ap Pētera dienu metas jau puspelēki.¹

Lai gan par piemērotāko laiku ārstniecības zāļu vākšanai uzskatīti Jāņi, tomēr ir arī tādi augi, kas vācami tieši Pēterdienā. Laikam gan racionālu pamatojumu atrast tam būs pagrūtī; drīzāk šo uzskatu ietekmējusi vārdu, nosaukumu līdzība (Pēteros ievācamais augs ir Pētera sakne jeb Pētera puķe) un laiks, kad šis augs sasniedz pilnbriedu. Pētera puķe esot labs līdzeklis pret krampjiem, pakrūts un nieru vainām.

Arī Pēterdienā skauģi iet otra tirumā, labību maitādami, salauzdami un sasedami rudzus, parasti laužot un noliecot vārpas uz ziemeļu pusi. Sādus salauzītus rudzus nevajag plaut, lai plāvējs nelauztu rokas vai lai neizceltos kāda cita nelaime. Ar šādiem salauzītiem rudziem var rīkoties tāpat kā ar citām nešlavām — tos izrauj, sasien kūlī un pakar rijā dūmos vai mājas skurstenī, vai arī sabāž ratu rumbā. Tad burvība savu spēku zaudē.

Ar nākotnes zīlēšanu Pēterdienā nodarbojās maz, ja neskaita gaidāmā laika pareģošanu. Andrupenē, piemēram, jauni ļaudis šādi zīlēja precības:

Pyrms Petriņes vajag aizdūmēt, kaidu tu gribi, lai ar tū varātu apsaženeitīs. Tad vajag pajemt nazi un narunōdamam jōit uz mežu. Tī aizgōjušam vajag jaunū prīdes vērsyuni pōrplēst un it uz sātu. Tad uz reita vajag skrīt vērtīs, vai vērsyune saauguse, vai nā. Jo vērsyune ir saauguse, tad tys, kuru aizdūmove, pajems, jo nasaauguse, tad napajems. (LFK 243, 250)

¹ Līdeks O. Latviešu svinamās dienas, 133. lpp.

Dažās vietās (piem., Jaunlaicenē) uzskatīja, ka Dievs Pēteros metot trešo siltuma akmeni ūdenī (citos variantos tas notiek Jāņos).

Tā kā aktuālākais, sienu vācot, bija labs laiks, tad arī svarīgākie laika vērojumi saistīti ar to.

Ja Pētera diena lietaina — viss siena laiks lietains. (LTT 23510 Tukums)

Ja Pēterdienā liets, tad lietains būs līdz Annas dienai. (LTT 23511 Aloja)

Ap Pēterdienu beidz dziedāt lakstīgala un kūkot dze-guze, pārvērzdāmās par peļu vanadzīņu, un vasara briedina tīrumos jaunu ražu.

Bēdz, Jānit, bēdz, Jānit,
Pēters nāca, Pēters nāca;
Bēdz, Pēter, bēdz, Pēter,
Jēkabs nāca, Jēkabs nāca;
Jēkapiņš bagāts vīrs,
Tis atnāca maizītē.

LFK Bb 17, 1505 Ļaudona

Laidene

*Laidainītē pušiem nedod liela darba,
lāpa tikai pastalas vai liek grābekšiem za-
rus. (LFK Bb 21, 2390 Virāne)*

Lai gan kristīgā baznīca šo dienu — 2. jūlijā — uzskata par vienu no Dievmātes Marijas dienām (Marijas piemeklēšanas jeb apmeklēšanas diena), latviešu tradīcijās tai ir savs nosaukums un saturs. Līdzās *vasaras Mārai* to sauc visbiežāk par *Laideni*, *Laidaini*, *Laiddienu*. Arī šīs dienas ieražas nesaistās ar kristīgajām tradīcijām.

Tā ir ceturrtā diena pēc Pētera dienas, to svētīja un ne-strādāja nekādus lielos darbus.

Ka šai dienai senāk bijis kāds sakars ar saulgriežiem, ar veģetatīvo spēku cildinājumu (Laidene iezīmē ziedu laika beigas), vedina domāt ievērojamā 16. gadsimta hronīsta Baltazara Rusova piezīmes par novērojumiem Latvijā, kas ietvertas 1584. gadā izdotajā darbā «*Chronica der Prowintz Lyfflandt*».

Viņš raksta, ka Jāņa, Pētera un Laidenes naktī visā zemē ir dedzinājuši prieka ugunis, dancojuši, dziedājuši un lēkuši.

*Ai, Jānītī ziedainītī,
Pēterītī lapainītī,
Laidainīte nabadzīte
Visu ziedu lasītāja.*

LD 33025 Valmiera

*Laidī, laidī, laidainīte,
Laidī miežus, laidī rudzus,
Laidī miežus, laidī rudzus,
Atlaid manu arājīņu.*

LD 14027 Lītene

Lasot šo tautasdziesmu, veidojas tiešas asociācijas starp verbu *laist* un dienas nosaukumu *Laidene*. Tieši tā tas

tautā arī ticis traktēts. Turklāt «atlaid manu arājiņu» motīvs kļūst par galveno vairumā dziesmu, kas piemin Laideni, jo Laidene līdz ar Pēterdienu, Labrenčiem un citām rudens tirgus dienām ir nozīmīga diena precību tradīcijās, jo jauni ļaudis parasti satikās un nolūkoja cits citu tirgos.

Drīz pēc Jāņiem ir Laidene. Šī diena meitām piešķir brūtgānus: «Nāc, bagāta Laidenīte, / Atlaid man brūtgāniņu / Ja laid jaunu, tad laid skaistu, / Ja laid vecu, tad bagātu.» (LTT 16304 Bērzpils)

Tirgus agrāk bijuse (vēl tagad pa daļai ir) tā vieta, kur puīši izmeklējušies jeb noskatījušies sev līgaviņu. Jāņi (25. jūni d. Bērzonī ir tirgus) gājuši lūkoties, Laidenē (t. i., nedēļu vēlāk, kad Vestienā tirgus) jau ierunājuši un eitos rudenā tirgos dzēruši derības. (DLP I 115. Bērzaune)

*Jāni gāju rādīties,
Laidenē solīties,
Lābrenči ēst un dzert,
Pārdot savu vainadziņu.*

LD 33111 Bērzaune

*Laid, māmiņa, man' uz tirgu,
Laid Jāņos, Pēteros.
Jāņos gāju raudzīties,
Pēteros dzirdīties.
Laidenē telaižos
Ar visām telītēm.*

LD 33111, 3 Cesvaine

*Jānē gāju raudzīties,
Pēterē dzirdīties,
Laidainē palaižos
Neveikliša rociņā.*

LD 33111, 1 Cēsu apriņķis

*Padariju solda ola
Vienu mozu ankureit'!
Es sasaucu ciema zānus
Solda ola nodzerties,
Solda ola nodzerties,
Mani pošas loukoties.
Soldu olu izdzēruši
Mani pošas naredzēja,
Mani pošas naredzēja,
Vaj bej mallā, vaj palāka.
Nabej mallna, na palāka,
Sorkanbolta kū mogona.
Jōnetī dzirrdījos,
Piteri rōdījos,
Laidanē palaižos
Pa lobiem ļautiņiem.*

LD 9423, 6 Krustpils

Laidenē samanāmas arī nesen pagājušo Jāņu atskaņas. Sevišķi labi tas redzams jaunu meitu zilējumos, kas lielā mērā identī ar Jāņos veicamajiem. Arī Laidenē meitas pina vainagus un meta tos liepā (Jāņos — ozolā). Ja trīs reizes metot, vainags pakārās zaros, tad meitai tanī gadā bija gaidāmas precības. Ja ne, tad viņa vēl paliks to gadu neprecējusies.

Jēkaba diena

*Kiploku luksti Jēkaba dienā jāsasien kū-
liti, tad viņi nelien zemē. (LTT 16103
Taurkalns)*

Jēkaba diena ir bagātā ne tik daudz ar dziesmām, cik ar ieražām, ticējumiem. Arī pats Jēkabs ir bagāts vīrs, tam rudziši, tam mieziši, tas nāk pats ar savu maizi.

Jēkaba diena (Jēkaupi) svinama 25. jūlijā; tā tad no Jāņiem līdz Jēkabiem viens mēnesis.

Katoļu baznīca Jēkaba dienu svētī par godu Jēzus apustulim, Jāņa brālim Jēkabam, kurš tiek uzskatīts par labības un ražas patronu. Daudzu tautu tradīcijās Jēkaba dienu saista ar labības plaušanas sākumu. Arī latviešiem šī diena iezīmē ražas novākšanas sezonas aizsākumu, ko tautā sauc par *rudēnājiem*.

Jēkabi laika gaitā kļuva arī par kalpu un rentnieku uzsakāmo dienu. Kad Jēkabos tika uzteikts, tad atlika vēl laiks, lai līdz Jurgiem uzmeklētu jaunu saimnieku.

Jēkaba (Jēkaupa) dienā lielskungs visiem dzīvotājiem atsacīja no vecā līguma. (LTT 11932 Aumeisteri)

Jēkob dien' tur par uzsakāmo dien'. Ja kungs nebija Jēkobdienā uzsacījis rentniekam, ta no mājs' laukā nedabujis; tas bija kā likums no valdības izdots. (LFK Bb 34, 91 Jeri)

Jēkopdienā kalpotājiem bija jāuzsak' muižkungam muižā, ja negribejis' vairs pie viņ' palikt darbā. (LFK Bb 34, 58 Jeri)

Līdz Jēkabiem saimnieki steidza pabeigt sienu plaušanu, jo nu nāca kārtā rudziem un miežiem. Uzskatīja: ja līdz Jēkabiem siens vēl pel un bojājas, ja nav labi izžāvēts, tad pēc Jēkabiem sienu var mest kaudzē un bāzt šķūnī,

kaut vai ūdens tecētu gar sekumu kātu, — tas vairs ne-
bojājas. (LFK 1400, 27442, B. Z. Ilustr. piel. 1936)

Stendeniekos parasti saka, ka sienlaiks jābeidz līdz Jē-
kopiem. Tāpēc arī piespiež ar darbiem, lai varētu nobeigt;
tad rīko applāvības. (LFK 810, 299 Stende)

Jānis kāpe kalnīnā

A Jēkaupu lielities:

Jānis rāda siena kaudzi,

Jēkaupins rudzu lauku.

LFK 1954, 1802 Bārta

Jāniņš rudzus ziedināja,

Pēterīns briedināja,

Jēkabiņš labs viriņš,

Klētiņā rītināja.

LFK 2, 1179 Cesvaine

Ap Jēkabiem rudzi jau parasti nāk pļaujami, un ar tiem
tad arī iesākas labības novākšana. Pastāv uzskats, ka ru-
dzi jāsāk pļaut jaunā mēnesī, lai labība nebirst un putnī
to neēd. Ja rudzus pļauj pilnā mēnesī, tad esot daudz
graudu. Lai, rudzus pļaujot, pļāvējam mugura nesāpētu,
ap vidu apsēja vairākas rudzu šķipsnas.

Kad rudzus sāk pļaut, tad saimnieks pirmais iebrida
rudzu gabalā un izpļāva mazu laukumiņu jeb riņķīti. No-
pļautos rudzus sanēsa vienkopus un še turēja pirmo mal-
tīti. Tai vietā tad atstāja arī lielu gabalu maizes ziedam,
(LTT 25943 Bērzaune)

Uz Jēkabiem galdā katrā ziņā vajadzēja būt jaunajai
rudzu maizei; tā bija goda lieta, apliecinājums saimnieku
čaklumam. Pat zināmam sacensības garam valdot, katrs
krietns un sevi cienošs saimnieks centās lieki nekavēties
ar sējas, pļaujas un kulšanas darbiem, lai Jēkaba dienu
godam saņemtu; dažos Vidzemes novados ilgi saglabājās
(pat vēl 30. gados) paradums pacienāt ar pirmo maizes
klaipu savus kaimiņus.

Pat tādos gados, kad laika apstākļi neļāva līdz Jēka-
biem nogatavoties visai labībai, saimnieks papļāva kaut
tik daudz, lai savai saimei varētu izcept jaunu maizi.

Jaunajai maizei!

Liel' godiņu t' taisīju:

Pillu cepļi maizes cepu,

Kāvu labu vucēniņu.

LFK 1840, 1020 Bukaiši

Es soval maizei!

Lelu gūdeņu taiseju:

Treis dinenis, treis naksnenis

Kōjōs vin atstōvēju.

LFK 931, 587 Atašiene

Pirmo reizi jaunu maizi cepot, saimniece ņēmusi trīs
saujas no vecajiem miltiem. Ja neņēmusi, tad maize ap-
skaistoties un cepot sakrīt. (LTT 18165 Lubāna)

Jaunu maizi cepot, jāsavilā mazs kukulītis un jāiemet
atpakaļ apcirknī, lai nekad netrūktu maizes. (LTT 18166
Meirāni)

Kad maizi cep, tad izslauka tīru istabu, lai citu gadu būtu tīri rudzi. (LTT 18174 Drabeši)

Maize jāmīca resnām meitām, tad maize ir mīksta un briedīga. (LTT 18181 Sece)

Lai maize labi rūgtu, mīcot labi jāskaišas. (LTT 18189 Straupe)

Maizi cepot, piesauc tā cilvēka vārdu, kas dusmīgas un ātras dabas. Kad sauktais atsaucas, tad maizes mīcītājs atbild: «Rūgsti raugā!» Tad maize ātri rūgst. (LTT 18201 Rīga)

Kad maizi mīca, tad, lai maize labi rūgtu, jāsaka: «Rūgsti nu kā mans prāts uz puīsiem!» (LTT 18211 Kārķi)

Ja pār maizes lizi kāpj, tad kukuļi plaisā. (LTT 18277 Valmiera)

Pie maizes cepļa nav brīv muguru sildīt, tad sasprāgstot maizes kukuļi. (LTT 18382 Džūkste)

Maizes kukulis jāgriež no resnā gala, lai aug resnas vārpas. (LTT 18579 Nīca)

Maizes klaiņš jāgriež no resnā gala, lai vecas meitas ātri precas. (LTT 18581 Nīca)

Maizi nedrīkst pa logu dot ārā, tad svētība iet projām. (LTT 18676 Lejasciems)

Kas maizes donu augšupēdu atstāj, tas nevar parādus nomaksāt. (LTT 18668 Trikāta)

Kad rudzu maizi izcepa, tad daļu no pirmā ceplena vienmēr nesa uz lauka ziedam. Ziedoja arī citus ēdienus, ko gatavoja uz Jēkabiem. Arī maizi cepot, ziedo mazu kukuļi apcirkņim.

Jēkaba dienā vārīja jaunu rudzu biezputru, tad deva kāšam un podiņam papriekšu, lai varētu visus paēdināt un būtu gausa. (DLP IV 91. Dikļi)

Pirmo reizi jauno maizi ēdot, katram jāsaka: «Dievs, dod sātu, gausul», «Svētī un gausinī!», «Gausin', Dieviņ, kupin', briedin' šī gađa augumul», «Vacs vādars, jauna bareiba, blusas vīglums, zaķa dreizums, vylka pavaroti» tad maizes nekad netrūks, ēdiens būs sātiņš.

Bez jaunās maizes un rudzu biezputras galdā cēla arī jaunos kartupeļus, vārītas zirņu pākstis, kāva kazu vai jēru un vārīja zupā ar jaunajiem kartupeļiem un kāļiem.

*Paēduši, padzēruši,
Pateiciet Dieviņam!
Dieva galds, Māras maize,
Mūsu pašu sūra vara.*

LD 1479 Mežotne

Dainas Jēkabu parasti min kopā ar Jāni un Pēteri, personificējot ziedu, lapu un labības laiku, allaž izceļot Jēkaba bagātību, daudzinot to kā maizes tēvu.

*Val, Jāniti ziedainīti,
Pēterīti lapainīti,
Jēkaupiņš bagāts vīrs,
Atved miežus, atved rudzus.*

LD 33024 Lielezere

*Atidama Jōņa dina
Atnas sira gabaleņu;
Atidama Jākubdina
Atnas maizes gabaleņu.*

LFK 599, 3281 Varakļāni

*Jēkopīts, labs vīriņš,
Pats ar savu maizi nāca,
Kalniņāi sēdēdams,
Kviešu kaudzes skaitīdams.*

LFK 193, 641 Dūre

*Ko Jānītis lilelījās
Ar ozola lapiņām,
Lai lielās Jēkapiņš,
Kam bij mieži, kam bij rudzi.*

LD 33063 Ventspils

*Ar badiņu Jānīts nāca,
Ar badiņu Pēterīts;
Jēkabs, Anna bagātnieki,
Tiem aug rudzi tīrumā.*

LFK 1980, 2747 Bilška

*Jānīts vāģus kaldināja
Deviņiem skrituļiem,
Ka varēja Jēkabiņš
Rudzus miežus ritināt.*

LFK 2, 1186 Cesvaine

Labība, kas līdz Jēkaba dienai neizplaukst, tā arī līdz rudenim nenogatavojas. Sēlpilī mēdza teikt: «Kad vasarājs pēc Jēkabiem plaukst, tad viņš viss sakrājies rijas dibenā (pelavu pūnē). Tas pats ar kāpostiem: ja tiem līdz Jēkaba dienai nav galviņu, tad arī nebūs nemaz.» (LTT 11940 Gaujiēna)

Ja gribot, lai kāpostiem krietnas galvas augot, tad vajagot Jēkabam iet kāpostu dārzā Jēkaba dienas priekšvakarā un kāpostiem galvas ar roku iegriezt. (DLP IV 91. Jaunlaicene)

Bet pašā Jēkaba dienā to nedrīkst darīt, tad kāposti neizdodas.

Uzskatīja, ka arī āboli tā īsti gatavi tiek tikai ap Jēkabiem (Jēkabs raudzējot, briedējot ābolus. DI P IV 91. Jaunlaicene), līdz Jēkaba dienai tos vēl nedrīkst ēst, tiem vēl neesot laba garša. Arī uz Jēkaba dienas tirgiem saimnieki jau veduši pārdot jaunus ābolus.

Gadsimtu mijā un 20. gadsimta sākumā nāk klāt jaunas interpretācijas nianšes: Jēkabi tiek uzskatīti par saimnieku, bet Annas — par saimnieču dienu. Gan viena, gan otra ir arī iecienītas kāzu dienas, kad jaunā maizē jau var sarīkot bagātu mielastu.

Ne vien plāvējam, bet arī biteniekam Jēkabi bija svarīga diena, kad bija jāziedo vasks un medus, lai citu gadu labi veiktos ar bitēm.

Gluži tāpat kā visās citās svinamās dienās, arī Jēkabos neiztika bez burvjiem. Sajā laikā viņu buršanas objekts, protams, bija labība.

Burvis Jēkaba dienā griežot citu tūrumā vārpas un liekot sava apcirkņa dibenā, tad viņam tiekot visa svētība. (DLP IV 91. Jaunlaicene)

Kādā no 1608. gada Rīgas raganu prāvām, kur burvībā tika apsūdzēta nevācu sieva Kriķa Katrīna (viņa esot apbūrusi cilvēkus un dziedinājusi lopus), lasām viņas atzišanos, ka arī ap Jēkabiem visi burvji salasoties kopā uz kāda kalna jūrā; ūdens pašķīroties un viņi ejot pa vidu cauri; tur esot ne tikai nevāci, bet arī vācieši pie atsevišķa galda, kur tie paliekot ne ilgāk par vienu nakti. (LBV 471.)

Laika pareģošana

Ja Jēkaba dienā saule spīdot, tad maize svētīga, ja nespīd — tad nesvētīga. (DLP IV 91. Ape)

Kad Jēkaba dienā gaišs laiks, tad var gaidīt daudz augļu. Kad svētdienas priekš Jēkaba dienas košas, tad labība labi aug. (DLP IV 91. Jaunlaicene)

Skaidra un saulaina Jēkaba diena parasti sola bagātu plauju. Bet, lai zinātu, kad īsti rudzi plaujami, labi noder arī Jurgu dienas vērojumi: cik dienas pirms Jurgiem ir rasa, tik dienas pirms Jēkabiem var sākt plauju.

Jaunlaicēnē, Gaujienā un citur saka: «Jēkabs metot pirmo aukstuma akmeni ūdenī.» Silta un gaiša Jēkaba diena solot aukstus Ziemassvētkus.

Kad Jēkaba un Annas dienā lietus līst, tad riekstiem melni kodoli, sapuvuši. (LTT 11952 Sēlpils)

Kad Jēkaba dienā, saulei spīdot, pie debesīm staigā mazas baltas mākoņas, tad saka: «Sniegs zied uz nākošu ziemu.» (DLP IV 91. Jaunlaicene)

Tad zjema būs bagāta ar sniegu un ražīga nākamā vasara.

Annas diena

*Kad Annas dienā lietus list, tad būs
slikti riektsti. (LTT 792 Rīga)*

Sai dienai latviešu tradīcijās nav savu specifisku ieražu, nedz arī tā tiek plaši atzīmēta. Tā nevar lepoties arī ar savu senumu. Tā kā Annas diena — 26. jūlijā — ir tūlīg aiz Jēkabiem nākamajā dienā, tad arī savās tradīcijās tā praktiski atkārtō iepriekšējās dienas norises.

Tā ir saimnieču diena un, tāpat kā Jēkaba diena, arī tradicionāls kāzu laiks.

Ja pa Annām vanagi ap kādām mājām laidelējas, tad tais mājās būs kāzas. (LTT 801 Reņģe)

Kristietība traktē to kā kristīgo svētās — Dievmātes Marijas mātes piemiņas dienu; tās vārds ir bijis Anna (ebr. *channâh* — žēlastība, piemīlība).

Visi tradīciju pieraksti, arī senākās ziņas, arī tās nedaudzās nedrošās tautas dziesmas, kur Anna dēvēta par aitu aizbildni, nāk no Vidzemes, pārsvarā no Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķiem. Sā uzskata rašanās un attīstība būtu vēl pētāma, lai noskaidrotu, vai tas ir lokālveidojums vai aizgūvums.

*Aitu Annīte
Lai tevi sargā
No kāju laušanas,
No acu duršanas,
No vilka plēšanas,
No apkārt griešanās.*

LD 29193 Jaunlaicene

Anna. Annites diena. Svētīta par godu aitu (vušku) uzturētājai, sargātājai un kopējai dievei. Nesuši un likuši zināmās un noliktās vietās arī dažādus ziedokļus, īpaši vairāk vilnu. (LFK 142, 3007 Vecgulbene)

Anna ir aitu aizsardze. Annai ziedoja agrāki aitas. Tagad Annas dienā kauj aitas. (LFK 76, 835 Rencēni)

Annas dienas vakarā iet ligot. Aplīgo un piesauc Annu, lai nāk un lai rūpējas par aitām, lai tām aug miksta vilna. (LFK 1600, 6364 Alūksne)

Bet līgošana ap šo laiku taču jau beigusies. Un ja jau līgo, tad jābūt arī attiecīgām dziesmām, taču tādu nav.

Sākot ar Annas dienu, visi dārzāji jau tiek uzskatīti par gataviem un ēšanai derīgiem — kartupeļi, āboli, zirņi.

Jaunus kartupeļus agrāk sāka ēst no Annas dienas un tad pat tik pameklēja «apužas», lielākos nolasīja, lai mazie vēl aug. Mēdza teikt, ja kāds ierunājās par kartupeļu vārīšanu: «Ak, lai nu stāv līdz Annas dienul!» (LFK 23, 4473 Vaidava, Veļķi)

Annas dienas ēdienkarte tāpat neatšķirās no Jēkabiem, — ēda jaunu rudzu maizi, kāva kādu kazu, aunu vai jēru.

Laika pareģošana

Vērojot laiku, Annas dienā vismazāk gaidīja lietu.

Ja Annas dienā līst lietus, tad būs slapjš rudens. (LTT 797 Rūjiena)

Ja Annas dienā līst lietus, tad lišot vēl divas nedēļas. (LTT 798 Sigulda)

Ja Annas dienā lietus līst, tad rudenī būs daudz sēņu, bet rieksti būs tārpaini, un otrādi. (LTT 795 Turaida)

Ja Annas dienā lietus līst, tad riekstiem nav kodolu. (LTT 793 Nītaure)

Ja skuodras Annas dienā ceļ savus pūļus jo augsti, tad droši ziema būs cieta. (DLP IV 91. Ape),

Labrenča diena

*Lārenci nedrīkst apakš ābeles tet, lai
ābeles nekalst. (LTT 16279 Plāņi)*

Lai saprastu, kā veidojusies šī visā Eiropā populārā diena, kārtējo reizi jāatgriežas pie kristietības sākumiem, proti, Romas imperatora Valeriāna Publija Licīnija valdīšanas (253.—259. g.) laika, kad Romas impērijas un kristietības konfliktu izraisītas, notika daudzas kristiešu vajāšanas. Par to upuri kļuva arī Laurentijs, kurš 258. gada 10. augustā ticis sadedzināts uz sārta.

Kristietības tradīciju tiešā ietekmē radies arī šāds latviešu ticējums:

Lārencis esot cepts uz oglīm, tādēļ Lārenci nedrīkstot uguni kurināt. (LTT 16200 Bilska)

Svētais Laurentijs plaši pazīstams kā uguns patrons un aizstāvis pret uguns nelaimēm, tāpat visā Eiropā ir izplatīts aizliegums dedzināt šajā dienā uguni, lai izvairītos no ugunsgrēkiem.

Latviešu tradīcijās Labrencis saukts par ugunsnēsātāju un pati Labrenča diena dažos novados saukta par *uguns dienu* (Rēzeknē, Kalupē, Bērzpilī, Krustpilī, Lubānā, Aumeisteros, Zasā, Vaivē, Jaunrozē), *guns dienu* (Sēlpilī) vai *uguns svētkiem* (Vecgulbenē). Līdzās *Labrenča dienai*, kas ir visizplatītākais nosaukums, sastopami vēl veidojumi no tā — *Lārencis* (Smiltenē, Vaivē, Aumeisteros, Bilskā), *Lārencis* (Plāņos), *Laurenči* (Rencēnos) un arī *Svētā Laura diena* (Varakļānos). Vaidavā un Veļkos saukta arī par *āžu dienu*, jo šajā dienā tradicionāli kauj āzi.

No Jāņiem līdz Labrenčiem ir 47 dienas.

Piebildīsim, ka par *uguns dienām* sauktas arī visas pirmās desmit augusta dienas, uz kurām tāpat attiecināms aizliegums dedzināt uguni, izņemot ēdiena pagatavošanai nepieciešamo.

Labrenča dienā nedrīkst uguni kurināt, citādi mājās notiek ugunsgrēks. (DLP IV 100. Tukums)

Labrenča dienu sauc arī par uguns dienu. Ja šai dienā gadās labību kult, tad kuļ bez uguns. Ja tai dienā nes uguni rijā, tad izceļas ugunsgrēks mājā. (LTT 16201 Rēzekne)

Ja Labrenčos rijas krāsni kurinājuši, tad rija nodegusi. (LTT 16214 Smiltene)

Priekš Labrenča nekad nekūla ar uguni un īsteni nekad jau Labrenci. (DLP IV 100. Jaunroze)

Līdz Lārančam rijā kūla tik ar dienas gaismu un veci cilvēki neļāva priekš tās dienas ar uguni kult, jo ta ēkas degot. Pēc Lāranča cēlās gaiļos un kūla ar uguni. (LTT 16199 Aumeisteri)

Taču bieži vien neaprobežojās tikai ar šā aizlieguma ievērošanu; tika ņemti talkā arī citi aizsardzības pasākumi, galvenokārt ar ūdens palīdzību, lai nodrošinājums būtu maksimāls.

Uguns dienā (Lārancī) nesa ūdens spaini rijā, lai ugunsgrēks negadās. (LTT 16203 Aumeisteri)

Labrencī lējuši spaini ūdens uz rijas krāsns, lai nedeg. (LTT 16211 Ergļi)

Labrenča dienā uz rijas krāsni lika ūdeni un meitieši velējās, lai nedegot. (LTT 16206 Kalsnava)

Uguns dienā jāmazgā auti, tad ugunsgrēks nenotiek. (LTT 16250 Lubāna)

Ugunij arī ziedo, lai iegūtu tās labvēlību.

Labrenča vakarā vajagot rijas krāsns priekšā gaiļi vai jēru nokaut, tad tai gadā esot no uguns pasargāti. (LTT 16216 Zante)

Labrenča dienā paņēma kādu plāceņa gabalu un deva ziedu ugunij (iemeta plāceni ugunī), lai nebūtu vasaru uguns nelaiimes. (LFK 153, 1130 Lubāna)

Pirmo riju serot, vienu sauju labības papriekš iemet rijas krāsni, sakot: Še, Labrenci, tava tiesa,

Neņem pats ar savu roku, tad pa kuļamo laiku rija neaizdegšoties. (LBV 360.)

Atcerēsimies, ka līdzīgi rīkojās arī Jurgos, pieguļā jājoj, kur ugunskurā meta ziedam kādu apgērba gabalu, lai pieguļā drēbes nešadētu.

*Dedzi, dedzi, uguntiņa,
Tu nezini, ko es došu:
Es tev došu baltu vistu
Ar visiem cālišiem.*

LD 33243 Lielvārde

*Labrenčiem galli kava
Devīpiem cekuliem;
Labrenc's man rijiņē
Uguntiņas glaudējiņš.*

LFK 1955, 434 Vērgale

Pret uguns nelaimēm bijuši arī savi uguns vārdi

*Visi meži gunt dega,
Visi ceļi atslēgām;
Ar dieviņa palīdzību
Visiem gribu cauri tikt.*

LD 34163 Sinole

*Veca bāba kalnā kāpa,
Ošu pipi pipēdama,
Melni kraukļi ogles dzēsa,
Vārņa plēšas kustināja.*

LBV 417.

Sie, stiprākie, derējuši ugunsgrēka gadījumā, taču uguns ir sargājama un apvārdojama vienmēr, ik vakaru to ar pelniem apraušot (ticējumi to pamato šādi: ja to nedara, tad uguns dusmojas) un šai reizei piemērotus uguns vārdus skaitot:

*Kuries, mana uguntiņa,
Ledus kalna starpiņā!
Div' akmeņus apkārt liku,
Divi ledus gabaliņus.
Neaun kājiņas,
Necel spārniņus!*

LFK 1766, 3454 Viļķene

Pat jaunu ēku ceļot, vai tā būtu māja, pirts vai rija, centās izzilēt, vai tā nav nolemta uguns nelaiemei.

Kad jaunu ēku iesāk būvēt, tad ieliek vienā cimdā ogli, otrā maizi, un rāda saimniekam, lai ņem vienu no cimdlem. Ja paņem to, kurā ogle, tad ēka krīt ugunij par upuri, ja otru, tad — ne. (DLP II 78. Jērkule)

Savdabīgu priekšstatu savijumu radījusi asociāciju virkne Labrencis—uguns—ugunsgrēks—zibens—Pērkonis; tāpēc bieži vien, baidoties no pērkonu zibens, arī Labrenča dienā centās ziedot ne vien Labrencim, bet arī Pērkonam.

*Ko dosim Pērkonam
Par vasaras gaudiņiem?
Lasti rudzu, lasti miežu,
Pusbirkava apinišu.*

LD 28818 Odziena

Labrenča un Jākupa dienā sienu nebāza ne šķūnī, ne arī meta kaudzē, lai pērkonš neiespertu šķūnī vai kaudzē. (LTT 11945 Kalsnava)

Saimniecības gadā jau iesākusies rudens sezona. Tika uzskatīts, ka ap Labrenča dienu jau nogatavojušies un ir

ēdami visi augļi un dārzeņi; Labrenča dienā var raudzīt pirmos rāceņus; Labrencis savā dienā «ieliek garšu» arī āboliem. Jaunajai ražai ir jābūt arī Labrenča galdā — pupām, zirņiem, kāpostiem, burkāniem.

Pēc Labrenča dienas vajagot ņemt sīpolus nost, jo tad viņi grimst atpakaļ zemē iekšā, bet dažs atkal saka, ka zeme tad sākot celties uz augšu. (LFK 739, 6034 Lēdmane)

No Labrenča dienas sāka krāt pienu ziemas pārtikai, cūkas tika ieliktas aizgaldā un vairs ārā netika laistas (atcerēsimies, kā pavasarī tām apgāza siles un laida laukā, lai pašas meklē barību). Labrencī cirpa aitas (to darija trīs reizes gadā).

Ir zināmi lauku darbi, kuru veikšanai atskaites punkts bija Labrenča diena, un vispirms te pieminama rudzu sēšana.

Ja rudzus iesāk sēt jau pirms Labrenča dienas, tad tie labāk augot. Pēc tam uz trīs saujām jau esot jāmet viena virsū, tātad par ceturto daļu vairāk.

Pēc Labrenča dienas jāsāk rudzi sēt, un kas sēj pašā Labrenča dienā, tam varenī briedīgi rudzi izaugot. (LFK 739, 6033 Lēdmane)

Lābrenča dienā mūsu senči esot kāvuši āzi un vārījuši iekš jaunu lapu kāpostiem (tas ir kad vēl kāpostiem nekādu galviņu nav, tad pašķin mīkstākās lapas, tās sagriež un vāra). Pirms Lābrenča dienas kautiem āžiem nebijusi vēl tā sauktā āža smaka. Pēc tam jau arvienu bijusi lielāka. Tas ticis tamdēļ arī darīts kā iezīme rudzu sēšanas sākumam; no tās dienas toreiz sākuši visi sēt. (LFK 142, 3006 Vecgulfene)

Agrāk, kungu gaitās ejot, Jaunrozē mēdza sacīt: «Kunga rijas ar āža gaļu iesākam un ar teļa gaļu nobeigsim.» (DLP IV 100.)

Ap šo laiku augšanas procesi dabā jau apstājušies. Kokiem, zālei, visiem augiem veģetācijas laiks tuvojas beigām. Un Labrenča diena tiek uzskatīta par piemērotu laiku nezāļu izskaušanai, līdumu lišanai.

Kad Labrenča dienā ar, tad uz tā aruma zāle neaug. (DLP IV 100. Tukums)

Svātā Laura dīnā nazoles jōpļauņ, tod viņas vairōk naugs. (LTT 16265 Varakļāni)

Savukārt piesardzīgiem jābūt, lai šajā dienā nenodārtu ļaunu tiem laukiem un dārziem, no kuru ražas atkarīga zemkopja labklājība.

Ja kāds Labrenča dienā staigā pa tirumiem un pļavām, tad sējumi un zāle sadeg kā uguni. (V 74. Rēzekne)

Labrenča dienā nevajaga linus plūkt, tad tiem nav svara. (LTT 16268 Ikšķile)

Ja Labrenčī iet ābeļu dārzā, tad ābelēm septiņi gadi nav ābolu. (LTT 16278 Plāņi)

Lārencī nedrīkst apakš ābeles iet, lai ābeles nekalst. (LTT 16279 Plāņi)

Labrenčos nedrīkst nevienu augli raut; ja rauj, tad citā gadā to tik daudz nebūs. (LTT 16277 Rīga)

Labrenča dienā nedrīkst dārzā nevienu stādu izraut, citādi visi augi nokaltīs. (LTT 16269 Sēme)

Kad pēc Labrenča dienas vairs nav spēkā aizliegums dedzināt telpās uguni, līdz ar rijas kulšanu aizsākās vakarēšana.

Kristīne Lāce Tīrzā 1927. gadā stāstīja:

«Pēc Labrenča, kad iesākta linu plūkšana, sākti vakara darbi istabā jeb tā sauktā vakarēšana. Sievieši adījuši, šuvuši, prēduši jeb vērpuši; vīrieši skalus plēsuši, auklas vijuši u. c. Skala degšanu un spraustuvē likšanu izdarījuši ikkatrs savu vakaru pēc kārtas, lai darbs nekavētos tikai vienam. Adīšana un citi darbi veikti pa lielākai daļai līdz Mārtiņam, pēc kam, kad lini jau tikuši sagriezti jeb samalti un izkulstīti, tie izsukāti un iesākts prēst jeb vērpt. Tad arī sākusēs vērpšana priekš muižas jeb tā saucamā kārtas vērpšana. Sīnī vērpšanā meitas sacentušās savā starpā ar padarītā darba labumu, lai izpelnītos no lielmātes kādas dāvanas un uzslavas. Vērpšana notikusi pa lielākai daļai līdz Sveču dienai, pēc kam dzijas velētas un balinātas. Pēc tam sākts aust. Visi aušanas darbi izbeigti ar lopu ganos laišanu.» (LFK 596, 474)

Burvji jeb nocilu nesēji Labrenča dienā nesuši nocilas (sēru, pelnus un šaujamo pulveri) un likuši citiem paspārnēs, lai mājas nodeg. Ja saimnieki tās laikus pamatināja un izņēma, tad uguns nelaimi varēja novērst.

Pie Labrenča dienas tradīcijām pieder arī Labrenča tirgi, kas tika rīkoti šajā dienā. Par tiem arī radies skaitāmpants:

*Jūgsim tēvam brūno zirgu,
Brauksim Labrenčos uz tirgu.*

LTT 16292 Rīga

Lalka un ražas pareģošana

Laika un ražas pareģojumi Labrenča dienā pārsvarā saistīti ar priekšstatiem par uguns dienu un lietu, kurš tiek uzskatīts par nodrošinājumu pret ugunsgrēkiem.

Ja Labrencī nelīst lietus, tad tai gadā deg daudz ēkas, sevišķi rijas. (LTT 16245 Sātiņi)

Ja Labrenča dienā saule spīd, tad rudenī daudz ugunsgrēku. Ja lietus līst, tad no ugunsgrēka nav ņo bities. (LFK 464, 539 Ropaži)

Ja lietus šajā dienā nebija gaidāms, tad pašiem vajadzēja nodarboties ar «lietus taisīšanu», gan lietus vārdus skaitot, gan velējoties (Ja Labrencī lietus nelīst, tad vajagot velēties, kad ne vairāk, tad vismaz ogļu maisu vai kājas autu izvelēt). (DLP IV 100. Jaunroze)

Ja Lārencī tik ildzīt saule spīd, kamēr zirgam var murgurā uzlekt, tad otru gadu lieli apiņi. (LTT 16262 Plāņi)

Ja nedēļu pēc un priekš Lāranča nav salnu, tad būs vēls un silts rudens. (LTT 16257 Aumeisteri)

Ja Lāranča naktī ir salna, tad būs agrs rudens. (LTT 16258 Aumeisteri)

Kad rudenī agri salst, tad saka: «Jēkabs iemet pirmo akmeni ūdenī, Labrencis otru, Miķelis trešo, tad jau zīmai vārti vaļā.» (LTT 11953 Tirza)

Lielā Māra

Lielās Māras dienā pa pāram jāiet baznīcā, lai būtu laba raža. (LTT 16840 Jas-muiža)

Marijas debesbraukšanas diena, ko katoļu baznīca svētī 15. augustā, tautā saukta dažādi: *Lielā Māra, Dižā Māra, Dižmāre*, arī vienkārši *Māras diena*.

Sī katoļu laikos radusies tradīcija, kas izaugusi no Dievmātes Marijas kulta, sekmēja vairāku Marijas baznīcu celtniecību Latvijā. Šādas Māras baznīcas bijušas Umurgā, Alūksnē, Burtņiekos, Gaujienā, Salacgrīvā, Smiltēnē, kapellas — Daugavgrīvā, Jaunpiebaldē, Krimuldā, Rīgas Domā, Pēterbaznīcā un citur.

Aglonai šai tradīcijā īpaša vieta. Sodien joprojām nepārspētas ir 15. augusta svinības, kad visi ceļi ved uz Aglonas Klosterbaznīcu, kad ticīgo tūkstoši vienojas kopīgā «Ave, Maria».

Sv. Jaunavas Marijas uzņemšana debesīs (pēc nāves) ir galvenais šo svētku motīvs, un to pirmsākumi meklējami 4. gadsimtā, kad Marijas debesbraukšanas diena tika ieviesta austrumu baznīcā. Un tikai pēc diviem gadsimtiem šos svētkus sāka svētīt Romas katoļu baznīca.

Osvalds Līdeks atzīmē, ka daudzām Eiropas un pa daļai Āzijas tautām ar lielo Māras dienu saistās mātes kulta svinības.¹

Mums no katoļu laikiem ir saglabājušies vairāki interesanti nostāsti par šo baznīcas svētku dienu, starp ku-

¹ Līdeks O. Latviešu svinamās dienas, 154. lpp.

riem īpaši pieminams nostāsts par Māras baznīcu, kas atradusies Jaunpiebalgā netālu no Kāpurkalna, Māras ezera krastā.¹

Sā ezera ūdeni ļaudis uzskatījuši par svētību nesošu un gājuši tajā mazgāties, veduši arī bērnus un slimus cilvēkus. Turpat notikusi ubagu apdāvināšana.

Sodien Aglonas baznīcas svētāvotam ir līdzīgs statuss.

Vēl līdz pat 19. gadsimta 90. gadiem zemnieki ir veduši uz baznīcu svētīt labību, lai izdodas ziemāju sēja; agrāk vesti pat ļopi svētīt, sevišķi aitas. (V 75.)

Tā kā šis laiks zemkopim ir aktuāls kā ražas novākšanas un ziemas labības sējas sezona, tad arī vairums ieražu un ticējumu saistās ar to.

Māras nedēļā nedrīkst rudzus sēt, jo tad tie neizdodas. (DLP IV 101. Zelgauska)

Trīs dienas priekš Lielās Māras nevar sēt ziemas labību, jo tad tai nebūs laimes. (LTT 16839 Ludza)

Sēklai atstātais āboliņš jānopļauj pirms Māras dienas. Citādi pēc Māras dienas izbirst, iztek no galviņām ārā. (LFK 142, 1104 Vecgulbene)

Tic, ka Māras dienas naktī ūdenim piemīt sevišķas īpašības. Ūdens, kas guļ pēc Māras dienas uz rudziem, ir kaitīgs. To parasti ņēma vērā, arī linus mērcējot.

Māras naktī dūra tutenu vai citu kādu dzelzi uz līnu mārkiem, lai līni neapmirkstot cieti Māras ūdenī. (DLP IV. 101.)

Lai līni nesabojātos, lai tiem būtu laba šķiedra un labs svars, lai, kā mēdza teikt Sēlpilī, tos Māra nesaed, uz līnu mārkiem lika arī izkaptis.

Bērzpilī bija paradums Lielajā Mārā iztīrīt no mājām mušas un citus kukaiņus, ticot, ka tad tie vairs nenākšot atpakaļ (pēc analogijas ar pavasara — kukaiņu Māru).

Lielā Māras diena atnāk bagātā laikā, tāpēc arī tās nedaudzās tautasdziesmas sauc to par maizes dienu, un pašai Mārai liek mērīt labību.

Kas piseja malnu zyrgu

Pi munom klēts durom?

Miļō Mōra pisējuse,

Kvišus, rudzus mērejūt.

LT 61. Latgale

Jōna dina, Mōras dina,

Obas divas lilējōs:

Jōna dina pučētēs,

Mōras dina maizeiļē.

LFK 1439, 1876 Kārsava

¹ Baltijas Vēstnesis, 1892, № 157.

Sarūpējot šai dienai svētku mielastu, lika kauts auns, jērs vai āzis, vāriti jaunie kartupeļi, taisits sviests, vāriti un grūsti zirņi ar kaņepēm.

Māršdienā cep karaš' no rīt', taisij' sviest'. Saimec' mēdz sacīt tā:

*Rit, rit, Māriņ,
Silt' maiz' krāsni,
Bērnin' raudaj',
Garauzin' šauvā.*

LFK Bb 34, 67 Jeri

Pēc Māras dienas dzēves launagu aiznesušas — ēd trīs reizes dienā. (LFK 891, 2719 Madona)

Senāk no Lielās Māras dienas saimnieks sāka krāt tvāragu ziemai, ko dot cilvēkiem pie kartupeļiem; to lika vērdelē, kur tas stāvēja visu ziemu. (LTT 16842 Valka)

Puiši, Māras rītā meitās iedami, mēdza atriebties tām meitām, pret kurām bija kāds naidis: nēmuši līdzī šķēres un griezuši nost bizes. (LFK Bb 34, 69 Jeri)

Baznīcas svētkos vienmēr notika arī Māras tirgi, kuri darija šos svētkus vēl populārākus, piesaistot lielas ļaužu masas. Vispopulārākie starp Māras tirgiem bijuši Lielās Māras (15. augustā) un Mazās Māras (8. septembrī) tirgi, bagāti ar lauku ražu un lopiem. Ludzā šie tirgi ilguši pat veselu nedēļu. Tad tikuši apdāvināti arī ubagi. Saimniekiem uz šiem tirgiem bija jālaiž gan puiši, gan meitas, gan visa saime.

Ar laiku Māras diena dažos apvidos ir iemantojusi maizei dienas nosaukumu:

*Lela, lela Jōņa dina,
Vēļ lelōka Mōras dina:
Jōņa dina zōļu dina,
Mōras dina maizes dina.*

LFK 1600, 2945 Zvirgzdene

Bērtuļa diena

No Bērtuļa dienas var sākt ēst āboļus un kāļus, tad viņiem «piemesta sāls». (LFK 718, 172 Nurmuiža)

Kristīgās legendas par divpadsmit apustuļiem sāk rāties ap mūsu ēras 2. gadsimtu, un tajās sastopam pieminētu arī apustuļi Bartolomeju (Bērtuļi). Aramiešu valodā Bartolomejs ir ar nozīmi Ptolemaja dēls. Latviešu tradīcijās atrodam pārveidoto, latviešu valodai pielāgoto Bērtuļi, un arī Bērtuļa dienas (24. augustā) nosaukumā tas variējas vēl tālāk.

Bērtiņi, Bērtiņš — Birzgalē, Jaunlaicēnē; *Bierteņš, Bārtuļš* — Latgalē; *Bērtuļi* — Valmierā, Ainažos, Salacā, Tukumā; *Bertmaņi* — Dzirciemā; *Bērtmanis* — Gaujienā; *Bērtuļdiena* — Jeros; *Bērtuļis* — Sidgundā, Ipiķos, Aumeisteros, Smiltenē, Dikļos, Plānos, Jaunlaicēnē, Jaunrozē; *Bērtis* — Sinolē; *Bētmeri* — Kuldīgas apriņķa Jaunmuižā; *Bētmajs* — Edolē; *āžu diena* — Jeros.

Latviešu ieražās Bērtuļi ir tradicionāla tirgus diena, rudzu sējas laiks. Tā iekrīt bagātā laikā, kad zemkopis jau var novērtēt ienākušos ražu, ievākt medu, mežā — sēnes.

Uguns diena — Labrenči — ir pagājusi, un parasti tieši no šīs dienas vairs nepastāv aizliegums dedzināt uguni. Taču vietumis tas saistās arī ar Bērtuļa dienu.

No Bertmaņiem, Bērtuļiem sāk vakaros uguni dedzināt. (LFK 23, 6197 Dzirciems)

Aumeisteros Bērtuļa dienā nesuši dieviņiem pirmos ziedus no tā gada augļiem kā pateicību par izaugušo ražu.

Pēc 1671. gada baznīcas vizitāciju protokolu ziņām Bērtuļa dienā Rūjienā notikusi arī ziedošana kapos mirušo dvēselēm un nākotnes pareģošana: pareģoja slimības, lopu sērgas, dzīves dārdzība u. tml. (LBV 634.)

Bērtuļos, līdzīgi kā citās laukdienās, saimnieki rūpējās par lopiem, par to labklājību: šai dienā neestrādāja ar zirgiem, ļāva tiem atpūsties, centās neliet silēs ūdeni, lai lopi ganībās nebizotu.

Taču svarīgākie darbi bija saistīti ar rudzu sēju, kura parasti aizsākās ap Bērtuļiem. Pati Bērtuļa diena gan nav uzskatīta par piemērotu sējas dienu; vislabākais laiks esot trīs dienas pirms un trīs dienas pēc Bērtuļiem (Birzgalē, Jaunlaicēnē, Smiltēnē, Plāņos, Aumeisteros un citur).

Bērtuļa dienā nav jāsēj rudzi, jo tad augot sīkas vārpas. (DLP IV 102. Blīdene)

Rudzi jāsēj trīs dienas priekš un pēc Bērtuļa dienas, tad labi paaugot. (LTT 3143 Smiltene)

Sējot pirmo birzi, svieda trīs saujas graudu pret ziemeļiem un sacīja: «Tas pelēm un putniem.» Tad sēklu neviens kustonis neaiztikšot. Tāpat darija, arī saknes novācot un glabājot, jo tad arī tās žurkas negrauzot.

Senāk saimnieki lūkojuši cits citam labību nosēt. Kad viens izgājis uz lauka, tad arī otrs steidzies sēt, bet vilcinājies, lai varētu nosēt, jo, kas beidzamais paliek sējot, tam sējumi būs labāki, auglīgāki. Bet zaudējušais saimnieks arī zinājis līdzekli pret svētības atņemšanu: tam vajadzējis apgāzt sētuvu un pārvest krustu.

Kā rudenī, tā pavasarī, labību sējot, bija vesels rituāls svētības, sātības un labklājības nodrošināšanai. Pirmo sauju sējot, saimnieks sacīja: «Lai Dievs svētī!», otro sauju sējot: «Tas būs arājam un sējējam», trešo sauju — «žīdīnam», ceturto — «čigānam», piekto «ubagam», un beigās sacīja: «Lai Dievs priekš visiem audzē».

Sis rituāls ir zemnieka pašcieņas un spēka apliecinājums, sava veida saimnieka manifestēšanās, sava statusa un attieksmju ar citiem veidošanas rīts, kas tiek savienots ar sena ziedošanas rīta atskaņām un pret darbību pret burvjiem un raganām. Šim nolūkam saimniekam vēl vajadzēja būt klāt akmeņim. Pirmo graudu sauju metot, teica: «Tā ir priekš vārnām un visiem putniem», otro metot: «priekš žīdiem ceļa gājējiem», trešo reizi meta akmeni «priekš burvjiem un skauģiem», un tad tik ceturto reizi

meta pēdējo (trešo) graudu sauju: «Tas priekš manis paša». (LBV 265.)

Ir arī īpaši sējēja vārdi. Pirms saullēkta jāpārnes pīlādzis no meža un, sēt ejot, smalki jāsagriēz un jāpiebēr pie sēklas, sakot: «Dieviņ, mīlais tētiņ, appin manu lauku ar dzelža un tērauda sētul! Kas man ļaunu dara, tam dadži un gušņas lai aug!» (LBV 265.)

Ja pa apsētu rudzu lauku pirmā pāriet sieviete, tad nākošā gadā tukšas vārpas. (LTT 25917 Lubāna)

Pa apsētiem rudziem pirmam jāejot vīrietim, tad resnas vārpas. (LTT 25916 Lubāna)

Bērtuļos savs darāmais arī zvejnīkam un bitenīkam.

Bērtulī vajaga ēst zivis no astes sākot, tad zveja esot izdevīga. (DLP IV 102. Jaunlaicene)

Ja apēd deviņas reņģes, tad esot laba reņģu zveja.

Jānišam balta sieva,

Ar sieriem nobarota;

Pēterim zila mella,

Pusē badu nomiruse;

Jēkabam zema resna,

Ar maizīti nobarota;

Bērtulim slaika tieva,

Ar mediņu nobarota.

LFK 302, 4035 Secē

Sinī dienā visai saimei deva ēst medu, tāpēc bitenīkam bija jākāpj bitēs; parasti to darīja no rīta, īsi pirms pilnas gaismas.

Bites kopjot, vairījās tās saukt vārdā, lai tām kas ļauns nenotiktu.

Bites neesot pie vārda jāpiemin, bet jāsauc par sētmaļiešiem vai saldiem putniņiem. (LTT 3257 Tirza)

Bites naida negribot; ja pār medu kāds sabaroties, tad tam viņas izputot. (LTT 3290 Lubāna)

Bērtulī dzimušam bērnam esot laime pie bišu kopšanas. (DLP IV 102. Jaunlaicene)

Bitenīkam buršanai noder arī Bērtuļa tirgus. Tur, savam «ienaidniekam» neredzot, jānovelk viņa zirgam apauši un jāuzmauc otrādi, tad paša bites izdodas labi, bet otra bitēm klājosies slikti. Tā mēdza darīt Tirzā.

Bērtuļa tirgī jauniem ļaudīm kalpoja par derību slēgšanas vietu. Ja līdz tam, citās tirgus dienās vasarā puīši nolūkoja meitas un meitas puīšus, tad uz Bērtuļiem jau varēja saderēt vai pat rīkot kāzas.

Māte mani tirgū veda
Māras dienu, Annas dienu,
Pate gāju Bērtuli
Sev' draudziņu aplūkot.

LD 10236 Rūjiena

Badu, badu Jānits nāca,
Vēl badāks Pēterits,
Jēkupiņš labs vīriņš,
Tas ar savu maizi nāca,
Bērtulītis vēl labāks,
Tas ar sievas precēšan'.

LD 33031 var. Suntaži

Bērtuļa dienas mielasta galdā galvenais ēdiens bija āža (retāk — auna) gaļa. Sā iemesla dēļ arī pašu Bērtuļa dienu nereti sauca par āžu dienu (Valmieras apkārtnē, tāpat kā Labrenča dienu). Šis paradums — kaut āzi — raksturīgs ne tikai Bērtuļiem, bet arī citām vasaras—rudens perioda maīņas dienām — Labrenčiem, Lielajai Mārai, Miķeļiem.

Labrencītis āzi kāva,
Par sētiņu stīvēdams;
Bērtulītis lūrējās
Miežu gubas galīnā.

LFK 1400, 13279 Dikļi

24. augustā Bērtulis. Tad jāvēra āža gaļa ar baltiem kāpostiem. (LFK 524, 498 Sidgunda)

Laika pareģošana

Gaidāmā laika pareģošanas ziņā Bērtuļa diena ir visai nabadzīga. Te vairāk vērojumu, kas saistīti ar izdošanos saimniecības darbos, ar saimes labklājību.

Kāds laiks Bērtulī, tāds visu rudeni. (LTT 3145 Smiltene)

Kad Bērtuļa dienā lietus līst, tad nākošā gadā bites biškopjiem neejot no rokas. (DLP IV 102. Jaunroze)

Ja Bērtuļa dienā lietus nelīst, tad to rudeni ir daudz ugunsgrēku. (LTT 3146 Druviena)

Ja teteri un rubeņi vasaras vidū brēc, tad ap Bērtuli sākas nakts salnas. (LTT 30642 BZ Ilustr. piel. 1933, 275).

Miķeļi. Apjumības

*Kad saņem visu labību, tad vienu dienu
notur Rudenāju. (LTT 25808 Vārkava)*

Miķeļi — 29. septembrī — iezīmē vasaras beigas. Dzēves uz saviem spārniem aiznes launagu, saule pagriežas uz ziemas pusi, un līdz ar tumšajiem rudens vakariem atnāk veļu laiks, kura sākumu parasti iezīmē Miķeļi.

Šīs dienas nosaukumos liela variēšanās nav vērojama. Galvenie apzīmējumi ir *Miķeļi* (Cēsu, Rīgas, Jēkabpils, Madonas, Valmieras, Daugavpils, Tukuma, Ventspils pusē); *Mikālis* (Gatartā, Plāņos, Aumeisteros); *Mikaļi* (Smiltēnē, Vaivē); *Miķeļdiena* (ap Cēsīm, Rīgu un Tukumu); *Miķēldiena* (Alūksnē, Naukšēnos, Gulbenē); *Miķeļa diena* (Gaujienā, Ropažos, Mazsalacā, Skujenē) un *Miķeļa diena* (galvenokārt Kurzemē un Zemgalē).

Miķeļa dienu kā baznīcas svētkus (līdz ar Miķeļa, Mihaēla kulta izplatīšanos) vispirms sāka svētīt austrumu, bet ar 5. gadsimtu arī rietumu baznīcā. Turklāt pareizticīgie šos svētkus svin 8. novembrī.

Ebreju angeloloģijā Mihaēls tiek uzskatīts par vienu no augstākajiem sargeņģeļiem, apokaliptiskajā literatūrā tas vienmēr stādīts Dievam labajā pusē, un pēc katoļu baznīcas nostiprinātās tradīcijas tas tiek uzskatīts par dvēseļu vadoni paradīzē. Latviešu buramvārdos (to vēlīnajā slānī, kur jaušama stipra kristietības un ebreju kabalistikas ietekme) tas parādās kā erceņģelis, parasti kopā ar Gabriēlu.

Arī kāds ticējums vēsti, ka Miķeļdienu svinot tāpēc, ka vienam eņģelim bijis Miķels vārdā (LFK 17, 1997 Jaunpiebalga).

Taču pamatā latviešiem, tāpat kā daudzām citām Eiro-

pas tautām, šai dienai ir pilnīgi cits saturs un nozīme: tie ir pļaujas svētki, applāvības, apjumības.

Mikālis ir laika diena un to veci ļaudis svētīja. Mikāli dara alu un kaun gaili. (LTT 20664 Aumeisteri)

Mikāli darija alu, cepa karašu un nestrādāja. (LTT 20666 Aumeisteri)

Miķeļi — rudens saulgrieži — ir diena ar izcilu vietu zemkopja darbu gaitā un visā gada ritumā. Visi svarīgākie gada darbi ir padarīti, norimst rosība uz lauka, zeme teju teju sasals, lai dotos ziemas atpūtā.

Brālit, tavu drošu sirdi,

Tavu drošu padomiņu:

Miķeli arī gāji, —

Atraid' zemi sasalušu.

Sildiet alu Miķeļam,

Lai zemite atlaižas.

Mikijs gōja agrl ortu,

Atrūn zemi sasolušu;

Pagaid, Mikiļ, leidz pušdīņom,

Koleidz saule atsiļdēs.

LFK 935, 23114 Mērdzene

LD 33235 Biksēre

Līdz Miķeļiem visām labībām jābūt zem jumta. Tad Miķelis staigā apkārt un visu apskatās. Ja kas vēl nenokopts, jāpasteidzas, jo Miķelis var uzsūtīt sniegu un salu. (LTT 20616 Bērzpils)

Uzskata, ka pēc Miķeļiem vairs tikai kāposti vien augot. Smiltēne saka: «Mikāļa nakti kāpostiņš augot raun diegu pušu.» (LTT 20684)

Pēc Miķeļiem sniega vārti vaļā. Tādēļ jāsteidz līdz tam pabeigt visi darbi, novākt dārzi. Reiz gribējuši kāpostus ņemt nost pēc Miķeļiem, bet divas nedēļas bijis sasalis un tikai pēc tam atlaidies un varējis noņemt. Sasalušus kāpostus neņem, tad tādi apvītuši. (LFK 49, 1799 Vlesiena)

Lubānā un Palsmanē uzskatīja, ka visa Miķeļu nedēļa neder ne kāpostu novākšanai, ne skābēšanai, jo tad tie esot cieti un ilgi vāroties. Citādi ieskatī bija Dzērbenē un Raunā:

Priekš Miķeļdienas tai nedēļā kāposti jānoliek baļļā, tad stāv stipri. (LFK 833, 32 Dzērbene)

To nedēļu priekš Miķeļiem vajag kāpostus ieskābēt, jo šī ir dzelzu nedēļa, tad kāposti labi rūgst; tāpat tad vajaga visas saknes noņemt. (LTT 20681 Rauna)

Dzelzu nedēļa ir kaitīga liniem (tāpat kā ūdens Lielās Māras dienā).

Priekš Miķeļa to nedēļu nedrīkst linus mērkt, jo tad viņi neizmirstot — tā ir dzelzu nedēļa. Arī rudzus nebūs sēt, tad neaugs lāga. (DLP IV 103. Starti)

Darba cēliens, kas aizsācies Jānos ar siena pļaušanu, tālāk virzījies, padarītos darbus mēridams, cauri Pēte-

riem, Jēkabiem, Labrenčiem un Bērtuļiem, nu noslēdzas Miķeļos ar apļāvībām, apjumbām, ar pēdējo Jumja ņemšanu tīrumā.

Lūdzam, māmīņ,
Souc sovs dēls:
Jāniņš leje
Sieniņ plāv,
Jēkops lauke
Rudzišs plāv,
Labrencs dārce
Rāceņš roug,
Bētmajs louke
Rudzišs sēj,
Mikels dārce
Rāceņš ružen.

LFK 1390, 16 Edole

Tris bajāri sasēduši
Kalniņā, lielijās:
Jānis skaita siena kaudzes,
Jēkabs savas rudzu kaudzes,
Miķelis nokliedzās
Auzu kaudzes galiņā.

LFK 94, 6906 Aizpute

Katrai labībai bija savs Jumis — rudzu Jumis, miežu Jumis, linu Jumis utt. Tāpēc arī Jumja ņemšana notika vairākkārt, dažādā laikā. Ikreiz, nobeidzot kārtējās labības plauju, saņēma arī Jumi. Vispirms šo godu parādīja rudzu Jumim, jo rudzi plaujami jau ap Jēkabiem; tad nāca kārtā citu labību jumjiem. Latgalē vispopulārākais bija linu Jumis.

Jumja nozīmes skaidrojums vērojamas divas tendences.

1. Mēģinājums saskatīt tajā sakaru ar senindiešu *yamá-h* — *dvīnis, pāris*, ko L. Adamovičs vērtē šādi: «... folkloras dati neiederas tai filoloģiskajā teorijā, kas mēģina saskatīt jumja vārdā senindiešu sakni *yamá-h* un jēdzienu 'dvīnis', 'pāris'.»¹

2. J. Endzelina izvīzītais skaidrojums, saistot Jumi ar indoeiropiešu sakni *yuvati, yuti-h* — *piesien, saistījums*², t. i., tāds, kas saistīts, savienots, kopā saaudzis.

Par jumi sauc divas vārpas viena stiebra galā, divus riekstus vienā kodolā, divus kopā saaugušus augļus vai ziedus, netieši saistot to ar dzīvības sākšanos no pāra, jo arī precību un kāzu dziesmās šis princips un arī Jumis pats tiek bieži daudzināts.

Jumu jumu vārpas auga,
Jumi jauni cilvēciņi;
Dancoš mani kumeliņi,
Kad es braukšu precībās.

LD 28537 Liezere

Pa pāram, pa pāram
Uz to jaunu rudentiņu:
Pa pāram miežiem vārpas
Viena salma galiņā,
Pa pāram meitas, puīši
Pa to salmu gubenīti.

LD 13776 Lielvārde

¹ Latviešu konversācijas vārdnīca. VIII. R., 1932—1933, 14570. sl.

² Milenbahs K., Endzelins J. Latviešu valodas vārdnīca. II. R., 1925—1927, 117. lpp.

*Nu ir laiks, nu ir laiks
Veciem pušiem precēties:
Es atradu divas vārpas
Viena salma galiņā.*

LD 28074 Jaunroze

*Pa pāram(i) riekstl auga,
Pa pāram(i) āboliņi;
Pa pāram(i) jauni ļaudis
Uz rudenī precējās.*

LD 13777 Pociems

Taču Jumis varēja būt ne tikai divu, bet arī vairāku komponentu saistījums: ne vien divas vārpas viena stiebra galā, bet arī vairākas — 3, 5, 9; tātad — jebkura vairākžuburu vārpa uzskatīta par Jumi (LD 12813; 12813, 5; 27910; 34939).

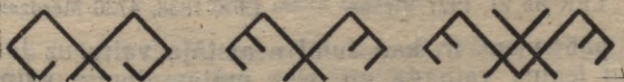
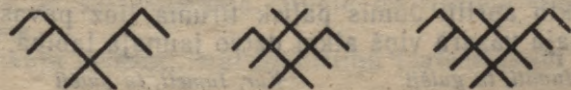
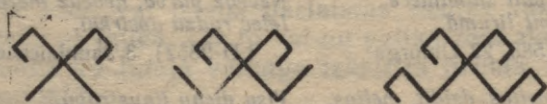
*Ziņā būšu, lietā būšu
Ar šo pašu vasariņu:
Nu uzgāju trīs vārpiņas
Vienā salma galiņā.*

LD 34305 Litene

*Šim bija laime, tam bija laime,
Salmniekam liela laime:
Tam uzauga piecas vārpas
Viena salma galiņā.*

LD 28483 Lielvirca

Tas pats princips vērojams arī jumja grafiskajā atveidojumā — jumja zīmē, kura variējas un sazarojas dažādā koplumā.

Personificētais Jumis ir labības dievība, personificēts auglības spēks, tās materializētais simbols. Jumim ir pašam sava sieva Jumaliņa vai Jumalīte, savi bērni — juma-lēni; Jumis pats apstaigā vai apjāj tīrumus, vērodams plāvėjus.

*Es redzēju vecu, vecu
Pa vecaini staigājam;
Vai tas bija miežu jumis
Dzelteniem zābakiem?*

LFK 1597, 5188 Blidene

*Jumeit, munu Jumaleņu,
Aizjudz sērmu kumēleņu,
Apjāj savu teirumeņu,
Kū tōs dora plāvējaņas.*

LFK 15, 150 Nirza

Kad labības plauja tīrumā tuvojās nobeigumam, pēdējās kopiņas plaut gāja pati saimniece, lai labībai būtu svētība. Visai bieži šā godpilnā uzdevuma veicēja bija arī dūšīgākā plāvēja — barvede, kuras neatņemams atribūts bija barvedes stebere (falla imitācija). Parasti, plaujot no malas uz tīruma vidu, baru dzenot, pēdējo labības puduri atstāja nenoplautu, jo ticēja, ka tur patvēries Jumis.

*Bēdz, Jumiti, bēdz, Jumiti,
Nu nāk tavi ķērājiņi:
Nu nāk pati saimniece
Jumi ņemt tīrumā.*

LFK 585, 22 Umurga

*Bēdz, Jumiti, bēdz, Jumiti,
Meitas dzina pakaļā
Nebēdz purvā, nebēdz mežā,
Ielec rudzu apcirknī.*

LD 28521, 3 Jaunlaicene

*Dzidit, meitas, dzidit, meitas,
Jumeits bora galeņā;
Sajimsim rudzu jumi
Ar sudobra grōbeklim.*

LD 1930, 3399 Rēzekne

*Visu dienu linus rāvu,
Jumiķiša meklēdama;
Nu sadzinu, nu pānācu
Pašā bara galiņā.*

LD 28558, 4 Vilce

Viens no senākajiem Jumja ņemšanas paņēmieniem ir šāds: pēdējo labības sauju atstāja nenoplautu, pielieca to pie zemes un uzlika virsū akmeni, tā atstājot Jumi tīrumā līdz pavasarim. Šāds paņēmiens nodrošināja cikliskumu, nepārtraukto apriti: Jumis paliek tīrumā līdz pavasarim un nākamajā vasarā viņš atkal dzīvo jaunajā labībā.

*Kur, Jumiti, tu gulēji
So garaju vasariņu?
— Tīrumiņa vidiņā,
Zem pelēka akmentiņa.*

LFK Bb 21, 1921 Virāne

*Kur, Jumeit, tu gulēji
Taidu garu vasareni?
— Rudzu dryvas galeņā,
Zaļas ežas maleņā.*

LFK 1838, 4730 Mērdzene

Otrs paņēmiens ir, kad Jumi neatstāja vairs uz lauka, bet gan iepina vainagā un nesa mājās. Jumja vainagu darināja no plaujas laikā savāktajiem jumišiem. Ja tādu nebija, darināja mākslīgu jumi, vārpas īpaši iekārtojot vainagā. Ticēja, ka tas cilvēks, kurš atradis Jumi, būs

laimīgs, bagāts, tam gaidāmas precības vai arī izdošanās pie lopiem.

Ja atrod rudzu jumī (divas vārpas uz viena salma), tad tais mājās būs kāzas. (LTT 25964 Birži)

Ja atrod divas vārpas viena salma galā, tad tās dod aītai, lai atnes pāriīti. (LTT 12035 Aumeisteri)

*Eīta vīst nu uz lauka
Jumī ķert tīrumā:
Kas saķers rudzu Jumī,
Tam būs laīme citu gadu.*

LFK 834, 1908 Augstkalne

*Es jūs lūdzu, jaunas meītas,
Tīru Jumī ravējiet;
Izravēj'šas tīru Jumī,
Nopīniēt Jumū kronī.*

LFK 622, 1130 Strutele

Kad plūca linus un pamanīja jumī, to tad aizbāza aiz jostas. Beīgās par visām plūcējām kopā bija salasījies tik daudz jumju, ka tos varēja savīt vainagā. Vainagu iedeva saīmniecei. Pa talkas mīelasta laīku jumja vainags karājās istabā aiz sījas, pēc tam tīka aiznests uz klēti un tur pie gīriestīem pakārts. Tas esot uz līnu laīmī, veīcinot līnu audzelību. (LFK 1975, 873 Mežotne)

Pēc klēti vai istabā pārīaīstas zīemas Jumīs atkal atgīriezās uz lauka, kur to vai nu palīka zem aīkmens, vai arī graudus no Jumja vainaga izkaiīsia tīrumā, kad sāka sēt pīrmo labību.

*Ej, jumīti, nu uz lauku,
Garū zīemu izgulējs,
Sācī jaīnu vasarīņu,
Svētī mūsu labībīņu.*

LD 28524 Jaunroze

Kad pēdējā labība bija nopīauta un Jumīs saņemts, tūlīņ vēl nesteīdzās uz mājām. Bīja jāpīesēž darba grūtums, jo šai svarīgajā rītuālā nedrīkstēja trūkt nevīena posma.

Pīauju beīdzoī, kaut uz brītiņu jāatsēstas un jānodzīed:

*Te, druviņ, tu palīec,
Ne manā mugurāī
Ne es tava nasta bīju,
Ne tu mana nesējīņa.*

Tas jādara tāpēc, lai vēlāk nejustu visu pagājušā darba grūtumu un smagumu. (MLTT 15.)

Kad beīdz linus plūkt, līnu sauja jāsvīež trīsreiz gaisā un jāklīedz: «Līni sauajā, spaļī malā, balta nauda makāl», vai arī: «Urā, urā, līni podā, spaļī purvāl», vai: «Līni

vien, spaļi pa gaisu!» Pēdējo linu sauju purina un teici
«Spaļi ārā, lini iekšā!»

Tad plāvējas arī zilēja, vai nākamgad vēl iznāks kopā
plaut; meitas savukārt izzilēja preciniekus.

Plauju beigušas, plāvējas rindā nosēdās lauka malā ar
muguru pret rudzu lauku un atmuguriski pār plecu svieda
sirpi. Ja sirpis uz lauka nokrīt plakanis, tad īpašnieci
būs jāplauj arī nākošu gadu. Ja sirpja gals ieduras zemē,
tad tai plāvējai šogad jāmirst. (LTT 24315 Atpūta, 1932,
404, 21.)

Bet skaidrojums var būt arī pilnīgi pretējs:

Meitas, nobeigušas plaut rudzus, zilējot, vai līdz nāko-
šai rudzu plaujai nodzīvošot, šādi: atsēdušās uz Juma
kūļa, saņēmušas sirpi aiz asā gala, metot pār galvu. Ja
sirpis ieduroties ar aso galu zemē, bet ar spalvu pret me-
tēju, tad metēja vēl dzīvos. Bet ja sirpis nokrītot uz sāna
zemē, tad metēja mirst. (LFK 493, 196 Sakstagals)

Beidzūt rudzus plaut, plāvējas sviž uz augšu sērpus.
Uz kuru pusi sērps kreit ar leikum', nu tās puses atbrauks
preciniki. (LFK 226, 291 Andrupene)

Jumis solīja bagātu graudu birumu, pārticību un labklā-
jību saimei, tāpēc Jumja saņemšanai rūpīgi gatavojās visi
mājas laudis, padarot šos darbus par tikpat svarīgiem kā
visi citi Jumja ņemšanas rituālā. Saposā klēti, saveda kār-
tībā graudu apcirkņus, gatavoja mielastu un godam sa-
ņēma plāvējus, talciniekus, kuri, Jumi nesdami, atgriezās
mājās no lauka.

*Jumitīm klēti taisu
Deviņiem apcirkņiem,
Ka varēja ielīgūt
Ar visām galviņām.
LD 28529 Sesava*

*Jumitīm klaiņu cepu
Triju ritu malumiņu;
Ne deviņi nevarēja
Jumja klaiņu kustināt.
LD 28528 Džūkste*

*Vysu diņu Jumi jēmu
Pa lelū i teirumeni;
Ņiu sajēmu, Ņiu sadzynu
Teirumeņa galeņā.
Jam, Jumeiti, zalta slūtu,
Izslauk' vysus orūdenus.
Pļauņit, munas plāvējaņas,
Da pošam i vokoram,
Vokorā i oži kausim
Dzallonajim radzenim.
Nasabeisti tu, oželti,
Es meitom samalovu.*

*Gausu māt, Gausu māt,
Nāc manā klētiņā:
Tur, manā klētiņā,
Liepu koka krēsli bija.
LFK 935, 12703 Lubeja*

*Jaunajai maizitel
Liel' godiņu t taisiju;
Pillu cepli maizes cepu,
Kāvu labu vuceniņu.
LD 28814 Birži*

LFK 1950, 3557 Asūne

*Cep, māmiņa, kviešu malzi,
Dar', tētiņ, alutīņu:
Nu pārņāca tava saime,
Vasariņu palaidusi.*

LFK 718, 107 Kurzeme

*Nāc ārā, talkas māte,
Lai es tevi appuškoju,
Lai es tevi appuškoju
Ar tiem līnu jumīšiem.*

LD 28553 Kroņpircava

Kad labība ir savesta šķūņos un klētīs, tad no lauka tai līdzī pārcelās arī peles, kas bieži uzskatītas par bada vēstnešiem. Tāpēc, lai tās mājas tuvumā nerādītos, vairījās darīt zināmus darbus. Šo tabuātīvo normu ievērošanu bieži vien centās vēl pastiprināt ar virkni maģisku paņēmīenu peļu un žurku aizbaidīšanai.

Miķeļ dienā nekā nedrīkst no meža nest mājās, tad žurkas un peles apstāj. (LTT 20636 Kandava)

Miķeļa ritā nav jākuļ, jo tad peles klausās un kur dzird kuļam, tur aiziet ziemā dzīvot. (LTT 20631 Sēlpils)

Miķeļa dienas ritā nedrīkst malt, tad peles graudus ēd. (LTT 20640 Gārsene)

Miķeļa dienā jāpaņem žagaru, jāizper mājā visas maļas un jāsaka: «Projām, projām, pele, projām, žurka!» Tā perot jāeļot līdz robežai un žagars jāpārsviez pār robežu. Pēc tam jānākot mājā, bet atpakaļ neesot brīv skatīties. Tanī gadā neviens kustonis nenākot mājās, bet visi eļot projām. (LTT 20639 Daugmale)

Miķeļa dienas ritā vajaga pa mājām izstaigāt visus kaktus un paņemt maizes gabalu līdz; tad visas žurkas un peles aiziet no mājām projām. (LTT 20637 Sērene)

Miķeļu vakarā ar pilādžu koku jābada visur, kur ir žurkas, un jāsaka: «Eļ uz kaimiņu mājām, tur vairāk ko ēst kā pie manim.» Tad žurkas izzūdot. (LTT 20638 Jelgava)

Ja Miķeļu dienas ritā, uz Miķeļu tirgu eļot, ar spieķi sit gar un pa ceļmalu, saucot: «Nu visi uz Miķeļu tirgu, nu visi uz Miķeļu tirgu!», tad pēc tam visas peles un žurkas aizbēg no mājas. (LFK 556, 12576 Limbaži)

Abrenes Kacēnos dzirdēti šādi peļu vārdi: «Sābru puļkas, sābru meitas nāk uz manu klēti. Es izdzišu, es izkaušu. Pār jūru ar garām astēm. Āmen.»

Jāteļo, ka tikai sadzīvīskī un virspusēji raugoties, pele var tikt uzskatīta par parastu grauzēju. Citādi ir ar peli mitoloģisko priekšstatu slānī, kur pele ir htonisks dzīvnieks, kam sakars ar pazemi, arī ar mirušo dvēselēm (tās pie dzīvajiem nereti parādās peles izskatā). Tā kā Miķeļi

iekrit veļu laika sākumā, tad bleži vien ar to arī tiek izskaidrotā biežāka peļu parādīšanās mājās.

Sai dienā daudz arī citu saimniecisku rūpju, gādājot par mājlopiem. Miķeļi daudzviet uzskatīti par pēdējo pieguļas dienu, kad zirgus pieguļā vairs neļāj.

Agrāki neļāvuši Mikalī ar zirgiem pieguļā jā, jo tai nakli atļauts velnam sienu pļaut, un tas to pļautot visu nakti. (DLP IV 103. Jaunlaicene)

Sai dienā arī aitas nedzina ganos. Iemesls atkal tas pats: velns sev sienu pļaujot. Aitas neizdodas arī tad, ja Miķeļa dienā vērpj, t. i., strādā ar vilnu. Bet, lai zinātu, kuras aitas ir stiprākas un izdzīvos līdz pavasarim, rīkojās šādi:

Miķeļa vakarā auzu vajagot bērt uz palaga, lai aitas ēdot; kura aita ēzdama metas uz ceļiem, tās par ziemu nevarot turēt, kura nemetoties — tā dzīvojot. (DLP IV 103. Jaunlaicene)

Tāpat vēroja arī govīs, kad tās atgriezās no ganiem. Paņēmiens līdzīgs kā Jāņos, taču izskaidrojums — pavisam cits.

Kad govīs Miķeļdienā nāk no ganiem mājās un zāle ir mutē, tad pavasarī lopiem trūkst barības. (LTT 20673 Alūksne)

Miķeļa dienas vakarā jāraugās, lai govīs nenes mājā aiz lūpas zāļu kušķīti, jo tad ienes mājā badu. (LTT 20676 Rembate)

Miķelis, tāpat kā Jurgis (Usiņš) un Mārtiņš, tiek uzskatīts par zirgu patronu, kam arī kaujams gailis, lai ar zirgiem labi veiktos. Ar gaiļa asinīm uzvilka krustus uz stalla durvīm, lai burvji un raganas «nenospokotu lopus» (tā Skrundā teic), lai lietuvēns nemocītu.

Miķeļa vakarā jānokaun gailis, viņa asinis jātecina auzās un ar tām jāēdina zirgi, vislabāki kumeli, tad tie izaug stalti kā gaiļi. (LTT 20647 Naudīte)

Miķeļu vakarā visas stalla durvis smērē ar gaiļa asinīm, lai stallī nestaigātu ļauni gari, bet tikai svētais Miķelītis vien. (LTT 20668 Skrunda)

1739. gada baznīcas vizitācijas protokolā lasām, ka Valmierā kādu māju saimnieks Pilātu Bērtulis katru gadu Miķeļos nesis pie noteikta akmeņa upurus zirgu veselībai, ļejojot tur alu, ziedojot trīs kumosus gaļas, vienu vistu un uzlejojot arī trīs karotes zupas. Bērtulis par to sodīts ar 10 pāriem rikšu, bet upurvieta iznīcināta. (LBV 113.)

Miķels stāvu slaistijās
Brāja stajļa galiņā;
Nāc, Miķeli, istabā,
Sēsties galdā galiņāl

LFK 166, 2589 Kuldīga

Nāc, Miķeli, istabā
Dzer glāziti uz glāzites,
Ed plācenti uz plāceņa,
Tad būs visi svētki pilni.

LD 33240 Vidzeme, Kurzeme

Miķeli lekrīt visbagātākajā gadalaikā, tāpēc saimniecei nebija jāraizējas, ko likt galdā. Te katrā ziņā vajadzēja būt gaļai, tāpēc tika kauts vai nu auns, vai āzis, vai visbiežāk sivēns, kurš tika barots īpaši Miķeļiem.

Uz Miķeļiem kāva sivēnu. Jau barojot to sauca par Miķelīti, jo bijis nozīmēts kaušanai uz Miķeļiem. (LFK 208, 1004 Skujene)

Cudi, rudi, Miķelīti,
Vakar kāvu sivenīpu;
Paldies saku Miķeļam
Par to tauku sivenīpu.

LD 33241 Lode

Sivēnu kāva dažas dienas iepriekš, lai pagātu uztaisīt desas. Arī kāposti jau bija ieskābēti kādā mazākā traukā. Plācenti vai karašas saimniece steidza izcept agri no rīta, lai to jau brokastīs varētu celt galdā. Viesienā uz Miķeļiem ēda jēra gaļu ar saldiem kāpostiem, Kūdumā taisīja pinkas no zirņiem un kaņepēm, bet alu darija visur.

Ko darišu, Mikalīti,
Trīs graudiņi vārpiņā.
Mikalītis man sacija:
Dari mikstu alutiņu.

DLP IV 104. Jaunlaicene

Vai, vai, vai Miķelīti,
Tavu saldu alutiņu:
Vienu malku tik nodzēru,
Visas krūtis nodimdēju.

LFK 1730, 38822 Taurene

Jānišam olu doru
No palieka sējumiņa;
Miķeļam, brālišam,
No jauniem miezišiem.

LFK 1600, 6044 Prauliena

Miķeli gaidīju
Kā savu brālī:
Tas deva malciņu,
Tas kumosīņu.

LFK 1014, 3161 Aizpute

Miķeļos jākaun jērs, jāvērā kāposti un jādzīvo klusi, lai peles nenāk mājās. (LFK 435, 1095 Bērzaune)

Dienā priekš Miķeļiem kāvuši sivēnu, vārījuši svaigu gaļu un cepuši plāceņus. Citi darijuši arī alu. Nesuši šīs dāvanas arī dieviem rijā uz krāsnes. (LFK 208, 872 Skujene)

Kā ēdienu, tā dzērienu ziedo gan mājas dievībām, kuru rokās ir visas dzimtas labklājība, gan mirušo gariem, kuri šai laikā nāk pasērst pie dzīvajiem, gan rijai, caur kuru rudenī visa maizite iziet cauri.

Mikālī saimnieks pirmais lējis ēdienu traukā un sviedis to rijas speltē sacīdams: «Visi zemes puteklīši gaida mani veldzējot.» (LTT 20626 Plāni)

Miķeļos bija rudens svētki, kur no katra ēdiena deva Māju dieviem, kamēr paši vēl nebij ēduši. (LFK 230, 526 Dundaga)

Miķeļa dienā taisījuši mucu (alus) vajā un nevienam nedevuši baudīt, iekāms nebijis dieviņiem aiznests. Parasti nesuši rijā uz krāsnes. (LFK 208, 1009 Skujene)

Miķeļu nakti vecie cilvēki nesuši pirtē baltos zirņus ar gaļu izvāritus priekš gariņiem. Pirts bijuse izkurināta un viss tā sagādāts kā pērties, pat slotā vis tā labākā tikuse nolikta. Bet daži gājuši ēst pirti, kas bijis nolikts gariņiem. (LFK 88, 14 Dunalka)

Miķeļos gaidīja vecīšus. Izvārija biezputru ar gaļu, aiznesa aizkrāsnē un sacīja: «Ēdat nu, vecīši.» (DLP IV 103. Krimulda)

Miķeļu vakarā kauj gaili un sāk mīklas minēt. (LFK 804, 5366 Rūjiena)

Ar Miķeļiem tātad aizsākas klusais veļu jeb dievaiņu laiks.

Miķeļi ir arī viena no bagātākajām rudens gadatirgu dienām, kad saimnieki saved pārdošanai gan labību, gan dārzeņus, gan lopus.

Bet:

Ja Miķeļu tirgū auni badās, gaidāmi lieli kari. (LTT 20669 Snēpele)

Līdz ar saimniecības gada un rudens darbu beigām daudziem vasaras kalpiem un gājējiem izbeidzās veco līgumu laiks, un Miķeļos tika slēgti arī jauni līgumi vai pie tā paša, vai cita saimnieka.

*Es gaidīju Mikālītī,
Kā saulītī uzlecot;
Nu atnāca Mikālītis,
Kāda vella nu gaidīs?
Nu gaidīs' Jurgā dien',
'eš' pie jauna saimniek'.*

LFK 542, 1044 Valmiera

Tā varēja sacīt meita, kas šajā gadā velti bija cerējusi uz preciniekiem.

29. septembrī — Miķeļdienā jākauj gailis, jāvāra vakariņām. Meitas, noslaucījušas pagalmu un nosviedušas slotu sētmalā, dziedājušas:

*Slaucīj' savu pagalmiņu
Līdz Miķeļu vakaram,
Kad pagāja Miķeļdiena,
Sviedu slotu sētmalā,
Lai sapuva tautu dēli
Kā slotiņa sētmalā.*

Neprecētas meitas līdz Miķeļiem gaidījušas preciniekus, pēc tam vairs precinieki nejājuši, tad jāgaida līdz citam rudenim. (LFK 524, 498a Sidgunda)

Miķeļa vakarā puīšiem jāved meitas pie krāsns, un meitai jāteic: «Drasti, pečkal! Kā tu sildīji mani šo gadu, tā sildi vēl joprojām!» Tas ir tādām meitām, kas to gadu vēl nav apprecējušās. (LTT 20689 Ventspils)

Līdzīgi dara arī ar puīšiem, sakot viņiem: «Kad nav sildītājas, lai silda pečkal!» (LTT 20690 Talsi)

Miķeļa vakarā jālauž žogu stibiņas; uz kuru pusi atskan atbalss, uz to pusi ir brūtgāns. (LTT 20692 Talsi)

Ja Miķeļu dienas rītā priekš saules lēkšanas izber uz krustceļiem mēslus un paklausās, uz kuru pusi suni rej, tad no tās puses var gaidīt nākamo vīru. (LTT 20688 Vandzene)

Krustceles latviešu tradīcijās vienmēr uzskatītas par sevišķu vietu, kur var paredzēt nākotni, atbrīvojies no slimībām un arī burt.

Ka šādas buršanas notikušas arī Miķeļos, liecina kāda 1608. gada raganu prāva: ragana, gribēdama apburt kādu cilvēku, iet uz krustcelēm, ņem vienu pēc otras trīs smilšu sauļas un izkaisa. Ja pēc tam kāds cilvēks iet pa šo noburto ceļu, tad viņa laime un labklājība izput kā smiltis vējā (tradicionāla analogijas burvība: kā — tā). (LBV 594.)

Laika un ražas pareģošana

Kad Mikālis ir jaunā mēnesī, tad ziemu negādīga lopu barība. (LTT 20670 Plāni)

Ja rudenī bezdelīgas vēl pēc Mikāļa redzamas, tad gaidāms gaišs rudens. (DLP IV 102. Jaunroze)

Ja Mikāli vēl ozoliem zīles, tad dziļi Ziemassvētki. (LTT 20663 Aumeisteri)

Cik nedēļi priekš Miķeļa koki nodzeltē, tik nedēļi priekš Ģurģa pirmā zāle redzama. (LTT 20658 Gatarta)

Kad kokiem priekš Miķeļiem lapas jau nobirušas, pavasarī priekš Māras dienas nokusīs sniegs. Ja lapas birst

pēc Miķeļiem, pavasarī ilgi turēsies sniegs. (LTT 20655 Ungurpils)

Kad priekš Miķeļa nobirst kokiem lapas, tad priekš Jurgā jau liela zāle. (LTT 20653 Mēdzūla)

Ja Miķeļa diena un nakts ir miglaina, tad būs laba vasara; ja sausa un auksta — slikta vasara. (LTT 20701 Tirza)

Ja Miķeļa dienā silts lietus līst, tad būs mīksta ziema. (LTT 20649 Nica)

Ja Miķeļa dienā vējš pūš no ziemeļiem, tad gaidāma auksta un dziļa ziema, kad no dienvidiem, tad silta un bez dziļa sniega, bet kad no vakariem vai rītiem — tad mērena. (LTT 20652 Nica)

Ja uz Miķeļiem nav saules, tad būs negausa barība, jo velnam nav laika kaltēt siena, un tādēļ tas zags citiem no šķūņiem. (LTT 20671 Kalupe)

Ja Miķeļa dienā visu dienu vienāds vējš, tad būs viēnādas labības cenas rudenī un pavasarī. Bet, ja pēc pusdienas stiprāks vējš, tad jāpārdod labība rudenī, jo pavasarī būs lētāka; ja otrādi, tad pavasarī dārgāka. (LTT 20680 Nica)

Miķeļi pieder pie t. s. laika maiņu dienām, kad Dievs met kārtējo aukstuma akmeni ūdenī: pirmo — Jēkabos, otro — Miķeļos, trešo Mārtiņos; citā variantā Jēkabos, Labrencī un pēdējo — Miķeļos. Tad sāk salt, un driz gaidāms sniegs.

Līdzīgi kā Labrencī bija savi paņēmieni lietus izsaukšanai, tā Miķeļos, ja visi lauki bija nokopti, sākās sniega buršana.

Kad gans rudenī nevar sagaidīt sniegu, tad vajag ar baltu kazu jāt trisreiz ap priedi, un otrā dienā būs sniegs klāt. (LFK 464, 1504 Baldone)

Kad baltu kazu apvedot ap baltu bērzu, tad esot driz ziema. (LTT 13331 Džūkste)

Veda ap priedi arī baltu, ragainu aunu, ja ātrāk gribēja ziemu, bet melnu aunu pavasarī, ja gribēja vasaru.

Vakar kaza velējās

Dziļupītes malīnā:

Val būs lietus, val būs sniegs,

Val salnīņa pakājā.

Vakar vežu baltu kazu

Ap zaļo priedulāju;

Sodien sniga balti sniegi,

Kā baltās gaigaliņas.

LD 34101 Rencēni

LD 34160 Ergļi

Veļu laiks

Kad rudenī vilki gaudo, tad sācies veļu laiks. (LFK 759, 2911 Jelgava)

Līdz ar tumšajiem rudens vakariem nāk veļu jeb dievainu laiks, kad aizsaulē aizgājušo senču gari nāk cietoties pie dzīvajiem. Šī tradīcija, kuras uzdevums bija uzturēt dzīvu dzimtas vienotības ideju, izpaudās sakrālajā veļu mielastā, kad vienreiz gadā satikās senču dvēseles ar dzīvajiem dzimtas pārstāvjiem.

Mirušie te joprojām paliek savai dzimtai piederīgi, ar savām tiesībām, kuras dzīvajiem jārespektē, — pienākumi pret mirušajiem nerakstīto likumu kodeksā ieņem jo svarīgu vietu.

Tradicionāli par veļu laiku tiek uzskatīts oktobris — veļu, zemliku mēnesis. Veļu laika sākumu parasti iezīmē Miķeļi (29. septembrī) un beigas — Mārtiņi (10. novembrī). Tā tas ir Limbažos, Lēdmanē, Sidgundā, Ungurmuižā, Kazdangā, Smiltēnē, Garozā un citur. Taču to nevar viennozīmīgi attiecināt uz visu Latviju.

Bērzaunē un Nītaurē veļu laiks sācies deviņas dienas pirms Miķeļiem un beidzies deviņas dienas pirms Mārtiņiem. Bruknā un Vecumniekos tas ildzis no Mārtiņiem līdz 12. decembrim; Kazdangā — no 4. oktobra līdz 1. vai 3. novembrim (trejdeviņas dienas). Secē un Sērenē tas sācies vienu nedēļu pirms Miķeļiem un beidzies vienu nedēļu pirms Mārtiņiem. Aumeisteros tas īstēni ildzis tikai deviņas dienas: no 1. līdz 9. novembrim. Sakā veļu laika sākumu rēķina astoņas dienas pēc Miķeļiem, bet beigas — astoņas dienas pirms Mārtiņiem, kopā — piecas nedēļas.

Ergļos tas sācies trīs dienas pirms Miķeļiem, bet beidzies ap Simjūda dienu (28. oktobrī); Zlākās sākums ir trīs dienas pēc vecajiem Miķeļiem un beigas trīs dienas pirms vecajiem Mārtiņiem. Daudzviet Kurzemē un arī Sērenē to rēķina no 29. septembra (Miķeļi) līdz 28. oktobrim (Simjūda diena). Morē veļu laiks sācies vienu nedēļu pēc Miķeļiem un beidzies vienu nedēļu pirms Mārtiņiem; Ilūkstes apriņķa Ilzu pagastā tas sācies četras nedēļas pirms un beidzies divas nedēļas pēc Miķeļiem. Limbažos un Valmieras apriņķa Daugulos šis laiks ir pavisam īss — viena nedēļa līdz adventei. Savukārt Svētciemā un Pālē tas sākas pusotru nedēļu pirms, bet beidzas pusotru nedēļu pēc Mārtiņiem. Krustpilī sākumu rēķina deviņas dienas pirms un beigas četras dienas pēc Miķeļiem; Mālpupē — deviņas dienas pirms un deviņas dienas pēc Miķeļiem; Dzirciemā — divas nedēļas pirms un divas nedēļas pēc Miķeļiem.

Garozā veļu mielošana notikusi vakarā no 1. uz 2. novembri; Ergļos — Simjūda vakarā; Nīgrandē — naktī no 1. uz 2. novembri, un šo nakti te sauc par ilgu nakti.

Ir zināmi arī dažādi šī klusā perioda nosaukumi, kur visbiežāk lietotais ir *veļu laiks* (Aizkrauklē, Bērzaunē, Ergļos, Ikšķilē, Krustpilī, Lēdmanē, Limbažos, Lubānā, Nītaurē, Secē, Sēlpilī, Suntažos, Ungurmuižā, Bruknā, Ilē, Vecumniekos, vietumis Kurzemē). Kazdangā un Nīgrandē tas ir *ilgu laiks*; Valtaiķos un Lielplatonē — *garu laiks*; Aumeisteros — *garu dienas*; Puzē — *ķauķu laiks*; Prodē, Asarē — *ķouķu vakari*; Zemītē — *pauru laiks*; Limbažos vēl arī *paurišu laiks*. Daudzviet Kurzemē un Vidzemē dzirdēts nosaukums *Dieva dienas*; Dzelzavā — *Dievaiņu laiks*; Cesvainē, Virānē, Kosā — *Dievalnes*; Kurzemē — *zemlika*. Latgalē izplatītākie nosaukumi ir *dvēseļu dienas* (dzirdēts arī Straupē un Ezerē) un *tēvu dienas*. Zlākās, Ēdolē un Nītaurē tas ir *gariņu laiks*, bet Rūjienā, Mārupē un Rencēnos — *vecļaužu dienas*. Jezuīts Teofilis Kveks, aprakstīdams četrus latviešu lielākos svētkus, kā otru piemin *Veceles*, t. i., vecājo svētkus, dvēseļu mielošanu (LBV 633., 634.).

No šīs daudzveidības izriet arī lielā dažādība pašu mīrušo garu apzīmējumos:

veļi — Alsungā, Aizputē, Bērzaunē, Bruknā, Cēsīs, Garozā, Gulbenē, Jelgavā, Līgatnē, Mazsalacā, Palsmanē, Rundālē, Sēlpilī, Stendē, Vecumniekos, Talsos un citur;

velēnieši — Odzienā, Biksērē, Raunā;
 velānieši — Meņgelē, Valmierā;
 velōnīši — Līvānos;
 gari, gariņi — Aumeisteros, Cīravā, Dunalkā,
 Kolkā, Lielplatonē, Liepājā, Lutriņos, Nītaurē, Puzē, Saka,
 Sēlpilī, Valtaiķos un citur;
 dieviņi — Rāmuļos;
 ilģi — Ezerē, Kazdangā, Nigrandē;
 kauķi — Puzē;
 pauri, paurīši — Liepupē, Limbažos, Zemītē;
 urguči — Bērzaunē, Naudītē, Zelgauskā;
 vecie, vecajie — Liepupē;
 vecīši — Garkalnē, Krimuldā, Nītaurē, Sid-
 gundā;

ēni, māžekļi, mānikļi — Smiltēnē.

Veļi, vecajie, paurīši esot neredzami gari, bet redzēt tos
 varot katrs, kurš mājas čukura galā jāšus uzsēdies, uzbā-
 zis kaklā aramās sakas, aizsējis acīm priekšā sietiņu un
 tad atmuguriski skatīties uz kapsētas pusi; no turienes
 ceturtdienas un piektdienas vakaros tie nākuši. Tie ejot
 visbiežāk pa grāvjiem, gar ceļa malu, gar sētmalu. Tie
 esot cilvēka izskatā, izmērcētas līnu sauļas lielumā. Cit-
 reiz tos redz kā miglu, kā melnus kamolus veļamies gar
 kājām.

Veļiem ziedo ēdienus un dzērienus istabā, rijā, rijas
 krāsns bedrē, klētī, pirtī, pie lieliem akmeņiem, arī kap-
 sētā vai pie kāda ozola, lai iemantotu viņu labvēlību un
 svētību, lai tie piešķirtu lopiem veselību, laukiem ražu.
 Pēc veļu mielasta garus, ilģus, urgučus u. c. atkal aiz-
 raida atpakaļ uz kapsētu.

Dievus baro pirtīs, rijās, vecās krāsmatās, ķēķa kaktos,
 vecos šķūņos, kalna malās un grāvjos. (LFK 520, 1166 Ru-
 gāji)

Veļu vakarā pirmo plāceni, ko izvelk no krāsnes, vajaga
 uzlikt uz krāsnes stūra, lai veļi par nakti ēd. (LFK 809,
 1914 Sece)

Veļus mieloja rijās, tur ielika lielu, garu galdu un salika
 visādus ēdienus uz tā garā galda un lūdza, lai veļi nāk
 ēst. Kad tie bija paēduši, tad tie klusām atkal aizgāja.
 Tas tad tā vilkās kā iesākās veļu laiks, tā līdz beigām un
 tā tad tie nāca līdz tam laikam katru vakaru. Veļus laipni

saņēma un runāja, ka veļi ir labi, un tie tos lūdza, lai uz citu gadu atkal nāk veļos. (LFK 484, 40 Vecsalaca)

Mirušo pieminēšanas dienas bijušas rudenī, kad druvas jau nokoptas, cūkas nobarotas, cāļi izauguši utt. Šās dienas vēl saukuši par dievainēm un veļu laikiem. Laiks tad bijis tāds silts, apmācies, visa apkārtnē miglā kā dūmos ietīta. Sais dienās ļaudis nesuši mirušo gariem ēst uz zināmām vietām (tās vietas bijušas veci, lieli ozoli, rijas vai kādi milzu akmeņi). Edienus nesuši vis tos labākos, kādi kuram bijuši no tā gada augļiem. (LFK 72, 7472 Cesvaine)

Mazsalacā pieminēja izgājušā gada mirušās dvēseles, kuras veļu vakarā nāca šai saulē padzīvoties. Iepriekšējā dienā pirms veļu vakara visi mājas ļaudis gatavojās veļus saņemt: sievietes pagatavoja garšīgus ēdienus, kur biezu putra bija iecienītākais ēdiens, vīri sataisīja rijā garus galdus. Vakaram tuvojoties, uz galdiem salika dažādus ēdienus un, logus un durvis vaļā attaisījuši, lai veļiem būtu vieglāk ienākt, sacīja:

*Nāci, nāci, Veļu māte,
Ko par miegu bēdājiņš,
Atradīsi biezu putru
Gara galda galiņā.*

Prom aizejot, mājas tēvs visiem piekodināja, lai neviens nepalikot rijā vai pirtī pa nakti un mājā lai visi godīgi uzvedas. No rīta mājas saime drīkstēja apēst Veļu mātes svētitos ēdienus un varēja cerēt, ka aizgājušie gari būs viņiem labvēlīgi. «Vēl tagad [t. i., pirms 1903. g.] pie mums vecas vecenītes tura pirtis par svētām vietām un nelaiž tur nekādus darbus darīt.» (A. L.-P. VII 280.)

Nītaurē veļu laiku uzskatīja par vissvētāko visā gadā. Saimnieks tad agri no rīta (parasti piektdienā) iejūdza zirgus un aizbrauca uz kapsētu; saimniece pa to laiku uz liela galda salika dažādus ēdienus un mīstiņu un visus mājas ļaudis aizraidīja pie darba, palikdama istabā viena pati. Saimnieks, pie kapsētas piebraucis, saucis: «Ai, gariņi labie, ai, mīļie veliņi! Nākat, kāpjat ratos iekšā! Brauksim mājā pamieļoties, kur saimniece pīrāgus, raušus izcepusi!»

Uzreiz no kapsētas uz ratiem sākuši velties lieli viesuļa kamoli. Kad vairs viesuļi nenākuši, tad saimnieks braucis uz mājām. Kad piebraucis pie istabas durvīm, saimniece, atdarīdama durvis līdz galam vaļā, nākusi pretī un sacījusi: «Labdien, labdien, mīļie veciņi, labās dvēselītes! Nā-

kat iekšā, ēdat, dzerat, ko paši svētījuši!» Viesuļa kamoli tad sākuši velties uz istabu, lai tur mielotos. Pēc kāda laika saimniece tos sākusi raidīt projām: «Eitat, eitat mājā pie Veļu mātes un nākat citā reizē gausināt visu, kas mums ir.» Vecīši devušies pa durvīm ārā un sēdušies rastos. Saimnieks nu vedis tos atpakaļ uz kapsētu. Ja veļi bija labi pamieloti, tad tos ar vienu zirgu varēja aizvest, ja slikti, tad ne ar seši zirgi nevarējuši pavest. Pie kapsētas piebraukdams, saimnieks saucis: «Veliši, gariņi, gulēt mājā! Gulēt mājā, ne aizkrāsne!» Veļi nu devušies kapsētā iekšā. (A. L.-P. VII 281.)

Sēlpilī, veļu laikam tuvojoties, saimnieks izdarījis alu un sagādājis dažādus ēdienus, ar ko garus pacienāt. Te veļu laiku svinējuši trejdeviņas dienas. Mielastam tika sacepti pīrāgi un plāceņi no visām labības šķirnēm (protams, no tām, kas augušas paša saimnieka laukos). Vajadzēja būt gaļai no visiem mājkustoņiem. Turpat novietojusi alus spaini ar dzeramo trauciņu. Tad saimnieks sācis saukt visus gaidāmos garus vārdā, aicinādams nākt iekšā. Kad visi nu bija sasaukti, tad prasījis: «Nu, vai esat visi sanākuši?» Pats arī atbildējis: «Jā, esam visi.» Tad lūdzis vēlreiz, visus vārdā saukdams, sēsties pie galda, sacīdams, lai droši ēdot, dzerot un nebstoties. Vai šim šogad — paldies Dievam! — neesot labi rudzī, mieži un citas labības? Vai šim lieli un sīki lopiņi neesot labi izdevušies un vai visi darbi drūvā, pļavā un mājā neesot labi sekmējušies? Lai tik nu gari par to laba darījumu krietni saēdoties un sadzeroties un lai arī turpmāk viņu neaizmirstot. Visbeidzot noprasījis, vai visi esot labi paēduši, uz ko pats atbildējis apstiprinoši. Pie atlikušā ēdiena saimnieks saaicinājis kopā visus mājas ļaudis. Tad zīdojis savu daļu no visiem ēdieniem krāsniņ, ugunskuram, zemei, sunim un kaķim. Tad ēdis pats, ņemdams no visiem ēdieniem pēc kārtas un alu klāt piedzērdams. Tad tikai citi mājas ļaudis drīkstējuši ķerties pie mielasta. Slikti klājies tam, kurš neatļautā laikā pieskāries veļu ēdieniem, arī saimnieka lopiem tad piemetusies kāda vaina. (DLP I 60.—61. Sēlpils)

Latgalē tēvu dienās tāpat nesuši uz riju vai pirti ēdienu un no rita gājuši skatīties, vai mirušo dvēseles ir ēdušas. Ja ēdiens bijis noēsts, tā bijusi laba zīme, tad uzskatīts, ka mirušie ir apmierināti. Ja to atraduši neskartu, licēji bēdājušies, domādami, ka mirušo gariem kaut kas nav bijis pa prātam. Vēlākos laikos uz tēvu dienām oktobrī

(Ja visi nav paspējuši nosvētīt tās šajā mēnesī, tad to darījuši vēl līdz Ziemassvētkiem) mēdza saaicināt radus un kaimiņus un dziedāt psalmus. Dzēruši alu un pieminējuši mirušos, vispirmām kārtām tēvu un māti. (LTT 32514)

1598. gada Rīgas jezuītu ziņojumos no Latgales teikts, ka te tiekot mielotas mirušo dvēseles. Šim notikumam par godu tiekot sagatavoti labākie ēdieni, dedzinātas vaska sveces. Ēdiens tiekot nests uz kapiem, kur, piesaucot mirušo vārdus, traukus ar ēdienu atstāj pa nakti, lai mirušo dvēseles varētu ēst.

Pa to laiku tur jau gadoties suņi, kuri to ēdienu aprijot, bet viņi domājot, ka dvēseles to apēdušas.

Pauls Einhornš «*Historia Lettica*» 1649. gadā raksta, ka latvieši mieloja dvēseles t. s. dievdienās no 29. septembra līdz 28. oktobrim. Šai laikā nekūla labību, jo ticēja, ka dievdienās kultā sēkla nedīgstot.

Lipaikos tic: ja veļu vakarā strādā, tad veļu utis laižas matos. Bērzaunē saka: pēc Miķeļiem pa nedēļu jāsvēti četrus otrdienas vakarus veļus. Ķonos uzskata, ka ēdiens, ar ko baroti veļi, jādod slimam kustoņim, tad tas paliks vesels.

Tos traukus, no kuriem ir veļi ēduši, nedrīkst mazgāt ar akas ūdeni, jo tad šis ūdens būs rūgts un nelietojams. (LTT 32491 Cēsis)

Ja rudens vakaros kaķi ņaud, tad veļi staigā apkārt pa mājām. (LTT 32486 Alsunga)

Oktobra mēneša lietainās naktis jāejot uz kapsētu un jāklausoties pie kapiem; tad mirušo gari stāstot, kur un kad sējama pirmā labība. (LTT 32562 Palsmane)

Latgalē novembra mēnesī vakaros mēdz dziedāt mirušo piemiņai Dāvida psalmus. Ja dziesmas laikā virs galda laižas kāda muša, to uzskata par mirušā piederīgā dvēseli, un viņu nosist ir grēks. (LTT 32563)

Veļu laikā dzimis bērns ātri mirst. (LTT 32566 Nītaure)

Kad veļu laikā matus griežot, tad tie vairs neaugot. (LTT 32582 Nītaure)

Pa veļu laiku uzdeva mīklas, teica pasakas, ceturtdienas vakaru (piektvakaru) nevērpa, lai aug labi lini un aitām laba vilna. Skalu neļāva no abiem galiem dedzināt, vakarā bez saules nevēlēja spoles noīt. Puišiem neļāva ne auklas, ne valgus, ne grožas vīt, jo tad auklas graužot kājas un grožas trukstot, nesot stipras. (LTT 32578 Rundāle)

Pie atļautajiem telpās veicamajiem darbiem piederēja tīklu aušana, karošu taisīšana, bet vērpt, vadžus dzīt, lopus pie jauniem valgiem siet un dziedāt nedrīkstēja.

*Es piesaku tev, māsīņa,
Netin spoles vakarā,
Netin spoles vakarā,
Nediedz skalam abi gali,
Tad tu slima negulēsi,
Nekad drudzis nekratis.*

LD 34121 Brukna

No Miķeļiem līdz Mārtiņiem vakaros, kad vērpa, minēja mīklas. Tas bija mīklu laiks. Pēc Mārtiņiem sāka linus malt. Vakaros strādāja visi pie skalu uguns. Katram savu vakāru vajadzēja kalus dedzināt. (LFK 1758, 339 Rīga)

Veļu laikā jāiet gulēt priekš pusnakts un nedrīkst atstāt uguni degot pāri pusnaktij, jo citādi plemeklēs visādas nelaimes. (LTT 32576 Lubāna)

Vienu nedēļu priekš Miķeļiem sākas mīklu minēšanas laiks. Vienu nedēļu pēc Mārtiņiem beidzas. Kas pēc tam vēl min, tad saka: «Tas jau kaila vilka jājējs un vairāk nekas.» (LFK 76, 1734 Mārupe, Rūjiena)

Rūjienā vecļaužu dienās mīklas uzdeva un minēja gan lieli, gan mazi; sevišķi bērni priecājās, ja varēja atminēt deviņas uzdotās mīklas. Jo, kas deviņas mīklas nevarēja atminēt, to tīterēja, piemēram, tā: «Tīterē, tīterē pār purvjiem, gar mežiem, gar skudru pūlī! Nosprāguša zirga kurvis tev par vāgiem, kuņģis par deķi, zarnas par grožiem.» Kas labi varēja tīterēt, tas bija varonis. Tikai šajā laikā varēja nodoties mīklu minēšanai. Kas vēl pēc vecļaužu dienām gribēja mīklas dot, tad tam uzsauca: «Nejāj kallo zirgul!» (A. L.-P. VII 301.)

Kā redzams, tad visur Latvijā šis laiks nav bijis vienāds: cetur mīklas minējuši līdz novembra sākumam (piem., Rūjienā), citviet ilgāk (piem., Bruknā, Tukumā, Mārupē). Kad citā laikā veciem cilvēkiem prasījuši mīklas, tad tie atbildējuši: «Tagad jau nav veļu laiks.» (A. L.-P. VII 301.)

Veļu laiks toties ir klusuma un miera periods, kad pieklust jautrība, kad netiek dziedātas dziesmas, kad domas kavējas pie alzgājušajiem uz veļu valsti, kad vispiemērotākā nodarbošanās citstarp ir arī mīklu minēšana. Cilts citu paskubinādami uz mīklu minēšanu, sacīja: «Mini mīklas, lai karote nezūdl!»

Sai mīklu minēšanai, šķiet, ir kultisks raksturs. Mīklas atminēšana ir gluži kā apslēptas mantas atrašana, kas

[au] sasniegt bagātību. Tā arī atminēšana piešķir prāta spēku, viedīgumu, atjautību. Cilvēks, kas var miklas atminēt, ikreiz atradīs pazudušās mantas.

Veļu laikā vajagot miklas minēt, lai neesot aizmāršīgs. Kas varējis daudz miklu uzminēt, tas varējis visu atminēt. Kas nevienas miklas nevarējis uzminēt, tas visu aizmirsis un neko nevarējis atminēt. (LTT 32588 Nītaure)

No Mārtiņiem līdz Miķeļiem minēja miklas, no Mārtiņiem līdz Ziemas svētkiem teica pasakas. No Ziemas svētkiem līdz gavenim ziņģēja un gavenī viss bija kļušu. (LFK 739, 9909 Iecava).

Simjūda diena

Simjūdā ēdienu nevāra. Simjūdā salmnieks pirmais lauž maizi, lej ēdienu un tur lūgšanu. (LTT 27587 Vijciems)

Kristīgā baznīca šo dienu (28. oktobrī) svin par godu apustuļiem Simonam (Sīmanim) un Jūdām. Plebīdisim, ka šo Jūdu un zelotu Simonu nevajadzētu jaukt ar Jūdu un Simonu, kuri Apustuļu darbos, Mateja, Lūkas u. c. evaņģēlijos tēloti kā Jēzus brāļi.

Saīsinātās rakstības rezultātā (Sim. Jūda), kura kalendāros tika lietota šīs dienas apzīmēšanai, latvieši to arī iesāk saukt par *Simjūda dienu*, Vestienā un Bērzaunē — par *Simjauta dienu*. Tā kā šī diena iekrīt veļu laikā, tad vietumis tā tiek dēvēta arī par *urguču dienu*.

Latviešu ieražas šīs dienas kristīgās tradīcijas nav ietekmējušas. Mums tā ir garu, dvēseļu, veļu laiks (nereti šā laika beigās) un tradicionāla tirgus diena.

*Zīmējosi to Indriķi,
Kur es biju redzējuse?
Simjūtas tirgū,
Cigānu pulkā.*

LD 20752, 4 Durbe

Tā kā veļu laika galvenās, raksturīgākās tradīcijas aplūkojām jau iepriekš, tad te nedaudz pakavēsimies tikai pie tām, kas saistās ar veļu laika beigām. Tur, kur šis laiks beidzas ar Simjūda dienu, rīko pēdējo veļu mielastu, pēc kura veļus raida projām, jeb, kā saka Bērzaunē un Viesienā, dzen urgučus.

Ap Simjautiem urguči jādzen. Izvārija gaļu, iztaisija

alu, izcepa plāceni. To visu saimnieks tēvs aiznesa uz riju urgučiem. (LFK 435, 1378 Bērzaune)

Kad urguči bija gana mielojušies, tos sāka dzīt prom, dažādi trokšņojot, ar kokiem baidot, un sacīja: «Urguči, ārā, urguči, ārā!»

Kad urguči bija izdzīti, saimnieks gāja uz klēti pēc ēdamā. Papriekšu tam nu vajadzēja visu to, ačgārni ejot, apnest ap dzīvojamo māju un tikai tad drikstēja nest iekšā un celt priekšā citiem mājas ļaudīm. No visa tā vajadzēja baudīt saimniekam pašam pirmajam. (LTT 27586 Zelgauska)

Kārlis Straubergs no 80 gadus vecās Cerbuku mātes Kraukļos dzirdējis šādu stāstījumu: «Simjūda dienā notiek veco barošana. Sasauc visus mironus un dod tiem ēst un dzert. Barību liek zem kokiem, sevišķi ozoliem. Kausiņus liek uz pirts krāsns ko pērties. Vecajiem dod arī kāsišus, lai vij auklas [dod darbu]. Beigās liek viņiem atkal iet projām. Svešiem veco laikā nav devuši nekā ēst, tādēļ arī paši nekur nebraukuši ciemā.»

Edienu klāsts šai dienā bijis bagāts, ja ņem vērā to, ka veļus, urgučus vajadzēja labi pamielot. Tad arī pašiem atlika ko ēst.

Tiesību vēsturnieks Kārlis Sillings 1832. gadā raksta: «Mājas dievus noliktos laikos ar upuriem un dāvanām piepilda. Mārtiņos, Sīmon-Jūda dienā, Jura dienā un citās svētajām dienās četrus gaiļus kauj, alu, plāceņus uz galda uzliek. Tad mājas dieviem papriekšu kādu daļu atšķir un tad vēl paši ēd, pēc dzied un dej.»

Mārtiņa diena

*Ja zosis Mārtiņos pa ledu staigā, tad
Ziemassvētkos — pa dubļiem (LTT 19477,
Aloja)*

Mārtiņi — 10. novembrī — tāpat kā visi rudens svētki, atnāk bagāti — ar labības pilnām klētīm un gandarījumu par laicā paveiktiem darbiem, jo raža ir nokopta un ievākta, zeme aparta, izaudzēti jauni lopī. Zemnieks ir nodrošinājis sev iztiku visai garajai ziemai un, protams, arī tam, lai Mārtiņdienu godam saņemtu un nosvētītu. Tāpēc dainās Mārtiņš bieži apveltīts ar tādiem pašiem epitetiem kā Jēkabs! «labs vīriņš», «bagāts vīrs».

*Mārtiņš bija labs vīriņš
Aiz visiem vīriņiem:
Ni ruden, pavasar,
Pašā maizes laicinā.*

LD 30223 Krustpils

Saule kļūst aizvien skopāka, zeme saasalst un Mārtiņš atribina, ziemai vērtus vērdams, — tāpēc «zeme rīb, rati kļaudz», Mārtiņam atbraucot.

*Iešu, iešu pasavērt,
Kas ārā ribināja:
Mārtiņš savu kumeliņu
Aiz istabas dancināja.*

LFK 1341, 28513 Krustpils

*Vakar Mārtiņš
No Rīgas laidās,
Sodien sētā
Ieribināja.
Devīni ratiņi,
Simts kumeliņu,
Trīs simts sulaiņu,
Brunotu viru.*

LD 30230 Krustpils

Kristīgā baznīca Mārtiņa dienu saista ar Tūras bīskapa Mārtiņa (336.—401. g.) vārdu, kurš tiek pieminēts kā

vissenākā klostera dibinātājs Gallijā, kā kristietības izplatītājs un nostiprinātājs šajā novadā. Pēc nāves iecelts svēto kārtā.

Latviskajās tradīcijās ar Mārtiņa dienu vispirms saistās saimnieciskā gada nobelgums, arī ganu un pieguļas laika beigas un visas dzīvās dabas gatavošanās ziemai. Tad Dievs lemet pēdējo aukstuma akmeni ūdenī un tas pārklājas ar ledu; tad lācis aizmieg ziemas miegā.

Mārtiņa dienā lācis uzmeklē un apēd tādas taukas zāles, no kurām drīz aizmieg un visu ziemu negrib ēst. Viņš ceļas augšā tikai kāpostu Māras dienā. (LTT 19485 Vecpiebalga)

Dažviet jau Miķeļus, bet parasti gan Mārtiņus uzskata par pēdējo pieguļas un ganu dienu. Jurgis ir ievadījis ganību sezonu, Mārtiņš to noslēdz. (LD 30220)

Valmieras aprīņķi pagājušā gadsimta 80. un 90. gados uzskatīts, ka arī Mārtiņa diena svētīta Ūsiņam par godu, jo kā viens, tā otrs ir zirgu patroni.

Mārtiņam pilns stallis

Et, Mārtiņ, labais vīrs,

Sirmu, bērū kumeliņu.

Baro manus kumeliņus,

Es tev lūdzu, Mārtiņ brāl,

Sukādams, barodams,

Dod man vienu ceļa zirgu.

Sēsties siles galiņā.

LD 30219 Krustpils

LD 30209 Krustpils

Rūpējoties par zirgu labklājību, Mārtiņam tiek upurēts gailis tradicionāli melnā krāsā, kā tas upurdzīvniekiem parasts. (Atcerēsimies, ka tāpat rikojās Jurgos.) Tas bija obligāts rituāls, ko zirgu stallī veica saimnieks.

1834. gadā «Magazin» IV sējuma 1. daļā lasāms detalizēts apraksts, kā tas 18. gadsimta sākumā ticis darīts Tīrzā:

«Saimnieks ņēma gaili, nonesa uz zirgu stalli, piestājās pie viena zirga un apcēla gaili visapkārt riņķī, pret sauli, nevis pa saulei. Kad tas bija izdarīts pie visiem zirgiem, kas tai stallī atradās, tad saimnieks nokāva gaili, turēdams to pāri par sieku ar auzām un iztecinādams turpat tās asinis. Tās auzas ar asinīm izbēra silē, ka visi zirgi no tām dabūja ēst. Bet ar gaiļa asiņaino galvu un kaklu apsmērēja stallja stenderes un palodi, un uz durvīm uzvilka krustu. Tad pataisīja gaili namā gatavu ēšanai, ņēma plāceni un krūzi ar jaunu uzrūgušu alu, aiznesa visu atkal uz stalli un uzlika turpat uz plaukta, kas taisni tadē bija taisīts. Rītā agri priekš gaismas saimniekam ar visiem mājas puisiem vajadzēja stallī sanākt, turpat gaili un plāceni apēst un alu izdzert. Tāpat darija lopu kūti,

tik tur kāva ne gaili, bet katrā kūtī vienu yistu, un saimniece līdz ar mājas meitiešiem apēda.» (LTT 19479)

Jezuīts Pēteris Kulesijs 1599. gadā, vizitācijas nolūkā apceļojams Rēzeknes apkārtni, ziņo, ka tur Mārtiņos notiekot ziedošana pie īpašiem kokiem. Ir tikai divas dienas gadā, kad šiem kokiem drīkstot tuvoties: pirmo reizi pavasarī, Lieldienās, un otro reizi rudens beigās, Mārtiņos. Citā laikā to nedrīkstot darīt. Mārtiņos pie šiem kokiem nes un ziedo gaili, kas jau mājās sagatavots, vasku un naudu. Gaili koka pakājē apēd, bet kaulus, kas pāri palikuši, apsedz ar liepu zariem un atstāj zem koka. (LBV 630.)

*Devu, devu Mārtiņam,
Ko es biju solījusi:
Melnu vistu kankarainu
Ar visiem nadziņiem.*

LD 30211 Biksēre

*Dzied', manu gailītī,
Pēdējo reizītī:
Sovakar Mārtiņam
Liks tevī katlā.*

LFK 1910, 3195 Jaunpiebalga

*Mārtiņam gaili kāvu
Deviņiem cekuliem:
Tas baroja, tas sukāja
Manus bērus kumeliņus.*

LD 30217 Litene

*Cekulaiņu vistu kavu
Mārtenišu vakarā,
Lai aug man raibas govis
Kā visticas cekulaiņas.*

LD 30232 Prauliena

Tā kā ap Mārtiņiem vēl parasti turpinājās labības kultūra, tad savu tiesu dabūja arī rija, kurai tāpat tika ziedots.

*Rijņ, mana vecā mātē,
Ko vēlies Mārtiņiem,
Vai gribēji melnu cūku,
Vai zosīti, kliezējīņu?*

LFK 17, 20971 Gatarta

Mājlopu labklājības nodrošinājumam kalpoja arī tabuālvās normas, kas liedza Mārtiņos strādāt, īpaši darīt tos darbus, kam sakars ar vilnu. No tā bija atkarīgs, vai aitas nākamgad labi padosies.

Mārtiņa vakarā nedrīkst adīt, jo tad rodas ragaini jēri. (LTT 19482 Ranka)

Nestrādāja arī melderis, ļaudams dzirnavām atpūsties, lai maizei būtu svētība.

Melderim jāsvētī Mārtiņa vakars, jo tad dzirnavas atpūšoties. Dzirnavās jāieliek āmari, lai akmeņi būtu pacelti uz augšu, ka svētība var ieiet. (LTT 19486 Ikšķile)

Mūsu senči ir novērojuši un itin labi izpratuši mēness fāžu ietekmi uz dzīvības procesiem. Tā arī Mārtiņos, kad lopus vairs nelaida ganos, kad tos sāka barot kūti, vēroja, kā iesāksies šis periods.

Ja Mārtiņa diena iekrīt vecā mēnesī, tad lopu labībai nav sātes: lopi daudz ēd. (LTT 19484 Sēlpils)

Svētības nodrošināšanai un uzturēšanai kalpoja arī veļu mielošana, kas dažos novados notika vēl arī Mārtiņos. Tur, kur Mārtiņi iezīmēja veļu laika beigas (Limbažos, Lēdmanē, Aumeisteros, Kazdangā, Ungurmuižā, Skujenē, Smiltēnē, Valmierā un citur), rikoja pēdējo veļu mielastu.

Ap Mārtiņiem svētījuši dievaini. Kāvuši gaiļus un vistas, kā arī ziedojuši dažādas lietas dieviem. (LFK 55, 415 Cesvaine)

Mārtiņa nedēļas ceturtdienas vakarā jānes uz riju ēdieni mirušo pārtikai. (LTT 19488 Pociems)

Mārtiņa dienā vēl priekš kādiem gadiem nesuši uz riju vecīšam vai mājas garam biezu putru. Ja putra bijusi izēsta, tad tā garam patikusī. (LTT 19487 Valmiera)

Mārtiņa dienā, Miķeļa dienā un Jurgu rītā dieviņus ēdinājuši. (LFK 208, 1008 Skujene)

Sai klusajā laikā, kurā pa daļai ietilpa arī Mārtiņi, notika mīklu minēšana, kura beidzās līdz ar masku gājienu aizsākšanos. Tais apvidos, kur ap Mārtiņiem nemēdza iet masku gājienu, klusais laiks un mīklu minēšana ievilkās garāki. Piemēram, Jaunjelgavā ne vien Mārtiņa, bet pat vēl Katrīnas dienas vakaros minēja mīklas.

Lai gan Mārtiņa diena tradicionāli tika svētīta vienu dienu, tomēr ir dažas tautasdziesmas, kurās Mārtiņu sviņbām atvēlētas trīs dienas.

Mārtiņdiena, Mārtiņdiena,

Trīs dienīņas nosvinama:

Pirmā ēdu, otrā dzēru,

Trešā kājas: jīnku, jēnku.

LFK 17, 20975 Gatarta

Jāteic gan, ka tādas dziesmas pierakstītas tikai Gatartā. Iespējams, ka šis lokāli veidotais priekšstats radies Ziemassvētku ietekmē, taču tas varētu būt saistīts arī ar budēļos iešanu, kas notikusi vairākus vakarus pēc kārtas, t. i., ar Mārtiņiem daudzos novados iesācies tradicionālais masku gājienu laiks, kas ļāvis paturpināt Mārtiņa dienu.

Interesantas sakritības veidojas, vērojot līdzīgas gadskārtu ieražu dziesmas Mārtiņos un Meteņos.

Mārtiņiem vīzes pinu,
Ij aukliņas darināju;
Katrīnai sagšas audu
Līdz kājiņu galiņiem.

LFK 218, 344 Krustpils

Metēnam vīzes pinu,
Metēnam auklas viju,
Lai Lieldiena vazājas
I basām kājiņām.

LFK 1730, 64950 Mārciena

Metēņu vīzes pamato ticējumi, saistīdami tās ar auglības rītiem, ar zemkopja rūpēm par labu linu ražu (LTT 19970; 19971).

Mārtiņos vīzes domātas veltei pašam Mārtiņam par govju ganīšanu.

Mārtiņami vīzes pinu,
I aukliņas darināju,
Mārtiņš manas govis gana
So garo vasariņu.

LD 30220 Krustpils

Taču te lezīmējas arī kāda cita paralēle. Vīžu pišana aktualizēta tai laikā, kad notiek masku gājieni, t. i., no Mārtiņiem līdz Metēniem (abas dienas iezīmē masku gājienu laika sākumu un beigas), kad apavi ātri nopliet, apstaigājot kaimiņu sētas, kad vajag stiprus apavus, lai pieveiktu lielos attālumus. Arī Ziemassvētki daudzināti kā «pastaliņu plēsēji».

Nedod, Dievs, tādu dienu,
Kāda bija Mārtiņam:
No ciemiņa ciemiņā,
Gaiju nasta mugurā.

LFK 935, 22481 Ropaži

Mārtiņdienas vakarā Rīgas, Cēsu apriņķī, arī Kurzemē iet *budēļos*; ap Valmieru, Limbažiem un Rīgu iet *mārtiņbērnos*; Rūjienā, Burtniekos, Ternejā, Ipiķos, Jeros iet *Mārtiņu dzit*; Mālpē, Lubānā, Jaungulbenē, Rugājos un citur Latgalē iet *čigānos*; Skujenē un ap Rīgu iet *maskos*; Vaidavā, Veļķos, Jaunvālē iet *maskās*; Rīgas apriņķī iet *kūjeniekos*; Vestienā iet *skrandās*.

Paši Mārtiņdienas masku gājienu dalībnieki tiek dēvēti dažādi:

Mārtiņu bērni — Ainažos, Alojā, Burtniekos, Jaunvālē, Jaunlaicenē, Launkalnē, Lēdmanē, Rūjienā, Salācā, — gandrīz tikai Vidzemē;

Mārtiņu veči — Duntē, Kolkā, Ķirbižos, Skultē, Vecmuižā;

Mārtiņi — Rūjienā;

maskarati — Jaunpiebalgā, Launkalnē;

b u d ē | i — galvenokārt Kurzemē, pa daļai arī
Launkalnē;

b u d u | i — Pastendē;

k ū j n i e k i — Cēsīs, Launkalnē;

v a k a r a v e c i š i — Secē.

Mārtiņbērnus neatrodam pieminētus visos novados, jo nebūt ne visur ap šo laiku sākās masku gājieni. Piemēram, Jaunvālē maskās iet no Mārtiņiem līdz Ziemassvētkiem; Rugājos, Jaunpiebalgā, Lubānā no Mārtiņiem līdz Trijkungu (Zvaigznes) dienai; Launkalnē maskās iet Mārtiņa, Andreja, Katrīnas vakarā, un tā līdz pat Meteņiem. Citur šie gājieni sākās tikai ap Ziemassvētkiem.

1943. gadā 70 gadus vecā launkalniete A. Ozole saka: «Maskās gājuši izpriecas un auglības deļ.» (LFK 1640, 689)

Jau Augusts Hūpelis («*Topographische Nachrichten von Lief- und Ebstland*») 1781. gadā raksta: «Mārtiņa vakarā jauneklī pārgērbjas un staigā apkārt dāvanas lūgdami, kuras tad visi kopā nolietā.»

Mārtiņos iet čigānos, lai varētu sevi izrādīt un arī apskatīt tās mājas, kur varbūt citādi nav iespējams nokļūt. (LTT 19402 Tirza)

Mārtiņ' dienā maskarati iet apkārt pa mājām un danco. Ved arī līdzī, ja noķer. (LFK Bb 38, 182 Jaunpiebalga)

85 gadus vecā rīdziniece A. Kļaviņa (1949. gadā) atceras:

«Mārtiņu dienā gāja čigānos. Sagērbās, lai nepazītu, mūzika līdzī, un ta gāja no mājas uz māju. Vienam bija kule uz muguras, tur saimniece katra deya gaili. Kura bija devīgāka, tā iesvieda pa karašai ar'. Pilnu kuli sameta. Tad gāja visi uz krogu, tur ēda, dzēra un dancoja līdz rītam. Kurās mājās meitas nenāca čigānos, vai kur bija slinkas meitas, vai kur puisus nemīlēja, tās «čigāni» krietni sapēra. Rikstes nesa līdzī.» (LFK 1758, 340)

Alojā uzskatīja: ja Mārtiņbērni kādu no mājas ļaudīm per, tad nevajagot bēgt zem gultas, jo tad cilvēks visu mūžu būšot bailīgs.

Mārtiņbērnū izdarības (tie dziedāja, dejoja, lēkāja, izpēra mājas ļaudis) skaidri apliecina to galveno virzību, nolūku, mērķi: svētības nodrošināšana ar sena auglības rituāla palīdzību.

Mārtiņdienas dziesmās uz to tiek mudināta arī pati mājas saimniece:

*Dietu, dietu, salmenīce,
Mārteniša rītiņā:
Lai telītes dietu gāja
Pavasara rītiņā.*

LD 32227, 1 Lubāna

*Padanco, salmenīce,
Mārteniša vakarā:
Lai danco tev telītes
Pavasara saulītē.*

LD 32227 var. Krustpils

Mārtiņa jeb buduļu vakaru svin aitām. Tad dūšīgi jā-danco, lai jēri labi padodas. (LFK 194, 118 Pastende)

*Kas dimd, kas rib
Ap istabiņu?
Mārtiņa gailīši
Dancīti veda,
Mārtiņu vakaru
Gaidīdami.*

LFK 161, 87 Vecumnieki

*Kas skanēja, kas žvadzēja
Manā sētas pagalmā?
Tur sajāja Mārtiņbērni
Ar sudraba zobeniem.*

LFK 1341, 27275 Birži

*Labvakar, Mārtiņlēvs,
Vai saņemsi Mārtiņbērnus?
Mārtiņbērni nosaluši,
Aiz durvīm stāvēdami.*

LFK Bb 29, 6 Tūja

*Pērkonītis ducināja
Visu garu vasariņu;
Nu dūc mana istabiņa
Mārtiņdienas vakarā.*

LFK 1341, 27254 Daudzese

Mārtiņbērni ieradās, tērpušies dažādās maskās. Un gal-venais nosacījums te bija — lai nepazītu. Domineja tra-dicionālas zvēru un putnu maskas (kaza, dzērve u. c.), arī velns, lācis un lāča didītājs, žids, čigāns un čigāniete, garais cilvēks, mazais cilvēciņš, rūķis vai meža gariņš u. tml.

Parasti pārgērbšanos izdara vīrieši par sievietēm un sievietes par vīriešiem, lietojot maskas, parūkas. Mori no-smērē ar podiņa kvēpiem visu ģīmi. Ģērbās arī par čigā-niem, skrandaini (tie noņemamas ar zilēšanu un ubagošanu) un arī par lāci un lāča didītāju (lāčam uzvelk aitādas kažoku, kreisā pusē apgriezta). Mārtiņu bērnus tad ielaiž izdancoties pie aizietā nāburga un nereti pacienā viņus ar alu (ja tāds ir taisīts uz Mārtiņiem) un smērmaizi, bet čigānu un nabagu, to nekur nelaiž bešā, lai vai ko viņam iedod. (LFK 853, 587 Jaunvāle)

Mārtiņu veci ir tādi, kas priekš Mārtiņiem tais trīs pirmdienas vakaros ar kažoku jaunajā pusē, ar žagaru bunti padusē Skultē, Duntē, Ķirbižos, Vecmūizā un laikam vēl citur (arī Kolkā, bet tikai pašā Mārtiņu vakarā) pa mājām apkārt iet, danco un bērnus drusku iebaida. Viņiem pasniedz biezu putru ar gaļu, ko uz krāsns viņiem glabā, lai ķemmē, cik uziet. (A. L.-P. VI 126.)

Mārtiņu vecis, barvedis, kažoku uz kreiso pusi uzvilcis un ar salmu grīsti apjozies (salmi visā Eiropā ieražu tra-

dīcijās uzskatīti par auglības, ražas nodrošinātāju simbolu), gāja kult saimnieci, lai tā dod gaļu un karašas; nokūla arī bērnus, prasīdami pātarus skaitīt un grāmatu lasīt.

Priekšvakarā, tad iet Mārtīnu dzīt. Visādi sagērbjas, nomašojas, lai nepazīst, tad ar mūziku iet māj' no mājas. Jaunie danco ar tiem vietējiem. Vecie, tie kules nesēji, visādi jokojas, ķēmojas, dzied, lūdzas, kuļ bērnus, saimniekus un citus ar bērza rikstēm. Prasa bērniem pātarus un liek grāmatu lasīt; kad nemāk, tad dod žagarus. Saimniece dod izvāritu gaili un plāceni; par to jāpateicas, jāvēl lalmes, jānolamā vanagi, tad cāļi padodas. Ja nelaiž iekšā Mārtīna bērnus, tad nolamā saimniekus. (LFK 137, 310 Ipiķi)

Ipatni Mārtiņu vecīši bijuši Secē, kur kādā 1928. gada aprakstā tie saukti par vakara vecīšiem:

.. Uz viņu sejām reti saskatāmi kvēpi, arī skrandainu drēbju tiem nav. Viņi gērbušies gaiši un nestaigā no mājas uz māju, bet visu vakaru pavada vienās mājās, kur dejojusi un dziedājuši, tikai šīs dziesmas bijušas stipri īpatnējas. Vairākas reizes atkārtājušies vieni un tie paši teicieni. So dziedāšanu vadījušas īpašas vecenites, kuras šai lietā bijušas stipri veikas, bet toties cieši glabāja šo mākslu, lai arī citi tā nemācās. (LFK 549, 205)

Liekas gan, ka te vairāk parādās veļu laika, ne Mārtiņu tradīcijas.

Mārtiņbērnu saimniecei visādā ziņā vajadzēja pacienāt. Alojā, piemēram, Mārtiņbērnu cienastam gatavoja t o p š u s (sagrūda piestā vāritus zirņus, pupas un kartupeļus un veidoja pikas). Citur (Dik[os]) šai masai vēl klāt pievienoja kaņepes un sauca par Mārtiņu pītēm vai b u m b ā m.

Vasara un rudens saimei pagājuši kopīgos darbos, nu pienākusi reize tāpat kopā, vienā pulkā būt pie mielasta galda, uz kura netrūkst ne alus, ne plāceņu, ne medus un medus raušu, nedz arī svaigās gaļas ar kāpostiem.

Barokļus noteikti kāva uz Mārtiņiem, lai būtu Mārtiņu vakaram asiņu desas un gaļa. (LFK 675, 79a Ķēči)

Pirmo reizi asinsdesas (putraimdesas) taisīja uz Mārtiņiem, otro reizi — uz Ziemassvētkiem. Ap Mārtiņiem jaunā mēnesī parasti lielā skaitā kāva cūkas un liellopus un sagatavoja gaļas krājumu visai ziemai. Pēc Mārtiņiem lopus vairs nekāva.

*Mārtiņš labs vīrs,
Vērsi kava vakarā;
Katriņa, badastakle,
Vistu cepa pelnos.*

LD 30225 Gaujiena

Cūkas kaujot, pēc gaļas vēroja un noteica, kāda būs ziema. Ja liesa ir bieza, tad būs «bieza» ziema; ja liesas sākuma gals biezs, bet tālāk tā kļūst plānāka, tad no sākuma būs daudz sniega, vēlāk mazāk (un otrādi).

Ja rudenos, cūkas kaujot, liesa ir pret galvu resnāka, tad vēls pavasaris, ja pretēji, tad agrs rudens. (LTT 5106 Beļava)

Ja cūkām liesa gara, tad būs gara ziema, bet, ja īsa — tad īsa. (LTT 5118 Kalnamuiža)

Bez lielajiem kustoņiem Mārtiņos kaujami mājputni — vistas, pīles un zosis. Vista un gailis ir arī obligātie upurdzīvnieki Mārtiņos. Bez tiem vispopulārākā, īpaši pēdējā gadsimtā, ir Mārtiņu zoss, pildīta ar skābiem kāpostiem, āboliem u. tml. Sā ēdiena izplatības areāls aptver gandrīz visu Latviju. Pēc gadsimta sākuma ziņām, Mārtiņos to gatavojuši Rīgas, Jelgavas, Bauskas, Kuldīgas, Tukuma, Aizputes, Valkas, Valmieras, Madonas, Cēsu, Gulbenes apkaimē, Balvu Rugājos un citur.

Celdami galdā Mārtiņu zosi, mēs itin labi apzināties, ka šī ir aizgūta tradīcija (tāpat kā Lieldienu zaķis), jo pie mums tā pārņemta no vāciešiem. Taču, cik zināms, tas ir bijis tradicionāls Mārtiņdienas ēdiens arī daudzām citām tautām, arī sens upurdzīvnieks Ēģiptē, Grieķijā un citur.

Dažos latviešu ticējumos Mārtiņzosi mēģināts saistīt ar kristīgajām legendām un pat ar Mārtiņa Lutera vārdu un atsevišķiem viņa dzīves notikumiem.

Mārtiņu vakarā jāēd zosi, tāpēc ka Mārtiņš vakarā bēgdams ieskrējis zosu kūti un ķērāji aizskrējuši garām, un tādēļ viņam par godu jāēd. (LFK 584, 3504 Valmiera)

Savukārt citos ticējumos atrodam īsti tautisku argumentāciju:

Mārtiņos kaujama zoss, tad mieži labi padodas. (LTT 19474 Aloja)

Mārtiņa dienas saimnieciskajām rūpēm piekļaujas arī dažādu kaitīgu kukaiņu un kustoņu izskaušana.

Cūskas no mājām atvairāmas ar simboliskiem draudiem. Saimniece cep uz iesma gaļu (jāiedomājas, ka cep cūsku) un saka: «Zutiņ, cepl!» (LBV 228.)

Kazdangā žurkas un peles aizbaida ar lielu trokšņošanu, sitot Mārtiņu vakarā vecas pannas. (LFK 73, 217)

Prusaki iznīkst, ja tiem Mārtiņos atsaka vietu šādiem vārdiem: «Sarkanie kundziņi, uz priekšu vietas jums nav!» (LTT 19503 Bebrene)

Lai gan īstais precību zīlēšanas laiks vēl tikai priekšā, taču arī Mārtiņa dienā meitas jau mēģināja izzināt savu turpmāko likteni, preciniekus. Te zīlēšanas paņēmieni daudz kopīga ar Ziemassvētkiem un Andreja dienu, daudz kas pārņemts no tām. Dominēja dažādi sapņu iztulkošanas paņēmieni un vispirms jau attiecīgās situācijas modelēšana, lai sapnī patiešām izdotos ieraudzīt savu izredzēto. Tāpēc meitas pirms gulētiešanas īpaši sagatavojas, ar dažādām simboliskām darbībām rosinādamas nākamās nakts sapņus.

Mārtiņa vakarā vajag atstāt visus apģērba gabalus, kas bija to dienu mugurā, uz grīdas; kas naktī tos pacels, būs īstais brūtgāns. (LTT 19467 Vandzene)

Mārtiņos lec ārā no krekla priekš gulēt iešanas un saka:

*Mārtiņ, esi goda vīrs,
Katrās greizsirdības tīrs,
Manīm vīru pagādā,
Ka es tieku aizgādā.*

LBV 361.

Kā jebkuros Mārtiņos un Veca gada vakarā jānosēžas uz gultas malas, jāsien zeķi mezglā un jāsaka šādu pantiņu:

*Mārtiņ, mīlais, atceries,
Ko es šonakt vēlētos:
Redzēt savu mīlāko,
Paša Dieva vēlēto.*

Kurš naktī pacels zeķi, tas būs «Dieva vēlētais». (LFK 17, 22861 Dignāja)

Mārtiņa vai Jauna gada vakarā zem gultas jāliekot bļoda, pilna ar ūdeni. Pār bļodu trīs skalīni un tiem jāuzliekot ziepes. Dvielis esot jāpakarot pie gultas galvgaļa, bet dvielam vajagot būt tādām, kurā neviens vēl neesot slaucījies, pavisam jaunam. Tad nu sapņos nākot viens vīrietis mazgāties un prasīšot dvieli, ko slaucīties. Viņu vajagot ievērot, jo tas būšot īstais. (LFK 145, 441 Cirgaļi)

Mārtiņa vakarā priekš gulētiešanas jānomazgā sejs, bet nav jānoslauka. Pēc tam nav brīv runāt, tad naktī nāk nākamais vīrs un slauka seju. (LTT 19468 Gaujiena)

Mārtiņa vai Jauna gada vakarā ar diegu jānomēro savs augums un garums. Tad nu ar to pašu diegu jānomēro tā puīša (vai arī meitas) augums, kuru gribot sev par brūtgānu (brūti), un diegs nezinot jāpaliek zem puīša (meitas) pagalvja. Kurš (kura) nu pa sapņiem rādīšoties, tas (tā) būsot īstais (istā) brūtgāns (brūte). (LFK 145, 446 Cirgaļi)

Kārlis Straubergs šāda rakstura magiskus paņēmienus izskaidro tā: «Mērs še atvieto pašu objektu, un ar to var valdīt pār viņu.» (LTP 421.)

Mārtiņa vakarā meitas ar aizsietām acīm un izplestām rokām skrejot uz sētu un ķerot sētas mietus. Cik roku starpā paliekot sētas mietu, tik gadu vēl jāgaidot uz preciniekiem. (LTT 19471 Smiltene)

Laika un ražas pareģošana

Gaidāmā laika vērojumos un paredzējumos vienmēr līdzās ir Mārtiņš un Katrīna, Mārtiņa diena un Katrīnas diena.

Mārtiņš sedza ledus sagšu

Pār purviem, ezeriem;

Ies nedēļa, ies otrā,

Gan Katrīna izārdīs.

Mārtiņš, brālītis,

Tiltiņu grūda;

Katrīna, nebēdnē,

Izārdīja.

LFK 1341, 28542 Krustpils

LFK 1341, 28541 Krustpils

Mārtiņš taisa tiltus, Katrīna ārdā: pa Mārtiņiem salst, pa Katrīnām kūst. Veci ļaudis saka, ka tad Katrīna ar Mārtiņu precējoties. (LTT 19450 Starti)

Laiks un raža — elementi, kas vienmēr savstarpēji saistīti: no laika lielā mērā atkarīgs, kā pārziemo rudzi, kā nākamajā vasarā padosies sējumi. Sakritības ievērotas arī starp noteiktām dienām — starp Mārtiņiem un Ziemas-svētkiem, Mārtiņiem un Lieldienām, Mārtiņiem un Vasaras svētkiem.

Ja Mārtiņa diena ir jauka un skaidra, tad ziemā būs liels sals. (LTT 19445 Alsunga)

Ja Mārtiņa diena miglaina, tad ziema būs silta. (LTT 19449 Smiltene)

Ja Mārtiņa dienā sniegs uz jumtiem, būs gara ziema. (LTT 19446 Rembate)

Ja Mārtiņa dienā sarma kokos, būs daudz dārza augļu. (LTT 19448 Tukums)

Kad ap Mārtiņiem kokos un krūmos redzamas zaļas lapas, tad nākamā gadā ap Vasaras svētkiem būs maz zaļu lapu. (LTT 19462 Palsmane)

Ja Mārtiņa dienu zosis iet pa ledu, ta Ziemassvētkos viņas peldēs pa ūdeni. (LTT 19475 Snēpele)

Ja zosis Mārtiņos pa dubļiem staigā, tad Lieldienās pa ledu. (LTT 19476 Aloja)

Ja pēc Mārtiņiem daudz sniega, tad izdosies labs vasarājs. Ja pēc Ziemassvētkiem pulka sniega, tad labība būs plāna. (DLP II 73. Drusti)

Atrauca Mārtiņš,

Atribināja;

Pakāra mēteļi

Vārtu stuburē;

Aizbrauca Mārtiņš,

Noribēja;

Aiznesa mēteļi

Zobena galā.

LFK 1818, 333 Nīca

Mārtiņš rībēdams atbrauc pa sasalušo zemi un aizbrauc, aizvezdams sev līdzī siltumu un atgādinādams par ziemas iestāšanos.

Visi saka, visi saka:

Mārtiņdienu, Mārtiņdienai

Kaut varētu Mārtiņdienu

Aiz ausīm noturēt.

LFK 1341, 27284 Birži

Katrīnas diena

*Uz Katriņiem darināja alu, kāva zosis,
ēda, dzēra, liksmojās. (LFK 811, 37a
Ainaži)*

Jā zināms, ka Mārtiņi svinami 10. novembrī, tad Katrīnas aprēķināt nav grūti: «pēc divi nedēļi otrā dienā», tā tad 25. novembrī.

*Mint, mint, Mārtiņ,
Kad būs Katriņal
— Pēc divi nedēļi
Otrā dienā.*

LFK 1730, 63369 Ergeme

Katrīnas dienu kristīgā baznīca ieviesa par godu moceklei Katrīnai, kas dzīvojusi Aleksandrijā 4. gadsimta sākumā, ieceldama to svēto kārtā un izveidodama Sinajā viņas kulta vietu.

Vēlīnajā Eiropas tradīcijā Katrīna kļuvusi par rokdarbnieču, mežģiņu audēju patronesi Anglijā, par aizbildni modistēm un šuvējām Francijā, un ir tāda vēl šodien.

Latviešu tradīcijās Katrīna ierindojusies lopu patronu grupā līdzās cūku Tenim, govju Māršaviņai, zirgu Ūsiņam, aitu Annitei, kazu Barbiņai u. c., kļūdamā par aitu un kazu aizbildni (līdzās Annai un Barbarai).

Sievietes svētīja Katrīnas dienu priekš kazām. Tas bija 25. novembrī. (LFK 584, 955 Valmiera)

Katrīnas diena tāpat ir lopu svētki un visvairāk ieražu un ticējumu veltīts aitām; galvenās rūpes — par aitu labklājību.

Te daudz analogijas maģijas paņēmieni, zledošanas ritu auglības veicināšanai, kas pa daļai sasaucas ar līdzīgiem Ziemassvētkos (Ziemassvētkos aitu kūti meta cimdu pāri, lai aitām bieza vilna, pieslēja pie aizgaldas vai kūts durvīm baltu bērza pagalīti, lai aitām balta vilna un daudz jēru u. tml.).

Katrīnas dienā uz aitu aizgaldas klāja baltas villaines, lai aitām smalka un gara vilna.

*Mārtiņam vīzes pinu
I auklīnas darināju;
Katrīnai sagšas ādu
Līdz kājiņu galiņiem.*

LFK 218, 1221 Krustpils

Vēlāk šie priekšstati savijušies ar kristīgajām tradīcijām, ar iešanu baznīcā un izveidojuši savdabīgu Katrīnas dienas ierāžu grupu, kas izceļas pat ar zināmu psiholoģisku smalkumu.

Katrīnas ir kustoņu svētki, jo tad viņi, cilvēkiem nezinot, naktī pulksten divpadsmitos ejot baznīcā. Ja nocērpot aitas priekš Katrīnām, tad viņas kaunoties kailas iet baznīcā. (LTT 13200 Baldone)

Katrīnas dienā, 25. novembrī, aitas mazgāja (veldza), jo tad aitas ejot baznīcā un nemazgātas nevarot iet. (LFK 446, 286 Viesiena)

Katrīnas vakarā aitām mute jāmazgā, tad tās iet pie dievgalda; viņas nedrīkst būt nocirptas, bet ja ir, tad jāapsedz ar vilnainīti, tad viņām būs bieza un gara vilna. (LTT 13209 Ikšķile)

Aitu cirpšanai tomēr ir jānotiek drīz pēc Katrīnas dienas, arī ap Andrejiem, un parasti to dara vecā mēnesī (LTT 13213), jo jaunā mēnesī cirptām aitām augot gara, bet reta vilna. (ir arī pretēja argumentācija — LTT 368, 375).

Kad aitas cērp, tad pusdienā jāvāra biezu putru, lai aug bieza vilna. (LTT 409 Ciecere)

*Meitu māte bēdājās,
Reta vilna aitiņai.
Kam biezeni nevāriji,
Aitām vilnu šķērējot?*

LFK 891, 10568 Garoza

Aitas cirpt sākot, nocērp pirmai aital no pieres trīs sprodziņas, nomet tās zemē un saka: «Se, Mēslu māte, tava daļa, neņem pati ar savu rokū!» (B 163.)

Kad aitas ir nocirptas, ņem vilnas šķipsnu, nobrauka ar to aitām muguras un saka:

«Skrej uz Vāczēmi vilnoties: pods mugurā, puspods līpāl», «Kupla, kupla aitiņa, teci uz Vāczēmi, atnes citu vilnu, podu līpā, puspodu paļipā; ja ieraugi mežavīru, pasameti sakārnī!» vai arī: «Pods mugurā, puspods līpā. Kad vilku ieraugi, paliec par čakārnī!», vai: «Kupla, kupla aitiņa, kad ej mežā, tad par sakārnīti, kad nāc mājā, tad par aitiņul Pods īsumā, puspods garumā! Tev tauciņi, man vilniņa.»

Kad aitas nocirptas, cirpējam jānogūlas tajā vietā, kur aitas gulējušas. Tad citu gadu, aitas cērpot, mierīgi gulēs. (LTT 435 Liepāja)

Katrīnas diena raksturīga ne vien ar aizliegumu cirpt aitas, bet arī ar prasību šai dienā nestrādāt ar vilnu vispār.

Katrīnas dienā nedrīkst vilnu vērpt — aitas nepadodoties. (LTT 13211 Tukums)

Līdzās šīm tabuativajām normām pastāv arī citas prasības, pārējās rūpes par aitām.

Katrīnas vakarā vīzes jāpin un klinķenu putra jāvēra, tad aitām būs jēri pa pāram un brangi. (LTT 13207 Ikšķile)

Katrīnas dienā ar cieņiņa cepuri jāizper aitas, tad tām rodas divi jēri. (LTT 13212 Lubāna)

Šai pāršanai zināmas paralēles ar ābeļu sišanu Ziemassvētkos ar vīriešu biksēm. Konteksts nojaušams itin viegli — šim darbībām pamats ir auglības maģijā.

*Visu gadu naudu krāju,
Trīnes dienas gaididams;
Kad atnāca Trīnes diena,
Par kapeiku brandevīnu.*

LFK 2, 450 Dzelzava

Līdzās *Katrīnas dienai*, kas ir visbiežāk lietotais šīs dienas nosaukums (praktiski visā Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē, retāk — Latgalē), vietumis sastopam arī pārveidotas: *Trīnes diena* (Dzelzavā, Gudeniekos, Vānē, Dunalkā), *Katriņa* (Latgalē, Vērgalē, Zalvē, Krustpilī, Valkas, Valmieras un Madonas apriņķos).

Zemkopja kalendārā Katrīnas un Mārtiņi ir dienas, ar kurām izbeidzas daudzi sezonas lauku darbi. Tradicionālie masku gājieni, kas aizsākušies Mārtiņos, turpinājās arī Katrīnas dienā. Par tādiem ir ziņas no Vidzemes un Kur-

zemes jūrmalas (Ainažiem, Salacgrīvas, Kolkas), arī no Valkas, Valmieras un Rīgas apriņķiem.

Burtniekos un Evelē šie masku gājienu dalībnieki tiek saukti par kūjeniekiem, Ainažos netiek šķirti no Mārtiņu bērniem, tāpēc patur to pašu nosaukumu.

Arī Katrīnas dienā gāja kūjnīekos. Tie ģērbās vairāk kā čigāni. Visvairāk gāja jaunieši, kā arī vecas mātes kā vadones. (LFK Bb 36, 48 Burtnieki)

Katrīnas vakarā gāja tāpat kā Mārtiņos no mājas uz māju ar kuli plecās. Katrā mājā vajadzēja visiem dancot. Par to saimniece kulē meta aitas kāju, pupas un zirņus. Bez dejošanas nedabūja nekā. (LFK 1758, 341 Rīga)

Katrīnas dienas masku gājienu pieminējis arī A. Hūpelis, uzsvērdams, ka šajā dienā tieši jaunas meitas mēdza pārgērbties un staigāt pa mājām, saņemdamas kā veltes ēdienus, vilnu un linus.

Kolkas jūrmalā pagājušā gadsimta 50. gados šajos gājienos galvenās darbojošās personas tāpat bijušas jaunas meitas, kuras, uzvilkušas mugurā baltus vīriešu kreklus, apjozušās ar sarkanām jostām, uzlikušas galvā vīriešu cepures, vaļējiem matiem «vazājās no vienām mājām uz otrām, skrej pa durvīm lēkdamas iekšā un gaiši uzdzied: «Oplecu, oplecu poliski dancot. Vēl mākam, vēl mākam leitiski dancot.» (LTT 13198)

Mārtiņš bagāts vīrs,

Vērs kāv vakarā;

Katrīn bada cūka,

Vist cep kuldā.

LFK Bb 34, 74a Jeri

Mārtiņš labs vīrs,

Zosi kāva vakarā;

Katrīna bada cūka,

Vistu cepa pelnos.

LFK 1400, 13158a Dikļi

Un tā visos iespējamās šāda rakstura dziesmu variantos: Mārtiņu daudzina, Katrīnu peļ, apveltot viņu ar tādām ne pārāk glaimojošiem epitetiem kā «bada stakle», «badmire», «bada cūka», «bada mice», «palaidnīte», «raganiete», «ragana» u. tml., tā uzsverot, ka Mārtiņi ir bagātāki un lielāki svētki. Atcerēsimies arī, ka katoļiem ap Katrīnas dienu sākas adventes gavēņa laiks (četras nedēļas līdz Ziemassvētkiem).

Taču patiesībā Katrīnas dienu par trūcīgu ēdienu ziņā nevarētu saukt, jo ir ievākta rudens raža, pirms tam uz Mārtiņiem tika kauti lopī, darīts alus, vārīta biezputra ar klīmpām, īpaši Katrīnas dienai gatavoja vistas un aitas gaļu, kuru te varam uzskatīt pat par rituālu ēdienu:

Katrīnas dienas vakarā vārija ēdienu ar aitas gaļu: ja gaļas nebija, tad ar aitas taukiem, lai ar aitām labi iet, (LFK 446, 286a Viesiena)

Laika pareģošana

*Katrīnītei lielas bēdas,
Nevār kreklus izžāvēt;
Cik izžuva, tik salija,
Jāvelk slapji mugurā.*

LFK 1955, 10812 Nīca

Starp Katrīnām un Mārtiņiem (retāk — Andrejiem) parasti ciešs sakars arī laika vērojumos. Ap Mārtiņiem salst, ap Katrīnas dienu atlaižas (tāpēc Katrīnu dažos novados sauc vēl var Laideni), Mārtiņš taisa tiltu, Katrīna to izjauc. Katrīnas dienā parasti līst, tāpēc dainās Katrīna atkal tiek paļāta, saukta par mīzekli, bezkauņu, slīktuli,

*Atjāja Mārtiņš
Uz balta zirga;
Atnāca Katrīna,
Aplēja Mārtiņu.*

LFK 1632, 2 Užava

*Mārtiņš sedza ledus sagšu
Pār purviem, ezeriem;
Ies nedēja, ies otrā,
Gan Katrīna izārdīs.*

LFK 1341, 28542 Krustpils

*Mārtiņš mums labs vīriņš,
Tas tiltiņa grūdējiņš;
Katrīna, mīzelīte,
Tā tiltiņa jaucējiņa.*

LFK 1730, 42508 Cesvaine

*Andrejs labs vīrs,
Tiltiņu grūda;
Katrīna, mīžiņa,
Izārdīja.*

LTT 13203 Ergļi

Savukārt, ja Katrīnas dienā salst, tad Andreja dienā līs lietus, un otrādi; ja Katrīnas dienā ir atkusnis, tad Andreja dienā būs salna.

Ja Katrīnā līst lietus, tad pa Ziemas svētkiem silts un melns. (LFK 23, 4900 Valmiera)

Kad Katrīnas dienā laiks kūst, tad ziema būs silta. (LTT 13214 Rīga)

Ja Katrīnas dienā laiks salst, tad visa ziema būs auksta. (LTT 13215 Rīga)

Andreja diena

*Andreja dienā vajaga gavēt, ja grīb
nakti kaut ko nozimīgu sapņot.* (LTT 742
Vandzene)

Andreja dienas svinēšanas tradīcija (30. novembrī) ir samērā jauna, taču īsā laikā kļuvusi ļoti populāra, sevišķi jaunu lauku vidū, savu daudzveidīgo zilēšanas paņēmieni dēļ.

Vēl 1909. gadā Jūrnieku kalendārā rakstīja: «Par Andreja dienu, kura krit uz 30. novembri, latviešu tautā senāk neko nedzirdēja minam, un arī tagad, pie lauciniekiem, tā liekas būt pavisam sveša.»

Baznīcas kalendārā to svin par godu apustulim Andrejam, Pētera brālim, Kapernaumas zvejniekam. Par viņu visplašākā informācija gūstama, lasot Jāņa evaņģēliju. Viņa vārdā tagad sauc arī vienu no krusta veidiem — slīpo krustu (*crux decussata*). Andreja krusta nosaukumu tas iemantojis pēc tam, kad Ahajā šādā krustā tika sists sv. Andrejs.

Andreja diena, pēdējā diena pirms gavēņa, nes sevī arī zināmu astroloģijas atspulgu, jo tiek uzskatīta par vienu no gada laimīgajām dienām (ar šādu informāciju par laimīgām un nelaimīgām dienām ir pilnas dažādas burvju grāmatas).

Dažos novados (piem., Smārdē) ar Andreja dienu beidzas veļu laiks. Sai laikā turpinās Mārtiņos aizsāktie masku gājieni, kas atnes svētību katrai mājai un ar savām izdarībām veicina labklājību.

Andrejvakarā jājāj ar kūju, jāzviedz un jāspārdās, tad zirgi labi izdodoties. (LFK 17, 1340, 83 Jērcēni),

Ipašu ziņu par Andreja dienas ēdieniem nav. Vecākajos materiālos atrodam cita starpā pieminētu vienīgi to, ka Aumeisteros Andreja dienā grūda miežus un vārīja cūkas gaļu. Vēl kādā tautasdziesmā teikts:

*Devu, devu Andrējam,
Ko es biju solījusī:
Cepli maizes, mucu alus,
Nobarotu puscūciņu.*

LFK 387, 8586 Liepāja

Andreja diena ir svarīga nākotnes izzināšanai, šai naktī var redzēt viedīgus sapņus. Tā ievada precību zilēšanas sezonu, kas noslēdzas Zvaigznes (Trejkungu) dienā, un tieši mīlestības magija dominē arī vairumā Andreja dienas ticējumu.

*Gāj' Jānos, Pēteros
Arājiņa lūkoties.
Kad Jāniša nedabūšu,
Tad dabūšu Pēteriti;
Kad Pētera nedabūšu,
Tad dabūšu Jēkabiņu;
Kad Jēkaba nedabūšu,
Tad dabūšu Labrenciti;
Ja Labrenča nedabūšu,
Tad dabūšu Bērtuliti;
Ja Bērtuļa nedabūšu,
Tad dabūšu Miķeliti;
Ja Miķeļa nedabūšu,
Tad dabūšu Andrejīņu;
Ja Andreja nedabūšu,
Tad man ar vair' nevajaga.*

LFK 1730, 62686 Lēdmane

Andreja vakars ir līdzīgs jauna gada vakaram, un tajā vakarā tāpat zilējas kā jauna gada vakarā. (LTT 709 Aumeisteri)

Ko sapņo Andreja naktī, tas piepildās. (LTT 781 Piņķi)

Zilēšanas paņēmieni arsenāls Andreja dienā ir ļoti bagāts un plašs — no seniem, mantotiem līdz pavisam jauniem, kur tiek lietoti tādi zilēšanas atribūti kā papīrs (zīmītes), spogulis, galdiņš, kuru dancina, u. tml.

Vispār zilēšanai noder jebkura ikdienišķa lieta, vai tā būtu sienā iedzīta nagla, vai žagaru kaudze, vai kas cits.

Andreja vakarā sienā vajag naglu iesist, tad kurš pirmais uzkārs cepuri, būs nākamais vīrs. (LFK 464, 2000 Olaine)

Andreja vakarā jāiet ķēķī pie žaģaru pūļa un jāņem žaģari. Ja žaģari būs pa pāriem, tad apprecēsies, ja ne, tad tai gadā viru nedabūs. (LTT 776 Vijciems)

Andreja vakarā vajaga caur kājām skatīties krāsni, tad redzēs savu brūtgānu no krāsns ārā nākam. (LTT 777 Vijciems)

Vislielākā nozīme tiek piešķirta Andreja dienas sapņiem un to tulkošanai. Jaunas meitas un puisi pirms gulētiešanas veica dažādas maģiskas darbības, kuru rezultātā cerēja sapnī ieraudzīt savu izredzēto.

Andreja vakarā jāatstāj mati nesapīti, kas pa sapņiem nāks pīt, tas būs izredzētais. (LTT 759 Drusti)

Līdz Andreja dienai jānoada jauni cimdī, kas nemaz nav mēģinot rokā jāvelk. Andreja dienas vakarā tie jānoliek zem spilvena. Kurš nakti tos cimdus ņems, tas apprecēs. (LTT 723 Stāmeriene)

Andreja vakarā jāuzvelk labajā kājā zeķe. Nedrīkst visu vakaru ne runāt, ne smieties. Kurš pa nakti novilks zeķi, būs brūtgāns. (LTT 757 Nereta)

Priekš Andriņa dienas tū diņu pavysam nav jād, tad naktī sapynā varēs redzēt bryuti (bryutgōnu). (LTT 733 Preiļi)

Andrejos jāvēra mēmā putra. Visi kopīgi vēra putru ar lielu pulku sāls. Vārot nedrīkst runāt. Pēc putras ieešanas nedrīkst dzert. Kurš sapnī dos dzert, tas apprecēs. So mēmo putru vēra arī Jaungadā. (LFK 32, 231 Rīga)

Andreja naktī varot brūtgānu (brūti) redzēt, ja vakarā apēdot siļķi ar visām žaunām, kā no mucas ņemtu — brūtgāns došot nakti dzert. (LTT 738 Jēkabpils)

Andreja dienā meitas visu dienu gavē un vakarā apēd vienu siļķi. Kas nu naktī sapnī dod dzert, tas būs nākamais vīrs. Tāpat arī puisi zilēja sev sievas. (LTT 739 Preiļi)

Ja Andreja vakarā neviena vārda nerunājot, apēd ābolu ar visu kātiņu, tad sapnī parādās brūtgāns jeb brūte. (LTT 726 Pociems)

Ļoti populārs paņēmiens ir t. s. «Andreja tiltiņa» taisīšana, kad zem gultas liek trauku ar ūdeni un pāri tam pārliet skalus.

Andreja vakarā vajag nolikt zem gultas bļodu ar ūdeni un pār to pārliet skalīņu, un tad tas, kuru sapnī redzēs lietam pāri pār tiltu, būs meitas brūtgāns. (LFK 482, 162 Užava)

Andreja vakarā jauniem puisiem zem gultas jāpaliek bloda ar ūdeni un jāpārtaisa tilts no maziem kociņiem. Gulēt ejot, nav brīv ne ar vienu runāt. Kāda meita naktī blodā mazgājoties, tā būs viņam jāprec. (LTT 746 Jaungulbene)

Par stiprāku paņēmienu maģijā allaž uzskatīts tāds, kur darbība, maģiska manipulācija tiek papildināta ar vārdiem, ar kādu noteiktu verbālo formulu (un otrādi: tikai tie vārdi ir stipri, kuri tiek kombinēti ar darbību). Andreja dienas zilējumos dominē tieša vēršanās pie sv. Andreja, kam pārsvarā lūgšanas forma.

Andreja vakarā, kad iet gulēt, tad jāpiesit trīsreiz ar kājas papēdi pie gultas gala un jāsaka: eima, eima, svētais Andrejs, rād', ko es par vīru dabūs. Pēc tam jāiet gulēt un nav brīv runāt. (LFK 150, 2098 Salacgrīva)

Ja meita grib zināt, kāds būs viņas nākamais vīrs, tad vajaga darīt šādi: Andreja vakarā jānoskaita lūgšana: «Mīlais, labais Andrejī, saki, kas būs mans nākamais? Ja ir puisis, lai jā jāsus, ja ir atraiknis, lai brauc braukšus!» Pēc lūgšanas nav brīv ne ar vienu vairs runāt, tad jāņem atslēga ar labo roku, jāpaliek zem spilvena, bet tikai tāda, kas pašam pieder, un gultā jākāpj ar labo kāju un jāguļ uz labajiem sāniem. Ja sapņos kas rādās, ir jāsus, tad apprecēs puisis, un, ja brauc žīds, tad atraiknis. (LFK 1225, 29392 Misa)

Andra dienas vakarā ir jākliedz skurstenī šādi vārdi: «Andrej, mīlais, paklausies, ko no tevis izlūdzos: parād manim nākamo, tevis paša vēlēt!» Tas, kurš nākošā naktī parādās sapnī, ar to ir jāapprecējas. (LTT 714 Bejava)

Andreja dienā jātaisa skalu tilts uz mutēs blodas apakš gultas. Kas ies pāri (sapņos), tas būs nākamais vīrs vai sieva. Pirms gulētiešanas jānoskaita šāda lūgšana: «Mīlais Andrejs, labais Andrejs, saki man šogad, kāds man nākošais būs.» (LFK 1515, 1422 Vecmuiža)

Andreja vakarā, gulēt ejot, jāpaņem viena sauja kaut kādu graudu — rudzu, miežu vai citas labības, un jāber pagultē, pie kam jāsaka: «Sēju rudzus, sēju miežus, kas mani milē, lai nāk pļaut!» Kurš nakti pa sapņiem pļaus, tas būs īstais brūtgāns. (LTT 768 Lielsesava)

So darbību var papildināt arī citas verbālās formulas, tādas kā: «Sēju, sēju sēkliņu uz Andreja dieniņu, uz mīlākā redzēšanu», «Es sēju zirņus Andreja dārzā Marijas

vārdā, kas man mīļais, lai nāk ļaut», «Sēju miežus Dieva laukā, Andra laukā, pašā Andra vakarā. Kas to nāks ļaut, tas būs mans īstais», «Sēju, sēju; kas aties šos zirņus ļaut, tas mani paņems», «Tagad es sēju auzas, bet nezinu, kas viņas ļaus», «Sēju es miežus svētā Andreja dārzā, es gribu redzēt, es gribu zināt savu mīļāko» (LBV 360.) u. tml.

Līdzīgi rīkojās arī Mārtiņos, Ziemassvētkos un Vecgada vakarā.

Viens no skaistākajiem zilēšanas paņēmieniem, kas raksturīgs tikai Andreja dienai, ir ķiršu zariņu plaucēšana.

Andreja dienā meitām jāieliek ķiršu zari ūdenī, jāiedomājas nākamais līgavainis; ja ķirši līdz Ziemas svētkiem uzzied, tad tas piepildīsies un iedomātais līgavainis būs nākamais vīrs. (LTT 764 Talsi)

Andreja dienā jānolauž ķiršu zariņš ar tik daudz zariem zariņiem, cik ir dedzīgu pielūdžēju. Katram zariņam dod pielūdžēja vārdu. So zariņu ieliek ūdenī; ja ūdens izžūst, tad jāpielej klāt. Ziemsvētku rītā uzzied zieds tai zariņā, kurš tevi apprecēs. Ja zieda nav, tad vēl šogad neapprecēsies. (AA 130. Preiļi)

Citur Eiropā ķiršu zarus lika ūdenī nevis Andreja, bet gan Barbaras dienā (4. decembrī), un zilēja nevis preciniekus, bet gan nākamā gada ražu.

Andreja dienā meitas var mēģināt arī pieburt sev iepatikušos, iecerēto puisi, jo šī taču ir laimīga diena, un viss, ko tajā pasāk, sola izdošanos.

Andreja vakarā jāizgriež no patīkamā puīša biksēm poga un trīsdeviņas reizes ar to jāvelk pār gluži melna kaķa muguru, un tad poga atkal jāpiešūn vecā vietā, tad iegūst to puisi par vīru. (LTT 751 Tome)

Andreja vakarā jānovārot vistas ola, jāpārgriežot garāniski pušu un jānoliekot iecerētam paslepus pagalvī, tad varēsot to pieburt sev. (LTT 752 Rauna),

Barbaras diena

*Barbarā jāvēra kluči, lai jēri nāk kā
kluči.* (LTT 1909 Mārsnēni)

Barbaras diena (4. decembrī) latviešu kalendārā ienāk samērā vēlu, galvenokārt kā aitu (retāk kazu) aizbildnes Barbaras diena. Vācijā un Austrijā tā savukārt uzskatīta par kalnraču aizbildni.

Kristietības tradīcijā Barbara ir viena no katoļu svētajām, mocekļiem, kura esot bijusi apveltīta ar izcilu skaistumu.

Barbaras, Bārbanas, Bārbalas, Bārbales, Bārbas diena, aitu (arī kazu) diena, Bārbaņu diena, Bārbānu vakars — tā ir diena, kas pilnībā tiek veltīta rūpēm par aitam un kazām.

Sajā ziņā Barbaras dienai ir zināma līdzība ar Katrīnas dienu. Kazu Bārbiņa un kazu Katrīna, aitu Anniņa, Annīte un arī Barbara kā aitu aizbildne — ieražās un buramvārdos šīs katoļu svētās mijas un dublējas savās funkcijās. Arī jau iepriekš minētā neīstā tautasdziesma (LD 29202) piemin kazu Barbiņu.

Bārbiņa, Bārbzala. Kazu un āžu dieve, kura tikusi pieminēta un tai dienā viņai ziedots, lai kazas labi «paietu». (LFK 142, 3008 Vecgulgbene)

Bārbas diena jānosvētī, lai aitas labi padotos. Tad nedrīkst ne šūt, nedz ar adatu vai citu asu ieroci ko bakstīt, neķes vai cimdus lāpīt. (LTT 1907 Tirza)

Aizliegums šūt un lāpīt tika stingri ievērots. Pārliecība un ticība ierastajiem priekšstatiem bija tik stipra, ka te varam runāt par izteiktu ticības fenomena dominanti, pret kuru tik dedzīgi un nesekmīgi cīnījās baznīca:

.. Kad kāds jo prātīgs, ticīgs cilvēks grib pārrunāt, ka tas nieki, tad sauc un brēc un stāsta, ka tas un tas pērn tanī dienā zeķes lāpījis, un kas par nelaimi viņam notikusī! Visi jēri stulbi piedzimuši, un vēl šādas un tādas kļūdas pie aitām gadījušas. (LTT 1906 Kolka)

Aitas parasti cirpa divreiz gadā; pavasarī — ievziedu laikā un rudenī (rudzu sējas laikā, ap Jēkaba dienu) vai ziemas sākumā (ap Katrīnas, Andreja vai Barbaras dienu).

Bārbaliņas dienā (4. decembrī) aitas jācērpj, lai tām augtu laba kupla vilna. (LTT 1908 Plāņi)

Bet Barbaras dienas ēdieniem tiek piedēvēts veģetatīvs spēks:

Barbarā vāra klučus (klimpas), lai aitām jēri būtu kā kluči. (LTT 1910 Liepas pag.)

Bārbalas dienā klimpas pa divām reizē mutē jāņem, lai jēri pārās nāk. (LTT 1911 Plāņi)

No citām Barbaras dienas tradīcijām pieminama vēl ķekatas iešana, kur ķekatnieku izdarībās galvenais akcents tāpat tika likts uz aitu labklājības nodrošināšanu.

Bārbeles jeb ķekatas jeb aitu dienu svētīja kā govju dienu. Gani tad tupus lēkāja pa istabas klonu, sita pie tam ar rokām pa reizei pie ceļiem, pie sāniem un pie galvas un teica:

*Strumpi mani jēriņi,
Strump' kazlēniņi;
Es pats strumpāju
Ķekatu vakaru.*

LTT 1912 Stende

1891. gada Baltijas Jūrnieku kalendārā atrodam etnogrāfiski precīzu šo Barbaras dienas ķekatnieku un viņu darbošanās aprakstu:

«Bārbaņu diena (4. XII) jāsvin kā pirmā svētku diena: nedrīkst ne adīt, ne vērpt, pat ne maizi griezt. Vakaru priekš tam, Bārbaņus uzņemot, apgērba kažokus uz ļauno (kreiso) pusi, apjozās salmu grīsti, uz pakajaļas piesēja pie kažoka paīsu striķa gabaliņu (kas lai apzīmētu asti), cepures uzspieda dziļi galvā (lai seju neredzētu), kurpes vai zābaki kājā (apavam jābūt tādām, kas ejot troksni taisa) un nūjām rokā gāja māju no mājas visu ciemu «Bārbaņus dzīt». Tas notika tādēļ, lai labas aitas atdotos. Ienākuši istabā, šie «auni un aitas» bradāja palēni ar korpēm, sita nūju galiem viegli grīdu, t. i., mēģināja izdarīt tādas skaņas, it kā aitu bars būtu istabā

iedzīts, taisīja dažādus jokus un ērmus. Vēlāk cits caur
citu vienā jūkslī bradāja, lēca, dancoja un dziedāja...¹

Ir vēl kāda daina, ko gribētos šeit pieminēt, jo tā labi
raksturo mūsu senču attieksmi pret mājdzīvniekiem, cen-
šoties tiem nedarīt pāri.

*Buč, aittņa magonīte,
Tev ar šautu nesviedīšu:
Nolauzišu ievas zaru,
Birdinātu birdināšu.*

LD 29074 Alsunga

¹ Lejasozols R. Lībiešu teikas un māņi, sakrāti Dundagas—Irbes
Jūrmalā. // Baltijas Jūrnīeku kalendārs, 1891, 107.—118. lpp.

Niklāva diena

*Niklāva diena jāsvēti, lai zirgi un vistas
labi izdodas. (LTT 21811 Tirza)*

Nikolaja diena, arī Niklāva, Miklāva diena, arī zirgu diena (Stendē) ir 6. decembrī. Latviešu tradīcijās tā ienāk vēlu un lielu izplatību negūst.

Nikolajs — pareizticīgo un katoļu svētais, ir bijis Mirlikijas (Likijas ostas pilsēta Mirra Mazāzijā) bīskaps, kurš dzīvojis 4. gadsimtā. Pēc nāves, kļūdamas par Likijas zvejnieku un jūras braucēju aizgādni, viņš vēlāk piedzīvo gan kanonizāciju, gan svētā titula atņemšanu, līdz beidzot iemanto sv. Nikolaja Brīnumdarītāja vārdu un lielu popularitāti grieķu un krievu pareizticīgajā baznīcā. Te vēl der atzīmēt, ka tas sv. Nikolajs, kuru baznīca godina šodien, patiesībā ir pašas baznīcas mākslīgi radīts, kompilēts tēls, kuram bija jāaizstāj sengrieķu un romiešu dievi Poseidons un Neptūns.

Ar laiku sv. Nikolajs iemanto pavisam jaunas, neparastas funkcijas, pārtapdams par Santaklausu (St. Nikolaus) un Ziemassvētku dāvanu iznēsātāju Eiropas un Amerikas bērniem.

Latviešu ieražās šī diena ar sv. Nikolaju praktiski ne-saistās. Pie mums tajā ir mēģināts ielikt citu saturu, saistot šo dienu ar zirgu labklājību. Katoļu svētais te pārvērsts par zirgu patronu (tāpat kā Jurgis, Mārtiņš u. c.), kuram arī līdzīgā rituālā tiek ziedots gailis vai vista. Šī ieraža, pārceļodama no Jurgiem un Mārtiņiem uz Niklāva dienu, daļēji zaudējusi savu nozīmi un lielo izplatības areālu.

Miklāvā uz auzu sieka gailis jākaun, auzas jāatdod zirgiem un gailis jāizvāra saimei. (LTT 21813 Vijciems)

Niklāva dienā priekš saules lēkšanas gailis jākauj, asinis auzās jātecina un auzas jādod zirgiem, tad zirgi būs brangi. (LTT 21815 Starti)

*Miklāvā gaili kavu
Deviņiem nadziņiem;
Miklāvā zirgu pirku
Deviņiem iemauktiem.*

LD 30227 Valmieras

Sāvukārt gaili citā kūtī šai dienā kauj burvji, gribēdami otram atņemt zirgu laimi.

Miklāva vakarā pirms divpadsmitiem jānokauj gailis kāda cita stallī (kuram nu grib noburt) un ar gaiļa asinīm jānosmērē zirgiem zobi, tad tam zirgi nepadodoties. (LFK 189, 457 Jaunlaicene)

Vēl Niklāva dienā vīriem vajagot iet uz krogu, dzert un sperties, tad zirgi labi izdodoties un tiem nekāds ļaunums nevarot piemesties.

Libiešu apvidos bija spēkā vairāki aizliegumi, kas saimniekiem nodrošināja izdošanos ar zirgiem: te iepriekšējā vakarā pirms Niklāva dienas sievas nevērpa, lai zirgi neklībotu, un neadīja, lai zirgi acis neizdurtu.

Dažviet (piem., Plāņos) Niklāva dienā nodarbojās arī ar kurmju dzišanu, lai gan citādi šī agrārā ieraža saistās ar pavasara svinamajām dienām.

Miklāvā uz gaļas žāvējamā iesma jāapjāj mājas robeža, pēc kam iesms atrocinis jāiemet otras mājas daļā, lai kurmji iznīkst. (LTT 21818 Plāņi)

Niklāva dienas priekšvakarā, 5. decembrī, Vidzemē vietumis (piem., Valmieras apkārtnē) no mājas uz māju staigāja maskojušies ķekatnieki.

Arī citur Eiropā Nikolaja dienā notika masku gājieni. Vācijā, piemēram, galvenā šīs dienas maska ir pats sv. Nikolajs, resp. Santaklauss, kas, kā jau tika minēts, transformējas Ziemassvētku vecīti. Un šodien, tāpat kā visur Eiropā, šis dāsnaiss vīrs Ziemassvētku vakarā apmeklē arī latviešu mājas.

Lūcijas diena

*No Lūcijas dienas diena paliek par vis-
tas nagu garāka. (LTT 18016 Smiltene)*

Lūcijas diena, tāpat kā Niklāva diena, latviešu tradīcijās ir jauna un arī visai maznozīmīga diena. Sevišķi izceļami te būtu astronomiskie novērojumi, kas skar dienas un nakts garuma attiecību izmaiņas, ziemas saulgriežu tuvošanos. Šīs izmaiņas, protams, tika novērotas un fiksētas jau tālā pagātnē, un tam nav tieša sakara ar kristīgo Lūcijas dienu, kas te uzskatāma par vēlinu uzslāņojumu. Tautā nereti tieši Lūcijas diena uzskatīta par visīsāko dienu gadā, un laikaam par gluži neprecīziem šos novērojumus nevarētu saukt.

13. decembris — Lūcijas diena — Eiropas kristīgajā tradīcijā tiek svinēta par godu sv. Lūcijai, Sirakūzu moceklei, bet kā tautas svētki tā izplatās samērā vēlu. Sākotnēji tā ir tipiska pilsētas tradīcija, kas šodien vislielāko popularitāti iemantojusi Skandināvijas zemēs. Galvenā šo svētku rituāla persona ir meitene baltā tērpā, kura simbolizē Lūciju. Lūcijas lomā (un tas ir godpilns tituls, kurš parasti pienākas vecākajai meitai ģimenē) viņa apstaigā mājas, ienesdama tur gaismu, svētību un šķīstību. Vēlāk Lūcijas lomas izpildītājai sāka organizēt meiteņu konkursus, un tā notiek vēl šodien.

Lūcijas diena, Lasijas diena, Lasija, Lasīte, Lasīņa latviešu tradīcijās ieguvusi sievietes svētdienas statusu, kad sievietes nestrādāja — nevērpa, neauda, nešuva, t. i., nedarīja nekādus rokdarbus.

Sai dienai ir arī otrs nosaukums — *govju diena*, kas norāda uz šīs dienas sakaru ar lopkopību, ar rūpēm par govju labklājību. Niklāvam lika rūpēties par zirgiem, bet Lūcijai kā sieviešu kārtas svētajai — par govīm. Piebildīsim, ka uzskati par Lūciju kā govju sargātāju nav raksturīgi visai Latvijai; tie fiksēti tikai diezgan šaurā areālā Vidzemē, kas aptver tādas vietas kā Valmiera, Ēvele, Plāņi, Jaunlaicene, Aumeisteri, Tirza, Ikšķile.

Dažas šāda rakstura Lūcijas dienas ieražas sakrīt ar Zaļās ceturtdienas, Lielās piektdienas un Māras dienas tradīcijām. Tas vispirms sakāms par govju dzirdīšanu, par muguru berzēšanu govīm ar ledu, sniegu vai ūdeni.

Lasijas dienā govīm ar aukstu ūdeni jāmazgā mugura, lai tās vasaru nebizo. (LTT 18024 Plāņi)

Lasītes dienā nedrīkst lopus dzirdīt, lai vasarā nepiemestos vājības, sevišķi vasaras vaina. (LTT 18021 Valmieras apkārtnē)

Lūcijā govīm siltu dzērienu nedod, lai tās vasaru nebizo. (LTT 18023 Plāņi)

Sis aizliegums, piesardzības paņēmieni ir spēkā Lūcijas dienā no saules lēkta līdz saules rietam, kurpretī pirms saules to drīkst un pat vajag darīt, lai tad, kad govīs nāk slaucamas, tām būtu daudz piena.

Lūcijas dienā, tiesa gan, bez kāda nopietna pamatojuma senākos priekšstatos, iespraukušās arī tādas ieražas, kas raksturīgas citām svinamajām dienām. Tāda ir gaiļa kaušana un kūts durvju stenderu aplacīšana ar gaiļa asinīm (Plāņos), arī klimpu jeb kluču vārīšana, «lai nākot jēri kā kluči» (LTT 18026 Rauna).

Lūcijas dienai uzslāņojušies arī tradicionālie priekšstati par burvjiem, raganām un vilkačiem, kuru aktīvas darbības laiks parasti piekļaujas lielākajiem gada svētkiem. Arī Lūcijas diena noder buršanai.

Ja kas Lūcijas dienā iet pie kaimiņa kaut ko palienēt, tad viņam nedod, jo ļaudis domā, ka tas grib dabūt buršanai jeb raganošanai. (LTT 18017 Aglona)

Lūcijas dienā vilkači skrienot uz elli un zogot velniem lopus un labību. Burvji nes svētību uz elli, bet vilkači pūlas to dabūt atpakaļ. Ja tiem neizdodas iznest labības ziedus, tad tai gadā esot neraža. Kādā 1691. gada vilkaču prāvā lasām, ka uz elli viņi ejot trīs reizes gadā: Vasaras svētkos, Jāņos un Lūcijas dienā. (LBV 99., 525.)

Laika pareģošana Lūcijas dienā saistās ar siena laika noteikšanu. Raksturīgi, ka tā ir nevis tradicionālā pasīvē laika vērošana, bet gan aktīva zilēšana.

Lassijā (Lūcijā) zilējot labu siena laiku. To darot tā: istabā dedzinot skalu, un ja skals nodedot un ogle sagriežoties gredzenā, tad esot labs siena laiks. Veci ļaudis esot no tā briesmīgi sargājušies, ka kāds pats nenodzēs skalu, jo tad bijis slikti — siena laiks bijis lietains. (LFK 145, 646 Rauza).

SKAIDROJOŠĀ LEKSIKAS VĀRDNICA

- āizzabināt* — sasiēt, sasaistīt, aizsiet
aja — aita; *aju tauki* — avju, aitu tauki
ankureīts — sk. *enkurs*
apsamest — pārvērsties; lietots Latgalē
apsaženeitis, slāvisms — apprecēties; lietots Latgalē
apuža — apakša
arods — apcirknis labības glabāšanai klētī
atrocīnis, arī *atroceņis*, *atroceniski* — ar atpakaļ, uz aiz-
 muguri pagrieztu roku (arī ar otrādi apgrieztu plauk-
 stu) kaut ko ņemt, sviest, liet u. tml.
āmars — āmurs, no viduslejasvācu *Hammer*
ārdis, arī *ārdi*, *vārda* — apaļkoku (balķu, kāršu) klājums
 rijā, apmēram griestu līmenī, labības žāvēšanai
badastakle — nievājošs apzīmējums negausīgam cilvē-
 kam, rīmai
barinrags, arī *bernarags*, *bernaraks* — kalpu diena, de-
 ramdiena; no lietuviešu *bernu rākas* (*bernas* — puisis,
kalps; *rākas* — lietuviskots poļu *rok* — gads)
bars — labību pļaujot vai linus plūcot, tīruma josla, kuru
 novāc viens cilvēks
bešā — tukšā
birze, arī *birzs*, *birzis*, *birzums* — tīruma gabals, ko sējējs
 apsēj vienā rokas vēzienā, ejot pāri tīrumam; arī vaga,
 atstatums starp divām vagām
birzs — sk. *birze*
bricāt, arī *bricēt*, *izbricināt* — pērt ar žagariem
buļvas — kartupeļi, no baltkr. vai poļu *bulwa*; raksturīgs
 Latgales leksikai
ceists — tīrs, šķīsts, skaidrs; lietots Latgalē
cērmūkša — sk. *pilādzis*
čarauniks — burvis, no kr. *чароварь*
čāgōns — Latg. *kovārnis*
daiderēt — streipuļot, grīļoties
deglains — rūsgans, ugunssarkans
deķis — sega (zirgu deķis); no vācu *die Decke*
dēdināt — likt vistu dēt
drabas — iesala atlikumi, kas palikuši pāri pēc alus darī-
 šanas
dumbieris, arī *dumbēris* — peļķe, dīķis, dubļaina, mālaina
 bedre, staigna vieta
dūzināt, arī *dūzinēt* — radīt lielu troksni spārdoties, sperot
 (saka par zirgiem un pērkonu).

- dziedrs* — sija, šķērssijs
- enkurs* — šķidrums mērvienība; 1 enkurs=30 stopu liela mucīņa, jaunais Rīgas stops=1,275 l, latviešu koka un tāss stopi parasti bija lielāki (≈1,35 l)
- garce* — tilpuma mērvienība labības mērīšanai (1 garce=1 stops); pūrā 54 garces (stopi) vai 69,5 l; no kr. гарнец
- gausa*, arī *gausība* — sāts, sātība, svētība, pārticība; personificēta kā Gausa māte
- gausināt* — vairot (bagātību), svētīt
- gārkula*, arī *gārkuļi*, *garkūlis* — gari (parasti rudzu, kviešu) salmi
- graudiņi* (šeit: *Pērkona graudiņi* jeb *graudumi*) — pērkona grāvieni
- grāpis* — katls, no viduslejasvācu *grape*
- grūdenis* — no grūstām kaņepēm, zirņiem vai pupām pagatavots ēdiens; miežu putras un cūkas gaļas ēdiens
- Ziemassvētkos; zirņu zupa ar grūbām
- grūslis* — sk. *pinkas*
- grūst tiltu* — šeit: *taisīt tiltu* (sal. ME I 668)
- gūšnas* — usnes
- iegādāties*, arī *iegādāt* (piem., sapņus) — atcerēties, atminēties (ME II 16)
- izbricāt* — sk. *bricāt*
- izdēnēt*, arī *izdēdēt* — izdilt, sairt, kļūt vecam
- izplūkst* — izplaukt
- kalves* — kalmes
- kami* — sk. *pinkas*
- karaša* — maize, ko cep uz svētkiem (parasti baltmaize); arī plācenis no rupja maluma miltiem
- kavāt* — glabāt, sargāt
- kāls* — mērvienība zivju daudzuma noteikšanai, 1 kāls=30 gab.; dažkārt lietots ar nozīmi *kaudze*, *daudz*; no libiešu *kāl*
- kārta* — *kārtas vērpšana* (muižai), *kārtās braukt* (uz muižu), *kārtā iet* (uz muižu) — klaušu veids, kad katra māja savu nedēļu deva muižai strādniekus, kad tai pienāca kārta; Latvijā kārtu klaušas ieviestas ar 15. gs.
- klāds* — apslēpta manta; no kr. *клад*
- kliņķeni* — sk. *ķiļķeni*
- kluči*, arī *klučķi* — sk. *ķiļķeni*
- koleidz* — kamēr; lietots Latgalē
- kukainis* — Vidzemē par kukaiņiem mēdz saukt visus sīkos un lielos mājdzīvniekus

- kulda* — šeit: pavards
kuls — sk. *plāns*
kupināt — vairot, raust kaudzē, svēlīt; *pienu kupināt* — raudzēt, sabiezināt siera pagatavošanai
kuražas — ragavas ar kulbveida kurvi; arī statnis ar atzveltni, ko liek uz ragavām ērtākai sēdēšanai
ķauķis — knīpa, krupis, arī neprāša, nemākulis
ķēķis — virtuve, no vācu *die Küche*
ķilķeni, arī *kluči*, *klučki*, *kliņķeni* — ēdiens no bīdelētiem vai rupjiem miltiem, klimpas
ķulis — gurns, ciska (kautam lopam, parasti cūkai)
lasts, arī *laste* — sena tilpuma un svara mērvienība; 1 alus lasts=16 mucas; 1 kuģa lasts=12 birkavi (1 birkavs ≈ 160 kg)
lāpot, arī *lāpāt* — rāpot
lēžāties, arī *lēžāt*, *lēžot* — braukt no kalna ar ragavām vai kamanām
likaupi, arī *likopi* — derības, no viduslejasvācu *li(t)kōp* (sal. vācu *der Leihkauf*)
loška, slāvisms — gulta; lietots Latgalē
lote — novecojusi svara vienība Vācijā, Austrijā, Skandināvijas zemēs, Krievijā, arī Latvijā; 1 lote= $\frac{1}{32}$ mārciņas, un tās lielums mainījās atkarībā no mārciņas lieluma šais valstīs; senā krievu l.=12,8 g, Vācijā 1 l.= $16\frac{2}{3}$ g, bet t. s. jaunā l.=50 g.
ļainiski, *ļainā puse* — kreisā puse
maģa — maza; lietots Kurzemē, galvenokārt Lejaskurzemē
meijas — nocirsti koki vai koku zari (parasti bērzi, arī pīlādži) sētas, vārtu un istabu rotāšanai Vasarassvētkos, Jāņos; no viduslejasvācu *meige*
mežavīrs — šeit: vilks; tabuativās normas liedz pieminēt vilku, lai to nepiesauktu
miestiņš, *medalus* — sens latviešu dzēriens, ko gatavoja, aplejot iztecinātas bišu šūnas ar karstu ūdeni un kublā raudzējot; arī stipri salds alus
mietoties — sk. *mitoties*
mieturis, arī *mieturs* — no zarainas egles virsotnes izgatavots koks putras maisīšanai, sviesta kuļšanai un kartupeļu mazgāšanai
mikūnas, arī *mikūnes*, *mikonas* — kalpu līgšanas un maņas diena; no *mit* — mainīt
mīstiklas, arī *mīstekles*, *paisekles*, *paisitavas* — darbarīks

(divi rievoti koki) linu vai kaņepju apstrādei, lai atda-
 lītu koksni no šķiedras
mītoties, arī *mietoties*, *mītot* — mainīties, mīties
nāburgs — kaimiņš
negādīga lopu barība — nesātīga, tāda, kas ātri tiek iz-
 lietota, izšķiesta
nešļavas, arī *nocilas* — dažādi priekšmeti, kurus kaitniecī-
 bas nolūkā noteiktās vietās novieto burvji, lai apburtu
 citus cilvēkus, viņu lopus un laukus
niedols, arī *niedaļa* — niedres, niedrājs
nītis — stelli sastāvdaļa, ko izmanto auduma raksta vei-
 došanai; *nišu diegi* — diegi, ko ver cauri nītim
nocilas — sk. *nešļavas*
nolietāt — šeit: *notiesāt*
nomauka, arī *nomauks*, *nomuka* — novilkta (nomaukta)
 āda, piem., čūscai novelkoties
orūdenš — sk. *arods*
paisitavas — sk. *mīstiklas*
palienēt — aizņemties
paloda — durvju vai logu aillas augšējais pārseguma koks,
 ko balsta stenderes
pantāgs — rituāls ēdiens, līdzīgs olu kultēnim; to gatavo
 no olām, kuras sagrauz kopā ar vārītiem kartupeļiem un
 vāra, pievienojot miltus, gaļu un krējumu
paurītis — tāds, kas nav padevis augumā; sīks augumā
pavaroti, slāvisms — saka par izveicīgu, veiklu cilvēku
 vai dzīvnieku; sal. kr. *поворот, поворотливый*
pažags, arī *pažaga* — krāsns slotā, slotas kāts; visbie-
 žāk — podu dakša, Latgalē saukta *ukōts* (no kr. *ухват*),
 vai arī krāsns krukis
pečka, slāvisms — krāsns
pencis — sk. *pinkas*
pieciešami darbi — tādi, kurus var atlikt
piesta, arī *piests* — koka trauks, kas paredzēts vārītu zirņu,
 pupu, kartupeļu un graudu sagraušanai; koka miezeris;
miežu piesta — ēdiens, kas pagatavots no piestā sa-
 grūstiem miežiem
pimberis, arī *pinteris*, *pimveris* — naudas vienība, kas Lat-
 vijā pazīstama līdz 19. gs. beigām; 1 pimberis=5 vēr-
 diņi=15 graši=7,5 kap.; sal. vācu *der Fünfer* — piec-
 nieks
pinkas, arī *pikas*, *kami*, *pencis*, *grūstis* — novārīti, piestā
 sagrausti zirņi, no kuriem veido nelielas bumbiņas jeb
 pikas.

- pirmā rija* — pirmais labības kūlums rijā.
- pirtīzas* — pirtī iešana nedēļu pēc dzemdībām, kad jaunā māte iet mazgāties kopā ar bērnu.
- pilādzis*, arī *pīlēģis*, *sērmūksis*, *sērmūkslis*, *sēрмаuksis*, *cērmūkša*, *pučene*, *bucene*, — latviešu burvības aktos populārs koks, kas kalpo jaunu garu, raganu un skauģu atvairīšanai.
- pīlēģis* — sk. *pilādzis*.
- plāns*, arī *klons*, *kuls* — māla vai ķieģeļu grīda; piederības.
- podš* — svara mērs; 1 pods = $\frac{1}{20}$ birkava = 20 mārciņas = 8,14 kg; sal. senkr. *nyðz*.
- prēst* — sk. *sprēst*.
- pučene* — sk. *pilādzis*.
- puslote* — sk. *lote*.
- pušenieks*, arī *pušelnieks* — cilvēks, kam pieder puse no kāda īpašuma; arī pārinieks.
- pūne* — šķūnis vai klēts piebūve.
- pūrs* — šeit: purvs; lietots Latgalē.
- radišš* — atradums, atradība.
- raibīte*, *raibe* — raiba villaine vai vilnas lakats.
- roga* — labības vārpa.
- rumulēties* — lieties, laistīties ar ūdeni, lopus pirmo reizi ganos izdzenot, art ejot vai kādu citu darbu tanī gadā pirmo reizi uzsākot; *cūka rumulējšas* — cūka vārtās dubļos.
- samītoties* — sk. *mitoties*.
- sausne* — vīrišķais kaņepju augs.
- sābrš* — kaimiņš.
- sert*, arī *sērt* (riju) — novietot (bāzt) labību rijā kaltēšanai uz ārdiem; kaltēt labību.
- sēрмаuksis* — sk. *pilādzis*.
- sērmūksis* — sk. *pilādzis*.
- sērmūkslis* — sk. *pilādzis*.
- sieks* — labības mērs; 1 sieks = $\frac{1}{3}$ pūra = 80 riekšavas = 54 stopi = 69,5 litri; sieka tilpums sākotnēji atšķīrās pa novadiem: Vidzemē — $\frac{1}{3}$ pūra, Kurzemē — $\frac{1}{4}$ pūra.
- skrote* — svārku (brunču) vai bikšu apmale, kas nošūta ar vīli.
- skulduri* — novāritas cūkas kājas.
- smilgoji rudzi* — smilgaini, slikti padevušies rudzi; tādi, kuros saaugušas smilgas.
- snātne*, arī *snātene*, *nātene* — liels linu auduma vai vadmalas sieviešu lakats, līdzīgs villainei.
- spraustuve* — statnis, kurā ievieto deģošu skalu.

sprēst, arī *prēst* — vērpt līnu, vilnu, pakulas
stāts, arī *štāts budēļi* — lepni, grezni gērbusies, no vācu
der Staat
stāvkocis — sētas, žoga miets
stebere — nodeldēta slotā, rikste; šeit: barveža vai bar-
vedes atribūts ķekatu gājienos un labības novākšanas
talkās, nereti kā falla imitācija; tradicionāls auglības
simbols latviešu ieražās
stērši braukt — šaurā apvidū ap Saikavu pazīstams vārds,
laikam stalti (stalši, starši) braukt
stieģelis, arī *tieģelis* — ķieģelis
stoveris — sk. *toveris*
strāpe — sods, no vācu *die Strafe*
strumpāt — lēkāt, lekt apkārt, draiskoties
stubure, arī *stuburs* — šeit: vārtu stabs
stulbs — akls, neredzīgs
stupa — rikste, vica
suseklis — matu, zirgu u. c. suka, arī īpaša suka līnu un
kaņepju tīrīšanai, arī vilnas kārstuvis jeb suka
svibelēts, arī *svibulēts*, *svibulains* — svitrains, ar iegare-
niem plankumiem, raibs, arī brūns
šautra — šeit: koka bulta
šķimbegs, arī *šķimbēgs*, *šķimbogs* — izmūrēta bedre jeb
aka atkritumiem, liels brandvīna kubls
šķipele — lāpsta; no vācu *die Schaufel*
taukotnis — ar taukiem cepts rupjmaizes pīrāgs
tīterēt — plāpāt, tērzēt, čalot, mēlot; bez darba apkārt
staigāt
toveris, arī *stoveris* — stīpots koka trauks ūdens un citu
šķidrumu nešanai un glabāšanai
trimpina — trīsdalīgs pinums (matu, dzijas, vainaga)
trums — augonis
tulna — cūkas kāja, arī šķiņķa tievais (plānais) gals
tutens, *tutenis* — liels nazis ar koka spalvu, parasti cūku
kaujamais nazis
tvāragš, slāvisms — biezpiens; no kr. *творог*
urgucis — parādība, biedēklis, bubulis, dvēsele, mirušā
gars
vadus, arī *vads* — liels īpašas konstrukcijas zvejas tīkls
vaniņa — gredzens ap šūpoļu dziedru
vardīve — Latg. varde
vasaras vaina, arī *sarkanā vaina* — liellopu slimība
vāģl — rati, no vācu *der Wagen*
vājība — slimība, vārgums, nespēks, vājums

vārda — sk. *ārdis*
večerinka, novec. slāvisms — vakarēšana, balle
velēknis, arī *veleknis*, *velēkne* — drēbju velējamais sols;
 arī diķis, pie kura atrodas šāds sols
velēt — mazgājot veļu, sist to ar īpašu vāli
vērdele — liels spainis; parasti liels koka trauks piena
 uzglabāšanai ar paplatinājumu augšdaļā un spundi le-
 jasdaļā
vērpele, *vērpelīte*, *vērpeliņa* — koka trauks dažādām va-
 jadzībām; tam var būt dažāda forma un dažāds lielums
vice, *vica* — rikste, stiba; klūga žoga mietu sasiešanai,
 sapišanai
vieči — kadiķi, paegli
vierite, *viere* — virve
visti, *vistas* — vīšana
vitēt — žāvēt
vucens, arī *vucins* — auns; nepieaugušu aunu sauc par
vucēniņu
vucēniņš — sk. *vucens*
zebenica, arī *zebenieks*, *zebene* — auzu kule zirgiem; gana
 kulīte; kule noķerto zivju ielikšanai; ubaga kule
zemlikas — veltes mirušo gariem; arī veļu laiks
zidenis — zirņi vai pupas ar miežu grūbām vai kviešiem,
 kurus vāra kopā ar cūkas galvu (Metēņu ēdiens); grūbu
 zupa
zīmēties — šeit: skatīties, raudzīties pēc kaut kā
žvīgurs, arī *žīgurs* — zvirbulis

SAISINĀJUMI

- A — Austrums, mēnešraksts. 1885—1905. 1928.
 AA — A. Aizsils. Senās kāzas Daugavpils apriņķī. — R.,
 1941. Skaitlis norāda lpp.
 A. L.-P. — A. Lerhīš-Puškaitis. Latviešu tautas teikas un pa-
 sakas. I—VII. — R., 1891—1903. Skaitlis norāda
 lpp.
 B — Ф. Бривземниекс. Материалы по этнографии ла-
 тышского племени. — М., 1881.
 Skaitlis norāda lpp.
 BZ Ilustr. piel. — Brīvās Zemes ilustrēts pielikums. 1926—1936.
 DLP — Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. «Dienas Lapas»
 pielikums. I—IV. — R., 1891—1894. Pēdējais skait-
 lis norāda lpp.
 DLp — Dienas Lapas pielikums, sestdienas (feļetona tur-
 pinājums).
 LFK — Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu Folkloras
 krātuves rokrakstu fondu materiāli. Pirmais skait-
 lis — manuskripta numurs, otrais — attiecīgās
 folkloras vienības numurs manuskriptā.

- LFK Eb — LFK fondā ievietotie K. Barona biedrības manu-
 skripta folkloras materiāli. Skaitļi — kā iepriekš.
 LFK Bdz — LFK fonda bērnu dziesmu manuskripts. Skaitļi —
 kā iepriekš.
 LBV — K. Straubergs. Latviešu buramie vārdi. — I—II. —
 R., 1939—1941. Skaitlis norāda lpp.
 LD — K. Barons, H. Visendorfs. Latvju dainas. I—VI. —
 Jelgavā—Pēterburgā, 1894—1915. Skaitlis norāda
 dziesmas numuru.
 LD V — K. Barons, H. Visendorfs. Latvju dainas. V. —
 Pēterburgā, 1915. Skaitlis norāda lpp.
 LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca. 1.—21. sēj. — R.
 1927—1940. Skaitlis norāda sleju.
 LT — P. Zariņš. Latgaļu tradīcijas. — Minhenē, 1975
 LTDz — Latviešu tautas dziesmas. I—XII. Kopenhāgenā,
 1952—1956.
 LTMM — Jurjānu Andrejs. Latvju tautas mūzikas materiāli.
 I—VI. — R., 1894—1926.
 LTP — K. Straubergs. Latviešu tautas paražas. — R., 1944.
 Skaitlis norāda lpp.
 LTT — P. Smits. Latviešu tautas ticējumi. I—IV. — R.,
 1940—1941. Skaitlis norāda ticējuma numuru.
 ME — K. Milenbahs. Latviešu valodas vārdnīca, Rediģējis,
 papildinājis, turpinājis J. Endzelins. — I—IV. —
 R., 1923—1932.
 MLTT — J. A. Jansons. Magija latviešu tautas tradīcijās. —
 R., 1937. Skaitlis norāda lpp.
 MV — Mājas Viesis, avizē. 1856—1910.
 RLB ZK Rkr. — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu
 krājums. 1.—22. krāj. — R., 1876—1937.
 Tdz — P. Smits. Tautas dziesmas. — I—IV. — R., 1936—
 1939. Skaitlis norāda dziesmas numuru.
 V — Э. А. Вольтер. Материалы для этнографии ла-
 тышского племени Витебской губернии. — С-Пб.,
 1890. Skaitlis norāda lpp.
 Zv. A. — Zvaigžņu Andžs. Seno latviešu apvārdošanas un
 burvības vārdi. — Jelgavā, 1930. Skaitlis norāda
 lpp.
 baltkr. — baltkrievu
 ebr. — ebreju
 kr. — krievu
 Latg. — Latgalē
 senkr. — senkrievu
 sl. — sleja
 var. — variants

SATURA RĀDITĀJS

Ievadam	3
Ziemassvētki 25.—27. decembrī	8
Zvaigznes diena 6. janvārī	41
Teņa diena 17. janvārī	47
Bašku diena 19./20. janvārī	59
Sveču diena 2. februārī	61
Agatas diena 5. februārī	72
Metenis	74
Pelnu diena	100
Matisa diena 24./25. februārī	108
Gertrūdes diena 17. martā	110
Benēdikta diena 21. martā	116
Māras diena 25. martā	118
Lieldienas	133
Jurgi — Usiņa diena 23. aprīlī	161
Lapu diena 1. maijā	188
Urbāna diena 25. maijā	190
Vasaras svētki	193
Vītus diena 15. jūnijā	197
Jāņi 24. jūnijā	199
Pētera diena 29. jūnijā	231
Laidene 2. jūlijā	236
Jēkaba diena 25. jūlijā	238
Annas diena 26. jūlijā	243
Labrenča diena 10. augustā	245
Lielā Māra 15. augustā	251
Bērtuļa diena 24. augustā	254
Miķeļi. Apjumibas. 29. septembrī	258
Veļu laiks	271
Simjūda diena 28. oktobrī	279
Mārtiņa diena 10. novembrī	281
Katrīnas diena 25. novembrī	293
Andreja diena 30. novembrī	298
Barbaras diena 4. decembrī	303
Niklāva diena 6. decembrī	306
Lūcijas diena 13. decembrī	308
Skaidrojošā leksikas vārdnīca	311
Saisinājumi	317

Edīte Olupe
LATVIEŠU GADSKĀRTU IERAZAS

Redaktore Rasma Kraukle un Mirdza Streipa
Mākslinieciskais redaktors Viktors Parkovs
Tehniskā redaktore Aina Gerbaševska
Korektore Māra Millere

Parakstīta iespiešanai 10.11.92. Reģ. apl. Nr. 2-0290. Formāts 84×108/32. 19,40 izdevn. l. Metiens 10 000 eks. Pasūt. № 212. Izdevniecība «Avots», LV-1047 Rīgā, Aspazijas bulv. 24. Iespiesta tipogrāfijā «Rota», LV-1011, Rīgā, Blaumaņa ielā 33/40.

Olupe E.

01 820 Latviešu gadskārtu ierāžas. — R.; — Avots, 1992. — 319 lpp.

Grāmatā aprakstītas latviešu tautas tradīcijas gadskārtu ritējumā. Apkopojot bagātīgo fondu materiālu, autore mūs iepazīstina ar dažādiem ticējumiem, lalka un ražas pareģošanu, rotaļām, piedāvā arī raksturīgākos svētku ēdienus. Paredzēta plašam lasītāju lokam.

ISBN 5-401-00647-0

63.5(2L)

[2,50]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0306089170

L 93-3
L 49

EDĪTE OLUPE

LATVIEŠU
GADSKĀRTU
IERAŽAS